

arhiv

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2023

Letnik 46
št. 1

arhivi

UDK 930.25 (497.4) (05)
UDC 930.25 (497.4) (05)

ISSN 0351-2835 (Print)
ISSN 2630-4376 (Online)

9 770351 283001

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2023

Letnik 46
št. 1

*Deželno gledališče v Ljubljani, današnja SNG Opera in balet Ljubljana
(Vir: SI AS 1085, Zbirka razglednic, voščilnic in fotografij starejšega izvora, p. e. 88, razglednica 1/14)*

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens
Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia
The Review of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.
© 2023 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
telefon: (01) 306 13 29
e-pošta: arhivi@arhivsko-drustvo.si
URL: www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/arhivi
FB: Facebook/Arhivsko društvo Slovenije

Odgovorna urednica: mag. Marija Čipić Rehar (Zgodovinski arhiv Ljubljana)
Glavni urednik: Jernej Komac (Arhiv Republike Slovenije)
Uredniški odbor: Matej Muženič (Pokrajinski arhiv Koper), izr. prof. dr. Boris Golec
(Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU), mag. Nina Gostenčnik (Pokrajinski arhiv Maribor),
dr. Bojan Himmelreich (Zgodovinski arhiv Celje), dr. Mateja Jeraj (Arhiv Republike Slovenije),
Uroš Lavrenčič Mugerli (Pokrajinski arhiv Nova Gorica), red. prof. dr. Walter Lukan
(profesor v pokoju, Avstrija), dr. Elvis Orbančič (Zavod za povijesne i društvene znanosti
HAZU u Rijeci, Područna jedinica u Puli, Hrvatska), doc. dr. Julijana Visočnik
(Nadškofijski arhiv Ljubljana, škofijski arhivi), Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv na Ptuj),
Tanja Žohar (Arhiv Republike Slovenije)

Redakcija te številke je bila zaključena: 30. junija 2023
Revija izhaja dvakrat letno.
Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: dr. Aleksandra Gačić
Prevodi: mag. Hana Habjan (angleščina)
Fotografska dela: Jernej Komac
UDK: Alenka Hren
Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije
Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Oblikovanje: Andreja Aljančič Povirk
Računalniški prelom: Uroš Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice
Tisk: Fotolito Dolenc d. o. o.
Naklada: 300 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: *COBISS* (Slovenija); *EBSCO Publishing*;
ProQuest, Library & Information Science Source; *Library, Information Science & Technology*
Abstracts with Full Text (Združene države Amerike); *Centro de Información Documental de*
Archivos (Španija); *Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg* (Nemčija)

KAZALO

KULTURA

MATEJA JERAJ, NATAŠA MAJERIČ KEKEC, IVANKA URŠIČ, BOJAN HIMMELREICH	Arhivsko gradivo javnopravnih ustvarjalcev s področja kulture	9
GORDANA ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK	Fondi s področja kulture v slovenskih javnih arhivih	29
MARJANA KOS	Izgradnja in prva leta delovanja Cankarjevega doma v Ljubljani	45
MATEJA JERAJ, SONJA KERIN KREK	Slovensko narodno gledališče opera in balet Ljubljana – o nastanku in razvoju ustanove ter ravnanju z njenim dokumentarnim in arhivskim gradivom	69
IVANKA URŠIČ	Mozaik življenja revije Primorska srečanja: Od Goriških srečanj do Kulturnega društva Primorska srečanja in revije Primorska srečanja	91
ŠPELA VALADŽIJA	Arhivsko gradivo Koncertne poslovalnice Maribor	105
NATAŠA MAJERIČ KEKEC	Ureditev zbirke plakatov v Zgodovinskem arhivu na Ptuju	117

ČLANKI IN RAZPRAVE

JANEZ HÖFLER	Rokopisni misal Ms 2000 Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, imenovan Slavinski	127
--------------	---	------------

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

LUKA CERAR	Mit o letu 1918 kot eden izmed temeljev nacistične propagande	151
ROMAN MARINKO	Digitizacija filmskega arhivskega gradiva in obarvani filmi Veličana Beštra v zbirki filmov Slovenskega filmskega arhiva, SI AS 1086 - Zbirka filmov	165

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Matevž Košir	Poročili o delu medarhivskih delovnih skupin v letih 2021 in 2022	177
Aleš Jambrek, Tanja Žohar	Seminar Arhivskega društva Slovenije o novostih Zakona o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-2) za arhivsko dejavnost	204

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Aleš Jambrek	53. Zborovanje Hrvaškega arhivskega društva	211
--------------	---	------------

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

Publikacije

Elizabeta Eržen Podlipnik	Martina Fekonja, mag. Hana Habjan, Mira Hodnik, Iztok Hotko, Dunja Mušič: Z vami gradimo mostove za prihodnje rodove že 125 let	215
Gregor Jenuš	Jernej Komac: »Srce se mi trga od žalosti«. Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno	216
Mateja Jeraj	Ivan Smiljanič (ur.): SOČUTJE IN STIGMA. Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini	220
Gašper Oitzl	Vinko Skitek: Računske knjige breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta, 1580–1589	223
Judita Šega	France Štukl: Strganke in postrganke	225

Razstave

Mateja Jeraj	Dr. Matevž Košir in doc. Huiqin Wang: Razstava o Ferdinandu Avguštinu Hallersteinu in njegovem spomeniku: Ob 30. obletnici vzpostavitve diplomatskih odnosov med Kitajsko in Slovenijo ter 320. obletnici rojstva Avgušтина Ferdinanda Hallersteina	227
--------------	---	------------

TABLE OF CONTENTS

CULTURE

MATEJA JERAJ, NATAŠA MAJERIČ KEKEC, IVANKA URŠIČ, BOJAN HIMMELREICH	Archival material of public legal entities creators in the field of culture	9
GORDANA ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK	Cultural fonds in Slovenian public archives	29
MARJANA KOS	The construction and first years of operation of Cankarjev dom in Ljubljana	45
MATEJA JERAJ, SONJA KERIN KREK	The Slovenian National Theatre Opera and Ballet Ljubljana – about the establishment and development of the institution and management of its documents and archival material	69
IVANKA URŠIČ	A mosaic of life of the magazine Primorska srečanja: From the magazine Goriška srečanja to the Cultural Society Primorska srečanja and the magazine Primorska srečanja	91
ŠPELA VALADŽIJA	Archival material of the Concert Management Maribor	105
NATAŠA MAJERIČ KEKEC	Editing of the Collection of posters in the Historical Archives in Ptuj	117

ARTICLES AND DISCUSSIONS

JANEZ HÖFLER	Manuscript missal Ms 2000 of the National and University Library in Ljubljana, known as Slavinski	127
--------------	--	------------

FROM ARCHIVAL FONDS AND COLLECTIONS

LUKA CERAR	The myth of the year 1918 as one of the foundations of Nazi propaganda	151
ROMAN MARINKO	Digitization of film archival material and coloured films by Veličan Bešter in the film collection of the Slovenian Film Archives, under the reference number SI AS 1086 - Collection of films	165

ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL SOCIETY OF SLOVENIA

Matevž Košir	Reports on the activities of the Inter-archival working groups for the years 2021 and 2022	177
Aleš Jambrek, Tanja Žohar	Seminar of the Archival Society of Slovenia on the novelties of the Personal Data Protection Act (ZVOP-2) for archival activities	207

ACTIVITIES OF ARCHIVES AND ASSEMBLIES

Aleš Jambrek	53. Congress of Croatian Archivists	211
--------------	-------------------------------------	------------

REVIEWS AND REPORTS ON PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

PUBLICATIONS

Elizabeta Eržen Podlipnik	Martina Fekonja, Hana Habjan MPhil., Mira Hodnik, Iztok Hotko, Dunja Mušič: Building bridges for future generations with you for 125 years	215
Gregor Jenuš	Jernej Komac: »My heart breaks with sorrow«. Everyday life of the Bovec region inhabitants during the Great War	216
Mateja Jeraj	Ivan Smiljanič (ed.): COMPASSION AND STIGMA. Social differences and poverty in recent Slovenian history	220
Gašper Oitzl	Vinko Skitek: The account book of the mining judge Egidij Leschendurst from Breže, 1580–1589	223
Judita Šega	France Štukl: Strganke in postrganke [short stories about Škofja Loka]	225

EXHIBITIONS

Mateja Jeraj	Dr. Matevž Košir in doc. Huiqin Wang: Exhibition about Ferdinand Augustin Hallerstein and his monument: On the 30th anniversary of the establishment of diplomatic relations between China and Slovenia and the 320th anniversary of the birth of Augustin Ferdinand Hallerstein	227
--------------	--	------------

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ARHIVE

- ❖ Prispevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice).
- ❖ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ❖ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati **izvleček** (maks. 10 vrstic), **ključne besede**, primerne za indeksiranje, in **povzetek** (maks. 30 vrstic). Pred povzetkom mora biti naveden spisec **virov in literature**.
- ❖ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ❖ Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
Primer: Merku: *Slovenska plemiška pisava*, str. 110.
- ❖ V poglavju **Viri in literatura** morajo biti sistematično, po abecednem vrstnem redu, navedeni vsi viri in vsa literatura, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd.
- ❖ Citiranje arhivskih virov: oznaka države, arhiva, fonda ali zbirke in oznake nižjih popisnih enot.
Primer Arhiv Republike Slovenije: SI AS 1, šk. 1.
Primer za regionalne arhive: SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, t. e. 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- ❖ Citiranje literature (monografije): priimek, ime avtorja: *naslov (in podnaslov)* dela. Kraj: založba, leto izida.
Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ❖ Citiranje literature (periodika): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov periodike* letnik (leto izdaje), številka, strani članka.
Primer: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226.
Primer: Krippenspiel. V: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, str. 1107.
- ❖ Citiranje literature (zborniki): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov zbornika* (ime urednika). Kraj izdaje: založnik, leto izida, strani članka.
Primer: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. V: *Ad fontes. Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ❖ Citiranje spletnih strani (naslov, točni naslov spletne strani, datum uporabe spletne strani).
Primer: Graščina Smlednik: <http://www.gradovi.jesenice.net/smlednik.html> (dostop: 12. 6. 2020).
- ❖ Slikovno gradivo (**največ 5 kosov**) sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (najmanj 300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF. Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom. Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.
- ❖ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korektore načeloma opravi uredništvo.
- ❖ Avtorji so dolžni upoštevati navodila, objavljena v vsaki tiskani številki *Arhivov* in na spletni strani ADS.
- ❖ Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani ADS. Avtorji z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije članka.

Uredništvo Arhivov

ARHIVI,
glasilo *Arhivskega društva in arhivov Slovenije* so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov in aktualna vprašanja s področja zaščite in hranjenja novih oblik zapisov informacij na računalniških medijih.

Prispevke sprejema uredništvo na naslov:

Uredništvo Arhivov
Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 306 13 29
e-pošta:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Rok za oddajo
prispevkov za vse rubrike
je za prvo številko
1. maj,
za drugo številko pa
1. oktober!

ARHIVI,

the *Review of the Archival Association and Archives of Slovenia* is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and includes articles in the fields of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, study of primary sources, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives and also presents problems in the field of protection and preservation of new forms of a written record on the computer media.

Papers should be sent to the editorial board:

Uredništvo Arhivov

Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 306 13 29
Email:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Deadlines

papers for all sections are to be submitted by

May 1

for the first number
and by

October 1

for the second number!

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS FOR ARHIVI

- Papers should be submitted in electronic form (1.5 line spacing)
- Before being published all papers are peer-reviewed. Papers are published only if they receive a positive peer-review.
- Papers for the sections *Articles and Papers*, *From Practice to Practice*, and *From Archival Files and Collections* must include a maximum 10-line **abstract**, **key-words** appropriate for indexing, and a maximum 30-line **summary**. List of **sources and literature** stands before the summary.
- Authors should state their full address, title and/or profession, work place, and address of the institution where they work, phone number, and e-mail.
- Footnotes are written uniformly under the line. Footnotes include short references that are fully explained together with abbreviations in the chapter Sources and Literature.
Example: Merku: *Slovenska plemiška pisma*, p. 110.
- Chapter Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature cited in footnotes, in alphabetical order. Archival sources, web sources, journals, literature etc. are stated separately.
- Citation of archival sources: country reference code, name of archival institution, reference code of archival fond or collection and references of the units of description.
Example: Archives of the Republic of Slovenia: SI AS 1, box 1.
Example for regional archives: SI: SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, box 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- Citation of literature (monographs): surname, name of the author: *title (and subtitle) of the book*. Publishing place: publisher, publishing year.
Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- Citation of literature (articles in periodicals): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of periodical* volume (publishing year), number, pages of the article.
Example: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. In: *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226.
Example: Krippernspie. In: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, p. 1107.
- Citation of literature (articles in miscellany): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of miscellany* (name of the editor). Publishing place: publisher, publishing year, pages of the article.
Example: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. In: *Ad fonts. Otorepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225–269.
- Citation of websites (title, URL, date of access).
Example: Graščina Smlednik: <http://www.gradovi.jesenice.net/smlednik.html> (accessed: 12. 6. 2020).
- Graphic materials (**max. 5 pieces**) should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format. Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname. Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.
- Editorial board reserves the right to send the submitted papers for language proofreading. Proofreading corrections are usually inserted in the papers by the authors themselves. Other corrections of a technical nature are usually done by editorial board.
- Authors should follow these instructions, published in each issue of *Arhivi* and on the website of *Archival Association of Slovenia*.
- Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi* are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving their consent to the publishing of the printed version, authors also agree to their papers being published on-line.

Arhivi Editorial board

1.04 Strokovni članek

UDK 930.253:351.85(497.4)

Prejeto: 8. 5. 2023

KULTURA
CULTURE

Arhivsko gradivo javnopravnih ustvarjalcev s področja kulture

MATEJA JERAJ

dr. zgodovinskih znanosti, višja svetovalka
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: mateja.jeraj@gov.si

NATAŠA MAJERIČ KEKEC

dipl. zgodovinarka, arhivska svetovalka
Zgodovinski arhiv na Ptuju, Vičava 5, SI-2250 Ptuj
e-pošta: natasa.majeric@arhiv-ptuj.si

IVANKA URŠIČ

prof. zgodovine in sociologije, arhivska svetovalka
Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Trg Edvarda Kardelja 3, SI-5000 Nova Gorica
e-pošta: ivanka.ursic@pa-ng.si

BOJAN HIMMELREICH

dr. zgodovinskih znanosti, arhivski svetnik
Zgodovinski arhiv Celje, Teharska 1, SI-3000 Celje
e-pošta: bojan.himmelreich@zac.si

Izvleček

Prispevek obravnava vrste arhivskega gradiva, ki nastaja pri javnopravnih ustvarjalcih s področja kulture. Poleg gradiva, značilnega za vse tovrstne ustvarjalce, nastaja ali se zbira v knjižnicah, galerijah, gledališčih, zavodih za kulturo, pri Javnem skladu RS za kulturne dejavnosti in muzejih paleta raznovrstnega gradiva, značilnega le zanje. Prikazane so zakonodaja, ki določa delo naštetih ustvarjalcev, njihova delitev in organizacija poslovanja, pri kateri nastajajo določene vrste gradiva.

Abstract

ARCHIVAL MATERIAL OF PUBLIC LEGAL ENTITIES CREATORS IN THE
FIELD OF CULTURE

The article deals with the types of archival material created by public legal entities in the field of culture. In addition to the records typical of all such creators, a variety of material unique to them is created or collected in libraries, galleries, theatres, cultural institutions, the Republic of Slovenia Public Fund for Cultural Activities, and museums. The legislation that determines the work of the listed creators, their division, and the management organisation in which certain types of material are created are shown.

Ključne besede:

Arhivsko gradivo,
galerija,
gledališče,
knjižnica, zavod
za kulturo, javni
sklad, muzej

Key-words:

archival material,
gallery, theatre,
library, institute
of culture, public
fund, museum

Uvod

Pri delu ustvarjalcev s področja kulture, ki jih v skladu z določili Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva teh arhivih (dalje: ZVDAGA)¹ opredeljujemo kot ustvarjalce javnega arhivskega gradiva, nastaja poleg za vse javnopravne ustvarjalce značilnih vrst dokumentacije tudi veliko le za njihovo dejavnost svojevrstnega gradiva. Pričujoči članek ga želi predstaviti na enem mestu. Številni med naštetimi ustvarjalci sicer že uporabljajo klasifikacijske načrte z opisom gradiva, ki pri njih nastaja ali ga sprejemajo, vendar vsak v postopku predaje arhivskega gradiva v pristojni arhiv dobi tudi navodila, katere vrste gradiva naj odbere iz celote svojega dokumentarnega gradiva. Vendar se v stikih z njimi večkrat izkaže, da osebe, pooblaščenice za delo z dokumentarnim gradivom, kljub opravljenemu preizkusu znanja za tovrstno delo ne vedo, kako se lotiti dela. Arhivi slovenske arhivske javne mreže, ki prevzemajo tudi gradivo ustvarjalcev javnega arhivskega gradiva s področja kulture, pri tem delu sodelujejo, saj se njihovi zaposleni, neposredno zadolženi za to delo, posvetujejo v medarhivski strokovni skupini za delo z arhivskim gradivom ustvarjalcev s področja kulture in znanosti. Člani te skupine smo avtorji zapisov v nadaljevanju.

Pri izbiri načina predstavitve gradiva kulturnih ustanov smo se odločili za obliko, ki je pred vami, torej za skupno predstavitev vrst gradiva, ki nastaja pri različnih vrstah ustvarjalcev v dejavnosti, ter za članke, ki spregovorijo o posameznih ustvarjalcih ali zvrsteh gradiva.

Arhivsko gradivo knjižnic

Delovanje javnih knjižnic v Sloveniji ureja Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o knjižničarstvu.² Knjižnična dejavnost, ki se financira iz javnih sredstev, se izvaja kot knjižnična javna služba ali kot knjižnična dejavnost, potrebna za izvajanje javne službe na področju vzgoje in izobraževanja. Knjižnično javno službo izvajajo splošne, visokošolske, specialne in nacionalna knjižnica.

Knjižnice opravljajo naslednje naloge:³

- zbiranje, obdelovanje, hranjenje in posredovanje knjižničnega gradiva,
- zagotavljanje dostopa do knjižničnega gradiva in elektronskih publikacij,
- izdelovanje knjižničnih katalogov, podatkovnih zbirk in drugih informacijskih virov,
- posredovanje bibliografskih in drugih informacijskih proizvodov in storitev,
- sodelovanje v medknjižnični izposoji in posredovanju informacij,
- pridobivanje in izobraževanje uporabnikov,
- informacijsko opismenjevanje,
- varovanje knjižničnega gradiva, ki je kulturni spomenik,
- drugo bibliotekarsko, dokumentacijsko in informacijsko delo.

Knjižnica v skladu s strokovnimi načeli organizira zbirko knjižničnega gradiva in virov informacij z namenom zagotavljati posameznikom in skupinam dostopnost in uporabo:⁴

- lastnega gradiva in z njim povezanih informacij,
- medknjižnične izposoje,
- zunanjih dostopnih informacijskih virov.

¹ ZVDAGA. V: *Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014.

² ZKnj-1A. V: *Uradni list RS*, št. 92/2015.

³ 2. člen. V: ZKnj-1A.

⁴ 6. člen. V: ZKnj-1A.

Knjižnično gradivo, ki ima lastnosti kulturnega spomenika v skladu z zakonom, ki ureja varstvo kulturne dediščine,⁵ je kulturni spomenik po zakonu brez posebnega postopka razglasitve. V 10. členu omenjenega zakona je navedeno, da je nacionalno bogastvo premičnina, ki sodi v eno od zvrsti dediščine, ki jih določa predpis iz petega odstavka tega člena. Minister predpiše seznam zvrsti premične dediščine, ki so predmet nadzora nad izvozom, trgovanjem in drugimi posli, in ki poleg tega izpolnjuje zahtevo, da je del zbirke javne knjižnice ali ima za Republiko Slovenijo kulturno vrednost zaradi svojega pomena.

Na podlagi 5. čl. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o knjižničarstvu je knjižnično gradivo, ki ima lastnosti kulturnega spomenika v skladu z zakonom, ki ureja varstvo kulturne dediščine, kulturni spomenik po zakonu brez posebnega postopka razglasitve. V omenjenem členu je naslednje knjižnično gradivo-razglašeno za kulturni spomenik:

- kodeksi, listine in drugo rokopisno gradivo ter knjižno, kartografsko, notno in podobno
- gradivo, nastalo pred letom 1800;
- arhivski izvodi vseh publikacij, ki imajo značaj Slovenike iz prve alineje 33. člena Zakona ali so kot taki določeni s predpisi o obveznem izvodu.

Knjižnica, ki hrani omenjeno knjižnično gradivo, vodi na osnovi navodil iz 13. člena Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o knjižničarstvu seznam enot tega gradiva, ki je del registra dediščine. Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe⁶ v 5. členu določa, da Narodna in univerzitetna knjižnica (dalje: NUK) ter območne knjižnice pridobivajo in hranijo poleg aktualnega gradiva tudi gradivo, ki je kulturna dediščina ali kulturni spomenik.

Omenjeno knjižnično arhivsko gradivo hranijo knjižnice v svojih zbirkah v skladu s svojimi področnimi predpisi. Vendar za knjižnice kot javnopravne osebe velja tudi ZVDAGA, in sicer za vse ostalo dokumentarno gradivo, ki pri njih nastaja (in se nanaša na delovanje in poslovanje knjižnic ...).

Knjižnice se po prevladujočem krogu uporabnikov delijo na:⁷

- splošne,
- šolske,
- visokošolske,
- specialne,
- nacionalno.

Javno knjižnično službo izvaja v Sloveniji 58 splošnih knjižnic, ki v različnih organizacijskih oblikah izvajajo svojo dejavnost na več kot 1.000 mestih po državi, 48 osrednjih območnih knjižnic, 10 osrednjih, 215 krajevnih in trinajst bibliobusov.⁸

Splošne knjižnice

Splošne knjižnice, ki izvajajo knjižnično dejavnost za prebivalstvo v svojem okolju, zagotavljajo storitve tudi za skupine prebivalcev s posebnimi potrebami.

Splošne knjižnice v okviru javne službe tudi:⁹

- sodelujejo v vseživljenjskem izobraževanju,

⁵ ZVKD-1. V: *Uradni list RS*, št. 16/2008, 123/2008, 8/2011 – ORZVKD39, 90/2012, 111/2013, 32/2016 in 21/2018 – ZNOrg.

⁶ Pravilnik o pogojih. V: *Uradni list RS*, št. 73/2003, 70/2008, 80/2012 in 28/2023.

⁷ 7. člen. V: ZKnj-1A.

⁸ Publikacija *Blizu ljudem*, dostopna na spletu: https://www.knjiznice.si/wp-content/uploads/2019/11/ZSK_e-publikacija_SLO_20191117.pdf (dostop: 18. 5. 2020).

⁹ 16. člen. V: ZKnj-1A.

- zbirajo, obdelujejo, varujejo in posredujejo domoznansko gradivo,
- zagotavljajo dostopnost in uporabo gradiv javnih oblasti, ki so splošno dostopna na elektronskih medijih,
- organizirajo posebne oblike dejavnosti za otroke, mladino in odrasle, ki so namenjene spodbujanju bralne kulture,
- organizirajo posebne oblike dejavnosti za otroke, mladino in odrasle s posebnimi potrebami,
- organizirajo kulturne prireditve, ki so povezane z njihovo dejavnostjo.

Osrednja splošna knjižnica

Splošna knjižnica, ki na podlagi pogodbe z ministrstvom, pristojnim za kulturo, v soglasju s svojim ustanoviteljem opravlja za širše območje posebne naloge, je osrednja območna splošna knjižnica.

Njene posebne naloge so:¹⁰

- zagotavljati povečan in zahtevnejši izbor knjižničnega gradiva in informacij,
- nuditi strokovno pomoč vsem knjižnicam s svojega območja,
- koordinirati zbiranje, obdelavo in hranjenje domoznanskega gradiva za svoje območje,
- usmerjati izločeno knjižnično gradivo s svojega območja.

Šolske knjižnice¹¹

Šolske knjižnice podpirajo izobraževalni proces, tako da izvajajo knjižnično dejavnost predvsem za učence, vajence, dijake in študente višjih strokovnih šol ter za strokovne delavce teh šol.

Visokošolske knjižnice¹²

Visokošolske knjižnice podpirajo študijski in raziskovalni proces, tako da izvajajo knjižnično dejavnost predvsem za študente, visokošolske učitelje in visokošolske sodelavce.

Univerzitetne knjižnice

Univerzitetne knjižnice so glavne visokošolske knjižnice univerz. V okviru javne službe iz 2. člena Zakona o knjižničarstvu in nalog visokošolskih knjižnic opravljajo še naslednje naloge:

- koordinirajo knjižnično dejavnost na univerzah,
- koordinirajo nabavo in ponudbo knjižničnega gradiva v okviru univerz,
- organizirajo in usklajujejo delovanje sistema medknjižnične izposoje,
- koordinirajo deponiranje in izločanje gradiva na univerzah,
- koordinirajo izdelavo bibliografije visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev in visokošolskih sodelavcev svoje univerze,
- pridobivajo in obdelujejo obvezne izvode gradiv, ki nastajajo in se obja-

¹⁰ 27. člen. V: ZKnj-1A.

¹¹ 28. člen. V: ZKnj-1A.

¹² 29. člen. V: ZKnj-1A.

- vljajo v okviru univerze, vključno z diplomskimi, magistrskimi in doktorskimi nalogami,
- usklajujejo pripravo in izvedbo programov izobraževanja uporabnikov na univerzah,
- nudijo strokovno pomoč delavcem v knjižnični dejavnosti v okviru univerz,
- lahko opravljajo domoznansko dejavnost,
- lahko opravljajo druge naloge, katerih izvajanje nanje prenese nacionalna knjižnica.

Arhivsko gradivo, značilno za knjižnice¹³

V tega prištevamo vse, kar nastaja pri pridobivanju, strokovni obdelavi, izposoji, promociji knjižničnega gradiva in zbirk ter drugih dejavnostih knjižnic:

Pridobivanje knjižničnega gradiva

Nabava

Dokument o nabavni politiki

Letni načrt nakupa knjižničnega gradiva

Poziv Ministrstva za kulturo (prijava, poročilo) in izjave občin ustanoviteljic in pogodbenic o zagotovitvi sredstev za nakup knjižničnega gradiva.

Na osnovi podpisanih izjav sledijo pogodbe s sofinancerji

Kupoprodajne pogodbe (npr. za nakup raritet)

Darovi

Izjava darovalca knjižničnega gradiva

Prezemni zapisnik za zapuščine

Strokovna obdelava knjižničnega gradiva

Inventarne knjige

Izposoja knjižničnega gradiva

Evidence knjižničnega gradiva – inventarne knjige, katalogi, cobiss Boniteta – častno članstvo knjižnice

Območnost – izvajanje nalog osrednje območne knjižnice (če jo knjižnica izvaja)

Programi, poročila, pogodbe v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo RS

Promocija knjižničnega gradiva in zbirk

Katalogi razstav

Razstave in dogodki (simpoziji, delavnice, predavanja ...)

Vabila, gradiva ...

Promocija branja

Projekt »Rastem s knjigo« / Poročilo za JAK v e-obliki

Projekt »Bralna značka za odrasle« / Bralni seznam in Bralna mapa, Evidenca članov, ki so osvojili Bralno značko za odrasle

Projekt »Pikina bralna značka« / Evidenca članov, ki so osvojili Pikino bralno značko

Predstavitve izbranih knjig na portalu Dobreknjige.si

Dodatno strokovno specialno gradivo knjižnic, ki ima lastnosti arhivskega gradiva na podlagi Pravilnika o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi:¹⁴

¹³ Žumer: Pripomoček, str. 128–129.

¹⁴ Priloga: Zbirni katalog rokov hrambe dokumentarnega gradiva. V: Pravilnik o določanju, Uradni list RS, št. 49/2019.

Informiranje, založništvo in dokumentacijska dejavnost

Uredništvo in izdajanje publikacij (knjige, brošure, kasete, diskete, AV zapisi, CD-ji ..., časopisi, bilteni in interna glasila, plakati, letaki, tiskana vabila in drugi drobni tiski, programske knjižice, vsa dokumentacija od osnutka do tiska), fotografije oseb, objektov, dogodkov ... (z metapodatki o fotografiji: kraj in datum posnetka, osebe, stvari in dogodki na fotografiji, avtor posnetka ...), avdio-video zapisi oseb, objektov, dogodkov ...

Izobraževalna dejavnost

Lastne kulturno-izobraževalne prireditve

Znanstveno-raziskovalna in razvojna dejavnost

Nacionalni raziskovalni in razvojni projekti, projekti EU, mednarodni, interni, raziskovalni projekti, projekti po naročilu tretjih oseb (projekt, naloga, elaborat)

Nagrade, priznanja**Knjižnična dejavnost**

Knjižnična mreža – razvoj

Domoznanstvo – Zbiranje, obdelava, varovanje in posredovanje domoznanskega gradiva (evidence)

Razvid knjižnic

Skupne naloge, sodelovanje s splošnimi knjižnicami, poročila

Povezovanje, sodelovanje z okoljem

Ljubiteljska kulturna dejavnost

Arhivsko gradivo gledališč

Ustanovitelji gledališč, ki poslujejo kot javni zavodi, so država ali, v večini primerov, občine. Njihovo poslanstvo ustanovni akti opredeljujejo kot izvajanje programov in projektov ter posredovanje umetniške ustvarjalnosti in poustvarjalnosti na področjih uprizoritvenih umetnosti v skladu z izpolnjevanjem zahtev Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo.¹⁵

Uprava vodi posle zavoda ter organizacijo in trženje njegovega programa, ureja odnose z javnostjo, vodi kadrovske in računovodske službe ter pisarniško poslovanje, izvaja blagajniška in biljeterska dela. Umetniški sektor pripravlja in izvaja dramske, glasbene, plesne in lutkovne uprizoritve ter podobne prireditve, pripravlja program ter vodi založniško dejavnost (priprava, urejanje in lektoriranje publikacij). Tehniški sektor skrbi za odsko tehniko in razsvetljavo, ozvočenje in snemanje, izvaja frizersko, lasuljarsko in maskersko ter rekvizitersko in garderobersko službo. Vanj sodita tudi inspicijski oddelek in oddelek za šepetanje.

Vrste gradiva, ki jih ustvarjajo upravne službe gledališč, so v veliki večini enake kot pri vseh drugih zavodih izven področja dejavnosti kulture. Vrste arhivskega gradiva, ki nastaja pri delu umetniškega in tehničnega sektorja gledališč in so značilne le zanje, so našteje v nadaljevanju. Pri tem je treba omeniti, da so, ob prevladujoči papirni obliki gradiva, posamezne kategorije gradiva že vrsto let nastajale v analogni elektronski obliki (posnetki predstave na VHS) in da te sedaj že dolgo nastajajo le v digitalni obliki ter so nekatere le tako tudi hranjene (posnetki predstav), medtem ko so številne poleg digitalne oblike, v kateri je gradivo nastalo, hranjene še v papirni obliki (programi, vabila, plakati). Seveda obstajajo tudi še številne vrste gradiva, ki nastaja le v papirni obliki.

Pravilniki

Npr.: Pravilnik o delovanju festivala

¹⁵ ZUJIK. V: *Uradni list RS*, št. 77/2007 – uradno prečiščeno besedilo, 56/2008, 4/2010, 20/2011, 111/2013, 68/2016, 61/2017, 21/2018 – ZNOrg, 3/2022 – ZDeb in 105/2022 – ZZNŠPP).

Pravilnik o delovanju biljeterjev
Pravilnik o dodeljevanju brezplačnih vstopnic
Pravilnik o izposoji kostumov
Pravilnik o postopku doseganja pogojev za naziv prvak

Evidence, statistika

Statistika predstav, avtorjev, igralcev, režiserjev
Popis besedil (uprizorjenih in neuprizorjenih) in avtorjev
Popis krstnih uprizoritev
Pregled vlog posameznih igralcev
Seznam televizijskih snemanj
Gradivo festivalov (evidenčne kartice ali mape) o sodelujočih gledališčih, režiserjih, predstavah, sponzorjih, razpisih, nagradah

Tiskovine

Napovedniki predstav
Gledališki listi: uprizoritve, razpisi abonmaja
Gledališki listi festivalov
Bilteni festivalov
Plakati predstav po sezonah
Plakati razpisa in uprizoritev abonmaja
Knjižice z abonmajsko ponudbo
Plakati festivalov
Letaki
Mesečni napovedniki predstav
Vabila na predstave
Jubilejne publikacije
Publikacije o posameznih igralcih ali drugih ustvarjalcih
Priložnostne monografije
Vstopnice (vzorčno)

Knjige vaj in predstav

Režijske knjige
Knjiga vaj in predstav po sezonah
Tedenski in mesečni načrti za vaje in predstave

Gledališka besedila

Uprizorjena gledališka besedila

Scenske in kostumske skice in drugo gradivo o izvedbi

Scenske skice – osnutki scen
Osnutki oziroma skice kostumov
Makete
Klišei različnih predstav
Svetlobni načrti/zapisi luči
Glasbena oprema predstave

Notno gradivo

Partiture za posamezne predstave

Fotografsko in ostalo avdiovizualno gradivo

Fotografije predstav po sezonah (male fotografije)

Kostumska skica za vlogo v predstavi Othello Slovenskega ljudskega gledališča Celje, kostumografinja Alenka Bartl-Serša, 1955/56 (Vir: SI_ZAC/0900/008/00030)

Fotografije predstav za izložbe (večji formati)
 Fotografski portreti igralcev, avtorjev, režiserjev ter ostalih strokovnih sodelavcev, tehničnega in upravnega osebja
 Posnetki na diapozitivih
 Magnetofonski trakovi z glasbenimi učinki za predstave
 Magnetofonski posnetki strokovnih posvetov
 Videokasete s posnetki predstav
 DVD s posnetki predstav
Gradivo o odmevih v sredstvih javnega obveščanja
 Gledališke revije
 Kritike predstav (po gledaliških sezonah)
 Kritike, ocene in poročila festivalov
 Drugi časopisni izrezki (po gledaliških sezonah)
 Propagandni material gostujočih gledališč na festivalih
Spletna stran
Drugo gradivo
 Knjiga vtisov obiskovalcev
 Osebne mape (sicer niso arhivsko gradivo, vendar kaže kot take obravnavati mape igralcev, dramaturgov, režiserjev in vodstvenega osebja)
 Načrti naprav
 Nalepke, značke, vrečke in ostalo propagandno gradivo

Navesti je še treba, da so se načini združevanja in odlaganje gradiva po uporabi v stalno zbirko gledališč spreminjali. Ponekod so fotografije, plakate, gledališke liste, ocene, priložnostne zapise posameznih predstav v prvih obdobjih obstoja lepili v velike albume posameznega ali več zaporednih let, ki tvorijo nerazdružljive celote in so kot taki tudi hranjeni. Drugje so omenjene kategorije gradiva odlagali v arhiv ločeno in so še zdaj hranjene v ločenih serijah. Vendar obstaja še en način odlaganja in hrambe naštetih vrst gradiva predstav, v t. i. »mapah predstav«, ki združeno hranijo fotografije, plakate in gledališke liste, a tudi kostumske skice posameznih predstav.

Arhivsko gradivo muzejev in galerij

Vrste arhivskega gradiva, ki nastajajo ob delovanju muzejev in galerij, izhajajo iz vloge, ki jo imajo muzeji in galerije v družbi, in iz nalog, ki jih opravljajo. Muzeji in galerije opravljajo enake naloge – pridobivajo in hranijo premično kulturno dediščino, ki jo proučujejo in predstavljajo javnosti, ter ob njihovem delovanju nastajajo bolj ali manj enake vrste gradiva. Zato niti njihovih dejavnosti niti vrst arhivskega gradiva, ki ga ustvarjajo, ne bomo ločeno obravnavali.

Delovanje javne muzejske službe podrobno določa Zakon o varstvu kulturne dediščine – ZVKD-1,¹⁶ ki pravi, da je muzej (galerij posebej ne izpostavlja¹⁷) »stalna organizacija v službi družbe in njenega razvoja, ki je odprta za javnost in ki zbira, ohranja, dokumentira, preučuje, interpretira, upravlja in razstavlja dediščino ter posreduje podatke o njej z namenom razvijati zavest o dediščini, širiti vedenje o njenih vrednotah in omogočati uživanje v njej«. Način, s katerim muzej pridobiva premično dediščino, se imenuje akcesija. Pridobljeno

¹⁶ ZVKD-1. V: *Uradni list RS*, št. 16/2008, 123/2008, 8/2011 – ORZVKD39, 90/2012, 111/2013, 32/2016 in 21/2018 – ZNOrg.

¹⁷ Galerije omenja le v členu 139, ki govori o financiranju muzejev in galerij samoupravnih lokalnih skupnosti, ter v členu 140, ki obravnava razvid muzejev in trgovcev ter seznam usposobljenih izvajalcev.

dediščino muzej uvršča v muzejske zbirke. Zbirka je skupina »premičin s sorodnimi vrednotami dediščine, ki jo lahko povezuje skupen zgodovinski ali prostorski kontekst«. ¹⁸

Javno muzejsko službo opravljajo državni in pooblaščen muzeji. **Državni muzej** je opredeljen kot »javni zavod, ki ga ustanovi država zato, da zagotovi varstvo premične dediščine, ki je državnega pomena«. ¹⁹ Natančno področje delovanja posameznega muzeja je določeno z aktom o ustanovitvi, ki ga sprejme vlada Republike Slovenije. Praviloma muzej opravlja naslednje naloge:

- »1. identificira, dokumentira, preučuje in interpretira ter vrednoti premično in nesnovno dediščino ter jo predstavlja javnosti,
2. zbira, izvaja akcesijo in inventariziranje premične dediščine,
3. pripravlja predloge za razglasitev premičnih spomenikov državnega pomena,
4. usklajuje vpis premične dediščine v register,
5. varuje in hrani zbirke državnega pomena,
6. pripravlja in izvaja konservatorsko-restavratorske postopke na premični dediščini s svojega področja delovanja,
7. nadzira varstvo premičnih spomenikov in nacionalnega bogastva zunaj muzejev,
8. svetuje in daje navodila lastnikom zbirk premične dediščine glede vodenja inventarnih knjig s svojega področja delovanja,
9. razstavlja muzejske zbirke,
10. raziskuje premično dediščino in njeno varstvo po naročilu ministrstva, v katerega delovno področje sodi, ter
11. izvaja programe za razvijanje zavesti o dediščini, programe pripravnštva, izpopolnjevanja, in prakse za izobraževalne programe različnih stopenj s svojega področja.« ²⁰

Pri enem od državnih muzejev je organizirana tudi Služba za premično dediščino in muzeje, ki daje pristojnemu ministrstvu mnenja glede vpisa v razvid muzejev in glede kompetence med muzeji, ki opravljajo državno javno službo, koordinira pripravo izvedenskih mnenj glede iznosa oziroma izvoza premične dediščine, pripravlja strokovne podlage za izdajo upravnih odločb, ki jih izdaja ministrstvo, izdeluje analize muzejske dejavnosti, predlaga merila za sofinanciranje muzejskih programov in projektov, oblikuje skupne nastope muzejev, promocijo in trženje njihovih storitev, usklajuje programe usposabljanja kadrov itd. ²¹ Danes je ta služba organizirana pri Narodnem muzeju Slovenije.

Pooblaščen muzej je muzej, ki je »vpisan v razvid« in »je pridobil pooblastilo za opravljanje državne javne službe muzejev«. Pooblaščen muzeji opravljajo večji del vseh tistih nalog, ki jih opravljajo tudi državni muzeji. ²²

Precejšen del slovenske premične dediščine hranijo tudi zasebni muzeji, verske skupnosti, društva in posamezniki.

Arhivsko gradivo, ki je značilno za muzeje in galerije

Evidence o zbirkah predmetov in ostalem muzejskem gradivu

Muzeji vodijo evidence v glavnem centralno – za celoten muzej, redkeje za vsak oddelek posebej. Vodijo jih v fizični ali elektronski obliki, vendar slednje

¹⁸ Prav tam, 3. člen.

¹⁹ ZVKD-1. V: *Uradni list RS*, št. 16/2008, 123/2008, 8/2011 – ORZVKD39, 90/2012, 111/2013, 32/2016 in 21/2018 – ZNOrg.

²⁰ Prav tam, 91. člen.

²¹ Prav tam, 92. člen.

²² Prav tam, 93. člen.

skorajda vsi tudi natisnejo. Posebna pravila veljajo za inventarne knjige. Pisane naj bi bile z obstojnim črnilom na kakovostnem papirju in vezane v knjige, če so vodene v digitalni obliki, naj bi bile redno tiskane, vendar v vsakem primeru hranjene v več izvodih.

Ne glede na to, da vsi muzeji ne vodijo vseh evidenc (vsi praviloma vodijo le inventarne in akcesijske knjige), imajo vse spodaj naštetе evidence značaj arhivskega gradiva.

Evidence vhodov (knjige, obrazci)

Sem se vpiše prav vsak predmet, ki prestopi muzejski prag, tudi izposojeni predmeti, predmeti, ki so ponujeni v odkup, predmeti, ki pridejo v muzej zaradi identifikacije, restavriranja ali popolnoma naključno.

Akcesijske knjige

Akcesija je formalni način, s katerim muzej sprejema v muzej nove predmete (z donacijo, nakupom, volilom). V akcesijsko knjigo se vpisujejo tako predmeti, ki se pozneje inventarizirajo kot tisti, ki ne bodo nikoli inventarizirani (predmeti brez podatkov, poškodovani in nepopolni predmeti, replike, predmeti za pedagoške ali raziskovalne namene, več istovrstnih predmetov ipd.).

Inventarne knjige

Z inventarizacijo dobi predmet, ki je prišel v muzej, pomen muzealije oziroma spomenika in se vključi v stalno muzejsko zbirko. Zato so inventarne knjige najpomembnejša dokumentacija o predmetih, ki so v oskrbi muzeja. Vsebujejo vse bistvene podatke o izvoru, identiteti in zgodovini posameznega predmeta. Vanje se vpisujejo podatki o muzeju, o identifikaciji, izvoru predmeta in pridobitvi predmeta, podatki o inventarizaciji predmeta in opombe. Z inventarizacijo se pridobljeni predmet razglasi za muzealijo oziroma spomenik, medtem ko drugi predmeti za vedno ostanejo na stopnji muzejskega predmeta (v fazi akcesije).

Katalogi muzejskih predmetov

V katalogih so zbrani vsi podatki o posameznih predmetih, zato vsebujejo več podatkov kot inventarne knjige. Iz baze podatkov o predmetih se ob vsaki spremembi stanja ali lokacije tiskajo katalogi, ki vsebujejo tako podatke o trenutnem stanju kot podatke o preteklem dogajanju. Katalogi se tiskajo vedno, ko se v zvezi s predmetom pojavijo novi podatki.

Knjige izhodov (ponekod v obliki obrazcev)

Tu je evidentiran vsak predmet, ki zapusti muzejsko zbirko, naj si bo to začasno (premestitev, posoja, restavriranje ipd.) ali za stalno (uničenje, izguba). Vsebujejo seznam predmetov, namen izhoda, podatke o prejemniku, dogovorjeni datum vrnitve in dejanski datum vrnitve za vsak predmet posebej ter odgovorne osebe za izposajo in vrnitev.

Nekateri muzeji vodijo »izhodne obrazce«. Hranijo jih kustosi, zadolženi za posamezni predmet. Obrazec izpolnijo ob vrnitvi predmeta in to potrdijo s podpisom. Ti obrazci imajo vlogo reverza za izposajo. Nekateri muzeji izposajo beležijo le v obliki reverzov, ki imajo v tem primeru pomen arhivskega gradiva.

Evidence evidentiranih predmetov na terenu

Muzejski uslužbenci iščejo, si ogledujejo in evidentirajo tudi predmete, ki jih še najdemo drugod (pri posameznikih in ustanovah, na prostem – arheološka najdišča itd.). Ob tem nastajajo inventarne knjige oziroma kakšne drugačne evidence.

Evidence fotografij, negativov, avdio in video posnetkov ter filmskega gradiva

Vendar muzeji ne hranijo le predmetov, ampak tudi fotografije, diapozitive, zgoščenke, filme in muzejsko gradivo na papirju. Tako poleg zgoraj navedenih evidenc nastajajo tudi evidence fotografij (fototeke) in negativov (negoteke), diapozitivov (diateke), avdio in video posnetkov (video kaset, zvočnih kaset, zgoščenk, filmov ipd.).

Evidence posebnih muzejskih eksponatov

Slovenski prirodoslovni muzej ima npr. inventarne knjige muzejskih zbirk s področja zoologije, botanike in geologije, evidenco arhiva živalskih zvokov.

Evidence muzejskega gradiva na papirju, ki ima značaj arhivskega gradiva

Nekateri muzeji hranijo tudi gradivo na papirju, ki ni nastalo neposredno ob njihovem delovanju, ampak so ga sami zbrali na terenu ali so jim ga na lastno željo izročili posamezniki. Tako npr. Slovenski šolski muzej hrani *Arhivsko zbirko* (obsega v glavnem zasebno arhivsko gradivo, ki ga muzeju izročajo nekdanji učitelji, učenci, dijaki in študentje ter njihovi dediči, a tudi gradivo učiteljskih društev) in *Dokumentacijsko zbirko* (register šol, zbirka šolskih map in letnih poročil, kartoteka biografskih podatkov za učitelje). Slovenski gledališki inštitut (Slogi), prej Slovenski gledališki muzej, hrani *Arhivsko zbirko*, ki zajema zapuščine slovenskih gledališčnikov. Narodni muzej Slovenije hrani nekaj osebnih arhivskih fondov (predvsem zapuščine priznanih slovenskih športnikov), Slovenski etnografski muzej, t. i. *Hišni arhiv*, hrani obsežno zbirko »papirnatega« gradiva (dokumenti ali rokopisi družinskega ali osebnega značaja: fotografije, pravne listine, šolske zvezke, spričevala, diplome, plakete, delavske knjižice, zemljevide, posestne listine, razglednice, voščilnice, pisma, osebne dnevnike, vaške, župnijske in družinske kronike, življenjepise, razne legitimacije, spominske knjige, plakate ipd.), Prirodoslovni muzej Slovenije hrani *Dokumentacijo naravoslovcev* (portrete, biografije, fotografije ipd. naravoslovcev, ki so bili sodelavci muzeja) in še bi lahko naštevali.

Seveda so muzeji, ki zbirajo (ali so v preteklosti zbrali) arhivsko gradivo in ga hranijo kot eno izmed svojih zbirk, dolžni hraniti to gradivo v skladu z veljavno arhivsko zakonodajo.

Pridobivanje muzejskih predmetov in zbirk

Muzeji pridobivajo predmete z nakupi, donacijami, arheološkimi izkopavanji, zapuščinami, zamenjavami, zbiranjem na terenu in na kateri koli drug način, ki je v skladu z muzejsko politiko pridobivanja predmetov. Poleg že zgoraj navedenih akcesijskih knjig ima značaj arhivskega gradiva še naslednja dokumentacija o pridobivanju predmetov:

Pogodbe

Dokumentacijo o prenosu lastništva predmetov v muzejsko zbirko predstavljajo pogodbe. Muzeji pridobivajo muzejske predmete z nakupom, kot darilo, volilo ali zapuščino. Pogodbe (kupoprodajne, darilne ipd.) imajo značaj arhivskega gradiva (če pogodbe ni, je treba kot arhivsko gradivo hraniti drugo ohranjeno dokumentacijo: račun o nakupu, zahvalno pismo donatorju ipd).

Dokumentacija o pridobivanju muzejskih predmetov iz najdišč (arheološka izkopavanja)

Dokumentacija o kako drugače pridobljenem muzejskem gradivu

Narodni muzej Slovenije npr. hrani dokumentacijo o zaseženih predmetih iz skladišč nekdanjega Federalnega zbirnega centra (FZC).

Izposoja muzejskih predmetov

Reverzi vseh izposojenih predmetov (če izposoja in vrnitev predmetov nista zabeleženi v evidencah)

Dokumentacija o izposoji muzejskih predmetov v tujino

Dokumentacija o dolgoročni izposoji muzejskih predmetov

Vrednotenje muzejskih zbirk

Strokovno ovrednotenje muzejskih zbirk (zapisniki, poročila)

Sodne cenitve

Ogledi muzejskih predmetov na terenu

Dokumentacija, ki nastaja ob ogledih:

- ④ terenski zapisi in dnevniki,
- ④ poročila o ogledih, mnenja in ocene, fotografije ipd.

Razstave

Priprava razstav je osnovna dejavnost muzejev, saj je njihova glavna naloga seznanjanje obiskovalcev s svojimi zbirkami. Pomembno je gradivo vseh razstav, ne glede na to, ali so stalne ali občasne, ali so postavljene na matični lokaciji muzeja ali na njegovi dislocirani enoti. Nekateri muzeji vodijo posebne mape (portfolie), kamor vlagajo vso dokumentacijo, ki nastane ob posamezni razstavi, medtem ko nekateri dokumentacijo o razstavi vodijo na več mestih (nekateri npr. fotografije vlagajo v portfolie, nekateri jih hranijo v okviru muzejske fototeke). Ne glede na mesto hrambe imajo značaj arhivskega gradiva spodaj navedene vrste gradiva:

- načrti razstave in besedila za razstave,
- seznam razstavljenih predmetov,
- izvod vabila, zloženke, letaka, plakata,
- protokol odprtja,
- fotografije (predvsem otvoritve in postavitve razstave),
- avdio in video gradivo,
- podatki o spremljajočih dogodkih ob razstavah (otvoritev, predavanja, delavnice ipd.),
- statistika obiska,
- knjiga vtisov.

Simpoziji, delavnice, predavanja in drugi dogodki (ki niso povezani z razstavo)

Poročilo o dogodku

Fotografsko, avdio in video gradivo

En izvod vabila, zloženke, letaka, knjižice

Statistika obiska

Knjiga vtisov

Dokumentacija o obisku muzeja

Knjige vtisov

Statistika obiska

Analiza obiskovalcev

Evalvacija razstav in obiska

Muzejska pedagogika

Načrti pedagoških programov

Didaktično gradivo (delovni listi, multimedijske vsebine, slikovno gradivo ...)

Inventarne knjige rekvizitov, replik in drugega didaktičnega gradiva

Standardi in navodila za delo z obiskovalci

Statistike obiskovalcev

Fotografsko gradivo

Stiki z javnostmi, promocija in trženje

Skrb za promocijo muzeja in njegove dejavnosti (priprava besedil in fotografij za objavo v medijih, organizacija tiskovnih konferenc, sporočila za javnost ipd.)

Zbiranje dokumentacije o medijskem pokrivanju muzeja – HEMEROTEKA

Trženje storitev muzeja (evidence in tržne raziskave)

Znanstvene raziskave, projekti, sodelovanje z drugimi ustanovami

Raziskovalni programi (načrti in poročila – letna in večletna)

Nacionalni projekti (končna poročila)

Projekti EU (končna poročila)

Drugi projekti (končna poročila)

Sodelovanje z domačimi in s tujimi kulturnimi ustanovami in posamezniki (dogovori, pogodbe, poročila ipd.)

Strokovne in znanstvene študije, svetovanja in ekspertize, ki jih zaposleni v muzeju opravijo za zunanje naročnike

Izobraževanje in strokovno izpopolnjevanje

Izobraževanje in strokovno izpopolnjevanje zaposlenih v muzeju
Organizacija izobraževanja in strokovnega izpopolnjevanja, ki ga muzej izvaja za druge muzeje, šole, posameznike itd.

Konservatorstvo in restavratorstvo

Dokumentacija o konserviranju in restavriranju muzejskih predmetov (poročila o stanju predmeta pred in po postopku, poročila o izvedenih postopkih, fotodokumentacija ipd.)

Dokumentacija o zaplinjenih predmetih

Knjižnica

V okviru muzejev delujejo tudi muzejske knjižnice, ki vodijo inventarne knjige in kataloge knjižničnega gradiva.

Evidence knjižničnega gradiva (inventarne knjige, katalogi – iz obdobja pred Cobissom, evidence zamenjav knjižnega gradiva)

Izdajateljska dejavnost muzejev

Publikacije in drugi tiski (brošure, letaki, plakati itd.), ki jih izdaja ali ureja muzej (če niso nastali v povezavi z razstavo ali s kakšnim drugim dogodkom, katerega gradivo se posebej vodi) – 1 izvod

Časopisi, bilteni, interna glasila (če jih izdaja muzej) – 1 izvod

Filmi, video in zvočni zapisi (če jih izdaja muzej) – 1 izvod

Podporniki muzeja (donatorji, sponzorji, prijatelji)

Najmanj evidenca, a morda tudi druga zanimiva dokumentacija

Nagrade in priznanja

Dokumentacija o nagradah, ki so jih prejeli zaposleni v muzeju

Dokumentacija o prejetih in podeljenih nagradah ter priznanjih, ki jih podeli ali prejme dotični muzej

Spletna stran

Zasnova in oblika spletne strani

Dokumenti, ki niso hranjeni na nobenem drugem mestu (ostali dokumenti, objavljeni na spletni strani, se hranijo tam, kjer so nastali)

Arhivsko gradivo zavodov za kulturo

Veliko skupino do zdaj še ne obravnavanih ustvarjalcev dokumentarnega gradiva, katerih izključna ali delna dejavnost je ustvarjanje in/ali posredovanje kulturnih dobrin, lahko po merilu vrste dejavnosti delimo na dve skupini: na kulturne domove/centre in zavode, ki ob kulturni opravljajo še nekatere dejavnosti. Te se pojavljajo v različnih kombinacijah. Ob kulturnih vsebinah skrbijo še za turistične, športne, rekreacijske, informacijske, promocijske, mladinske, medgeneracijske ali razvojne dejavnosti. Zato se njihovi nazivi pojavljajo v različnih oblikah (npr. Center za šport, turizem, informiranje in kulturo, Zavod za kulturo, turizem in razvoj občine ali Zavod za kulturo, šport in turizem ...). Za namen tega članka imajo skupni naziv »zavodi za kulturo«.

Zavodi za kulturo so javni zavodi, ki so nastajali prej (npr. že v 60. letih 20. stol.) kot omenjeni zavodi z mešano dejavnostjo v nazivu, ki jih občine ustanovljajo v zadnjih desetletjih. Izjema je Cankarjev dom, osrednje slovensko kulturno središče, katerega ustanoviteljica je država. Opravljajo javno službo na področju kulture. Delujejo na področju posredovanja tekoče kulturno-umetniške produkcije, nekateri tudi pri varovanju in predstavljanju kulturne dediščine. Pod svojo streho združujejo različne vrste kulturnega udejstvovanja (glasbeno, likovno, plesno, gledališko, lutkovno, knjižnično, muzejsko, kino) v različnih pojavnih oblikah (razstave, nastopi, predstave, festivali, kolonije, delavnice, izobraževanja, tekmovanja), ki so namenjene tako otrokom, mladini kot odraslim. Opravljajo izdajateljsko funkcijo, nekateri med njimi izdajajo občinsko glasilo. Opravljajo muzejsko-raziskovalno dejavnost ter varovanje, ohranjanje in skrb za naravno

V zbirkah zavodov za kulturo so tudi plakati domačih in tujih filmov. Plakat filma Odrešitev, ki je bil v kinu Delavskega domu Trbovlje predvajan leta 1978

(Vir: SL_ZAC/1371/001/00024_00097)

in kulturno dediščino na območju občin, nudijo strokovno in tehnično pomoč pri izvedbi javnih prireditev oziroma projektov s področja delovanja kulturnih društev in drugih organiziranih skupin občanov s področja kulture, organizirajo sejme in festivale. Dajejo lahko poudarek lastni kulturni produkciji ali so na drugi strani bolj angažirani pri pridobivanju in nujenju drugod nastalih kulturnih vsebin domačemu občinstvu. Na različnih mikrolokacijah, ki so lahko v njihovih gledaliških ali koncertnih dvoranah, v drugih objektih v njihovem upravljanju ali na odprtih javnih površinah, predstavljajo torej ljubiteljske in profesionalne izvajalce. Nekateri med njimi delujejo še danes v vsebinsko in organizacijsko enaki ali podobni obliki kot ob nastanku, drugi so bili preoblikovani, združeni ali razdruženi. Iz njih ali ob njih so nastali samostojni javni zavodi, ki se ukvarjajo z delom njihove nekdanje skupne dejavnosti (npr. knjižnica, muzej, galerija). Obstajajo tudi tovrstni domovi, ki so rezultat združevanja prejšnjih posameznih zavodov. Vse naštetu v zvezi z organizacijskimi spremembami in s selitvami med različnimi lokacijami je pustilo posledice pri hrambi njihovega dokumentarnega gradiva.²³

Vrste gradiva, ki pri omenjenih zavodih nastaja glede gledališke ter muzejske in galerijske dejavnosti, so enake, kot so opisane že pri ustreznih zavodih, zato jih tu ne naštevamo. Ostalo gradivo, povezano s kulturnimi dejavnostmi, je naslednje:

Organizacija prireditev, programi, abonmaji

Glasbena dejavnost, likovna dejavnost, uprizoritvena dejavnost, intermedijska dejavnost (gradivo kina, npr. filmski programi, letaki, plakati, evidenca o dobavljenih filmih, statistika predstav in števila obiskovalcev, poročila o prometu kina, pogodbe za filme, rokovnik za filme; gradivo razstav, predstav, npr. abonmaji, glasbeni, otroški – letna poročila o številu in vrstah prireditev, številu obiskovalcev, pogodbe, prospekti, ceniki, programi izvajalcev prireditev.

Varovanje premične kulturne dediščine (različne zbirke, npr. gasilska zbirka)

Varovanje nepremične kulturne dediščine, gradivo upravljanja (vzdrževanja in obnavljanja) javne infrastrukture na področju kulture (gradovi, muzejske sobe, dvorane, pristan na jezeru).

²³ Podatki o organizaciji, nalogah in dejavnostih omenjenih zavodov so povzeti iz njihovega gradiva in iz naključno izbranih ustanovnih aktov.

Založništvo (uredništvo in izdajanje publikacij), gradivo občinskih glasil in druge založniške dejavnosti (jubilejne publikacije, knjige, brošure, koledarji, publikacije prireditev – plakati, letaki, katalogi, zloženke, kasete, diskete, avdiovizualni zapisi, časopisi, bilteni in interna glasila, tiskana vabila in drugi drobni tiski, programske knjižnice)

Dokumentacijska dejavnost (fotografije, avdiovizualni zapisi), oseb, objektov, dogodkov ...

Izobraževalna dejavnost, gradivo lastnih kulturno-izobraževalnih prireditev

Znanstveno-raziskovalna in razvojna dejavnost, gradivo nacionalnih in evropskih raziskovalnih ter razvojnih projektov, projekti po naročilu tretjih oseb (projekt, naloga, elaborat)

Nagrade, priznanja

Evidence, statistika

Gradivo o odmevih v sredstvih javnega obveščanja

Spletna stran

Omenjeni zavodi hranijo med naštetimi vrstami tudi veliko gradiva, ki ni plod njihove dejavnosti, temveč so ga dobili v vednost (obvestila, vabila, plakati ...). Tu moramo upoštevati dejstvo, da so nastali pri ustvarjalcih (v veliki večini društvih), katerih gradivo verjetno ne bo prevzeto v pristojni arhiv in jih ohranimo s hrambo v omenjenih fondih.

Arhivsko gradivo Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti

Gradivo območnih izpostav Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti (JSKD) evidentirajo in prevzemajo regionalni arhivi ter sodijo v delokrog arhivistov, ki so pristojni za delo z gradivom javnih ustvarjalcev s področja kulture. Zato je tu obravnavano skupaj z zavodi s področja kulture.

JSKD je bil ustanovljen z zakonom, sprejetim 27. decembra leta 1995,²⁴ z namenom, da Republika Slovenija nanj prenese izvajanje nacionalnega kulturnega programa v delu, ki pokriva ljubiteljske kulturne dejavnosti. Delo in organizacijo sklada, ki se je ob ustanovitvi imenoval Sklad Republike Slovenije za ljubiteljske kulturne dejavnosti (sedanji naziv je na podlagi Zakona o javnih skladih dobil leta 2000), je urejal Akt o ustanovitvi Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti,²⁵ ki ga je nasledil istoimenski akt iz leta 2010.²⁶ Z njim je ustanovitelj Sklada, Republika Slovenija, septembra leta 2010 zagotovil, da ta sklad nadaljuje delo kot javna ustanova na podlagi Zakona o Javnem skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti.²⁷

Deluje kot strokovna, organizacijska in finančna podpora pri delu več kot 4.000 kulturnim društvom, skupinam in njihovim zvezam v Republiki Sloveniji. JSKD je bil ustanovljen z namenom ohraniti mrežo kulturnih društev v Sloveniji in v zamejstvu ter je osrednja organizacija slovenske društvene kulture, ki podpira ljubiteljske kulturne dejavnosti ter spodbuja ustvarjalnost in razvoj raznovrstnosti umetnostnih smeri. Od leta 1997 se je v desetletju oblikovala mreža območnih izpostav JSKD, ki delujejo večinoma v krajih, kjer so bili pred reorganizacijo uprave leta 1994 sedeži skupščin občin. Do leta 2007 je bilo oblikovanih 59 teh izpostav, ki svojo programsko dejavnost usklajujejo s produkcijo

²⁴ ZSLKD. V: *Uradni list RS*, 1/1996.

²⁵ Akt o ustanovitvi. V: *Uradni list RS*, št. 96/2000.

²⁶ Akt o ustanovitvi. V: *Uradni list RS*, št. 72/2010.

²⁷ ZJSKD. V: *Uradni list RS*, št. 29/2010.

društev, Zvez kulturnih društev in drugih ustanov na svojem območju. Območne izpostave se povezujejo v deset medobmočij, katerih koordinacije (za severno Primorsko, za južno Primorsko, za osrednjo Slovenijo, za Gorenjsko, za Dolenjsko, Belo krajino in Posavje, za Celje, za Koroško, za Maribor, za Ptuj in za Pomurje) programsko in organizacijsko pokrivajo kulturno sodelovanje v občinah posameznih regij.

JSKD ima oblikovana telesa za spodbujanje, svetovanje in ustvarjalno ustvarjanje na področjih historičnega plesa, plesa, folklorne dejavnosti, instrumentalne in zborovske glasbe, literarne dejavnosti, gledališča in lutk, likovne dejavnosti in filma. Sklad organizira kulturne prireditve ter izobraževalne oblike, izdaja revije in druge publikacije, strokovno in organizacijsko pomaga kulturnim društvom in njihovim zvezam v Sloveniji ter v zamejstvu.²⁸

Arhivsko gradivo, ki nastaja pri osrednji strokovni službi Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti

Gradivo v zvezi s povezovanjem manjšin, zdomcev in izseljencev s Slovenijo na kulturnem področju (dejavnost Slovenske izseljenske matice, dejavnost izseljencev, Svetovni slovenski kongres, evidence organizacij in društev zamejskih Slovencev, usklajevanje sodelovanja, finančna pomoč za Slovence v zamejstvu in po svetu, skrb za zbiranje dokumentarnega in arhivskega gradiva o delovanju izseljenskih društev in organizacij po svetu)

Izobraževalni programi JSKD (razvoj in oblikovanje izobraževalnih programov in usposabljanje, sodelovanje z Ministrstvom za šolstvo RS, evidence)

Gradivo v zvezi s Tednom ljubiteljske kulture

Gradivo v zvezi s Študijskim centrom

Zborovski arhiv Mirko Cuderman

Gradivo v zvezi s Centrom za poezijo Tomaža Šalamuna

Javni pozivi za razpis kulturnih projektov na različnih področjih (razpis, poziv, pozitivno rešene vloge, sklepi, odločbe, pogodbe, odredbe, poročila)

Organizacija in sodelovanje na področju digitalizacije kulturne dediščine
Vloge in zaprosila za prerazporeditev sredstev, poslana na Ministrstvo za kulturo RS

Letaki, plakati, brošure (npr. tiskani letni pregledi prireditev) in drugi drobni tiski o dejavnosti

Magnetofonski trakovi, kasete, fotografije, filmi, videokasete z zvočnimi in s slikovnimi posnetki dela poslovanja in dejavnosti JSKD, objektov in naprav, dogodkov, oseb, prireditev, jubilejev, spominov, govorov

Arhivsko gradivo, ki nastaja pri območnih izpostavah Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti

Gradivo o oblikovanju območne izpostave

Poslovnik sveta območne izpostave

Zapisniki sestankov sveta območne izpostave

Okrožnice centrale z dopisanimi pripombami

Poročila koordinacije

Vabila in zapisniki posvetov vodij izpostav

Dopisi društev, organov, ustanov, posameznih kulturnikov

Vabila na sestanke in zapisniki zborov članov društev in zvez kulturnih društev

Poročila (npr. o izvedbi kulturnih prireditev)

²⁸ Varl: Primerjalna analiza, str. 74–92.

Vabila izpostav na likovne kolonije, delavnice, izobraževanja
 Ponudbe za gostovanja, nastope
 Rezultati tekmovanj
 Odločbe o podelitvi statusa društva, ki deluje v javnem interesu
 Vabila na različna srečanja
 Predlogi za priznanja
 Zapisniki pogovorov o pripravi slovesnosti
 Prošnje za donacijo
 Zapisniki aktivna ravnateljev javnih zavodov v občinah
 Zahvale za sodelovanje
 Pogodbe o najemu prostorov za območno izpostavo
 Tiskovine (plakati, letaki, zloženke, razglednice, programi, knjige), lastne
 in pošiljateljev z območja pristojnega arhiva
 Fotografije (klasične ali digitalne)
 Posnetki na analognih ali digitalnih nosilcih (VHS-kasete, avdio kasete,
 CD, DVD)
 Dokumentacija o oblikovanju in delu občinske ali območne zveze kultur-
 nih društev (zapisniki sestankov sveta in strokovnega sveta, statuti, po-
 ročila, podatki o kulturnih društvih, priznanja, bilance, korespondenca)

Skupna predstavitev vrst arhivskega gradiva, ki nastajajo pri delu jav-
 no-pravnih ustvarjalcev s področja kulture, katerih dejavnost je usmerjana v
 varstvo kulturne in naravne dediščine, knjižnično dejavnost ali na področje
 besedne, glasbene in izrazne umetnosti, utegne biti uporaben napotek za vse
 arhiviste, zlasti tiste na začetku svojega dela z gradivom, prav tako tudi za vse
 zaposlene, ki s tem gradivom delajo pri obravnavanih ustvarjalcih. Slednji so v
 rednem stiku z njim, od njih je odvisno njegovo ohranjanje, zavedati se morajo
 njegove neprecenljive vrednosti.

*Prizor s prvega srečanja ljudskih pevcev v Krškem leta 2000
 (Vir: SI_ZAC/1715/008/00006)*

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Žumer, Vladimir: Pripomoček za pripravo klasifikacijskih načrtov za zavode s področja kulture. V: *Arhivi* 40 (2017), št. 1, str. 128–129.

ZAKONODAJA

Akt o ustanovitvi Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti. V: *Uradni list RS*, št. 96/2000.

Akt o ustanovitvi Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti. V: *Uradni list RS*, št. 72/2010.

Pravilnik o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi. V: *Uradni list RS*, št. 49/2019.

Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne služb. V: *Uradni list RS*, št. 73/2003, 70/2008, 80/2012 in 28/2023.

Zakon o Javnem skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti – ZJSKD. V: *Uradni list RS*, št. 29/2010.

Zakon o knjižničarstvu – ZKnj-1. V: *Uradni list RS*, št. 87/2001, 96/2002 – ZUJIK in 92/2015.

Zakon o skladu Republike Slovenije za ljubiteljske kulturne dejavnosti – ZSLKD. V: *Uradni list RS*, 1/1996.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o knjižničarstvu – ZKnj-1A. V: *Uradni list RS*, št. 92/2015.

Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo – ZUJIK. V: *Uradni list RS*, št. 77/2007 – uradno prečiščeno besedilo, 56/2008, 4/2010, 20/2011, 111/2013, 68/2016, 61/2017, 21/2018 – ZNOrg, 3/2022 – ZDeb in 105/2022 – ZZNŠPP.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA. V: *Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014.

Zakon o varstvu kulturne dediščine – ZVKD-1. V: *Uradni list RS*, št. 16/2008, 123/2008, 8/2011 – ORZVKD39, 90/2012, 111/2013, 32/2016 in 21/2018 – ZNOrg.

INTERNETNI VIRI

Publikacija *Blizu ljudem*: https://www.knjiznice.si/wp-content/uploads/2019/11/ZSK_e-publikacija_SLO_20191117.pdf (dostop: 18. 5. 2020).

Varl, Matija: *Primerjalna analiza organiziranosti ljubiteljske kulture v Sloveniji in Avstriji*, magistrsko delo, Ljubljana 2016: http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_varl-matija.pdf (dostop: 1. 4. 2023).

SUMMARY

ARCHIVAL MATERIAL OF PUBLIC LEGAL ENTITIES CREATORS IN THE FIELD OF CULTURE

Creators from the field of culture, who, in accordance with the provisions of the Protection of Documents and Archives and Archival Institutions Act, are defined as creators of public archival material create, in addition to the typical types of records for all creators of public law, a lot of unique material, based on their activity. The purpose of this article is to present all of this material cre-

ated by libraries, galleries, theatres, institutes of culture, the Republic of Slovenia Public Fund for Cultural Activities, and museums in one place. Many of the listed creators already use classification plans with a description of the records they create or receive, but in the process of transferring archival material to the competent archive, everyone also receives instructions for selecting public archives from documents. However, after speaking with them, it frequently becomes apparent that even though they passed a professional competence test with the competent archival institution, the individuals qualified to work with documents do not know where to begin. Participating in this process are the archives of the Slovenian Public Archival Network, which are in charge of acquiring the archives of creators of public archival material in the field of culture. Their employees, directly in charge of this field, consult in the Inter-Archival Working Group for Culture and Science, responsible for the archival material of creators in the field of culture and science. The article shows the legislation that determines the work of the listed creators, their division and the management organisation, in which unique types of material are created.

1.04 Strokovni članek

UDK 930.253:930.85(497.4)

Prejeto: 4. 5. 2023

Fondi s področja kulture v slovenskih javnih arhivih

GORDANA ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK

prof. zgodovine in geografije, arhivska svetovalka
Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor
e-pošta: gordana.soeveges@pokarh-mb.si

Izvleček

Prispevek obravnava fonde s področja kulture v slovenskih javnih arhivih. Osredotoča se na število teh fondov v štirih razredih v klasifikacijski shemi fondov in zbirk. V posameznem razredu so izpostavljeni tudi najzanimivejši (posebni, najpomembnejši) fondi po izboru pristojnih arhivistov. Kot so raznovrstni ti fondi po svojem izvoru (obsegajo namreč gradivo kulturnih društev, gledališč, muzejev, arhivov, kulturnih organizacij ipd.), je raznovrstna tudi vsebina teh, saj v njih najdemo tako spisovno kot tudi multimedijско gradivo. Na koncu so predstavljeni še novi prevzemi tovrstnega gradiva v pristojne arhive in problematika, s katero se arhivisti srečujemo pri vsakodnevem delu s kulturnimi zavodi.

Abstract

CULTURAL FONDS IN SLOVENIAN PUBLIC ARCHIVES

The article discusses cultural fonds held by the public archives of Slovenia. It focuses on the number of these fonds within the four classes in the classification scheme of fonds and collections. In each class, the most interesting (special, most important) fonds are also highlighted, as selected by competent archivists. Just as these fonds are diverse in their origin (namely, they include archival material from cultural societies, theatres, museums, archives, cultural organisations, etc.), their content is also diverse, as they contain both records and multimedia material. At the end of the article, new acquisitions of this type of material by competent archives and the problems archivists encounter in their daily work with cultural institutions are presented.

Ključne besede:

kultura, arhiv, arhivsko gradivo, klasifikacijska shema fondov in zbirk, Slovenski gledališki inštitut (SLOGI)

Key-words:

culture, archive, archival material, a classification scheme of fonds and collections, Slovenski gledališki inštitut (SLOGI – Slovene Theatre Institute)

Fondi s področja kulture v klasifikacijski shemi fondov in zbirk¹

Klasifikacijska shema fondov in zbirk v regionalnih arhivih obsega deset velikih skupin (velike tiskane črke od A do J); fondi s področja kulture so znotraj skupine E in H. V Arhivu Republike Slovenije je klasifikacijska shema nekoliko drugačna;² namesto velikih tiskanih črk se uporabljajo trimestne številke od 000 do 900 (fondi s področja kulture so v skupini fondov 400 in 700).

V področje »Znanost in kultura, rekreacija in informiranje« spadajo tiste zaključene celote arhivskega gradiva (arhivski fondi), ki so nastale pri delu organizacij s področja znanosti, kulture, rekreacije in informiranja. Področje se deli na štiri skupine, ki so tvorjene vsebinsko glede na dejavnost (znanost, kultura, rekreacija in razvedrilo ter informiranje). V skupino »Kultura« spada arhivsko gradivo, ki je nastalo pri delu organizacij s področja kulture. Skupina se deli na tri razrede.³

E000 (400) ZNANOST IN KULTURA, REKREACIJA IN INFORMIRANJE

E200 (420) KULTURA

E210 (421) Varstvo kulturne in naravne dediščine ter knjižnična dejavnost

E220 (422) Besedna, glasbena in izrazna umetnost

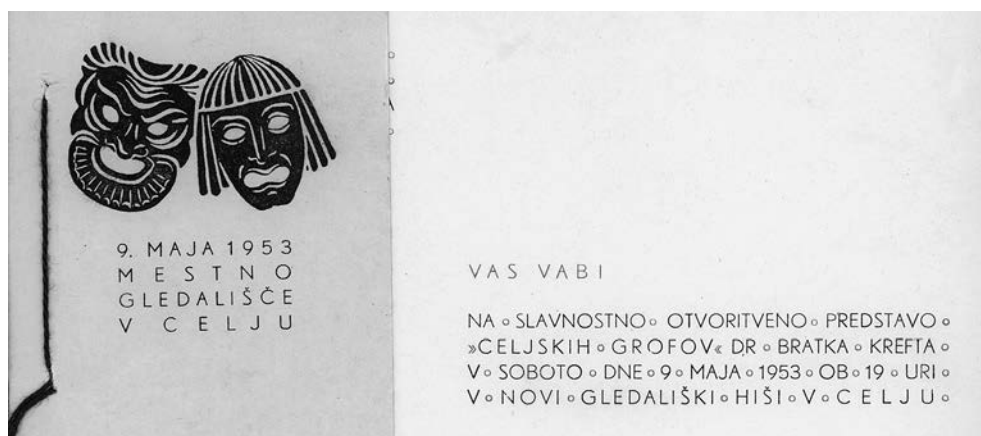
E230 (423) Drugi zavodi s področja kulture

V področje »Članske organizacije« spadajo fondi, ki so nastali pri delu prostovoljnih združenj. Glede na področje delovanja je znotraj področja pet skupin (politične stranke, družbenopolitične organizacije, sindikalne organizacije, poklicna, interesna in delodajalska združenja ter društva). Društva se delijo na devet razredov, znotraj katerih je tudi razred H520, kamor spadajo kulturna in umetniška društva. Prav v to skupino je uvrščenih tudi največ fondov s področja kulture, ki jih hranijo slovenski javni arhivi.

H000 (700) ČLANSKE ORGANIZACIJE

H500 (750) DRUŠTVA

H520 (752) Kulturna in umetniška društva

Vabilo na slavnostno odprtje prenovljenega gledališča v Celju, 1953

(Vir: *SI_ZAC/1007, Gradišnik Fedor, t. e. 5, sign. IV_25*)

¹ e-ARH.si: *Klasifikacijska shema fondov in zbirk*, 2019 in Podatkovna baza SJAS.

² Podatkovno zbirko fondov in zbirk arhivskega gradiva slovenski arhivi od leta 2007 obvladujemo s programsko opremo scopeArchiv. Do leta 2021 sta obstajali dve podatkovni bazi. Ena je pripadala ARS, medtem ko je bila druga podatkovna baza, SiraNet, skupna vsem regionalnim gradivom. Ko sta se obe bazi združili, se je ARS odločil, da ne bo prevzel klasifikacijske sheme, ki jo imajo regionalni arhivi, ampak bo obdržal svojo (op. av.).

³ V oklepajih so oznake, ki se uporabljajo v ARS.

Število fondov s področja kulture v posameznem arhivu

V podatkovni bazi slovenskih javnih arhivov je bilo meseca aprila 2023 vpisanih 12.630 fondov in zbirk. Od tega jih je bilo s področja kulture 329 oziroma 2,6 %.⁴ Če primerjamo število fondov s področja kulture v posameznem arhivu glede na število vseh fondov, so razlike zelo majhne. Najmanj tovrstnih fondov ima ARS, 1 % in največ PANG, 4,4 %. Delež v ostalih arhivih je naslednji: PAK 2,6 %, PAM 1,8 %, ZAC 3,9 %, ZAL 3 % in ZAP 2 %.

Tabela 1: Število fondov s področja kulture v posameznem arhivu in količina gradiva⁵

	E210 421	E220 422	E230 423	H520 752	SKUPAJ
ARS	3 (231 aš, 1 f)	1 (7 aš)	8 (1012 aš, 76 f)	10 (172 aš, 2 k, 2 f)	22 2216
PAK	3 (86 aš, 11 m)	7 (75 aš, 73 k, 10 p, 8 g, 1 meter)	/	14 (40 aš, 1 predalnik)	24 931
PAM	7 (629 aš, 4 k)	6 (181 aš, 1 a, 5 o, 1 m, 360 GB multimedijских vsebin)	1 (18 aš)	23 (449 aš, 3 m, 28 z, 3 a, 1 o)	37 2071
PANG	6 (58 aš, 4 k, 1 m)	2 (33 aš, 3 m)	3 (29 aš)	45 (221 aš, 25 m, 5 r)	56 1284
ZAC	15 (314 aš)	1 (172 aš, 10 ko, 199 m)	9 (116 aš)	40 (368 aš, 6 m)	65 1743
ZAL	14 (426 aš)	7 (113 aš, 17 m)	3 (84 aš)	88 (817 aš, 22 m, 1 f, 1 k, 82 o, 5 zv, 344 r, 85 ak, 94 vk, 179 CD/DVD)	112 3733
ZAP	4 (180 aš)	3 (135 aš)	/	6 (34 aš)	13 652
SKUPAJ	52	27	24	226	329 12.630

a = album
ak = avdio kaseta
m = mapa
z = zvezek
g = gramofonska plošča
ko = kartotečne omare
vk = video kaseta
p = fotografije
r = registrator
f = fascikel
zv = zvitek
aš = arhivska škatla
o = ovoj

V tabeli je poleg števila fondov navedena tudi količina tega gradiva. V teh fondih je skupaj kar štirinajst različnih tipov tehničnih enot, kar lahko privede raziskovalce (in tudi arhiviste) do zmede. Nimamo namreč natanko opredeljenih tehničnih enot – kaj točno katera pomeni, kdaj se uporablja, npr. kaj natančno je registrator in kaj fascikel ... Tudi scopeArchiv je nedosleden. Pri elementu

⁴ Med fonde s področja kulture niso vštete različne zbirke, ki bi jih lahko po različnih načelih šteli med kulturo, prav tako tudi ne osebni fondi. Med osebnimi fondi imamo arhivi zelo veliko prevzetega gradiva od različnih kulturnikov, kamor bi lahko prišteli slikarje, pisatelje, pesnike, zborovodje, kulturne delavce ipd., vendar je tudi veliko takšnih, ki so poleg svoje osnovne dejavnosti/poklica bili tudi kulturniki (npr. duhovniki). Prav tako so iz prispevka izvzeti družinski in rodbinski fondi, saj vsebujejo gradivo več družinskih članov, med katerimi so bili tudi posamezniki, ki so se na tak ali drugačen način ukvarjali tudi s kulturo. Tak primer je npr. gradivo družine Ostrovška – Kramberger (SI_PAM/1764), v katerem se poleg osebnih dokumentov, odlikovanj in priznanj ter korespondence hranijo tudi dokumenti o ustanavljanju pionirske knjižnice, organizaciji bralne značke, notno gradivo ipd.

⁵ Podatkovna baza SJAS, izpis OPAC, stanje na dan 2. februar 2023. Izpis OPAC je viden zaposlenim v arhivih. V njem so namreč tudi zapisi, ki so še v delu in ti na spletu v Virtualni arhivski čitalnici (VAČ) niso vidni. V delu so lahko iz različnih razlogov: morda je fond v obdelavi in bodo nastale spremembe pri količini gradiva, obdobju ipd., morda je bil fond šele prevzet v pristojni arhiv ipd. Ko pristojni arhivist zaključi delo na fondu oziroma na posameznem popisu in ga zaključi, postane zapis viden tudi na spletu (op. av.).

Fond/zbirka
SI_PAM/0854 Zveza kulturnih društev Maribor, 1949-2004 (Fond/zbirka)

Elementi identifikacije

Nivo popisa	Fond/zbirka
Signatura PE	SI_PAM/0854
Signatura PE AP	SI_PAM/0854
Naslov PE	Zveza kulturnih društev Maribor
Vsebuje tudi	Kulturno društvo Maks Kavčič
Čas nastanka PE	1949-2004
Obseg (tekoči metri)	22.00
Količina PE	220 škatel; 28 zvezkov; 3 albumi; 1 ovoj; 2 kos - fotografija, 1 mapa

Količina PE (v tehničnih enotah)

Albumi	3
Število škatel	220
Knjige	28
Mape	1
Ovoji	1

Elementi identifikacije in Količina PE v tehničnih enotah za fond Zveza kulturnih društev Maribor (Vir: Podatkovna baza SJAS, 24. 4. 2023)

popisa *Količina PE v tehničnih enotah* imamo na voljo 19 različnih tipov tehničnih enot, ki jih lahko označimo, medtem ko lahko pri elementu popisa *Elementi identifikacije* količino gradiva napišemo opisno v eno polje, v katerem naštejemo vse tehnične enote fonda (npr. 10 arhivskih škatel, 3 zvezki, 1 album, 2 zvitka, 20 fotografij ...). Tako npr. tehnična enota *zvezek* ni na izbiro pri *Količini PE v tehničnih enotah*, medtem ko jo v arhivih redno uporabljamo pri *Elementih identifikacije*, prav tako ni na voljo tehnična enota *fotografija*. Od skrbnika fonda je potem odvisno, kako bo (ali ne bo) napisal količino gradiva pri elementih popisa.

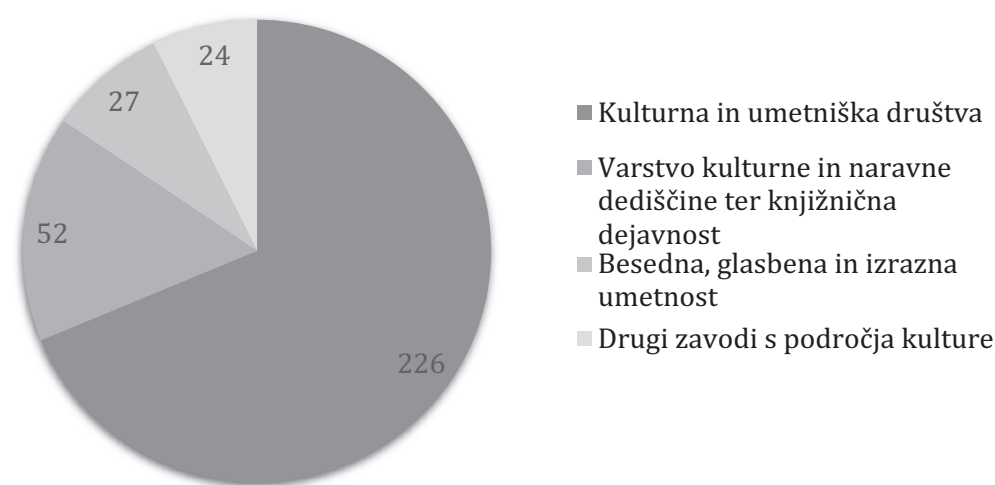
Ker pri Količini PE ni možnosti izbire *zvezek*, se je 28 zvezkov označilo, kot da so knjige, vendar niso označene fotografije, ker tudi te možnosti scopeArchiv ne ponuja.

Arhivi prav tako nedosledno uporabljamo polje *Obseg (tekoči metri)* za skupno količino gradiva, saj se v nekaterih arhivih to polje ne izpolnjuje.⁶

Do večjih razlik med arhivi in fondi s področja kulture prihaja, če primerjamo število teh fondov v posameznem razredu.

V kateri razred bo arhivist uvrstil določen fond, v večini primerov ne predstavlja posebne težave, saj je že iz poimenovanja razreda dovolj jasno razvidno, kateri fondi sodijo v razred. Vendar velja omeniti fonde kinotek, teh je v slovenskih javnih arhivih enajst,⁷ ki so uvrščeni v dva

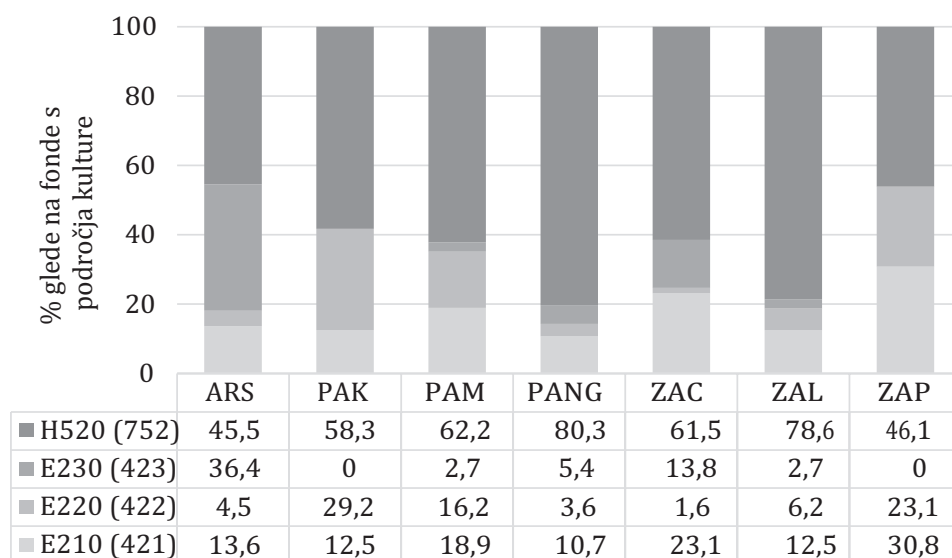
Grafikon 1: Število fondov s področja kulture v posameznem razredu v vseh arhivih skupaj

⁶ Zaradi tega se prispevek osredotoča na primerjavo števila fondov s področja kulture in se ne ozira na količino tovrstnega gradiva (op. av.).

⁷ Dvorana Jugoslovanske kinoteke v Ljubljani, Kino podjetje Maribor, Podjetje za izposojanje filmov in upravo kinematografov Globus Koper, Kino podjetje Nova Gorica,

Grafikon 2 s tabelo: Delež fondov s področja kulture v posameznem razredu

različna razreda. ARS, PAM in PAK so jih uvrstili v razred E220 (Besedna, glasbena in izrazna umetnost), medtem ko so jih PANG, ZAL, ZAP in ZAC uvrstili v razred E320 (Organizacija razvedrilnih in rekreacijskih prireditev) znotraj skupine fondov Rekreacija in razvedrilo.

Fondi v razredu Kulturna in umetniška društva (H520 oziroma 752)

Med posameznimi razredi je največ prevzetih fondov v razredu *Kulturna in umetniška društva*. Izstopata ZAL in PANG, ki imata med fondi s področja

Gostovanje Slovenskega gledališča v Trstu v Solkanu, 2. februar 1968; Oscar Wilde: *Kako važno je biti resen*
(Vir: SI_PANG/0581, Zveza kulturnih organizacij Nova Gorica, t. e. 73)

Vabilo na »Besedo« ob prvi obletnici mariborske čitalnice s sporedom pesmi, 1862
(Vir: SL_PAM/1210, Slovanska čitalnica Maribor, t. e. 1/2, Dopisi)

kulture kar 80 % takšnih, ki pripadajo različnih kulturnim in umetniškim društvom. V ostalih arhivih se ta delež giblje okrog 50–60 %. To je gradivo različnih zvez kulturnih društev, zvez kulturnih organizacij, orkestrov, kulturnih, literarnih, pevskih, folklornih, prosvetnih, likovnih, bralnih društev, pevskih zborov, čitalnic ipd.

Med temi fondi velja izpostaviti naslednje:⁸

PAM: Slovanska čitalnica Maribor 1861–1925, Glasbena matica Maribor 1919–2005. Slovanska čitalnica Maribor je bila ustanovljena 17. julija 1861. Bila je prvo slovensko kulturno društvo v Mariboru. Prav tako je gradivo zaradi slovenstva pomemben fond Glasbena matica Maribor (op. mag. Jure Maček, PAM).

PANG: Okrajni svet Svobod in prosvetnih društev Gorica 1947–1963, Zveza kulturno-prosvetnih organizacij Nova Gorica 1959–2000. Fonda pričata o pestri ljubiteljski kulturni dejavnosti na Goriškem. Fond ZKO Nova Gorica vsebuje številne dokumente o postavljanju temeljev in začetnem razvoju kulturnih pobud, ki so kasneje prerasle v samostojne kulturne ustanove, zato ima arhivsko gradivo velik pomen za zgodovino kulture na Goriškem (op. Ivanka Uršič, PANG).

ZAC: Zveza kulturnih organizacij Celje 1945–1998. Fond vsebuje veliko gradiva društev, katerih fondi sicer niso ohranjeni (op. dr. Bojan Himmelreich, ZAC).

ZAL: Akademska folklorna skupina France Marolt Ljubljana 1945–2015, Akademski pevski zbor Tone Tomšič Ljubljana 1900–2013. To sta visoko kakovostni društvi, priznani doma in v svetu. Imata tudi dolgo delovanje, saj njuni začetki segajo v čas pred drugo svetovno vojno (op. mag. Marjana Kos, ZAL).

ZAP: Delavsko prosvetno društvo Svoboda Ptuj 1903–1991. Društvo je od svojega nastanka pomembno prispevalo in še prispeva k razvoju ljubiteljske kulture (op. Nataša Majerič Kekec, ZAP).

Po številu tovrstnih fondov najbolj izstopajo ZAL, PANG in ZAC, ki jih imajo 88, 45 oziroma 40. Zakaj je temu tako, pojasni več dejavnikov:

- ④ Prvič je bilo gradivo društev omenjeno v Zakonu o arhivskem gradivu in o arhivih leta 1973 (*Uradni list SRS*, št. 34/1973). Po tem zakonu je bilo gradivo društev opredeljeno kot družbena lastnina in društva so

⁸ Izbor so naredili pristojni arhivisti za kulturo in članske organizacije v posameznem arhivu; PAK in ARS podatkov nista posredovala (op. av.).

° Sherman Pittluck presents--
Debut Tour of

SINGERS AND DANCERS of Ljubljana

(pronounced: Loo-bli-ana)

afs France Marolt

featuring **France Marolt Dancers**
Europe's Most Colorful Folk-Dance Troupe
and
Tone Tomšič Choir
Central Europe's Matchless Choral Ensemble

"Dancers Brought the House Down" — "The Thrilling 'Horse Dance' from the Lippezaner Horse Country stopped the show cold and brought the audience to their feet, shouting" — *International Data Processing Convention, Ljubljana, August '71.*

"They're marvelous. One of the best groups I've heard." — *Dr. Walter Anderson, National Endowment for the Arts.*

SINGERS AND DANCERS of Ljubljana

(pronounced: Loo-bli-ana)

The thrilling and widely-acclaimed folklore and dance group of Ljubljana was founded in 1948 by the late ethnomusicologist, France Marolt.

As early as 1926 Marolt had founded a men's folk-choir, which developed into the Academic Choir, one of the top mixed-choral groups performing in Slovenia, Yugoslavia. After the war the group took the name of Tone Tomšič, a member of the original Academic Choir who had been killed in the war. The present conductor of the Choir, Marko Munih, took over the leadership in 1965.

Carrying out the original aim of reproducing the little-known, colorful Slovene popular dances in their most authentic form, the company has added the dances of all of Yugoslavia to become acclaimed as one of the purest folklore and dance groups in Europe.

They have toured in Austria, France, Greece, Belgium, Holland, Italy, Germany, Switzerland, Norway, Poland, and in the Soviet Union. As well, both the Dance Group and the Choir have performed at countless Festivals, including those in Paris, Venice, Amsterdam, The Hague, Erbach, Neustadt, etc. On its 20th Anniversary in 1968 the group was awarded the Order of Brotherhood and Equality with the Silver Wreath by Yugoslav President Tito.

"They are fabulous singers with a spirit and drive which simply bowled us over. Their rhythmic delivery of their native folk-music is an experience of sheer beauty."—letter from Leonard Van Camp, American Choral Directors Association

"The Yugoslav group 'France Marolt' from Ljubljana which has been here so often that it is called the 'native group', surprised again with an incomparable whirl of old dances . . . their special temperament surpassed every expectation for power and beauty and they received a continuous ovation"—Erbacher Wochenblatt, Germany

Concert Series - Detroit Institute of Arts, Edith J. Freeman, Chairman

**AUDITORIUM, Friday, Feb. 9, 1973
at 8:30 p.m.**

Tickets: \$8.00, \$7.00, \$6.00

At Detroit Institute of Arts, Tel. 831-4678 or 831-0360 and J. L. Hudson Ticket Offices.

EXCLUSIVE MANAGEMENT: SHERMAN PITTLUCK, INC.

157 WEST 57th STREET, NEW YORK CITY, N.Y. 10019 • (212) 247-0666 • CABLE: PITARTS NEWYORK

Letak s skupne turneje APZ Tone Tomšič in AFS France Marolt po ZDA in Kanadi, 1973
(Vir: SI_ZAL_LJU/0451, Akademska folklorna skupina France Marolt Ljubljana,
t. e. 5, p. e. 18)

morala svoje gradivo predajati arhivom. Zakon o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981 (*Uradni list SRS*, št. 1/1981) je predvidel, da občinski upravni organi na predlog arhivov določijo tiste družbenopravne osebe in društva, katerih arhivsko gradivo bo prevzemal arhiv.⁹

- ° Po spremembi družbenopolitičnega sistema leta 1991 je gradivo, ki nastaja pri fizičnih osebah, zasebna lastnina. Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (*ZAGA*, *Uradni list RS*, št. 20/1997) je omejil možnosti pridobivanja zasebnega arhivskega gradiva; tovrstno gradivo se je lahko le evidentiralo, nato so arhivi pripravili predlog za razglasitev dokumentarnega gradiva za zasebno arhivsko gradivo in ga predložili pristojnemu ministru v razglasitev. Ta postopek v praksi ni ravno zaživel.¹⁰
- ° Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (*ZVDA-GA*, *Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014) je arhivom dal več pravic do oseb zasebnega prava, ki so na podlagi zakona pridobile status delovanja

⁹ Izbor društev je bil na območju PAM narejen šele leta 1981, in še to samo za mariborske občine. Valoriziranih je bilo 189 društev in zvez, vse gasilske zveze in občinske zveze kulturnih organizacij ter lovske in ribiške družine. Gl. Maček: Zasebnopravni ustvarjalci arhivskega gradiva s poudarkom na osebah zasebnega prava s statusom delovanja v javnem interesu na primeru Pokrajinskega arhiva Maribor, str. 35.

¹⁰ Prav tam, str. 35–36.

v javnem interesu. Take osebe morajo ali same hraniti arhivsko gradivo skladno z zakonom ali ga neodplačno predati pristojnemu arhivu.¹¹

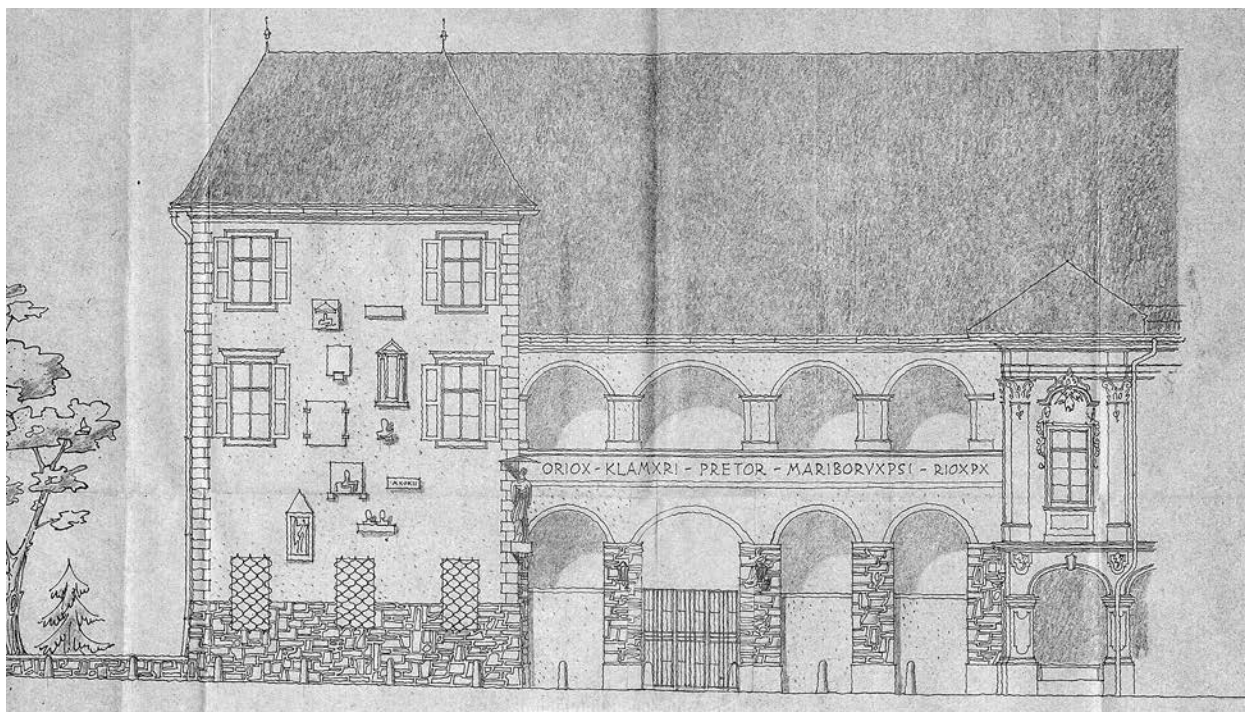
- Ne glede na zakonodajo so pristojni arhivisti tako v preteklosti kot tudi danes načrtno vzpostavili stike s »pomembnimi«, odmevnejšimi društvi in jih skušajo spodbuditi k predaji njihovega gradiva. Dobro sodelovanje z društvom je tudi dobra popotnica za naprej. Društva se nato sama vračajo in dopolnjujejo fond v arhivu. Kulturna društva so po mnenju arhivistov društva, v katerih se tudi sicer zbirajo posamezniki, ki imajo drugačen odnos do kulture kot v kakšnem drugem društvu. Tako so tudi bolj ozaveščeni o gradivu, ki ga ustvarjajo, bolj so motivirani, imajo več »kulturnega predznanja«, lažje poiščejo ustrezno ustanovo, ki jim bo pomagala in ohranila njihovo kulturno zapuščino. Nekatera društva ob svoji ukinitvi sama poiščejo pristojni arhiv in predajo svoje gradivo, saj se jim zdi škoda, da bi sledovi njihove ustvarjalnosti šli v nič.¹²

Fondi v razredu Varstvo kulturne in naravne dediščine ter knjižnična dejavnost (E210 oziroma 421)

Fondov s področja *Varstva kulturne in naravne dediščine ter knjižnične dejavnosti* (E210 oz. 421) je prevzetih 52. Po številu jih ima največ ZAC (15), sledijo ZAL (14), PAM (7), PANG (3), ZAP (4) in ARS (3). To je gradivo javnih knjižnic, muzejev, galerij, knjižnic in ljubljanskega živalskega vrta. Vseh sedem arhivov ima prevzeto tudi svoje lastno gradivo.

Omeniti velja naslednje fonde:

PAM: Pokrajinski muzej Maribor 1914–1968. Ohranjeno gradivo je pred-

*Mestni muzej v Mariboru – skica za ureditev fasade ob Grajski ulici
(Vir: SI_PAM/0853, Pokrajinski muzej Maribor, t. e. 1, Načrti in skice)*

¹¹ Prav tam, str. 36.

¹² Op. mag. Jure Maček, PAM, dr. Bojan Himmelreich, ZAC, Ivanka Uršič, PANG in mag. Marjana Kos, ZAL.

vsem iz obdobja od leta 1941 dalje. Zelo dobro so ohranjeni dopisi 1941–1963, s pomočjo katerih se lahko zelo natančno spremlja delovanje muzeja in kustosov za celotno to obdobje. Zanimiva je tudi dokumentacija Okrožnega zbirnega centra v Mariboru 1944–1950 (op. Gordana Šoveš Lipovšek, PAM).

PANG: Knjižnica Cirila Kosmača Tolmin 1947–1996. Gradivo je zelo dobro ohranjeno, po ohranjenih dokumentih lahko sledimo razvoju knjižnice v Tolminu od leta 1947 dalje. Zelo dobro je tudi sodelovanje z uslužbenko, ki v knjižnici skrbi za arhivsko in dokumentarno gradivo (op. Ivanka Uršič, PANG).

ZAC: Pokrajinski muzej Celje 1942–1986. Gradivo je zelo dobro ohranjeno in prinaša veliko podatkov o nacističnih zaplembah premožnosti in povojnem upravljanju z njimi (op. dr. Bojan Himmelreich, ZAC).

ZAL: Mestni muzej Ljubljana 1934–1995. Mestni muzej Ljubljana je izjemno pomemben in osrednji ljubljanski muzej, ima tudi zelo odmevne razstave. Do prevzema v ZAL gradivo skorajda ni bilo odbrano, zato je zelo dobro ohranjeno (op. mag. Marjana Kos, ZAL).

ZAP: Pokrajinski muzej Ptuj 1913–1979. Je muzej, ki slovi po bogatih prazgodovinskih in antičnih najdiščih, obdobju preseljevanja ljudstev, srednjeveških in novoveških pričevanjih o kulturnem in gospodarskem pomenu Ptuja. Predano gradivo priča o bogati dejavnosti muzeja (op. Nataša Majerič Kekec, ZAP).

Fondi v razredu Besedna, glasbena in izrazna umetnost (E220 oziroma 422)

Fondov iz razreda E220 oziroma 422 – *Besedna, glasbena in izrazna umetnost* je v vseh arhivih skupaj prevzetih samo 27. ARS in ZAC imata samo po en takšen fond, medtem ko jih imajo PANG dva, ZAP tri, PAM šest, PAK in ZAL sedem. To je gradivo gledališč, kinotek, festivalov in javnih skladov za kulturne dejavnosti.

Pristojni arhivisti so izpostavili naslednje fonde:

PAM: Maribor 2012 – Evropska prestolnica kulture 2010–2013. Evropske prestolnice kulture (EPK) od leta 1985 dalje imenuje Svet Evropske unije.

*Ljudsko gledališče v Celju. Med obnovo stavbe gledališča na Gledališkem trgu je gledališče delovalo v današnjem kinu Metropol, 1950–1953
(Vir: SI_ZAC/1025, Fototeka Pelikan, t. e. 10, Fotografija, Celje, vhod v kino Metropol)*

Plakat za razstavo Lojzeta Spacala
(Vir: SL_PANG/0581, Zveza kulturnih organizacij
Nova Gorica, t. e. 73)

Leta 2012 si je ta naziv prislužil Maribor kot prvo slovensko mesto EPK (op. Gordana Šovegeš Lipovšek).

PANG: Slovensko narodno gledališče Nova Gorica 1954–2020. Gledališče je naslednik Primorskega dramskega gledališča in Goriškega mestnega gledališča iz leta 1955. Leta 2004 je dobilo status nacionalnega pomena. Pomen in njegovo programsko usmeritev opredeljuje tudi zemljepisni položaj, saj leži Nova Gorica na stiku slovenske in romanske kulture (op. Ivanka Uršič, PANG).

ZAC: Slovensko ljudsko gledališče Celje 1911–2020. Zelo dobra je ohranjenost gradiva, velik je tudi obseg gradiva, zlasti »umetniškega« (kostumske in scenske skice, fotografije, video-posnetki predstav) (op. dr. Bojan Himmelreich, ZAC).

ZAL: Festival Ljubljana 1953–1984. To je osrednja slovenska agencija za kulturne, predvsem glasbene dogodke. Do izgradnje in začetka delovanja Cankarjevega doma v Ljubljani (1980) je bila to tudi edina posredovalnica koncertov z glasbeniki svetovne kakovosti (op. mag. Marjana Kos, ZAL).

ZAP: Gledališče Ptuj 1896–2001. Fond vsebuje najstarejši ohranjen gledališki plakat v Sloveniji iz leta 1798 – veseloigra Gostilniški politik (op. Nataša Majerič Kekec, ZAP).

Fondi v razredu Drugi zavodi s področja kulture (E230 oziroma 423)

V slovenskih javnih arhivih je med fondi s področja kulture v tem razredu najmanj fondov, vsega skupaj 24. PAK in ZAP nimata še nobenega tovrstnega fonda, ARS jih ima osem, PAM enega, PANG tri, ZAC devet in ZAL tri. V ta razred spada gradivo kulturnih zavodov, javnih skladov RS za kulturne dejavnosti, kulturnih domov, centrov, turističnih organizacij ipd., medtem ko so pristojni arhivisti izpostavili naslednje:

PAM: Lokalna turistična organizacija Prelekija Ljutomer 1999–2016. To je edini prevzeti fond v tem razredu (op. Gordana Šovegeš Lipovšek, PAM).

PANG: Kulturni dom Nova Gorica 1975–2015. Kulturni dom Nova Gorica ima vlogo kulturnega središča na Goriškem. Ohranjena je bogata zbirka plakatov in koncertnih listov. Na njegovem odru nastopajo vrhunski slovenski in tuji solisti ter komorni ansambli, filharmonije in simfonični orkestri (op. Ivanka Uršič, PANG).

ZAC: Zavod za kulturo Delavski dom Trbo-

vlje 1945–2019. Fond vsebuje gradivo o nastanku doma, gradnji, a predvsem je pomemben zaradi plakatov filmov, predvajanih v njihovem kinu od leta 1956 dalje (op. dr. Bojan Himmelreich).

ZAL: Cankarjev dom Ljubljana 1976–2014. Je osrednja slovenska kulturna ustanova in kraj, kje so se dogajali in se dogajajo pomembni dogodki za slovenski narod, npr. osamosvojitve (op. mag. Marjana Kos, ZAL).

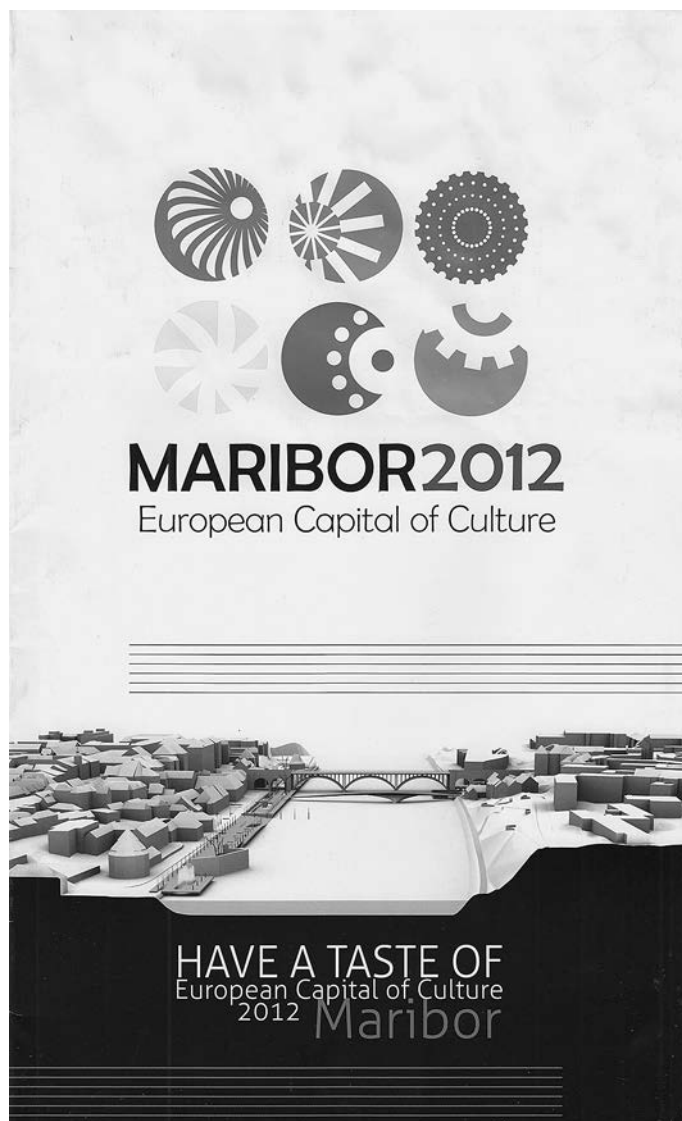
Vsebina fondov s področja kulture

Čeprav število in količina tega gradiva v javnih arhivih nista velika, predstavlja to bogato in neizčrpno zakladnico najrazličnejših pisnih virov. Na osnovi ohranjenih zapisnikov, dopisov, statuten in drugih temeljnih aktov posameznega zavoda in društev, jih lahko spremljamo od nastanka oziroma ustanovitve dalje, s proučevanjem dokumentov dobimo podatke o tem, kako in zakaj je prišlo do ustanovitve zavoda ali društva, s kakšnimi težavami so se spopadali, zakaj je prišlo do ukinitve zavoda ali društva ... Npr. v fondu SI_PAM/0853 Pokrajinski muzej Maribor so ohranjeni tudi dopisi, iz katerih izvemo malodane vse o delovanju muzeja v času druge svetovne vojne in vse do leta 1963, s kakšnimi težavami so se ukvarjali muzealci, kaj se je zgodilo z muzealijami, gradovi, cerkvami na terenu, kdo so bili obiskovalci muzeja, na kakšna službeno potovanja so hodili zaposleni, kam vse so bile odnesene določene muzealije, kakšni naporji so bili vloženi, da so se te muzealije vrnile nazaj v Maribor, kako je deloval Okrožni zbirni center v Mariboru med letoma 1945 in 1950 ...

V okviru nekaterih fondov je ohranjeno tudi bogato slikovno gradivo s plakati in z vabili, ki pričajo o njihovem delu. Prav tako najdemo vizualne in zvočne zapise (avdio in videokasete, DVD-je in CD-je). Predvajanje oziroma dostop do teh vsebin je mogoč zgolj z uporabo primerne strojne in programske opreme. Vprašanje je, ali imajo arhivi to opremo in ali so ti zapisi še sploh berljivi. Vsekakor bi morali arhivi poskrbeti za kopije oziroma za zapis v ustrezni obliki oziroma formatu, ki je primeren za dolgoročno hrambo.

Prevzemanje fondov s področja kulture in primeri s terena

Glede na to, da smo slovenski javni arhivi prevzeli le majhno število gradiva javnih kulturnih zavodov, nas čaka še ogromno dela. Na terenu je še veliko gradiva, ki čaka na prevzem.

Naslovnica brošure *Have a Taste of European Capital of Culture Maribor 2012*
(Vir: SI_PAM/1948 Maribor 2012 –
Evropska prestolnica kulture, t. e. 9,
Spisi in promocijski material)

Trenutno gradivo za predajo pripravljajo v SNG Opera in balet Ljubljana ter v Cankarjevem domu, kjer se zaradi enormne količine gradiva to obdeluje po sklopih in se tako tudi prevzema. Urejanje gradiva načrtujejo tudi v SNG Maribor, ampak samo gradivo Borštnikovega srečanja.

Urejenost tovrstnega gradiva na terenu je kar vzorna. Izkušnje v PAM na področju gledališč kažejo, da je na splošno zelo poskrbljeno za gradivo posameznih predstav, a manj za drugo upravno gradivo. Tako v SNG Maribor kot v Lutkovnem gledališču Maribor so v mapi za posamezno predstavo ohranjena vabila, plakati, besedila, scenografija, fotografije, različne skice ipd. Veliko tega je tudi že poskeniranega. Vendar so tovrstni zavodi na to gradivo zelo navezani, tudi čustveno, in neradi slišijo kar koli o predaji v arhiv, nekateri bi imeli radi tudi lastno varstvo.

V SNG Maribor so leta 2003 začeli s sistematičnim popisovanjem posamezne gledališke predstave, kar je omogočil lasten program, ki so ga razvili in nosi ime GLEDALIŠKI ARHIVAR. Program so razvili informatiki, takrat še študenti, zunanji sodelavci gledališča, in sicer v operacijskem sistemu Windows. Po 20 letih je program še vedno uporaben, vendar bi ga bilo nujno treba razviti oziroma posodobiti in postaviti v novo računalniško okolje. Cilj gledališča je bil, da se v novi program vnesejo vsi podatki o vseh gledaliških predstavah, ki so jih ustvarili od leta 1919 naprej. Prva težava, s katero so se spoprijeli, je bil popolnoma uničen arhiv ob bombardiranju Maribora leta 1945. Ob velikih naporih (iskanje po časopisih, veliko materiala so prinesli Mariborčani, osnovni podatki so bili tudi v vezanih gledaliških listih) so bili v roku treh let vsi podatki za posamezno predstavo vneseni v novo bazo, prav tako so se z ureditvijo fizičnega arhiva vzpostavili temelji za arhivsko zbirko posameznih predstav SNG Maribor. Podatke v program vnašata arhivarka (opisne podatke) ter tajnica Drame za dramske uprizoritve in uslužbenka v marketingu za operno-baletne uprizoritve (statistične podatke). Za Simfonični orkester se v ta program podatki ne shranjujejo, saj v času nastanka programa Simfonični orkester še ni bil samostojna enota. Dostop do podatkov imajo vsi zaposleni v SNG Maribor. Zaradi varnosti podatkov teh ne morejo brisati, popravljati, dopolnjevati ipd. Dostop do arhiva ima samo arhivarka. Predstave so oštevilčene z zaporednimi številkami od 1 dalje. Isto številko nosi tudi mapa z arhivskim gradivom. Posamezne mape so odložene v arhivske škatle z oznako enot, torej Opera Balet (v kateri se hrani tudi arhivsko gradivo, vezano na Simfonični orkester) in Drama. V program se vnaša 32 različnih podat-

UPRIZORITVE

Datum izpisa: 25.08.2020
Naslov uprizoritve: DEBELUHI V KRILCIH
Uprizoritev št.: 914
Avtor: Silver, Nicky
Režiser: Strelec, Samo M.
Datum premiere: 3.12.2002
Prizorišče: Mali oder
Vrsta predstave: prva slovenska uprizoritev
Naslov izvirnika: Fat Men in Skirts
Žanr: drama
Trajanje uprizoritve: 2:05
Število odmorov: 1

Igralski ansambel:

Boštjančič, Peter: Howard Hogan, Dr. Nestor
Kalezić, Milada: Phyllis Hogan
Toš, Tadej: Bishop Hogan
Zemljič, Pia: Pam, Popo Martin

Sodelavci:

režiser: Strelec, Samo M.
avtor: Silver, Nicky
inšpicient: Rajšp, Polonca
inšpicient: Goltes, Milan
šepetalka: Živko, Karmen
prevajalec: Mahkota, Tina
lektor: Arko
scenograf: Andersen, Wibeke

Primer izpisa iz programa Gledališki arhivar za predstavo Debeluhi v krilcih

(Vir: Izpis iz programa Gledališki arhivar v SNG Maribor, 28. avgust 2020)

kov. Približno polovica podatkov je opisnih. Pri drugi polovici gre za statistične podatke.¹³

Arhiv gledališke dokumentacije SNG Maribor je urejen na način, da so dokumenti varno arhivirani, popisani in vedno dostopni. Nad arhivom in arhiviranimi dokumenti se zagotavlja nadzor, dokumenti so pregledno in enotno urejeni, evidentira se izdaja dokumentov iz arhiva. Prav zaradi urejenosti in celovitosti gradiva se na SNG Maribor obrača veliko posameznikov, društev, javnih zavodov, ki želijo za svoje potrebe pridobiti gradivo o posamezni predstavi ali fotografije. Bistvenega pomena je, da je bogata gledališka dokumentacija v največjem slovenskem kulturnem zavodu urejena, saj predstavlja ta dokumentacija tudi enega od temeljev za proučevanje gledališke umetnosti v Mariboru in tudi v Sloveniji.

SLOGI – Slovenski gledališki inštitut

Pomembno je spregovoriti tudi o Slovenskem gledališkem inštitutu (v nadaljevanju SLOGI). Na njihovi spletni strani je zapisano, da je SLOGI »nacionalni javni zavod, ki se posveča ohranjanju slovenske gledališke kulture, zbiranju in dokumentiranju gradiva s področja gledališke dediščine ter raznolikim oblikam njene prezentacije. Njegovo poslanstvo in metoda dela sta zbiranje, dokumentiranje, ohranjanje, raziskovanje, preučevanje, interpretiranje, predstavljanje in promoviranje slovenske gledališke kulture, gledališke dediščine in gledališke umetnosti v slovenskem in mednarodnem prostoru.«¹⁴

Ministrstvo za kulturo RS je 27. januarja 2020 z dopisom št. 0140-13/2020/3 pozvalo slovenska gledališča k redni oddaji nekaterih gradiv v SLOGI. Gre za gradivo, ki vsekakor spada v slovenske javne arhive in ki ga arhivi tudi prevzemamo. SLOGI bi po dopisu prevzemal naslednje gradivo: programske knjižice in gledališke liste, dnevne/vstavne liste z zasedbo, gledališke plakate v natisnjeni in digitalni različici, značke, vreče in drug propagandni material, vabila na predstave, fotografije, fotografske portrete igralcev, režijske knjige, scenske osnutke in makete, kostumske osnutke in kostume, oblikovanje svetlobe – svetlobne načrte, avdio posnetke, avtorsko glasbo/glasbeno opremo na avdio nosilcih,

Abonmajski koncert tria Lorenz, 1963
(Vir: SI_PAK/1006, Društvo prijateljev glasbe, t. e. 1, p. e. 1)

¹³ Podatki, pridobljeni ob rednem obisku zavoda dne 28. avgusta 2020 (op. av.).

¹⁴ Predstavitev SLOGI: <https://www.slogi.si/o-nas/o-institutu/> (dostop: 28. 4. 2023).

video posnetke celih predstav, statistične podatke o letni produkciji in dramska besedila. To gradivo bi SLOGI uvrstil v svoje muzejske in arhivske zbirke ter specialno knjižnico.

O tem prevzemanju gradiva slovenski arhivi nismo bili uradno seznanjeni, ampak smo zanj izvedeli popolnoma naključno na terenu pri enem od obiskov gledališč. Vsebinsko poziv ni le napačen, ampak v nekaterih njegovih delih tudi nezakonit. Poziv, ki se ne sklicuje na pravne podlage, je v nasprotju z veljavno zakonodajo (Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA, *Uradni list RS*, št. 30/2006, 51/2014). Slovenska javna gledališča so namreč v skladu z arhivsko zakonodajo zavezana predajati svoje arhivsko gradivo pristojnim arhivom. Kakršen koli tovrstni poziv bi moral biti predhodno usklajen s pristojnimi arhivskimi ustanovami. Medarhivska delovna skupina za področje kulture in znanost se je na poziv odzvala; ARS je Ministrstvu za kulturo septembra 2020 poslal dopis, v katerem je predlagal preklic poziva in poziv, da Ministrstvo za kulturo oblikuje ustrezno navodilo, ki bi odpravilo nejasnosti ter bi bilo v skladu z ZVDAGA in drugimi predpisi.¹⁵

V medarhivski delovni skupini za kulturo in znanost imamo v prihodnosti tudi v načrtu, srečati se s predstavniki SLOGI, da jim predstavimo svoja stališča in obveznosti, ki nam jih nalaga zakonodaja, in da najdemo rešitev, ki bo dobra za obe strani.

Zaključek

Slovenski javni arhivi hranijo vsega skupaj 329 arhivskih fondov, ki jih uvrščamo v štiri razrede fondov s področja kulture. Med 12.630 fondi predstavlja teh 329 fondov samo 2,6-odstotni delež. Kljub temu nizkemu odstotku so vsebinsko zelo bogati in velika zakladnica slovenske kulture. Naj omenimo samo najstarejši plakat za gledališko predstavo na Ptuju iz leta 1798. Tu so še gradivo knjižnic, galerij, kinotek, muzejev, arhivov, gledališč, kulturnih zavodov, živalskega vrta ipd. Čeprav društva po ZVDAGA niso obvezna oddajati svojega gradiva, smo slovenski javni arhivi do zdaj prevzeli arhivsko gradivo od kar 226 kulturnih društev (zvez kulturnih društev, zvez kulturnih organizacij, orkestrov, kulturnih, literarnih, pevskih, folklornih, prosvetnih, likovnih, bralnih društev, pevskih zborov, čitalnic ipd.). Delo z javnopravnimi osebami in drugimi ustvarjalci tovrstnega gradiva na terenu je vzorno, arhivi sodelujemo in prevzemamo gradivo kulturnih institucij in društev. Glede na poziv Ministrstva za kulturo RS za predajo arhivskega gradiva gledališč Slovenskemu gledališkemu inštitutu se zdi, da Ministrstvo za kulturo RS ne ve natanko, kaj so pristojnosti slovenskih arhivov. V bližnji prihodnosti je nujno treba razrešiti tudi tovrstne dileme.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Pokrajinski arhiv Koper

- SI_PAK/1006, Društvo prijateljev glasbe.

Pokrajinski arhiv Maribor

- SI_PAM/0853, Pokrajinski muzej Maribor.

¹⁵ Do priprave članka ustreznega odgovora s strani Ministrstva za kulturo RS medarhivska delovna skupina ni prejela (op. av.).

- SI_PAM/1210, Slovanska čitalnica Maribor.
- SI_PAM/1948, Maribor 2012 – Evropska prestolnica kulture.

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

- SI_PANG/0581, Zveza kulturnih organizacij Nova Gorica.

Zgodovinski arhiv Celje

- SI_ZAC/1007, Gradišnik Fedor.
- SI_ZAC/1025, Fototeka Pelikan.

Zgodovinski arhiv Ljubljana

- SI_ZAL_LJU/0451, Akademsko folklorna skupina France Marolt Ljubljana.

LITERATURA

Klasifikacijska shema fondov in zbirk. Dokument, nastal v sklopu e-ARH.si: ESS 2016–2020, 2019.

Maček, Jure: Zasebnopravni ustvarjalci arhivskega gradiva s poudarkom na osebah zasebnega prava s statusom delovanja v javnem interesu na primeru Pokrajinskega arhiva Maribor. V: *Vzpostavitev registra ustvarjalcev arhivskega gradiva, zbornik 29. zborovanja Arhivskega društva Slovenije* (2019), str. 34–43.

INTERNETNI VIRI

Slogi: <https://www.slogi.si/> (dostop: 28. 4. 2023).

DRUGI VIRI

Podatkovna baza SJAS.
Program Gledališki arhivar SNG Maribor.

SUMMARY

CULTURAL FONDS IN SLOVENIAN PUBLIC ARCHIVES

In April 2023, there were 329 fonds in the culture field in the Slovenian public archives database. Among all fonds (12,630), this represents only 2.6% of all fonds. Despite such a small number, their value and importance are inestimable, as they represent a rich treasury of all cultural events in Slovenia in the past. The visual quality of the material in these fonds is also exceptional as the material also includes rich pictorial material, posters, etc. The fonds include the oldest theatre poster in Slovenia, material from the first European Capital of Culture, material from the most important cultural institutions in Slovenia, high-profile cultural societies, etc. The fonds contain quite a few visual and audio recordings on a wide variety of media. The issue is whether these records are still readable.

These 329 fonds are classified into four different classes. The largest number are materials from various cultural and artistic societies (69%), followed by fonds in the category Protection of cultural and natural heritage and library activities (16%), Verbal, musical and expressive arts (8%) and the least amount of fonds in the category Other institutions in the field cultures (7%).

The fieldwork experience of archivists is quite good. Despite some wanting to establish their own protection, institutions in the cultural sphere work in an exemplary fashion with competent archives to transfer archival material. Above all, they find it difficult to part with posters, playbills, or other material that shows their primary activity.

Although societies are not obliged to transfer their material according to archival legislation, the archives contain most of this type of material. The archivists, responsible for these creators, emphasized that they systematically establish contacts with such societies and try to encourage them to transfer the material. Since these are a wide variety of cultural societies, it is also easier to convince them to hand over the material, which will be preserved for posterity in this way.

In addition to public archives, which, according to archival legislation, are obliged to take over material from public legal entities in the field of culture, the Slovenian Theatre Institute is also interested in this material. The latter managed to obtain from the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia that all theatres received a letter from the ministry in which they were asked to hand over their material to the institute. The Slovenian public archives were not informed about this, rather we learned about this request quite by chance in the field during one of our meetings with the theatre. Finding a workable answer or agreement between the institute and the public archives is urgent. More troubling is the fact that the competent ministry, which ought to know about our authority, sent the letter in an official capacity.

Therefore, there are still quite a few open issues.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 727:008(497.4Ljubljana)"1976/1984"

Prejeto: 23. 5. 2023

Izgradnja in prva leta delovanja Cankarjevega doma v Ljubljani

MARJANA KOS

mag. zgodovinskih znanosti, arhivska svetnica

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Trdinova ulica 4, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: marjana.kos@zal-lj.si

Izvleček

Do 80. let 20. stoletja Slovenija ni premogla dvorane, ki bi omogočala izvedbo velikih glasbeno-scenskih predstav ali obsežnih mednarodnih kongresov. Želja kulturnikov se je s podporo političnega vrha začela uresničevati leta 1976 in Cankarjev dom, zgrajen po načrtih arhitekta Eda Ravnikarja, je leta 1981 začel svoje poslanstvo ter simbolno in dejansko postal nacionalno kulturno-politično središče. Prispevek osvetljuje nekatere korake in dileme pri nastajanju in začetnem delovanju Cankarjevega doma. Stavbo z dobrimi 38.000 m² bruto površine so umestili v koncept oblikovanja Trga republike. Gradnja in opremljanje Cankarjevega doma sta zamujala zaradi visoke inflacije in pomanjkanja deviznih sredstev. Dejavnost je bila v osnovi zasnovana dvotirno: kot kulturna in kongresno-poslovna dejavnost. Čeprav različna, sta se oba dela medsebojno uskladila, se dopolnjujeta in ustvarjata dobre pogoje za zahtevne uporabnike, tako tiste s področja kulture kot tiste s področja znanosti in gospodarstva.

Abstract

THE CONSTRUCTION AND FIRST YEARS OF OPERATION OF CANKARJEV DOM IN LJUBLJANA

Until the 1980s, Slovenia lacked a venue that could accommodate large-scale musical and stage performances or large-scale international congresses. With the support of the political leadership, the wish of the cultural workers began to come true in 1976, and Cankarjev dom, built according to the plans of architect Ed Ravnikar, began its mission in 1981 and symbolically and effectively became the national cultural and political hub. The paper sheds light on some of the steps and dilemmas in the creation and early operation of Cankarjev dom. The building was positioned within the Trg republike [The Republic Square] design concept and has a gross area of little more than 38,000 m². Due to the high rate of inflation and scarcity of foreign currency, the construction and furnishing of Cankarjev dom were delayed. The activity of the institution was basically designed in two directions: as a cultural and congress-business activity. Although different, the two components work well together, complement each other, and provide favourable conditions for demanding users, including those from the sectors of science and economy as well as those related to culture.

Ključne besede:

Cankarjev dom,
gradnja, začetki
delovanja,
dokumentarno
gradivo, arhivsko
gradivo

Key-words:

Cankarjev dom,
construction,
beginnings of
operation,
documentary
material, archival
material

Uvod

Cankarjev dom v Ljubljani (CD) je javni zavod, ki ga je ustanovila Vlada Republike Slovenije in vse od dograditve velja za osrednje slovensko kulturno središče. Njegovo poslanstvo je izvajanje kulturnega in umetniškega programa ter kongresne dejavnosti. V sferi kulturne dejavnosti ima lastno produkcijo in postprodukcijo ter sodeluje z drugimi kulturnimi zavodi, nevladnimi organizacijami, društvi in s posamezniki, ki delujejo na različnih umetniških področjih oziroma na področju kongresne dejavnosti. Delovanje je sofinancirano iz proračunskih virov (javna služba), z nejavnimi prihodki javne službe in s prihodki dejavnosti na trgu.¹ Kot tak je Cankarjev dom tudi ustvarjalec javnega arhivskega gradiva, za katerega je pristojen Zgodovinski arhiv Ljubljana. Z upoštevanjem zakonskih rokov za izročanje arhivskega gradiva je arhiv doslej prevzel dokumentacijo iz obdobja gradnje in prvih let delovanja CD, v postopku priprave so že tudi novi prevzemi.

Zaradi obsežne dejavnosti gradivo nastaja v velikih količinah, zato ga ustvarjalec takoj po preteku rokov hrambe redno izloča, obenem skrbi za varno hrambo arhivskega gradiva, tudi s pretvorbo v elektronsko obliko. Nad izjemno količino dokumentarnega in arhivskega gradiva je skoraj od samega začetka do upokojitve leta 2022 z izjemno skrbnostjo bdela arhivarka in dokumentalistka Kornelija Rorman. Zaradi sistematično organiziranega dela je vseskozi ohranjala pregled nad dokumentacijo in po potrebi opozarjala vodstvo na potrebne izboljšave.

Kljub obilju ohranjenega dokumentarnega gradiva ni preprosto razbrati turbulentnih okoliščin, v katerih je nastajalo nacionalno kulturno središče. Zato se zahvaljujem prvemu direktorju Cankarjevega doma Miru Kertu, da mi je pomagal osvetliti nekatere dogodke in odločitve tedanje politične in kulturne srenje.

Do leta 1976 se je o gradnji osrednjega slovenskega kulturnega središča govorilo predvsem v ožjih, večinoma kulturniških krogih, ki so poznali in predvsem potrebovali pogoje, nujne za kakovostno poustvarjanje zahtevnih umetniških del. Podobno pomanjkanje primerne prostora za razne prireditve je občutila tudi politika, in to je bil verjetno glavni ali vsaj velik motiv, da je projekt dobil podporo (in sredstva) za gradnjo. Prestolnica Beograd je že imela podoben Centar Sava, tudi Zagreb je že imel dvorano Lisinski. V Sarajevu so imeli kompleks Skenderija, ki so ga po letu 1977 dodatno prenovili zaradi organizacije olimpijskih iger leta 1984. Na pragu 80. let smo svoje središče končno dobili tudi Slovenci.

Kertov naslednik Mitja Rotovnik je ob 20-letnici Cankarjevega doma delil svoje spomine iz začetkov te »zgodbe s srečnim koncem«. Obudil je svoje občutke ob srečanju s slavnim in karizmatičnim dirigentom Sergiem Celibidachem, ki je marca 1976 dirigiral stuttgartskemu radijskemu orkestru v Slovenski filharmoniji.² Na skupnem kosilu se je Celibidache, ki je bil znan po svoji neposrednosti, lotil gostiteljev, kako da imamo *»tako majhno in slabo vzdrževano dvorano s škripajočimi stoli. [...] In da smo provinca, ki njega in njegovega orkestra v Ljubljani zagotovo ne bomo več videli.«*³ Rotovnik je priznal, da je s kosila odšel kot polit cucek. Kdo pa ne bi. Vendar je čustveni naboj maestrovih besed v njem vzbudil ognjevito voljo, da bo kot visok uradnik v kulturi po svojih močeh pripomogel k izboljšanju razmer v visoki kulturi. Najbrž je predvideval, da se utegne podobna zgodba ponoviti še kdaj, medtem ko Ljubljana velikih imen ne bo nikoli več videla. Celibidache je imel glede sramotnih razmer prav.

¹ Cankarjev dom: <https://www.cd-cc.si/katalog-informacij-javnega-znacaja> (dostop: 23. 6. 2023).

² *Delo*, 16. 3. 1976, št. 63, str. 14.

³ Rotovnik: Zgodba s srečnim koncem se nadaljuje, str. 15.

Največje ljubljanske kulturne hiše tisti trenutek so bile SNG Drama in SNG Opera - Balet, Slovenska filharmonija in Narodna galerija. Vse so bile zgrajene še pred drugo svetovno vojno, medtem ko so bile ves čas po njej zanemarjene in komaj kaj vzdrževane. Edina novejša pridobitev je bila dvorana Mestnega gledališča ljubljanskega, vendar še ta stoji na prostoru, ki so ga nacionalizirali frančiškanskemu redu pri cerkvi Marijinega oznanjenja na Tromostovju. Na področju likovne dejavnosti sta v 70. letih zrasla galerija Zveze društev likovnih umetnikov (1972) in Likovno razstavišče Riharda Jakopiča (1979).⁴

Te razmere je opisal tudi Miro Kert z naslednjo zgodbo: ko so ob priliki enega izmed njegovih zadnjih obiskov v Ljubljani želeli predsedniku Josipu Brozu Titu pripraviti sprejem v Unionski dvorani, jih je ta kratko zavrnil, da v avstro-ogrsko dvorano pač ne bo hodil.⁵ Resnična zgodba ali ne, a krožila je med ljudmi.

Priprave na gradnjo

Mitja Rotovnik je bil v 70. letih predsednik izvršnega odbora Ljubljanske kulturne skupnosti in vpet v nastajanje novega kulturnega središča vse od ideje dalje. Ljubljanska kulturna skupnost (LKS) je bila kot eden od t. i. SIS-ev (samo-

Gradbišče Maximarketa na Trgu revolucije v Ljubljani, 1962. Avtor fotografije: Viljem Zupanc.

(Vir: SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, A6-003-039)

⁴ Prav tam. Gl. tudi Galerija Jakopič: <https://mgml.si/sl/galerija-jakopic/o-galeriji/> (dostop: 26. 4. 2023); Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov: <https://zdsu.si/o-zvezi/> (dostop: 26. 4. 2023).

⁵ Intervju z Mirom Kertom (Marjana Kos), 15. 6. 2023.

upravnih interesnih skupnosti) osrednje telo, katerega naloga je bilo dogovarjanje med izvajalci in uporabniki v kulturi ter kar je še pomembneje – LKS je tudi vodila investicijsko politiko, torej razpolagala s sredstvi.

Konkretni koraki na poti do nove kulturne hiše so se začeli leta 1975, ko so se pripravljali na 100-letnico rojstva Ivana Cankarja. Takrat je bil ustanovljen Republiški odbor za osrednjo proslavo tega praznika. Ta je že na svoji prvi seji 20. novembra 1975 razpravljal o gradnji novega velikega kulturnega kompleksa, ki bi v Cankarjevo čast tudi prevzel njegovo ime. Rezultat razprave je bil nato uradni predlog o gradnji, ki so ga razposlali raznim družbeno-političnim in kulturnim telesom. Mesto Ljubljana je gradnjo središča takoj uvrstilo v srednjeročni načrt za obdobje 1976–1980, enako je storila tudi Kulturna skupnost Slovenije.⁶

Družbeni dogovor o gradnji in financiranju Cankarjevega doma

Finančna **sredstva za gradnjo in opremo Cankarjevega doma** je skupaj z naknadnimi aneksi (zadnji leta 1982) urejal »*Družbeni dogovor o gradnji in financiranju Cankarjevega doma*«. Dogovor so 25. januarja 1978 podpisali: republiški (slovenski) izvršni svet, vsi ljubljanski občinski izvršni sveti, republiška in ljubljanska mestna konferenca SZDL, Gospodarska zbornica Slovenije, republiška in ljubljanska kulturna skupnost, RTV Ljubljana, Ljubljanska banka, podjetja Iskra, Emona in PTT Ljubljana ter Investicijski zavod za izgradnjo Trga revolucije. S svojimi podpisi so postali ustanovitelji prihodnjega Cankarjevega doma.

Po slovenski osamosvojitvi se je situacija z ustanoviteljstvom zapletla. Zaradi družbeno-ekonomskih sprememb se je organizacijska in lastniška struktura prvotnih ustanoviteljev tako spremenila, da nekaj časa sploh ni bilo jasno, kdo še velja za ustanovitelja in kdo ne.

Zaradi te zmede in nedorečenosti je Cankarjev dom dobil nov ustanovitveni akt precej pozno, šele leta 2004. Za prvotne ustanovitelje so bile določene institucije s pravicami in z dolžnostmi iz naslova ustanovitelja: Mestna občina Ljubljana, Nova ljubljanska banka d. d., Maximarket d. d., RTV Slovenija, Gospodarska zbornica Slovenije in Telekom Slovenije d. d. Ti so kot pravni nasledniki prvotnih ustanoviteljev svoje ustanoviteljske pravice in obveznosti s pogodбами prenesli na Republiko Slovenijo.⁷

Za datum izgraditve kulturnega središča so določili državni praznik 9. maj 1979, praznik zmage nad fašizmom in nacizmom.

Za izvajanje omenjenega družbenega dogovora, torej izgradnjo CD, je skrbel **iniciativni odbor**, ki ga je vodil Janez Zemljarič, politik z globokimi finančnimi povezavami. Zemljarič se je pred tem izkazal že pri gradnji dvorane Tivoli (1965) in Kliničnega centra Ljubljana (1975). Rotovnik je zapisal: »*Tam, kjer se je pojavil on, umika ni bilo več.*«⁸ V okviru Iniciativnega odbora je deloval še ožji izvršni organ, imenovan **operativni štab**, ki se je sestajal vsak ponedeljek in tudi tega je vodil Zemljarič.⁹

Iniciativni odbor je za posamezna področja ustanovil posebne komisije: **programsko komisijo** (razdeljena na več delovnih skupin za posamezne tehnič

⁶ Rotovnik: Zgodba s srečnim koncem se nadaljuje, str. 16.

⁷ Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Cankarjev dom, kulturni in kongresni center. V: *Uradni list RS*, št. 87/2004, z dne 6. 8. 2004; Sklep o spremembah in dopolnitvah Sklepa o ustanovitvi javnega zavoda Cankarjev dom, kulturni in kongresni center. V: *Uradni list RS*, št. 98/2008, z dne 14. 10. 2008.

⁸ Rotovnik: Zgodba s srečnim koncem se nadaljuje, str. 17.

⁹ Prav tam.

*Pripravljalna dela za podzemno garažo na gradbišču pred Valvasorjevo ulico v Ljubljani, 1961. Avtor fotografije: Viljem Zupanc.
(Vir: SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, A6-003-052)*

ne in programsko-komercialne sklope), **finančno** komisijo, **pravno** komisijo in več **revizijskih komisij**.¹⁰

Gradnja

Prvi korak k snovanju kulturnega središča je bila **določitev lokacije**. Nekateri so zagovarjali tezo, naj tako veliko središče ne stoji v čistem središču mesta, zato so pretresli devet možnih lokacij v različnih predelih Ljubljane.¹¹

V resnici je Cankarjev dom kot simbol slovenske nacionalne identitete potreboval nič manj kot prvovrstno lokacijo. To je bil tisti hip Trg revolucije (danes Trg republike), ki so ga Ljubljančani bolj poznali kot »nunski vrt«. Leži med uršulinskim samostanom s cerkvijo sv. Trojice in Prešernovo cesto ter je pred nacionalizacijo pripadal uršulinkam. Zaradi izjemne lege so ga v 50. letih predvideli za novo protokolarno, ekonomsko in kulturno središče Ljubljane, medtem ko so njegovo ureditev zaupali arhitektu Edu Ravnikarju in njegovim sodelavcem. V praksi je izgradnja celotnega kompleksa nato potekala po etapah več kot dvajset let. »To, da so zagnali investicije in jih po nekaj letih, ko je zaškripalo, ustavili, je bilo v takratni Jugoslaviji nekaj povsem normalnega,«¹² se je spominjal arhitekt Anton Pibernik, eden od Ravnikarjevih sodelavcev pri načrtovanju Trga republi-

¹⁰ Dvajset krat tristopetinšestdeset (20x365). Spominski zbornik Cankarjevega doma ob 20-letnici, str. 191.

¹¹ Zemljarič: Nastajanje in vrednote Cankarjevega doma, str. 26.

¹² Bojc: Ljubljanski Trg republike: velika ambicija, ki je dišala po osamosvojitvi: <https://old.delo.si/novice/ljubljana/ljubljanski-trg-republike-velika-ambicija-ki-je-disala-po-osamosvojitvi.html> (dostop: 11. 5. 2023).

ke. Vzrok zaostankov so bili ekonomski razlogi, večkratna sprememba projekta, a tudi dejstvo, da je prav tam pomembno antično arheološko najdišče.¹³

Za izvedbo celotnega projekta so leta 1961 ustanovili Investicijski zavod za izgradnjo Trga revolucije (IZITR). Izgradnja kulturnega središča je prišla na vrsto potem, ko sta bili okrog osrednje ploščadi že postavljeni stolpnici in trgovska hiša Maximarket. Ploščad med njimi je služila za parkirišče, pod njo je bila tudi garažna hiša. Pod zemljo so zgradili tudi Plečnikov podhod kot povezavo Trga revolucije s Kongresnim trgom.¹⁴

Spomladi 1977 je na mestu prihodnjega kulturnega središča še vedno zevala velikanska gradbena jama. Zaradi finančne krize in enormne inflacije, ki so ju skušali obvladovati s stabilizacijsko ekonomsko politiko, je zvezni izvršni svet prepovedal večja vlaganja v družbene dejavnosti. Sem je spadala tudi kulturna politika, ki je po ustavi iz leta 1974 ostala v domeni posameznih republik. V primeru CD so odločilno vlogo odigrale Skupščina mesta Ljubljana, Ljubljanska kulturna skupnost in Kulturna skupnost Slovenije, tako da se je januarja 1978 gradnja začela, medtem ko je prihodnji kulturni hram dobil delovno ime Kulturni center Ivan Cankar (KCIC).¹⁵ Od tega trenutka dalje je nad projektom kot Damoklejev meč visel strah, da bo Beograd v katerem koli trenutku ukazal

*Poslovni stolpnici Ljubljanske banke in Iskre Commerce na Trgu republike 2 in 3, okoli 1985. Avtor fotografije: Viljem Zupanc.
(Vir: SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, A6-003-023)*

¹³ Prav tam.

¹⁴ Trg republike: <https://www.visitljubljana.com/sl/poi/trg-republike/> (dostop: 28. 4. 2023); Trg republike, Ljubljana: https://sl.wikipedia.org/wiki/Trg_republike,_Ljubljana (dostop: 28. 4. 2023).

¹⁵ Posedel: *Umestitev gradnje in delovanja Cankarjevega doma v kulturnopolitični in širši družbeni kontekst*, str. 15.

ustavitev del. Zato so zneske, potrebne za gradnjo, vseskozi prirejali do te mere, da so bili vsaj na videz v mejah vzdržnosti. Seveda se je primanjkljaj na koncu poznal v praksi, najbolj v počasnem notranjem opremljanju. Naglica, v kateri so gradili, je pripomogla k nekaterim nedodelanim arhitektonskim rešitvam (npr. invalidom neprilagojeni dostopi do dvoran, nenavadno nizek strop v prvem preddverju). V financiranje CD-ja so poleg republiškega in mestnega denarja že na začetku vpletli nekatera velika gospodarska podjetja, npr. Emono, Iskro in Ljubljansko banko. Prav tako so številna podjetja vskočila leta 1985, ko je bilo treba odplačati mednarodni kredit v višini 3,3 milijona dolarjev (Adria Airways, Smelt, Mercator, Metalka, Petrol, Lesnina, Intertrade, Slovenijales, Astra ...).¹⁶ Janez Zemljarič je 15 let kasneje priznal: »*Finančni sodelavci so se često izjemno namučili pri zagotavljanju tekočega, predvsem deviznega financiranja. In še je bilo takih reči.*«¹⁷ Vsekakor naj bodo »te reči« in virtuoznost finančnih akrobacij, ki so jih izvajali finančniki in politiki, stvar kakšne druge raziskave.

Programska komisija in prostorska zasnova

Programska komisija je 1. julija 1977 pripravila celovito programsko usmeritev nove kulturno-kongresne hiše. V naslednjih letih je za potrebe javne razprave pripravljala tudi dokumente o poteku in potrebah gradnje ter spremembah programskih usmeritev.

Prvi terminsko-programski osnutek prireditve v CD je pripravil Mitja Rotovnik. Programska komisija ga je obravnavala na svoji prvi seji, skupaj z idejnim načrtom arhitekta prof. Eda Ravnikarja. Člani komisije so dobili nalogo, da programski osnutek posredujejo v javno razpravo organizacijam, ki so predstavljale prihodnje uporabnike središča, ter jih zaprosili za relevantne pripombe in predloge.¹⁸ Med njimi so bili Slovenska filharmonija, Partizanski pevski zbor, Jazzovski društvo Ljubljana, Glasbena mladina Slovenije, Gospodarska zbornica, CK ZKS, skupščina in protokol SRS, SZDL Slovenije, podjetji Iskra in Emona ...

Kulturno-kongresni center bi imel tri različno velike dvorane: veliko (1.500–1.600 sedežev, danes je to Gallusova), srednjo (800 sedežev, danes Linhartova), malo (250 sedežev, danes Kosovelova) in t. i. areno (200–220 sedežev; danes Štihova dvorana, včasih tudi Okrogla dvorana). Namembnost dvoran z izjemo arene je bila: a) kulturno-umetniška dejavnost; b) družbenopolitična dejavnost. Kulturno-umetniška dejavnost je zajemala predstave in snemanja vseh zvrsti umetnosti, medtem ko je družbenopolitična dejavnost obsegala kongrese, konference, politične prireditve, proslave, zборе, delovna srečanja, znanstvene simpozije in kongrese, konference združenj in društev ter medrepubliška in mednarodna srečanja. Že na začetku osnutka so izrecno poudarili, da v dvoranah CD ne bo imela stalnega mesta (tj. domicila) nobena kulturna institucija. Kulturni center Ivan Cankar (KCIC) »*naj bo v skladu s tem programom odprt, demokratičen prostor za vse, ki s svojo kvaliteto lahko obogatijo kulturni program*«. ¹⁹ To je pomenilo, da bodo kulturne inštitucije, kulturno-umetniške skupine in društva dvorane lahko uporabljale le za predstave in zaključne vaje (vroče vaje, generalke, akustične vaje ...), vse ostale priprave bodo morale še naprej izvajati v svojih matičnih hišah. Program za manjše tri dvorane še ni bil izdelan, za najpomemb-

¹⁶ Rotovnik: Zgodba s srečnim koncem se nadaljuje, str. 17–18.

¹⁷ Zemljarič: Nastajanje in vrednote Cankarjevega doma, str. 27.

¹⁸ SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom Ljubljana, t. e. 39, Iniciativni odbor za izgradnjo Kulturnega centra Ivan Cankar: Programska zasnova Kulturnega centra Ivan Cankar v Ljubljani na Trgu revolucije, 1. julij 1977 – dopis.

¹⁹ SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana, t. e. 39, Iniciativni odbor za izgradnjo Kulturnega centra Ivan Cankar: Programska zasnova Kulturnega centra Ivan Cankar v Ljubljani na Trgu revolucije, 1. julij 1977.

nejšo, medtem ko so za veliko dvorano izdelali naslednjo shemo: ponedeljki in deloma torki bi bili rezervirani za snemanje. Ob torkih bi se odvijali koncerti zborovske glasbe, ob sredah dramske predstave, ob četrtek glasbeno-scenske predstave (opera, balet, opereta, muzikal), ob petkih simfonični koncerti, ob sobotah folklorne in izbrane kulturno-zabavne prireditve, v nedeljo filmske premiere jugoslovanskih filmov. V to shemo je bilo treba nekako umestiti tudi kongresno dejavnost, zato so zanj rezervirali celoten drugi teden v mesecu. Odprto je ostalo vprašanje, kdaj bo dvorana »počivala« (in bila v tem času na razpolago za nepredvidene dogodke). Za počitek so torej predvideli tri mesece v letu (a kateri bi bili najprimernejši?) ali en teden v vsakem mesecu leta. V enem »delovnem« letu naj bi se v dvorani odvijalo do 32 simfoničnih in drugih koncertov, do 12 zborovskih koncertov, do 24 dramskih predstav, do 32 glasbeno-scenskih predstav, do 16 ostalih kulturno-zabavnih prireditev, 16 plesnih koncertov in do 20 filmskih premier. Tak obseg bi veljal prvi dve leti obratovanja doma, potem so nameravali na temelju izkušenj program ustrezno povečati. Prav tako so pričakovali, da se bodo šele po nekaj letih delovanja razkrile resnične potrebe po kadrih in znanjih.²⁰

Po obravnavi prvega programskega osnutka se je jasno izoblikovalo stališče, da v dvoranah oziroma v programu CD nikakor ne smejo dobiti mesta prireditve, ki ne dosegajo zahtevane kakovostne ravni, ravno tako se velika dvorana ne sme spremeniti v vsakdanji kinematograf.²¹

Kar se tiče kongresne oziroma družbenopolitične dejavnosti, je mnenje podal član Iniciativnega odbora za izgradnjo KCIC in direktor Delavske univerze Boris Kidrič v Ljubljani.²² Stavba naj bi zagotavljala predvsem dovolj kabinetov oziroma sejnih sob za delo komisij, sestanke, izobraževalne seminarje, tečaje, krožke, debatne skupine, manjše okrogle mize itd. Posamezen prostor naj bi bil primeren za 25–30 oseb, od opreme mora imeti tablo. Za ostalo tehnično opremo, npr.: naprave za snemanje na magnetofonu, grafoskop, diaproyektor ..., mora obstajati možnost montaže. Zagotoviti je treba tudi strojepisnico in razmnoževalnico dokumentov (fotokopiranje, ciklostil).

Konec avgusta 1979 se je programska komisija odpravila v Zagreb ogledat, kako je delovala dvorana »Vatroslav Lisinski«, ki je imela za sabo že šest let delovanja. Poleg izčrpnih informacij je bil namen obiska tudi načrtovanje prihodnjega skupnega sodelovanja.²³

Začetek delovanja KCIC

Ko so se zaključna dela v dvoranah bližala koncu, so začeli priprave na prve prireditve. Oktobra 1980 je Ljubljanska kulturna skupnost organizirala sestanek predstavnikov šestih najpomembnejših ljubljanskih glasbeno-uprizoritvenih kulturnih hiš z edino točko dnevnega reda: sodelovanje v programu Cankarjevega doma v srednjeročnem obdobju 1981–1985.²⁴ Predvideli so, da

²⁰ SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana, t. e. 39, Iniciativni odbor za izgradnjo Kulturnega centra Ivan Cankar: Programska zasnova Kulturnega centra Ivan Cankar v Ljubljani na Trgu revolucije, 1. julij 1977.

²¹ SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana, t. e. 39, Poročilo o delu Programske komisije Iniciativnega odbora za izgradnjo Kulturnega centra Ivan Cankar, s. d.

²² SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana, t. e. 39, Potrebe in želje glede tehnične programske zasnove kulturnega centra Ivan Cankar z vidika izobraževanja, dopis Antona Kukovice, 28. 7. 1977.

²³ SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana, t. e. 5, p. e. 28. (Kako dela »Lisinski«. V: *Delo*, 5. 9. 1979).

²⁴ SI_ZAL_LJU/0810, Mestno gledališče ljubljansko, t. e. 27, dopisi. Povabljeni so bili predstavniki Opere in baleta SNG Ljubljana, Drame SNG Ljubljana, Slovenske filharmonije, Mestnega gledališča ljubljanskega, Slovenskega mladinskega gledališča in Lutkovnega gledališča Ljubljana.

bi bil program sestavljen iz treh vrst prireditev: iz že pripravljenih prireditev, iz posebej za CD pripravljenih prireditev in prireditev, katerih organizator bo CD.

Na začetku leta 1980 so ustanovili delovno organizacijo KDIC (Kulturni dom Ivan Cankar) s prvim generalnim direktorjem Mirom Kertom, ki je na začetku delovanja CD še nekaj časa uradoval v zasilnih prostorih na gradbišču (t. i. baraki). Prve prireditve so stekle v srednji (kasneje poimenovani Linhartovi) dvorani spomladi 1980. Manjše tri so bile dograjene leta 1982, največja (z takratnim imenom Velika dvorana) z zamudo šele 1984. Velika dvorana je sicer delovala od leta 1980, a imena »velika« takrat še ni upravičila. Na prvih komercialnih koncertih so namreč šele ugotavljali njene polne zmožnosti in akustiko. Eden izmed prvih nastopajočih je bil mlada pianistična zvezda Ivo Pogorelić z orkestrom RTV Ljubljana. Nastopil je januarja 1981 v še nedokončani dvorani. Takrat je akustiko nevede in verjetno nehote pomagal preizkušati tudi poslušalec, ki je ves čas koncerta kašljal na enem od balkonov. Pogorelić se je med igranjem zastrmel v balkon in tako molče nakazal, da mu ta duet ne ustreza. Zaleglo ni kaj prida, vendar se tudi pritožil ni, kot se je nekoč Celibidache. Kaže, da je CD celo obdržal v prijetnem spominu, ker je dve leti kasneje tu ponovil pet recitalov.²⁵

Na področju kongresne dejavnosti so potrebovali izurjeno ekipo z znanjem, a predvsem z izkušnjami. Kongresno ekipo so sestavljali večinoma ljudje, ki so prej delali v podobnih dejavnostih. Vodja ekipe in še nekaj drugih je prišlo iz Turističnega podjetja Magistrat, ki je bilo v 60. in 70. letih edino podjetje v Jugoslaviji, ki se je strokovno ukvarjalo z organizacijo kongresov.²⁶ Ko je Beograd leta 1977 zgradil velik center Sava in je v njegovem sklopu začelo delovati podjetje Interpublik, se je težišče kongresne dejavnosti preneslo tja. Ljubljana z manjšimi dvoranami na Gospodarskem razstavišču, dvorano kina Union in dvorano Tivoli naenkrat ni bila več konkurenčna. Nova poslovna priložnost za slovensko gospodarstvo se je pokazala zdaj, z gradnjo Savi podobnega centra v Ljubljani – Cankarjevega doma.²⁷

Prvi kongres v CD je bil 15. kongres jugoslovanskih zdravnikov kirurgov, na katerem se je med 22. in 26. septembrom 1980 zbralo 700 zdravnikov.²⁸ Tega je še organiziralo Turistično podjetje Magistrat, medtem ko je februarja 1981 v CD že začel delovati **kongresni oddelek CD**. Čeprav so ljudje v oddelku že imeli izkušnje, jih je na novem delovnem mestu čakalo trdo delo. Prvi kongres je (pričakovano) pokazal nekaj pomanjkljivosti, ena od teh so bili npr. informativni napisi na vratih in zidovih. Član programske komisije in vodja delovne skupine za prostore, opremo in tehnologijo Martin Lorbar je pisal direktorju Kertu, da napisi niso v skladu s projektno nalogo, temveč so »očitna improvizacija«, »brez enotnega koncepta, kar se kaže v različnih stilih črk, v različnih velikostih« in »premajhni, da bi mogli učinkovati«. Nasprotno so prireditelji Popevke 80 zidove polepili z lepaki na neprimeren in napadalen način ter jih tudi poškodovali.²⁹

Kongresni oddelek je moral najprej doma, a predvsem v tujini predstaviti Ljubljano in CD kot privlačno kongresno destinacijo z vso potrebno infrastrukturo.³⁰ Kongresni oddelek se je kmalu vključil v Kongresni urad Jugoslavije in začel nastopati na mednarodnem kongresnem trgu. Pojavljal se je na kongresnih borzah v Evropi in Severni Ameriki ter postal član mednarodnih kongre-

²⁵ Humer: Za ščepec spominčic, str. 40.

²⁶ Rotovnik: Zgodba s srečnim koncem se nadaljuje, str. 17.

²⁷ Zakrajšek: CD in slovenska kongresna dejavnost sta nastajali skupaj, str. 147.

²⁸ SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana, t. e. 5, p. e. 28. Gl. tudi 15. kongres jugoslovanskih kirurgov. V: *Delo*, 23. 9. 1980.

²⁹ SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana t. e. 39, Napisi v Kulturnem domu Ivan Cankar: dopis Martina Lorbarja direktorju Miru Kertu, 13. 10. 1980.

³⁰ Zakrajšek: CD in slovenska kongresna dejavnost sta nastajali skupaj, str. 147.

snih organizacij. Vodilni ljudje v CD so nenehno skrbeli za optimalno razmerje med kulturno-umetniško in kongresno dejavnostjo v hiši.³¹

Sezona 1982/83

Velika dvorana, ki naj bi zagotavljala vrhunske koncerte, še ni bila dokončana (težave z odrom) in so jo lahko uporabljali le v omejenem obsegu. To je pomenilo, da so morali ljubitelji velikih scenskih predstav ali oper še vedno v tuji no ali vsaj v Zagreb. Kljub pomanjkljivostim je do slavnostnega uradnega prvega koncerta v veliki dvorani CD prišlo že na začetku sezone, 23. septembra 1982, z neposrednim prenosom po televiziji.³² Izvajalci in repertoar so bili simbolno v celoti slovenski, z izjemo organista Željka Marasovića, ki je prišel iz Zagreba. Orkestru Slovenske filharmonije je dirigiral Uroš Lajovic, ki je nastajanje dvorane spremljal kot svetovalec za akustiko. Na koncertu so izvajali dela Janeza Dolarja, Matije Bravničarja, Marijana Kozine, Pavla Šivica in Primoža Ramovša.

Od septembra 1982 do konca avgusta 1983 se je v Cankarjevem domu odvijalo 545 kulturno-umetniških prireditev (med njimi 33 razstav), ki jih je obiskalo skupno 314.040 ljudi. Postal je živahno (jugoslovansko) kongresno središče z mednarodnimi povezavami (132 kongresnih prireditev z 28.380 udeleženci).³³ Kljub začetnemu uspehu so se ob pregledu sezone bali, da utegne hiša brez dobro načrtovanega programa v prihodnjih letih zapasti v zaspanost in provincialnost.

Tudi v programskem smislu se je pokazala potreba po razširitvi lastne umetniške produkcije. To je pomenilo razširitev kroga zunanjih sodelavcev in poglobitev posameznih programskih sklopov, zlasti z novimi oblikami ljubiteljske in mladinske kulture (multimedija). To sovpada z novimi kulturnimi trendi na začetku 80. let, ko je svoj veliki pohod začela video kultura. Kamere in videorekorderji so zaradi dokaj dostopnih cen (v primerjavi s klasično filmsko tehnologijo) ponudili nove možnosti ustvarjalnosti splošne populacije. Prizadevanja snovalcev programa CD so tekla tudi v smislu približevanja kulture mladostnikom, to je tistim, ki na kulturni trg šele vstopajo. V mislih so imeli posebne programe za srednješolsko mladino, ki bi v okviru »šolskega kulturnega dne« obiskala Cankarjev dom ter si v njem ogledala aktualno razstavo in plesno, gledališko ali filmsko predstavo.

Če naj bi Cankarjev dom opravljal tudi vseslovensko povezovalno vlogo na področju kulture, bi morale biti njegove vsebine dostopne tudi tistim v oddaljenih koncih Slovenije. To bi dosegli v sodelovanju z RTV Ljubljana z neposrednimi prenosi gledaliških in koncertnih predstav. Obogatitev bi bila obojestranska, saj bi kakovostna tehnična oprema omogočila pripravo zahtevnejših programov. Navsezadnje je bila RTV Ljubljana tudi ena od osemnajstih podpisnic družbenega dogovora o ustanovitvi in izgradnji CD ter je imela status njegove ustanoviteljice.³⁴

Razširitev programa je bila potrebna tudi v časovnem smislu. Kulturno-umetniško ponudbo naj bi razširili na čim več sobot, nedelj in praznikov, a tudi v pregovorno kulturno puste poletne mesece. To naj bi šlo v korak s težnjami turistične ponudbe Ljubljane: po smelih načrtih naj bi bil Cankarjev dom odprt »vsak dan in ob vsakem času«.³⁵

³¹ Račič: Nič se ne zgodi čez noč, str. 147.

³² Mihelčič: Slovenska glasba odprla vrata velike dvorane. V: *Delo*, 25. 9. 1982, št. 224, str. 2.

³³ Aktualna vprašanja dokončanja gradnje in nadaljnega razvoja Cankarjevega doma. V: *Poročevalec Kulturne skupnosti Slovenije*, 16. 1. 1984, Uvod, s. pag.

³⁴ Aktualna vprašanja dokončanja gradnje in nadaljnega razvoja Cankarjevega doma. V: *Poročevalec Kulturne skupnosti Slovenije*, 16. 1. 1984, str. 75–76.

³⁵ Prav tam, str. 73.

Kongresna dejavnost v letu 1983 je zajemala organiziranje kongresov, konferenc, zborov, seminarjev, simpozijev, sej, sestankov, obletnic, podelitev nagrad, sprejemov, tiskovnih konferenc, modnih revij in plesa. Tudi tu se je pokazala znana težava: organizacijska razdrobljenost, ker v Sloveniji ni bilo enotne kongresne ponudbe. Turistične agencije so v boju za devizami posegale tudi v organiziranje mednarodnih kongresnih prireditev. Kadar je agencija v posel vključila tudi Cankarjev dom (tj. organizirala kongres v njegovih prostorih in mu prepustila notranjo izvedbo), ta v tem ni videl posebne težave. Vendar se je zapletlo, kadar sta se agencija in Cankarjev dom – ne da bi vedela eden za drugega – pogajala za isti posel. Seveda so bile agencije zaradi utečene dejavnosti in že vzpostavljenih mednarodnih povezav v znatni prednosti, medtem ko so zaradi narave svojega dela razpolagale tudi s kapitalom in z devizami. Zaradi majhnosti Slovenije je bilo gostom priročno obiskati še kak turistični kraj, npr. Bled, a gorenjska avtocesta je bila šele v izgradnji. Ljubljana je tujce navduševala s svojo ljubkostjo in geografsko lego, vendar so bili precej razočarani nad kakovostjo hotelske namestitve. Edini spodoben hotel se jim je zdel Holiday Inn na stičišču Miklošičeve in Nazorjeve ulice (danes Grand Hotel Union), ki je imel za potrebe večjega kongresa premajhne nastanitvene kapacitete. Zato je Cankarjev dom predlagal sklenitev samoupravnega sporazuma, ki bi predstavljal podlago za sodelovanje različnih podjetij za celovito kongresno-turistično ponudbo: hotelov, prevoznikov, gostincev in trgovcev.³⁶

V Cankarjevem domu so z zadovoljstvom ugotavljali, da kongresna dejavnost prav nič ne moti kulturnega življenja, čeprav potekata vzporedno. Nasprotno, kongresno dogajanje so zdaj precej lažje nadgradili s spremljevalnimi kulturnimi elementi. Direktor Rotovnik je dejal, da »gre za posrečeno sožitje obeh dejavnosti«.³⁷ V *Poročevalcu kulturne skupnosti Slovenije* z začetka leta 1984 je mogoče prebrati obžalovanje, da niso trženja kongresov začeli že ob začetku gradnje, ampak šele na dan začetka obratovanja leta 1981. Konec leta 1983 so imeli za štiriletno obdobje, torej do oktobra 1987, že dogovorjenih 24 kongresov, simpozijev, srečanj ali posvetovanj in očitno je bilo, da so si jih želeli še več.³⁸ Pričakovali so, da bo CD na ta način lahko začel vračati sredstva, ki so bila vložena v njegovo gradnjo. Kongres s približno 700 udeleženci je lahko gostincem, hotelirjem, trgovcem, obrtnikom, torej vsem, ki kakor koli skrbijo za udeležence, prinesel približno 600.000 dolarjev deviznega priliva. Vendar prav dobro usklajenega sodelovanja med temi deležniki (še) ni bilo. Organiziranje kongresa je namreč le en del zgodbe, šele v sodelovanju z drugimi dejavnostmi je mogoče organizirati kongres, ki bo udeležencem nudil prijetno bivanje v mestu. V Cankarjevem domu so razmišljali o posebnem samoupravnem sporazumu o takem »dohodkovnem povezovanju«.

CD je v tem primeru torej lahko veljal tudi za neke vrste izvoznika.³⁹ Zunanjetrgovinski posli CD so zajemali zaračunavanje najema dvoran in prodajo spremljevalnih storitev tujim organizatorjem ter pri mednarodnih kongresih zbiranje kotizacije v devizah in zastopanje tujih podjetij – proizvajalk aparatov za simultano prevajanje, konferenčnih in glasovalnih sistemov ter dajanje teh v najem drugim na jugoslovanskem trgu. Vendar je bila za izvrševanje zunanjetrgovinske dejavnosti nujna pridobitev soglasja za vpis v sodni register za opravljanje poslov zunanjetrgovinskega prometa. Soglasje je izdajal Republiški komite za ekonomske odnose s tujino. Vendar to ni bilo mogoče, ker Cankarjev dom kot samostojna delovna organizacija sploh še ni bil konstituiran. Zato so na

³⁶ Aktualna vprašanja dokončanja gradnje in nadaljnega razvoja Cankarjevega doma. V: *Poročevalcu Kulturne skupnosti Slovenije*, 16. 1. 1984, str. 78–79.

³⁷ Keršmanc: Sožitje med kulturno in kongresno dejavnostjo. V: *Dnevnik*, 24. 3. 1984.

³⁸ Aktualna vprašanja dokončanja gradnje in nadaljnega razvoja Cankarjevega doma. V: *Poročevalcu Kulturne skupnosti Slovenije*, 16. 1. 1984, str. 79.

³⁹ Keršmanc: Sožitje med kulturno in kongresno dejavnostjo. V: *Dnevnik*, 24. 3. 1984.

*Cankarjev dom z vhodom iz Prešernove ceste, poleg stoji stolpnica TR3, 80. leta 20. stoletja
(Vir: SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, G7-001-086)*

seji Sveta CD 28. februarja 1983 sprejeli sklep o pridobitvi začasne zunanjetrgovinske registracije in takojšnjem začetku postopkov, potrebnih za ustanovitev delovne organizacije Cankarjev dom.⁴⁰

Najti svoje mesto pod soncem

V prvih letih obratovanja so se pokazali presežki, a tudi pomanjkljivosti arhitekture in opreme. Oblikovanje ustaljenega delovnega procesa je prinašalo zaposlenim nemalo težav. »Z vseh vetrov« sestavljeni delovni kolektiv, ki je šele ugotavljal svoje sposobnosti in zmogljivosti, se je spopadal s snovanjem programa, ki je moral biti prilagojen trenutnim tehničnim zmožnostim hiše.

Da bi vse teklo, kot je treba, so na zboru delavcev februarja sklenili dogovor o dodatnem delu, ki naj bi ga celoten kolektiv opravil v letu 1983 kot prostovoljni prispevek delovni organizaciji v težkem finančnem položaju. Dogovorili so se za skupno 10.000 prostovoljnih ur, ki jih bodo oddelali v organiziranih akcijah izven rednega delovnega časa.⁴¹

Kolektiv je leto 1983 res zaključil z rezultati, ki so presegli pričakovanja. Skupno so našli dobrega pol milijona obiskovalcev. S 793 kulturno-umetniškimi predstavami so v primerjavi z letom poprej (446) dosegli indeks porasta 178, medtem ko je porast na kongresnem področju s 156 prireditvami znašal

⁴⁰ Sklepi 3. seje Cankarjevega doma, ki je bila 28. 2. 1983. V: *Bilten CD* 1 (1984), št. 1.

⁴¹ Sklepi zbora delavcev Cankarjevega doma, ki je bil v petek, 25. februarja in v ponedeljek, 28. februarja 1983 v Okrogli dvorani. V: *Bilten CD* 1 (1984), št. 1.

124 enot. Mladi kolektiv je poleg rednega dela oddelal sedem tisoč ur brez finančnega nadomestila ali dodeljenih prostih dni ter 1.802 uri prostovoljnega dela. Plače naj ne bi bile pretirano visoke, razmerje med plačo čistilke in direktorja je znašalo 1:2,8.⁴²

Na glasbenem področju se je dejavnost nove kulturne hiše v veliki meri prekrivala s tisto, ki jo je že 30 let utečeno in uspešno prakticirala Prireditvena poslovalnica Festival (danes javni zavod Festival Ljubljana). Cankarjev dom je razmišljal o združitvi obeh zavodov v enega, z utemeljitvijo, da je v Sloveniji relativno malo kadra, ki je usposobljen za prireditveno in posredniško dejavnost. Bali so se, da se bo dejavnost Festivala v Cankarjevem domu zgolj podvajala, medtem ko razširitve in napredka kakovosti vsaj v začetnem obdobju ni bilo mogoče pričakovati. Združitev obeh institucij v enoten zavod so javno predlagali na zboru Ljubljanske kulturne skupnosti marca 1983. Junija 1983 je Svet Cankarjevega doma sprejel sklep, da predlaga »*Ljubljanskemu Festivalu, da se čimprej z vsemi svojimi kadri, vsemi svojimi dejavnostmi, vsem svojim ugledom in sredstvi udruži v Cankarjev dom,*« medtem ko bo CD v ta namen ustanovil poseben oddelek za posredniško dejavnost.⁴³ Na temelju tega sklepa so Festivalu poslali uradno pobudo za pripravo elaborata o ekonomski in programski upravičenosti tega koraka, vendar do januarja 1984 od Festivala niso prejeli (pozitivnega) odgovora.⁴⁴

Nekaj več manevrskega prostora je CD našel **na področju video produkcije**. Video kultura je zaradi izrednega razvoja, ki ga je v zadnjih petih letih doživela video tehnika, že preplavila Zahod. Seveda so valovi pljusknili tudi v slovensko pop kulturo, šolstvo, znanost in gospodarstvo. A na kakšen način novi medij umestiti v slovensko kulturno okolje? Ustanovitev posebnega zavoda za video umetnost se je zdela nespametna, ker bi se z drobitvijo ustanov dejavnost in stroški le podvajali – zelo verjetno so se tudi bali podobne situacije kot s Festivalom. Cankarjev dom, ki se je imel za vsestransko in v prihodnosti vodilno kulturno ustanovo, je predstavil zamisel o ustanovitvi posebnega **Slovenskega video centra** kot sestavnega dela Cankarjevega doma.⁴⁵ CD namreč v prvih letih delovanja svoje video opreme sploh ni imel, ampak jo je najemal. Ob nakupu lastne so morali paziti, da bo združljiva s televizijsko tehniko, saj se je predvidevalo tesno sodelovanje z RTV. Postopek nabave ni bil problematičen, a opremo je bilo treba uvoziti iz tujine in za dragocene devize. Visokokakovostni aparati so bili glede na jugoslovansko klavirno ekonomsko zmogljivost izjemno dragi. Poleg tega je tehnika napredovala s tako hitrostjo, da je bilo jasno, da jo bo treba obnavljati na nekaj let. Razdrobljenost video ustanov bi se torej maščevala večkratno, saj nobeden od zavodov ne bi bil sposoben v polnosti opravljati svojega poslanstva na najvišji kakovostni ravni. Zamišljeno je bilo, da bi posamezni »subjekti« za vsakodnevno uporabo lahko nabavili manj zahtevno lastno opremo, npr. kamere, magnetoskope, video projektorje, video rekorderje in velike zaslone za predvajanje kaset (wide-screene). Drago opremo, katere izraba nikoli ne bi mogla upravičiti finančnega vložka nekega manjšega zavoda, bi nabavil Slovenski video center in bi bila skupna. Interes za nekakšno video središče v Cankarjevem domu je izkazala tudi RTV Ljubljana. Obe hiši bi sodelovali (pravzaprav bi se dopolnjevali) predvsem na dveh področjih. Cankarjev dom oziroma Slovenski video center bi s svojimi aparaturami posnel predstavo, medtem ko bi RTV posnetek le presnela in ga nato s pomočjo televizijskega programa posredovala svojim gledalcem. RTV bi tako sprostil že tako in tako prezasedene reportažne avtomobile in snemalne ekipe.

⁴² Zajetni koraki Cankarjevega doma. V: *Dogovori* 12 (1984), marec 1984. Gl. tudi Anderle: Delegati pred odločitvijo. Lani pol milijona ljudi v Cankarjevem domu. V: *Dnevnik*, 13. 3. 1984.

⁴³ Sklepi 4. seje Cankarjevega doma, ki je bila 13. 6. 1983. V: *Bilten CD* 1 (1984), št. 1.

⁴⁴ Aktualna vprašanja dokončanja gradnje in nadaljnega razvoja Cankarjevega doma. V: *Poročevalec Kulturne skupnosti Slovenije*, 16. 1. 1984, str. 75.

⁴⁵ Prav tam, str. 76–77.

Televizija Ljubljana je imela v svojem sklopu tudi poseben **TOZD Kasetna produkcija RTV Ljubljana**, ki je imel v Sloveniji in Jugoslaviji že razvit marketing in prodajo. Ta bi od Cankarjevega doma prevzel video matrice ter nato iz njih razmnožil video kasete in jih ponudil v prodajo.

Uporaba in proizvodnja video kaset je bila namenjena v umetnostne, turistične, gospodarske, znanstvene, izobraževalne in narodnozavedne namene. Zdele so se odlični medij za krepitev stikov z zdomci in zamejci, saj bi jih na ta način lahko učinkovito seznanjali z novostmi v matični domovini. Kasete bi splošno javnost seznanjale z novimi znanstvenimi in tehničnimi spoznanji, medtem ko bi v šolah posodobile izobraževalni proces. Navsezadnje bi z njimi obogatili tudi turistično, a zlasti kongresno dejavnost. Prav v kongresni panogi je video ponudba bliskovito postala standard, zato so bile hiše, ki niso imele na voljo video središča, za organizatorje nezanimive. Še tako ugodna lokacija in primerni prostori brez možnosti videa so pomenili nekonkurenčnost in izgubo prihodka. Nadalje so zagovorniki video središča izpostavili tudi izobraževanje prihodnjih režiserjev, študentov Akademije za gledališče, radio, film in televizijo, kajti na RTV Ljubljana je pogosto primanjkovalo prostih terminov za vaje kamermanov, montažerjev in tehničnega kadra.

Vsekakor so se na začetku 80. let odprla številna vprašanja glede organiziranosti v slovenski kulturi, sploh ker je to neposredno zadevalo poslovno konkurenco in višino dodeljenih javnih financ. Nedvomno je CD kot novinec porušil dotedanja razmerja med obstoječimi ustanovami, najbolj zaradi svojih ogromnih prostorskih, tehničnih in organizacijskih zmogljivosti. Med kulturniki so se začeli pojavljati očitki, da CD predstavlja nekakšno »imperialistično moč«, ki se razvija le na račun že uveljavljenih institucij. Razprave so potekale pri **Odboru za skladen razvoj kulturnih dejavnosti** pri Kulturni skupnosti Slovenije, kjer so neljubljanski kulturniki že pred gradnjo Cankarjevega doma izražali pomisleke o smotrnosti ene velike osrednje kulturne hiše, medtem ko preostala Slovenija trpi splošno kulturno pomanjkanje. Na vprašanje, kdo zdaj predstavlja alternativo, Cankarjev dom ali (ljublanske) institucije z dolgoletnim delom in prakso, se je Cankarjev dom branil, da je v nasprotju z uveljavljenimi ustanovami, ki zasledujejo skoraj izključno elitistično kulturo in umetnost, CD odprt tudi za marginalizirane oblike kulture. Kot primer je direktor Rotovnik navedel prireditve video arta, sodelovanje s studiem mladih igralcev in literarne večere.⁴⁶ O nujnosti vključevanja moderne zabavne glasbe v program CD je na seji Sveta CD 27. septembra 1983 govoril tudi predsednik Jože Humar. Sklicujoč se na »mlade strokovnjake, ki se zbirajo okrog Radia Študent« je priporočal, da bi v CD vendarle vabili le splošno poznane izvajalce, ki so vedno v špici interesa, in ne nekih muh enodnevnih, ki so šele na poti prepoznavnosti.⁴⁷ Nekaj mesecev pred tem je Svet sprejel tudi predlog, da se bodo odslej v CD lahko organizirali družabni plesi in prireditve. Seveda ne iz kulturno-umetniških razlogov, ampak zgolj kot vir prepotrebne dohodka. S tem so pričakovali obisk novega, a popolnoma drugačnega segmenta obiskovalcev, ker umetnost in kultura v tem primeru seveda nista bili glavni razlog obiska. In to je bil tudi glavni pomislek, saj bi ob morebitnem škandalu CD tvegala okrnitev mukoma pridobljenega ugleda. Zato so se trije člani Sveta glasovanja vzdržali, medtem ko je ostalih 13 predlog podprlo, vendar s pridržkom, da se odloča o vsaki prireditvi posebej. Na isti seji so tudi povišali cene vstopnic za prireditve zabavne glasbe, rocka, punka in nove glasbe v izvedbi slovenskih in jugoslovanskih skupin.⁴⁸

⁴⁶ Strehovec: O položaju Cankarjevega doma v naši celotni kulturi. V: *Delo*, 21. 3. 1984; Strehovec: Vloga Cankarjevega doma pri izmenjavi programov. V: *Delo*, 20. 3. 1984.

⁴⁷ Sklepi 6. seje Sveta Cankarjevega doma, ki je bila dne 27. 9. 1983: Razprava o osnutku kulturno-umetniškega programa Cankarjevega doma za leto 1984 /prepis iz magnetofonskega traku/. V: *Bilten CD* 1 (1984), št. 1.

⁴⁸ Sklepi 2. seje Cankarjevega doma, ki je bila 12. 1. 1983. V: *Bilten CD* 1 (1984), št. 1.

Jazz, rock, pop in druge moderne glasbene zvrsti so se v naslednjih letih čudovito vključile v program CD. Predstavljam si, da so producenti dobro razmislili o občinstvu, ki ga »s seboj pripelje« posamezen izvajalec. Škandalov ni bilo, vsaj javnost s tem ni bila seznanjena. Jani Kovačič, ki je bil v 80. producent za to glasbo, se je kasneje spominjal, da je bilo v tem delu veliko prijetnega, a še več nerboze. Šlo je namreč za prireditve, s kakršnimi se prej niso srečevali: »*Tehnična služba se je večinoma prvič srečala z zahtevami scrkljanih zahodnih umetnikov*«. ⁴⁹ Naprave niso dohajale zahtev modernih žanrov, in še večina prireditelj je bila enkratnih, kar je zahtevalo dobro usklajeno tehnično ekipo. »*To stalno postavljanje in podiranje scene ter luči zahtevajo ogromno napora in preden je to postalo rutina, se je prelilo precej hude krvi in porabilo ogromno časa na vseh mogočih sestankih*«. ⁵⁰

Po drugi strani je CD skrbel za organizacijo komercialnih koncertov, ki so se sicer odvijali drugje in so se z inkasom pokrili sami ter po možnosti celo ustvarili dohodek. Začetki so bili težavni in prvi dve leti zabavnoglasbeni program ni prinašal dobička. Poslovno leto 1981 se je končalo z izgubo, k čemur je pripomoglo tudi nekaj odpadlih koncertov. Zaradi zamude letala so npr. morali za tri dni prestaviti koncert angleške skupine Matchbox, zaradi letalske nesreče na Korziki je odpadel koncert ansambla Buldožer. Turneja primorske skupine Kameleoni je bila prekinjena zaradi prometne nesreče, v kateri je bilo uničene več kot polovica tehnične opreme. Takrat so v CD začasno – zaradi finančnega tveganja – prekinili z organizacijo komercialnih koncertov. Težava je bila tudi občasno slaba obiskanost, nad čemer so tožile tudi druge jugoslovanske agencije ob koncertih Peca de Lucie, Eltona Johna in Divljih jagod. To so pripisovali slabi kupni moči prebivalstva. ⁵¹ Z novim direktorjem Rotovnikom je organizacija popularnih koncertov ponovno oživela, tako da je leto 1983 končno prineslo pozitivne številke tudi na tem področju. V naslednjih letih smo Slovenci lahko na domačih tleh uživali v koncertih svetovno znanih skupin Dire Straits, Uriah Heep, The Clash, Girlschool ter kitaristov Bo Diddleya in Alvina Leeja.

Začetki računalniške dobe

Nekako istočasno so se tudi v vsakdanjem življenju začeli pojavljati računalniki. Potrebe po računalniško vodenem poslovanju so se pokazale hitro in naraščale z rastjo števila prireditev. Na začetku poslovanja so večino opravil v kulturnem in kongresnem sektorju vodili z ročno vodenimi evidencami, spiski, katalogi in opomniki. Domnevali so, da bodo na višku sezone vsakodnevno v prodaji vstopnice za 20–30 različnih prireditev, a kadar se bo istočasno odvijal še kongres z recimo 1.500 udeleženci, bo zadeva postala neobvladljiva. Najprej se je pokazala potreba po računalniški prodaji vstopnic, katerih število je naraščalo in so ponarejevalcem predstavljale lahek zaslužek. Računalniška prodaja in obdelava vstopnic naj bi omogočali pregled nad prodajo in preprečevali ponarejanje.

Sezona 1983/84 – gradnja se zaključuje

Z zaključkom sezone 1983/84 je CD že postal najpomembnejše kulturno prizorišče na Slovenskem in skoraj podeseteril kulturno ponudbo. Na za-

⁴⁹ Kovačič: Corps diplomatique (CD), str. 126.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana, t. e. 12, p. e. 96, 13. seja Sveta CD s prilogami, 14. 1. 1985: Izjava Sreča Mihelčiča, 28. 9. 1984.

četku leta 1984 je bila zgradba Cankarjevega doma že dokončana. Vendar je bil v tehničnem in kadrovskem smislu CD še v nastajanju. Čeprav je bilo v stavbo »vzidanih« 250 milijard dinarjev,⁵² so bile nekatere tehnične in organizacijsko-poslovne pomanjkljivosti očitne. Velika dvorana (danes Gallusova dvorana) je bila tista, ki so jo najbolj nestrpno pričakovali in zaradi katere so dom sploh začeli graditi. Vendar oder v njej na začetku sezone še vedno ni bil dokončan, tako da so vsi koncerti in druge prireditve potekali pred železno zaveso.⁵³ Vzrok zamude je bila napačna izbira izdelovalca odrske tehnike, ki je vključevala hidravlična dvigala, dvižne ploščadi, vrteče odre, vrvišča, mostove itd. Prepozno se je izkazalo, da londonsko podjetje Tele Stage, ki naj bi oder zgradilo, sploh ni bilo zmožno postaviti odra z lastnostmi, zapisanimi v pogodbi.⁵⁴ Po drugi strani so bile v dvorani že postavljene vrhunske orgle, a so manjkali koncertni klavirji, zaradi česar je trpel program komorne glasbe.⁵⁵ Pogrešali so tudi dobro opremljen video studio s sodobnimi napravami. Orgle s štirimi manuali in 73 registri iz berlinske orgelske delavnice Karla Schukeja so stale milijon in pol nemških mark. Izdelane so bile že v letu 1981, a so skoraj dve leti stale razstavljene v skladišču. Vzrok je bila konstrukcija stropa Velike dvorane. Bali so se, da je stabilnost stropa za tako močan inštrument prešibka in bi ob fortissimo (»tutti«) igranju lahko stropne plošče popadale na tla. Zato je bilo treba strop še pred postavitvijo orgel ojačati s posebno maso, ki mu je dala potrebno stabilnost in odbojnost. Schukejevi mojstri so nato orgle uglaševali še nadaljnje tri mesece, praktično vsako noč od 22. ure zvečer do 6. ure zjutraj, ko v okolici ni bilo motečih glasov. Izredno draga je bila tudi Philipsova snemalna oprema, a je tako za orgle kot za Philipsovo opremo predsednik zveznega izvršnega sveta SFRJ Veselin Đuranović izdal dovoljenje, da se smeta uvoziti brez carinskih dajatev.⁵⁶

Cankarjev dom tudi še ni imel dodelane grafične celostne podobe, pod katero bi izpolnjeval »vse naloge po temeljni programski zasnovi, ki mu je bila že pred nekaj leti v demokratičnem postopku določena«.⁵⁷ Glede celostne podobe so sicer razpisali interni razpis, a je bil v javnosti deležen kritike, ker natečaj ni bil javen.

Glavni vzrok so bile seveda finance. V času gradnje se je družbeno-ekonomski položaj v državi znatno poslabšal, tako da je za dokončanje celotnega projekta manjkalo še petnajst, morda celo še nekaj več odstotkov. Kot nekakšno opravičilo se zdi navedba v *Poročevalcu Kulturne skupnosti Slovenije* z dne 16. januarja 1984, da primanjkljaj ni plod neracionalne porabe sredstev ali odstopanja od programa gradnje, temveč je »izključno posledica dejstva, da so se od trenutka, ko so bili najeti tuji krediti pa do danes, tečajne razlike povečale za 3 krat, skladno z njima pa tudi obresti. V tem leži tudi razlog, da dom še ni v celoti dograjen in opremljen, kot je bilo načrtovano.«⁵⁸ Seveda je spričo pomanjkanja financ trpel tudi prireditveni program. CD-ju niso odobrili dodatnih sredstev, čeprav je potreboval več. Odpovedati so se morali 40 milijonom za amortizacijo, medtem ko je po vodi splavala tudi misel, da bi Kulturna skupnost Slovenije odplačala celoten devizni dolg (pribl. 80 milijonov). Skrb je vzbujalo tudi dejstvo, da se bodo naslednje leto, ko bo začel delovati veliki oder, stroški za program še podvojili.⁵⁹

⁵² To bi po takratnem tečaju zneslo 4,6 milijarde zahodnonemških mark (DEM) oziroma danes dobrih 5 milijard evrov.

⁵³ Sklepi 5. seje Cankarjevega doma, ki je bila dne 27. 6. 1983. V: *Bilten CD* 1 (1984), št. 1.

⁵⁴ Knez: Moje služenje pri pripravi in gradnji Cankarjevega doma, str. 30.

⁵⁵ Sklepi 5. seje Cankarjevega doma, ki je bila dne 27. 6. 1983. V: *Bilten CD* 1 (1984), št. 1.

⁵⁶ Po besedah Mira Kerta 15. 6. 2023 (Marjana Kos).

⁵⁷ Aktualna vprašanja dokončanja gradnje in nadaljnjega razvoja Cankarjevega doma. V: *Poročevalec Kulturne skupnosti Slovenije*, str. 71.

⁵⁸ Prav tam, str. 72.

⁵⁹ Sosič: Cankarjev dom: Letos še gre, kaj pa bo prihodnje leto? V: *Delo*, 22. 3. 1984.

Na seji Sveta CD 27. septembra 1983 so v 4. točki obravnavali »odprta vprašanja dokončanja gradnje in nadaljnega razvoja Cankarjevega doma«, ki so šla potem v nadaljnjo obravnavo v Skupščino mesta Ljubljane in Ljubljansko kulturno skupnost. V razpravi so delegati izoblikovali naslednja stališča:

- čim prej se je treba dogovoriti, na kakšen način zagotoviti sredstva za vračanje domačih in tujih kreditov;
- ideja, da se bodo sredstva za vračanje tujih kreditov vzela iz sredstev za amortizacijo, ni sprejemljiva;
- čim prej je treba dokončati prostore, ki so še v gradnji. Dokler niso polno funkcionalni, njihovo trženje ni sprejemljivo;
- v soglasju s TV Ljubljana in z drugimi zainteresiranimi organizacijami naj čim prej začne delovati video center. Vendar naj ta ne predstavlja zgolj tehnične opreme, ampak naj bo del programa CD in drugih deležnikov v slovenskem kulturnem dogajanju.⁶⁰

Tudi pri oblikovanju kulturno-umetniškega programa za leto 1984 so jasno izpostavili napotke za čim uspešnejše poslovanje. V prednosti naj bodo prireditve, ki so v finančnem smislu predvsem stvar drugih ustanov. Prirejajo naj se, kolikor je mogoče, visokokakovostne prireditve, za katere niso predvidena sredstva v kulturnih skupnostih. Te so običajno privabile veliko število obiskovalcev, medtem ko so v načrtu imeli še zvišanje cen vstopnic. Glede zaposlovanja manjkajočega kadra je obveljalo, naj se zaposluje predvsem kader, katerega znanje bo prispevalo k povečanju prihodka ali vsaj zmanjšanju obstoječih stroškov. Vendar so vseeno morali vzeti v obzir še dejstvo, da bo treba še pravočasno zagotoviti dodatne kadre, ko bo veliki oder začel delovati v polnosti. Za to leto sicer na njem še niso načrtovali lastne produkcije, ker so morale biti prve predstave bolj testne narave, z namenom preizkusa delovanja in zmogljivosti odra.⁶¹

Končno Bernstein

Obiskovalci se s pomanjkljivostmi dvoran in storitev niso obremenjevali. Pomembno je bilo, da so bili užitki v vrhunski glasbi, dotlej dostopni le v tujini, zdaj na voljo doma. Vstopnice so šle za med in glas o imenitnih ljubljanskih prireditvah se je razširil po celotni tedanji državi. Beograjski dnevnik *Politika* je marca 1984 objavil članek, v katerem je hvalil dosežke novega slovenskega kulturnega središča. Vstopnice za koncert dunajskih filharmonikov, ki ga je avtorica članka obiskala nekaj dni pred objavo, resda niso bile poceni – za eno je bilo treba odšteti »astronomskih tisoč dinarjev«⁶² –, a je hkrati priznala, da svetovnih mojstrov nikjer ni mogoče slišati ceneje.⁶³ Avtorica je še poudarila, da je vsaka bojazen za pomanjkanje občinstva odveč, saj se zanimanje poslušalcev za posamezen koncert šteje v več tisočih. Res je dvajset let kasneje v jubilejnem zborniku CD mogoče brati, da so v 25 letih obratovanja prodali 4,4 milijona vstopnic za kulturno-umetniške prireditve.⁶⁴

Novo koncertno dvorano so opazili tudi izvajalci. Ivo Pogorelić, ki je postal iz leta v leto slavnejši, je oktobra 1983 v trenutku razprodal pet recitalov.⁶⁵ Mesec dni kasneje je v CD-ju gostoval bavarski radijski simfonični orkester s

⁶⁰ SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana, t. e. 11, p. e. 89, 6. seja Sveta Cankarjevega doma, 27. 9. 1983.

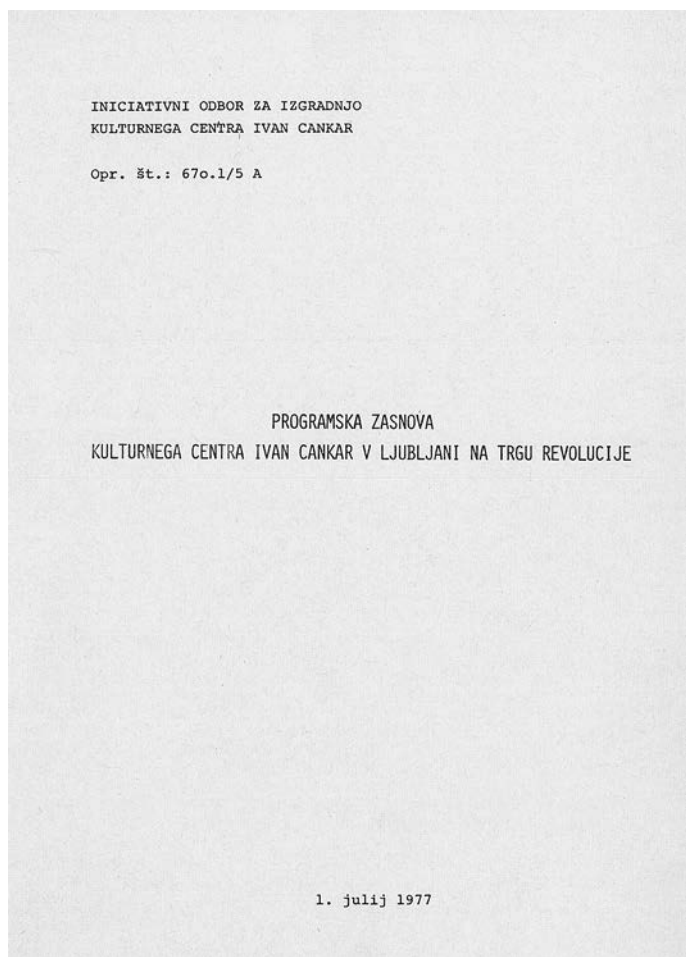
⁶¹ Sklepi 7. seje Cankarjevega doma, ki je bila dne 28. 12. 1983. Sklepi 8. seje Cankarjevega doma, ki je bila 28. 2. 1984. V: *Bilten CD 1* (1984), št. 1.

⁶² Povprečna plača v letu 1984 je bila po podatkih Statističnega urada RS in Banke Slovenije 27.762 dinarjev (gl. Razkrivamo: So bili včasih avtomobili res cenejši?: <https://avto-magazin.metropolitan.si/novice/razkrivamo-so-bili-vcasih-avtomobili-res-cenejsi/> (dostop: 15. 6. 2023).

⁶³ Damjanović: Dobri koncerti - dvorane pune. V: *Politika* (1984).

⁶⁴ *Zbornik ob 25-letnici Cankarjevega doma*, str. 82.

⁶⁵ *Delo*, 7. 11. 1983, št. 258, str. 6 in *Delo*, 09.11.1983, št. 260, str. 11.

Naslovna stran Programske zasnove Kulturnega centra Ivan Cankar na Trgu revolucije, 1977
(Vir: SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana, t. e. 39)

slovitim dirigentom Leonardom Bernsteinom. A še preden so vstopnice prišle na trg, je Cankarjev dom za 1.400 sedežev v samo treh dneh prejel pet tisoč rezervacij. V tisočih so šteli tudi naivneže, ki so upali, da bodo vstopnico lahko kupili na prostem trgu brez rezervacije.⁶⁶ En telefonski klic ali dopis je namreč lahko pomenil rezervacijo več desetih kart naenkrat. Za koncert z Bernsteinom je npr. Lek Ljubljana želel 51 kart, glasbena šola Franc Šturm iz Šiške – 50, Mladinska knjiga – 50, Color Medvode – 47, Festival Ljubljana – 45, Kompas – 22, Hermes – 54, Viba film – 10, Fakulteta za strojništvo – 20, Slovenska filharmonija – 100, Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec – 17, Klinični center Ljubljana – 30, sindikat Ljubljanske banke – 100, Petrol – 72, Tiskarna Ljudske pravice – 20, Komorni pevski zbor Škofja Loka – 50, Termika – 22, Kvarner ekspres – 12, Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij – 40, Turistično društvo Tržič – 80, samo tretja rezervacija Krke Novo mesto – 70, Eta Cerklje – 100, Zveza kulturnih organizacij Idrija – 150 ... Neka gospa iz Slovenskih Konjic je želela 45 sokrajanov odpeljati na koncert kar s posebnim avtobusom, medtem ko je ravnatelj Kulturnega centra Velenje vljudno, a odločno zahteval 100 kart z naslednjimi besedami: »Vljudno prosimo, da nam pošljete 100 kom. vstopnic za koncert Bernsteina. Pripominjamo, da smo za te vstopnice zaprosili že z našim dopisom meseca junija letos in pričakujemo, da jih bomo dobili v takem številu.«⁶⁷

Rezervacije večjega števila vstopnic so bile sicer ustaljena praksa podjetij, ki so skušala slediti socialistični maksimi, da je treba delavskemu razredu ponuditi dostop do kulturnih dobrin. Podjetja so nato rezervirane vstopnice ponudila po ugodni ceni ali celo brezplačno kot »sindikalne karte«. Po drugi strani so vnaprejšnje rezervacije organizatorju zagotavljale dostojen obisk predstave in s tem zaslužek. S CD se je sodobna Ljubljana postavila ob bok velikim koncertnim hišam v Salzburgu, Münchnu, Milanu, Dunaju ipd., za katere so bile večletne čakalne vrste nekaj običajnega. Ob gostovanjih slavnih umetnikov je bil komercialni oddelek zasut z rezervacijami iz Slovenije in zamejstva in situacija se je začela ponavljati. Tik pred Bernsteinovim koncertom je bilo stanje v CD tako napeto, da se je direktor Rotovnik odločil, da v najbolj branem časniku *Delo* javno pojasni zadrego, v kateri so se znašli zaradi

⁶⁶ Zlobec: Slovenija je kratko malo ponorela zaradi koncerta Leonarda Bernsteina. V: *Delo*, 11. 11. 1983, št. 262, str. 10.

⁶⁷ Prav tam.

pomanjkanja vstopnic. Zatrdil je, da to zagotovo ni zadnja vrhunska predstava, in obljubil, da si bo Cankarjev dom tudi v prihodnje prizadeval za kakovostno ponudbo. Zgodbo z vstopnicami za Bernsteinov koncert so končali s salomonsko odločitvijo: polovico vstopnic so namenili prebivalcem Ljubljane in drugo polovico prebivalcem ostalih slovenskih krajev. Poleg tega so dali prednost tako v Ljubljani kot drugod delavcem s področja kulturnega ustvarjanja, zlasti glasbenega, večletnim abonentom simfoničnih koncertov in poslovnim sodelavcem Cankarjevega doma.⁶⁸ Ta odločitev je verjetno nekatere razočarala, saj je obisk koncerta za številne pomenil stvar prestiža in vzpon na lestvici statusnih simbolov.

Organizacija upravljanja

Zavod Kulturni dom Ivan Cankar v ustanavljanju (KDIC) je bil ustanovljen dne 16. marca 1978 z aktom o ustanovitvi delovne organizacije Kulturni dom Ivan Cankar. Dobri dve leti kasneje, 14. novembra 1980, so ga s sklepom preimenovali v Cankarjev dom, kulturni in kongresni center, Ljubljana.⁶⁹

Osrednji organ upravljanja je bil šestnajstčlanski **Svet Cankarjevega doma**. Na začetku so ga sestavljali izključno delegati ustanoviteljev, v letu 1983 že tudi delegati Cankarjevega doma. Svet Cankarjevega doma je sestavljalo osem članov iz vrst delavcev in osem članov – delegatov ustanovitelja. Ustanoviteljevi delegati so prihajali iz različnih družbeno-političnih organizacij, katerih delovanje je segalo na področje kulture: Skupščine mesta Ljubljana, Zveze kulturnih organizacij Slovenije, Skupščine občine Ljubljana-Center, Republiškega komiteja SZDL, Ljubljanske kulturne skupnosti, Kulturne skupnosti Slovenije, Mestne kulturne skupnosti ter neposrednih podpisnic (organizacij združenega dela) družbenega dogovora o izgradnji in financiranju KDIC. Predsednik Sveta je na prvi seji 25. novembra 1982 postal Jože Humar, namestnik predsednika Republiškega komiteja za kulturo.⁷⁰

Za pripravo, obravnavo in analizo kulturno umetniškega programa, ki ga je sicer potrjeval Svet CD, je bil pristojen **Programski svet Cankarjevega doma**. Sestavljen iz enajstih priznanih kulturnikov z različnih umetnostnih področij (Marko Munih, Stane Bernik, Branko Šömen, Manca Košir, Ksenija Hribar, Vasja Predan, Alenka Saksida, Tone Partljič, Bojan Štih, Ignac Kamenik, Jure Potokar) je Svetu predstavljal absolutno strokovno programsko pomoč.⁷¹

Programski svet je imel dodatno pomoč v osmih specializiranih svetovalnih telesih, imenovanih sosveti, za vsako posamezno kulturno-umetniško področje po eden: Sosvet za varstvo narave in kulturne dediščine; Sosvet za likovno dejavnost; Sosvet za plesno in baletno dejavnost; Sosvet za resno glasbo; Sosvet za zabavno glasbo in jazz; Sosvet za filmsko dejavnost; Sosvet za kulturno-vzgojni in družbeno-politični program; Sosvet za gledališko dejavnost. Programski svet in sosveti so bili iz razumljivih razlogov sestavljeni po načelu strokovnosti in ne po načelu delegiranja. Člani so izhajali iz posameznih kulturno-umetniških področij, ki so dobro poznali problematiko svojega področja in niso delovali v vlogi predstavnika neke institucije ali regije.⁷² V Sosvet za varstvo naravne in kulturne dediščine, ki mu je načeloval France Vardjan, so npr. imenovali tudi strokovnjaka arhivista dr. Jožeta Žontarja, direktorja Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Člani sosvetov za različne umetnostne zvrsti so bili npr. kore-

⁶⁸ Prav tam, str. 10.

⁶⁹ Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Cankarjev dom, kulturni in kongresni center. V: *Uradni list RS*, št. 87/2004, z dne 6. 8. 2004.

⁷⁰ Sklepi 1. seje Cankarjevega doma, ki je bila 25. 11. 1982. Priloga 1. V: *Bilten CD* 1 (1984), št. 1.

⁷¹ *Bilten CD* 1 (1984), št. 1, str. 4.

⁷² Sklepi 2. seje Cankarjevega doma, ki je bila 12. 1. 1983. V: *Bilten CD* 1 (1984), št. 1.

ogradi in plesalci Iko Otrin, Henrik Neubauer, Lidija Sotlar in Vojko Vidmar; likovniki Maksim Sedej, Metka Krašovec in Zoran Kržišnik; skladatelji in dirigenti Marko Munih, Uroš Lajovic, Daniel Škerl in Lovrenc Arnič; filmski ustvarjalci in kritiki Matjaž Klopčič, Bojan Kavčič, Rapa Šuklje in Jože Dolmark; gledališčniki in kritiki Tone Partljič, Matjaž Loboda, Andrej Inkret in Goran Schmidt; velikani iz sveta zabavne glasbe in jazza: Jure Robežnik, Lado Jakša, Mojmir Sepe, Tomaž Domicelj, Igor Vidmar ...⁷³

Vsi zaposleni v Cankarjevem domu so sestavljali **zbor delavcev**, ki vsaj v letu 1984 še ni imel take vloge, kot so jo imeli zbori delavcev v kulturnih ustanovah z dolgoletnim in utečenim delovanjem. Tako je večino nalog, ki pritičejo zboru delavcev, še nekaj časa opravljal Svet CD. Za **obveščanje delavcev Cankarjevega doma** je bila zadolžena osnovna organizacija sindikata. 5. maja 1984 je začel izhajati *BILTEN CD*. Kot so v uvodu zapisali, je to »prvi poskus sistematičnega obveščanja delavcev Cankarjevega doma«.⁷⁴ Glasilo je sicer predstavljalo le enega od treh načinov medsebojnega obveščanja. Druga dva sta bila oglasne deske in sestanki (zbori) delavcev. Uredništvo Biltena je vodil odgovorni urednik, ki ga je izvolil izvršilni odbor OO ZS, medtem ko je vsaj en član uredništva bil tudi zadolžen za urejanje oglasnih desk.

Izvršilni organ Sveta CD je bila šestčlanska Komisija za delovna razmerja, od tega sta bila dva člana predstavnika ustanovitelja. Stanje zaposlenih v CD na dan 31. decembra 1983 je bilo 138 zaposlenih, tri mesece kasneje že 151 in na začetku 90. let kar 216.⁷⁵

Zaključek

100-letnico rojstva Ivana Cankarja naj bi Slovenci obeležili z ustreznimi pomembnim dogodkom, gradnjo kulturnega središča na Trgu revolucije v Ljubljani. Osnovna zamisel je zajemala sklop večnamenskih dvoran s pripadajočo infrastrukturo, z osrednjo regionalno splošnoizobraževalno knjižnico in z novimi prostori za delavsko univerzo. Dvoranski del, ki je dobil začasno delovno ime Kulturni center Ivan Cankar (KCIC), je bil opredeljen kot skupna mestna in republiška investicija, medtem ko sta ostali dve bili predvsem naloga (in strošek) ljubljanske regije. Celoten projekt naj bi gradili v dveh fazah. Prva faza je predstavljala dvoranski kompleks, ki naj bi bil končan maja 1979. Zaradi ekonomsko-političnih razmer se je gradnja, predvsem notranje opremljanje, zavlekla za nekaj let. Osrednja knjižnica in delavska univerza nista dočakali niti načrtov, kaj šele realizacije.

Primopredajni zapisnik med Operativnim štabom in delovno organizacijo KDIC v ustanavljanju je bil podpisan 30. aprila 1984.⁷⁶ Bruto površine doma je 38.300 m² in neto uporabne površine 35.000 m² (13 različnih dvoran, dve preddverji, prostori za upravo in drugi manjši nujni prostori).⁷⁷

Pri projektantskih, gradbenih, obrtniških in komunalnih delih je sodelovalo več kot 200 podjetij. Samo večja gradbena dela je opravilo več tisoč delavcev, tehnikov in inženirjev.⁷⁸

Po finančni oceni je CD stal 107 milijonov DEM.⁷⁹ Za približno predstavbo,

⁷³ Seznam predsednikov in članov sosvetov. Priloga 2. V: *Bilten CD* 1 (1984), št. 1.

⁷⁴ *Bilten CD* 1 (1984), št. 1, str. 1.

⁷⁵ *Bilten CD* 1 (1984), št. 1, str. 5; Rotovnik: Stari smo 25 let, novi vsako sezono, str. 4.

⁷⁶ SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom, Ljubljana, t. e. 6, Primopredajni zapisnik med Operativnim štabom in delovno organizacijo KDIC v ustanavljanju, 30. 4. 1984.

⁷⁷ Zemljarič: Nastajanje in vrednote Cankarjevega doma, str. 26.

⁷⁸ Prav tam, str. 27.

⁷⁹ Rotovnik: Zgodba s srečnim koncem se nadaljuje, str. 18.

danes bi to zneslo približno 119 milijonov evrov.⁸⁰ Velik osebni angažma nekaterih snovalcev, a tudi vseh delovnih Slovencev (ne pozabimo na t. i. samoprисpevek za gradnjo CD!) so pripomogli, da je bilo središče dobro utečeno za vlogo, ki jo je imelo nekaj let kasneje v procesu slovenske osamosvojitve.

Šele leta po končanem projektu se je pokazalo, v kolikšni meri je CD izpolnil pričakovanja. Ob dvajsetletnici doma je CD izdal zbornik, v katerem so svoje spomine zapisali najpomembnejši akterji iz časov njegovega snovanja in delovnih začetkov. Pričakovano je večina zapisov pozitivna in navdihujoča, saj je človeški spomin naravnan tako, da omili ostrino neprijetnih dogodkov. Nekaj protiuteži hvali so pisci vendarle nanizali, zlasti glede akustike v dvoranah in notranje opreme.⁸¹ Leta uporabe so sčasoma naredila svoje, zato je bil že tudi deležen nekaterih prenov.

Zlasti poleti 2011 so nekatere Ravnikarjeve originalne rešitve zamenjali ali prilagodili sodobnejšim in uporabnikom prijaznim trendom; tako so med drugim povišali strop v prvem preddverju, spremenili razsvetljavo, vgradili klimatske naprave, medtem ko so tapison zamenjali s parketom. To je v strokovni javnosti sprožilo vroče debate, v kolikšni meri se sme oziroma je sploh še primerno posegati v originalno delo arhitekta.⁸² Zato je novembra 2011 minister za kulturo začasno razglasil Cankarjev dom za spomenik državnega pomena.⁸³ Tri leta kasneje je vlada izdala odlok o razglasitvi celotnega območja Trga republike, skupaj s stavbami in spomeniki, za kulturni spomenik državnega pomena. Cankarjev dom je bil za spomenik državnega pomena razglašen zaradi naslednjih vrednot:

- je vpet v prostor med Erjavčevo in cesto in park ob Prešernovi cesti, kjer zaključuje jugozahodni del trga, pri čemer tvori razgibano kompozicijo, povezano z okoljem;
- je Ravnikarjeva celostna umetnina in vrhunski primer strukturalizma z unikatno zasnovano zunanostjo in notranostjo ter notranjo opremo;
- je najpomembnejše kulturno in kongresno središče v državi, v katerem so med drugim potekali dogodki, povezani z osamosvojitvijo Slovenije.⁸⁴

Z odlokom so zavarovani njegova višinska in tlorisna zasnova, konstrukcija, fasada z oblogo iz makedonskega sivca, baldahin vzhodnega vhoda s ploščadi, vhodi z vetrolovi, stavbno pohištvo (okna, vrata, talne, stenske in stropne obloge), notranja oprema (sedeži, svetila), namensko načrtovana likovna oprema. Notranja in zunanja podoba Cankarjevega doma, ki je odraz svojega časa in Ravnikarjeve vizije, po štirih desetletjih še vedno ustreza svojemu prvotnemu namenu. Mitja Rotovnik je, ozirajoč se na rezultat zahtevnega projekta iz zadnjih let Jugoslavije, komentiral: »Z ekipo smo izsanjali svoje sanje in naredili še več, kot smo mislili, da bomo.«⁸⁵

⁸⁰ Inflation Calculator Germany 2023: <https://www.lawyerdb.de/Inflationrate.aspx> (dostop: 15. 6. 2023).

⁸¹ *Dvajset krat trisostpetinšestdeset (20x365)*. Spominski zbornik Cankarjevega doma ob 20-letnici, str. 54, 64, 68.

⁸² Bojc: Novo garderobno podzemlje Cankarjevega doma: <https://www.delo.si/magazin/zanimivosti/novo-garderobno-podzemlje-cankarjevega-doma/> (dostop: 15. 6. 2023); glj tudi Cankarjev dom: https://sl.wikipedia.org/wiki/Cankarjev_dom (dostop: 15. 6. 2023); Jaklič: Gradbišče Cankarjevega doma: parket bo in pika: <https://old.delo.si/kultura/oder/gradbi-sce-cankarjevega-dom-parket-bo-in-pika.html> (dostop: 15. 6. 2023).

⁸³ *Uradni list RS*, št. 95/2011.

⁸⁴ Odlok o razglasitvi območja Trga republike v Ljubljani za kulturni spomenik državnega pomena. V: *Uradni list RS*, št. 44/2014.

⁸⁵ Mitja Rotovnik: »Z ekipo smo izsanjali svoje sanje in naredili še več, kot smo mislili, da bomo«: <https://odkrito.svet24.si/clanek/intervjuji/z-ekipo-smo-izsanjali-svoje-sanje-in-naredili-se-vec-kot-smo-mislili-da-bomo-1007525> (dostop: 17. 4. 2023).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Zgodovinski arhiv Ljubljana

- SI_ZAL_LJU/0249, Cankarjev dom Ljubljana, t. e. 5, 11, 12, 39.
- SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka.
- SI_ZAL_LJU/0810, Mestno gledališče ljubljansko, t. e. 27.

LITERATURA

Dvajset krat tristopetinšestdeset (20x365). Spominski zbornik Cankarjevega doma ob 20-letnici (ur. Damjana Kenda Hussu). Ljubljana: Cankarjev dom Ljubljana, 2000.

Posedel, Eva: Umestitev gradnje in delovanja Cankarjevega doma v kulturnopolitični in širši družbeni kontekst: diplomsko delo [na spletu]. Diplomsko delo, 2016. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=98420> (dostop: 15. 6. 2023).

Humer, Jože: Za ščepec spominčic. V: *Dvajset krat tristopetinšestdeset (20x365). Spominski zbornik Cankarjevega doma ob 20-letnici* (ur. Damjana Kenda Hussu). Ljubljana: Cankarjev dom, 2000, str. 40.

Kovačič, Jani: Corps diplomatique (CD). V: *Dvajset krat tristopetinšestdeset (20x365). Spominski zbornik Cankarjevega doma ob 20-letnici* (ur. Damjana Kenda Hussu). Ljubljana: Cankarjev dom, 2000, str. 126–127.

Knez, Milan: Moje služenje pri pripravi in gradnji Cankarjevega doma. V: *Dvajset krat tristopetinšestdeset (20x365). Spominski zbornik Cankarjevega doma ob 20-letnici* (ur. Damjana Kenda Hussu). Ljubljana: Cankarjev dom, 2000, str. 30–33.

Račič, Nikola: Nič se ne zgodi čez noč. V: *Dvajset krat tristopetinšestdeset (20x365). Spominski zbornik Cankarjevega doma ob 20-letnici* (ur. Damjana Kenda Hussu). Ljubljana: Cankarjev dom, 2000, str. 150.

Rotovnik, Mitja: Zgodba s srečnim koncem se nadaljuje. V: *Dvajset krat tristopetinšestdeset (20x365). Spominski zbornik Cankarjevega doma ob 20-letnici* (ur. Damjana Kenda Hussu). Ljubljana: Cankarjev dom, 2000, str. 15–21.

Zakrajšek, Božena: CD in slovenska kongresna dejavnost sta nastajali skupaj. V: *Dvajset krat tristopetinšestdeset (20x365). Spominski zbornik Cankarjevega doma ob 20-letnici* (ur. Damjana Kenda Hussu). Ljubljana: Cankarjev dom, 2000, str. 147.

Zbornik ob 25-letnici Cankarjevega doma (ur. Damjana Kenda Hussu). Ljubljana: Cankarjev dom, kulturni in kongresni center Ljubljana, 2005.

Zemljarič, Janez: Nastajanje in vrednote Cankarjevega doma. V: *Dvajset krat tristopetinšestdeset (20x365). Spominski zbornik Cankarjevega doma ob 20-letnici* (ur. Damjana Kenda Hussu). Ljubljana: Cankarjev dom, 2000, str. 26–27.

ČASOPISNI VIRI

Bilten CD, 1984.

Delo, 1983, 1984.

Dnevnik, 1984.

Dogovori. Glasilo SZDL Ljubljana - Center, 1984.

Politika, 1984.

Poročevalec Kulturne skupnosti Slovenije, 1984

ZAKONODAJA

Odlok o razglasitvi območja Trga republike v Ljubljani za kulturni spomenik državnega pomena. V: *Uradni list RS*, št. 44/2014.

Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Cankarjev dom, kulturni in kongresni center. V: *Uradni list RS*, št. 87/2004 z dne 6. 8. 2004.

Sklep o spremembah in dopolnitvah Sklepa o ustanovitvi javnega zavoda Cankarjev dom, kulturni in kongresni center. V: *Uradni list RS*, št. 98/2008 z dne 14. 10. 2008.

INTERNETNI VIRI

Bojc, Saša: Ljubljanski Trg republike: velika ambicija, ki je dišala po osamosvojitvi: <https://old.delo.si/novice/ljubljana/ljubljanski-trg-republike-velika-ambicija-ki-je-disala-po-osamosvojitvi.html> (dostop: 26. 4. 2023).

Bojc, Saša: Novo garderobno podzemlje Cankarjevega doma: <https://www.delo.si/magazin/zanimivosti/novo-garderobno-podzemlje-cankarjevega-doma/> (dostop: 15. 6. 2023).

Cankarjev dom: https://sl.wikipedia.org/wiki/Cankarjev_dom (dostop: 15. 6. 2023).

Galerija Jakopič: <https://mgml.si/sl/galerija-jakopic/o-galeriji/> (dostop: 26. 4. 2023).

Inflation Calculator Germany 2023: <https://www.lawyerdb.de/Inflationrate.aspx> (dostop: 15. 6. 2023).

Jaklič, Tatjana: Gradbišče Cankarjevega doma: parket bo in pika: <https://old.delo.si/kultura/oder/gradbisce-cankarjevega-dom-parket-bo-in-pika.html> (dostop: 15. 6. 2023).

Mitja Rotovnik: »Z ekipo smo izsanjali svoje sanje in naredili še več, kot smo mislili, da bomo«: <https://odkrito.svet24.si/clanek/intervjuji/z-ekipo-smo-izsanjali-svoje-sanje-in-naredili-se-vec-kot-smo-mislili-da-bomo-1007525> (dostop: 17. 4. 2023).

Razkrivamo: So bili včasih avtomobili res cenejši?: <https://avto-magazin.metropolitan.si/novice/razkrivamo-so-bili-vcasih-avtomobili-res-cenejsi/> (dostop: 15. 6. 2023).

Trg republike: <https://www.visitljubljana.com/sl/poi/trg-republike/> (dostop: 28. 4. 2023).

Trg republike, Ljubljana: https://sl.wikipedia.org/wiki/Trg_republike,_Ljubljana (dostop: 28. 4. 2023).

Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov: <https://zdslu.si/o-zvezi/> (dostop: 26. 4. 2023).

SUMMARY

THE CONSTRUCTION AND FIRST YEARS OF OPERATION OF CANKARJEV DOM IN LJUBLJANA

Until the 1980s, Slovenia lacked a venue that could accommodate large-scale musical and stage performances or large-scale international congresses. The construction of a national cultural facility, which would also serve as a venue for political events and congress activities, had the support of Slovenia's political elite despite the unfavourable financial and political situation in the country. The design was entrusted to architect Ed Ravnikar and his colleagues, and it was placed on Trg republike [The Republic Square].

In honour of the 100th birthday of Ivan Cankar, a Slovenian author, dram-

artist, essayist, poet, and political activist, after whom the project was named, the initial steps towards the construction of the new cultural facility were taken in 1975. The building was supposed to be completed by May 9, 1979, but the work, especially the interior fittings, was delayed into the following years due to inflation. The work organisation KDIC, with director Miro Kert, was founded in 1980. In that year, the working name Kulturni dom Ivan Cankar [Cultural Hall Ivan Cankar] was renamed to the current name Cankarjev dom, kulturni in kongresni center [Cankarjev dom, Cultural and Congress Centre]. The first cultural event took place in the spring of 1980 in the central (Linhart) hall; the opening of the large (Gallus) hall had to wait until the fall of 1982. Congress activity began with the congress of Yugoslav surgeons in September 1980.

The programme of Cankarjev dom was created by the Programme Commission, established in 1977, and after 1980, this responsibility was taken over by the Programme Council of Cankarjev dom. It was composed of renowned cultural figures from the fields of music, literature, drama, dance, and the visual arts. People who came from organisations with long-standing and knowledgeable enterprises of this kind, such as Kompas Magistrat Agency, took charge of the conference activity.

With the creation of Cankarjev dom, the prior ties between the existing cultural houses fell apart. Given its enormous spatial, technical, and organisational capacities, CD was a new rival. In the field of music, its activities overlapped considerably with those of similar institutions. The notion to create a unique Slovenian Video Centre as a crucial component of Cankarjev dom originated because the field of video production was entirely new.

Cankarjev dom was designated a cultural monument of national importance in 2014 due to its architectural characteristics, the possibilities it provides to a variety of artists, and its significance in the process of Slovenia's independence. Documentary and archival material, created by Cankarjev dom, is under the watchful eye of the Historical Archives Ljubljana.

1.04 Strokovni članek

UDK 930.253:792.82(497.4)
792.82+782(497.4)"1892/..."
Prejeto: 25. 4. 2023

Slovensko narodno gledališče opera in balet Ljubljana – o nastanku in razvoju ustanove ter ravnanju z njenim dokumentarnim in arhivskim gradivom

MATEJA JERAJ

dr. zgodovinskih znanosti, višja svetovalka
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: mateja.jeraj@gov.si

SONJA KERIN KREK

univ. dipl. umetnostna zgodovinarica, arhivistka
SNG Opera in balet Ljubljana, Župančičeva 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: sonja.kerin-krek@opera.si

Izvleček

Prispevek je sestavljen iz dveh delov. V prvem spregovori o razvoju operne in baletne umetnosti v Ljubljani od prvih začetkov po letu 1600 do današnjih dni. Leta 1892 je bila zgrajena stavba, v kateri še danes domuje operna in baletna umetnost v Ljubljani. Od takrat so, z izjemo obdobja prve svetovne vojne, operne in baletne predstave v slovenskem jeziku v Ljubljani potekale nepretrgoma. V drugem delu so predstavljeni sedanje poslanstvo javnega zavoda Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana, njegove dejavnosti in organizacijska struktura ter upravljanje z arhivskim in dokumentarnim gradivom na osnovi klasifikacijskega načrta, sprejetega v letu 2021.

Ključne besede:

Opera, balet,
Ljubljana,
arhivsko gradivo,
dokumentarno
gradivo

Abstract

THE SLOVENIAN NATIONAL THEATRE OPERA AND BALLET LJUBLJANA - ABOUT THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION AND MANAGEMENT OF ITS DOCUMENTS AND ARCHIVAL MATERIAL

The article consists of two parts. The first covers the history of opera and ballet from its inception in Ljubljana after 1600 to the present. The opera and ballet arts in Ljubljana are still housed in the structure that was constructed in 1892. Since then, with the exception of the period of the First World War, opera and ballet performances in the Slovenian language have been held continuously in Ljubljana. The second part presents the current mission of the public institution, the Slovenian National Theatre Opera and Ballet Ljubljana, its activities and organisational structure, as well as the management of records and archives based on the classification plan adopted in 2021.

Key-words:

the Opera, ballet,
Ljubljana,
archival material,
documentary
material

*Prenovljena stavba SNG Opera in balet Ljubljana s severovzhoda, 2011
(Vir: Arhiv SNG Opera in balet Ljubljana, OBLJ/DIGFOT/_IM_8181,
foto: Damjan Prelovšek)*

Nastanek in razvoj operne in baletne umetnosti v Ljubljani

Za začetek Slovenskega narodnega gledališča (SNG) Opera in balet Ljubljana najpogosteje postavimo leto 1892, ko je bila zgrajena stavba, v kateri danes domuje operna in baletna umetnost v Ljubljani.

Operno uprizarjanje v Ljubljani je imelo takrat že kar dolgoletno tradicijo, ki sega v čas kmalu po letu 1600, vendar za takrat lahko govorimo le o neprofesionalnem gledališkem delu. V Ljubljano so prihajale tuje gledališke skupine, tudi takšne, ki so gojile odrska glasbena dela s petim besedilom. Od srede 18. stoletja dalje so Ljubljano redno obiskovale italijanske in nemške operne skupine.¹

Predstave so do druge polovice 18. stoletja potekale zlasti v dvoranh večjih plemiških palač, dvorcev in samostanov. V 18. stoletju so javne predstave potujočih skupin uprizarjali predvsem v mestni hiši in palači deželnih stanov, ki so občasno ponudili na voljo tudi svojo jahalnico na današnjem Kongresnem trgu. Leta 1765 je bila jahalnica po načrtih arhitekta Lovrenca Pragerja prezidana in povečana v prvo ljubljansko gledališko poslopje, ker so jo dali zgraditi kranjski deželni stanovi, je dobila ime Stanovsko gledališče. V stavbi, ki je lahko sprejela do 600 gledalcev, so leta 1789 uprizorili prvo gledališko predstavo v slovenskem jeziku – *Županovo Micko* Antona Tomaža Linhartarja.² Sicer so bile prireditve v slovenskem jeziku na tem odru redke. Slovenske gledališke predstave so vsebovale tudi glasbo in petje, včasih so peli tudi arije iz tujih oper

¹ Zlobec: Blišč in stiska gledališča, str. 6; Kuret: Ob stoletnici Opere, str. 8–9.

² Sapač: Nekdanje stanovsko gledališče v Ljubljani: <https://www.theatre-architecture.eu/si/db/?theatreId=262> (dostop: 18. 4. 2023).

v slovenščini. Več pozornosti je bilo slovenskim obiskovalcem namenjene po marčni revoluciji leta 1848. Pozneje, po zaostritvi nacionalnih razmer, je slovenska beseda dobila mesto v narodnokulturnih društvih – čitalnicah. Na odru ljubljanske čitalnice so potekale tudi predstave z glasbenimi točkami, igre s petjem. Leta 1867 je bilo ustanovljeno Dramatično društvo, ki si je prizadevalo za vzpostavitev stalnega slovenskega gledališča, ki bi gojilo tudi opero; v ta namen je v okviru dramatične šole ustanovilo še pevsko šolo. Glasbeni spored društva je sprva obsegal igrokaze s petjem, spevoigre in operete, medtem ko je leta 1889 uprizorilo tudi prvo opero, enodejanko *V vodnjaku* češkega skladatelja Viléma Blodka.³

Februarja 1887 je stavba Stanovskega gledališča z vsem inventarjem vred popolnoma pogorela v silovitem požaru. Stavbišče je na javni dražbi leta 1888 odkupilo Filharmonično društvo in leta 1889 so tu začeli graditi stavbo današnje Slovenske filharmonije.⁴

Po požaru so ljubljanski meščani začeli iskati drugo lokacijo za novo, varnejšo deželno gledališko stavbo. Zato so iskali prostor na robu strnjeno pozidanega mesta. Sprva sta bili aktualni lokaciji na območju parka Zvezda in v bližini Kolizeja, nato na trgu tedanjega trga Franca Jožefa (današnji Kregov trg), vendar so se leta 1890 odločili, da bodo gledališče zgradili na območju, kjer so od sredine 19. stoletja rasle sodobne pravokotne meščanske stavbe po vzoru Dunaja. Tako je bila do leta 1892 zgrajena stavba ob križišču današnje Župančičeve ulice in Cankarjeve ceste, v kateri je danes sedež Slovenskega narodnega gledališča Opera in balet Ljubljana. Skupaj s približno sočasno zgrajenimi bližnjimi poslopji Narodnega muzeja (1888), Filharmonije (1891) in Narodnega doma (1896) je bila izraz časa, ko je Ljubljana čedalje bolj prevzemala vlogo političnega in kulturnega središča slovenskega naroda.

Načrte za novo gledališče je izdelalo več arhitektov, medtem ko so se leta 1889 poslanci kranjskega deželnega zbora odločili gradnjo zaupati češkemu arhitektu Janu Vladimírju Hraskyju, ki se je dela lotil s pomočjo rojaka, arhitekta Antona J. Hrubyja. Hrasky in Hruby sta po vzoru italijanske renesanse narisala načrt za stavbo, gradbena dela je izvedlo ljubljansko podjetje Gustav Tönnies, kamnoseška dela so večinoma izvedli domači obrtniki, medtem ko so dekorativne elemente in opremo stavbe v glavnem izvedla različna specializirana avstrijska in češka podjetja. Od domačih umetnikov je dobil naročilo kipar Alojzij Gangl, ki je za niši na fasadi iz peščenjaka izdelal alegorični celopostavni figuri Komedije in Tragedije, medtem ko je za vrh osrednjega rizalita (naprej pomaknjene delo) na pročelju stavbe iz istrskega apnenca izdelal skupinsko plastiko, ki še danes velja za eno izmed najboljših figuralnih kompozicij, namenjenih likovni obogatitvi izbrane arhitekture na Slovenskem – alegorijo Genija s krili in plamenico v desnici z oblečeno, temačno Dramo in golo, prijazno Opero.⁵ Tako je bila med letoma 1890 in 1892 zgrajena prva namenska gledališka stavba v Ljubljani. Zasnovana je bila za tisoč ljudi, v štirih nadstropjih je bilo razvrščenih 40 lož.⁶ Slovesno odprtje je bilo 29. septembra 1892 s predstavo Jurčičeve žalo-

³ Kuret: Ob stoletnici opere, str. 9; *Enciklopedija Slovenije* 12, geslo Slovensko narodno gledališče, str. 66.

⁴ Sapač: Nekdanje stanovsko gledališče v Ljubljani: <https://www.theatre-architecture.eu/si/db/?theatreId=262> (dostop: 18. 4. 2023).

⁵ Po drugi svetovni vojni so iz političnih razlogov odstranili Ganglovo skupino, saj naj bi Genij nekatere spominjal na figure angelov; skulpturo, ki jo je deloma poškodoval že potres leta 1895, so leta 1956 v okrnjeni obliki postavili v prenovljenem kompleksu nekdanjega samostana križevniškega viteškega reda; leta 1982 so na gledališki stavbi namestili poliestrski odlitek skulpture.

⁶ Sapač: Slovensko narodno gledališče Opera in balet: <https://www.theatre-architecture.eu/si/db/?theatreId=249&detail=history> (dostop: 18. 4. 2023); Zgodovina na dlani: 29. september 1892 – Odprtje ljubljanskega deželnega gledališča: <https://zgodovinanadlani.si/1892-odprtje-ljubljanskega-dezelnega-gledalisca/> (dostop: 18. 4. 2023).

igre *Veronika Deseniška* v režiji Ignacija Borštnika, ki jo je pripravilo slovensko Dramatično društvo.

Medtem ko prej lahko govorimo le o neprofesionalnem gledališkem delu in gostovanjih različnih tujih gledaliških skupin, je z novo stavbo Ljubljana dobila enega od temeljev za prehod v profesionalno gledališko delo. Gledališka stavba, prva svoje vrste na Slovenskem, ki je bila že od začetka namenjena tudi uprizarjanju gledaliških predstav v slovenskem jeziku, je imela za Slovence velik narodnobuditeljski pomen. Slovenski gledališčniki so si morali prostore sicer nekaj let deliti z nemškimi; zaodrje je bilo tako razdeljeno, da so južni del uporabljali Slovenci, severni del Nemci, medtem ko so si prostor za vaje in oder delili. Tako sta v poslopju Deželnega gledališča na prelomu iz 19. v 20. stoletje delovali dve gledališči, nemško in slovensko. V okrilju slovenskega gledališča je začela poklicno delovati tudi Opera s stalno angažiranimi dirigenti, solisti in z zborom, med pevci so sprva prevladovali češki in poljski. Orkester ni bil stalen, predstave so sprva spremljali najeti vojaški godbeniki, od leta 1908 člani novoustanovljene Slovenske filharmonije.⁷ Nemško gledališče je angažiralo tudi prve plesalke za nastope v operetah, medtem ko so na slovenskem odru plesali kar dramski igralci.⁸

Leta 1911, ko je bila zgrajena nova stavba nemškega gledališča (Jubilejno gledališče, današnje poslopje Drame), kamor so se preselili nemški gledališčniki, je Deželno gledališče postalo popolnoma slovensko.⁹ V novi stavbi je napredovala tudi slovenska opera, vse do sezone 1913, ko je bilo delovanje gledališča, predvsem zaradi političnih sporov med deželnim odborom in gledališkim vodstvom, začasno ustavljeno. V sezoni 1913/1914 je v Ljubljani nekajkrat gostovala zagrebška Opera, ki je takrat že imela poklicni baletni ansambel. V času prve svetovne vojne je v gledališki stavbi domoval kinematograf Central, medtem ko so se ob njenem koncu začela prizadevanja za obnovo slovenske gledališke dejavnosti. V sezoni 1918/1919 je slovensko gledališče ponovno oživelo. Dobilo je stalni poklicni orkester in lasten baletni ansambel. V prvem povojnem obdobju je delovalo pod nazivom Kraljevsko slovensko gledališče, gospodarsko in organizacijsko ga je vodil Slovenski gledališki konzorcij. Leta 1920 je bilo gledališče podržavljeno in je dobilo novo ime – Narodno gledališče. Na začetku leta 1919 so se nemški gledališčniki izselili iz stavbe, v kateri so domovali od leta 1911, in jo prepustili Slovenskemu gledališkemu konzorciju. Odslej je slovensko gledališče delovalo v dveh hišah: operne in baletne predstave so ostale v poslopju nekdanjega Deželnega gledališča, igralci so se preselili v stavbo nekdanjega nemškega gledališča, v poslopje današnje Drame; a obdržalo je naziv – Narodno gledališče v Ljubljani in skupno upravo. Poslopje nekdanjega Deželnega gledališča je tako postalo sedež osrednje slovenske operno-baletne hiše, poleg zagrebške in beograjske ene od osrednjih oper v prvi jugoslovanski državi.

V obdobju med obema vojnama je ljubljansko operno gledališče posodobilo svoj repertoar. Poleg do tedaj prevladujočih italijanskih in francoskih oper so bila v repertoar uvrščena sodobna dela Prokofjeva, Stravinskega, Šostakoviča, Krženeka. Uprizoritev je doživelo tudi kar nekaj uspešnih oper slovenskih avtorjev, med drugimi *Črne maske* Marija Kogoja, *Pohujšanje v dolini Šentflorjanski* Matije Bravničarja in več oper Slavka Osterca. Baletni ansambel je najprej plesal v vrsti operet, oper in pravljič, medtem ko se je spomladi 1919 predstavil s prvo samostojno predstavo *Ugrabljena Evelina*, pantomimo Jaromirja Weinbergerja. Že v prvih letih svojega obstoja je baletni ansambel uprizoril nekaj znanih

⁷ Kuret: Ob stoletnici opere, str. 8; *Enciklopedija Slovenije* 12, geslo Slovensko narodno gledališče, str. 66; Zgodovina na dlani: 29. september 1892 – Odprtje ljubljanskega deželnega gledališča: <https://zgodovinanadlani.si/en/1892-odprtje-ljubljanskega-dezelnega-gledalisca/> (dostop: 18. 4. 2023).

⁸ Neubauer: O baletu ob stoletnici zgradbe Deželnega gledališča v Ljubljani, str. 16.

⁹ Zlobec: Blišč in stiska gledališča, str. 10.

klasičnih baletnih stvaritev (na primer *Coppelio* Léa Delibesa, *Les Sylphides* na glasbo Frédérica Chopina, *Labodje jezero* Petra Iljiča Čajkovskega, *Šeherezado* Rimskega Korzakova), svoj repertoar je obogatil tudi z novjšimi slovenskimi deli; prvi uprizorjeni balet slovenskega avtorja je bila *Plesna legendica* Slavka Osterca.¹⁰

Kipar France Kralj je leta 1921 izdelal doprsna kipa igralca Ignacija Boršnika in režiserja Antona Verovška, ki so ju leta 1925 postavili na kamnita slopa na zelenico pred pročeljem gledališča.¹¹

Okoli leta 1940 so operno stavbo temeljito prenovili. Začetni fasadi so dodali dolg ozek prizidek z baletno dvorano in tako povečali površino prostorov ob sočasno prenovljenem odru, medtem ko so pred glavnim vhodom v stavbo postavili kovinski nadstrešek na štirih tankih stebrih.¹²

Med italijansko in pozneje pod nemško okupacijo v letih 1941–1945 ljubljanski drama in opera nista prenehali z delovanjem, le naziv Narodno gledališče je zamenjalo ime Državno gledališče. Opera s prilagoditvijo novim razmeram ni imela toliko težav kot Drama, saj se je lahko oprla na italijanske klasike, železni repertoar vseh svetovnih opernih hiš, uprizarjali so tudi dela nemških, francoskih in slovenskih avtorjev. Vsa dela so bila prevedena in izvedena v slovenščini, ob gostovanjih tujih pevcev so bile predstave večjezične.¹³ Leta 1944 je bila odprta tudi Operna baletna šola, v kateri so se začeli šolati plesalci, ki so po vojni predstavljali ogrožene solističnega in zborovskega baletnega ansambla.¹⁴

Po drugi svetovni vojni je postal ljubljanski operno-baletni ansambel cenjen tudi zunaj meja domovine. Velik uspeh je požel z mednarodnim gostovanjem na Nizozemskem, še zlasti z uspešnim nastopom v velikem opernem gledališču v Parizu. Leta 1957 je bil posnetek opere *Zaljubljen v tri oranže* Sergeja Prokofjeva (dirigent Bogo Leskovic) nagrajen s Philipsovo nagrado grand prix

Gradbena dela prenove gledališke stavbe 2007 – 2011

(Vir: Arhiv SNG Opera in balet Ljubljana, OBLJ/DIGFOT/_gradbišče, foto: arhiv biroja Atelierarhitekti)

¹⁰ Enciklopedija Slovenije 12, geslo Slovensko narodno gledališče, str. 64, 66; Kuret: Ob stoletnici opere, str. 10–11; Neubauer: O baletu ob stoletnici zgradbe deželnega gledališča v Ljubljani, str. 16–17.

¹¹ Kladnik: Ljubljanske metamorfoze, str. 102–103.

¹² Sapač: Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana – zgodovina, <https://www.theatre-architecture.eu/si/db/?theatreId=249&detail=history> (dostop: 18. 4. 2023).

¹³ Šorn: Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno, str. 389–392.

¹⁴ Neubauer: O baletu ob stoletnici zgradbe Deželnega gledališča v Ljubljani, str. 18.

Prenovljena stavba SNG Opera in balet Ljubljana z jugovzhoda, 2011

(Vir: Arhiv SNG Opera in balet Ljubljana, OBLJ/DIGFOT/_DSC_0476, foto: arhiv biroja Atelierarhitekti)

kot najboljši posnetek leta.¹⁵ Ljubljansko občinstvo si je lahko ogledalo veliko opernih in baletnih predstav iz klasičnega repertoarja ter novih stvaritev slovenskih koreografov in skladateljev. Na program gledališča so se ves čas uvrščala tudi dela uveljavljenih tujih koreografov in skladateljev.

Leta 1992 je Republika Slovenija z odlokom o razdelitvi Slovenskega narodnega gledališča Ljubljana na javna zavoda (*Uradni list RS*, št. 19/1992) ustanovila Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana ter Slovensko narodno gledališče Drama Ljubljana. Šele takrat sta ljubljanski Opera in Drama dobili vsaka svojo upravo (do tedaj je bila skupna).¹⁶

Konkretnejše ideje o prenovi zgradbe so se pojavile že v 70. letih 20. stoletja, saj je z razvojem operno-baletne dejavnosti stavba postala premajhna in zastarela. Vendar je bilo treba do prenove gledališča počakati do novembra leta 2011, ko je stara stavba na temelju javnega natečaja za prenovu Opere iz 90. let 20. stoletja dobila velik nov prizidek z novimi vadbenimi prostori in s prostori za upravo, tehnično posodobljen in obnovljen oder, izboljšano akustiko dvorane in dograjen prostor za občinstvo pod obstoječim avditorijem.

Danes se osrednje slovensko glasbeno gledališče – poleg rednih programskih novosti vsake sezone – ponaša z obširnimi repertoarjem opernih, baletnih in koncertnih del iz sodobne in klasične glasbeno-gledališke ustvarjalnosti v matični hiši ter na gostovanjih doma in v tujini. Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana že nekaj let uspešno sodeluje tudi z različnimi mednarodnimi in domačimi koproducenti, s katerimi je v minulih sezonah uprizorilo več odmevnih projektov (*Faust*, *Aida*, *Zaljubljen v tri oranže*, *Don Kihot*, *Knez*

¹⁵ Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana: O gledališču – zgodovina: <https://www.opera.si/sl/o-gledaliscu-2/zgodovina-2/> (dostop: 18. 4. 2023).

¹⁶ Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana – neuradno prečiščeno besedilo št. 5 (3. člen): <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=SKLE3994> (dostop: 18. 4. 2023).

Igor, Rusalka ...), med najodmevnejšimi je bila svetovna premiera ponovno odkrite Offenbachove opere *Renske nimfe*.¹⁷

Poslanstvo, dejavnosti in organizacija SNG Opera in balet Ljubljana

Ustanovitelj zavoda je Republika Slovenija, zato ustanoviteljske pravice in obveznosti Republike Slovenije izvaja Vlada Republike Slovenije. Akt o ustanovitvi opredeljuje Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana kot osrednje nacionalno glasbeno in baletno gledališče. Njegovo poslanstvo je izvajanje javne službe na področju operne, baletne in koncertne dejavnosti. Domači in mednarodni kulturni javnosti predstavlja kakovostne dosežke glasbeno-gledališke in plesne ustvarjalnosti ter poustvarjalnosti, načrtno spodbuja nastajanje izvirnih slovenskih glasbeno-gledaliških del in koreografij, skrbi za razvoj na področju glasbeno-gledališke in baletne produkcije v Republiki Sloveniji, medtem ko z umetniškim ansamblom in Gledališkim ateljejem, ki ga soupravlja z javnim zavodom Slovensko narodno gledališče Drama Ljubljana, omogoča trajno in kakovostno umetniško produkcijo, reprodukcijo in postprodukcijo.

Baletna predstava A. Adam: Giselle, 2022/2023, na sliki Tjaša Kmetec kot Myrtha, Filip Jurič kot Princ Albrecht in ženski baletni ansambel
(Vir: Arhiv SNG Opera in balet Ljubljana, OBLJ/DIGFOT/_1536-1024_DST_7297_Giselle_2022_2023, foto: Darja Štravs Tisu)

Organi zavoda:

Direktor: vodi javni zavod; imenuje lahko pomočnika za vodenje umetniško-strokovnega dela za področje opere in za področje baleta (umetniški vodja), za vodenje finančno-računovodskih zadev, za vodenje pravnih, upravnih in splošnih zadev ali za vodenje tehničnih služb, investicij in investicijskega vzdrževanja.

¹⁷ Slovensko narodno gledališče Ljubljana – o gledališču, zgodovina: <https://www.opera.si/sl/o-gledaliscu-2/zgodovina-2/> (dostop: 18. 4. 2023).

Svet: sestavlja ga sedem članov, od katerih jih pet imenuje Vlada RS (na predlog ministra) izmed strokovnjakov s področja dela zavoda, financ in pravnih zadev, dva izvolijo iz svoje sredine zaposleni v zavodu.

Strokovni svet: sestavlja ga šest članov; dva izvolijo zaposleni (enega izmed strokovnih delavcev, ki opravljajo dejavnost, za katero je zavod ustanovljen, in enega izmed vseh zaposlenih), dva imenuje Društvo baletnih umetnikov Slovenije, po enega člana imenujeta Društvo slovenskih skladateljev in Akademija za glasbo Univerze v Ljubljani.¹⁸

Organizacijske enote SNG Opera in balet Ljubljana:

Vodstvo: direktor, umetniška direktorja opere in baleta, poslovni vodja programa.¹⁹

Strokovne službe: stiki z javnostjo, tajništvo (administracija), trženje, produkcija, kadrovska služba, finančno-računovodska služba, dramaturgija, arhiv, tehnična služba, Gledališki atelje SNG Opera in balet Ljubljana in SNG Drama Ljubljana.²⁰

Opera: solisti, zbor, režija, lektor, korepetitorji, inspicienti in šepetalci.²¹

Balet: baletni prvaki, solisti in priznani solisti, baletni solo zbor in baletni zbor, baletna pisarna, asistenti, inspicient, korepetitorji.²²

Orkester: dirigenti, koncertna mojstra, glasbeniki, inšpektor orkestra.²³

Opera G. Verdija: Trubadur, 2022/2023, na sliki Saša Čano kot Ferrando in moški operni zbor ter moški baletni ansambel

(Vir: Arhiv SNG Opera in balet Ljubljana, OBLJ/DIGFOT/_6596_DST_

Trubadur_2022_2023, foto: Darja Štravs Tisu)

¹⁸ Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana – neuradno prečiščeno besedilo št. 5 (členi 1, 2, 7, 8, 13, 17, 19): <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=SKLE3994> (dostop: 18. 4. 2023).

¹⁹ Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana – Kdo smo, vodstvo: <https://www.opera.si/sl/kdo-smo/vodstvo/> (dostop: 18. 4. 2023).

²⁰ Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana – Kdo smo, strokovne službe: <https://www.opera.si/sl/kdo-smo/strokovne-sluzbe/> (dostop: 18. 4. 2023).

²¹ Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana – Kdo smo, opera: <https://www.opera.si/sl/kdo-smo/opera/> (dostop: 18. 4. 2023).

²² Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana – Kdo smo, balet: <https://www.opera.si/sl/kdo-smo/balet/> (dostop: 18. 4. 2023).

²³ Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana – Kdo smo, orkester: <https://www.opera.si/sl/kdo-smo/orkester/> (dostop: 18. 4. 2023).

Od novembra 2017 je v SNG Opera in balet Ljubljana za arhivsko gradivo zadolžena umetnostna zgodovinarica Sonja Kerin Krek, ki je novembra 2021 po obveznem enoletnem usposabljanju uspešno opravila strokovni izpit s področja varstva arhivskega gradiva za drugo stopnjo (oziroma 8. raven) izobrazbe. Priстойna je za spisovno, avdio, video in tiskovno gradivo, medtem ko za notni arhiv skrbi zaposleni v notnem arhivu.

Upravljanje dokumentarnega in arhivskega gradiva danes

Gradivo, ki nastaja na področju *splošnih zadev*, se hrani večinoma v tajništvu, deloma v finančno-računovodski in kadrovski službi ter pri poslovnem vodji programa. To so dokumenti o ustanovitvi, registraciji, statusnih spremembah, ukinitvi, o žigih in simbolih, o notranji organizaciji, interni pravni akti, zapisniki strokovnih kolegijev, prejeti in poslani dopisi, delovni načrti in poročila, različne statistike, analize ipd., gradivo o sodelovanju z domačimi in s tujimi kulturnimi ustanovami ter posamezniki, kadrovska dokumentacija, gradivo o finančnem poslovanju, premoženjsko-pravna dokumentacija. V tajništvu se hrani tudi gradivo sveta in strokovnega sveta gledališča.

Spisovno gradivo od leta 1926 do leta 1992 obsega 120 arhivskih škatel in je bilo najdeno ob zadnji prenovi gledališča ob praznjenju in rušitvi vile Piccoli med leti 2007 in 2011, saj je v tej vili od druge polovice 20. stoletja dalje delovala uprava gledališča. To gradivo je bilo neurejeno, trenutno je v zadnji fazi priprave za predajo Arhivu RS. Gradivo obsega zapisnike sej organov gledališča, plačilne liste zaposlenih, dopise uprave in upravi gledališča, evidence prisotnosti zaposlenih na vajah in predstavah ter druge računovodske in kadrovske zadeve. Mlajše tovrstno gradivo se hrani v papirni in v digitalni obliki.

Medtem ko je splošno gradivo bolj ali manj skupno vsem kulturnim ustanovam, je gradivo, vezano na umetniško produkcijo, *specifično gradivo*. SNG Opera in balet Ljubljana vsako sezono ustvari šest novih predstav (dve baletni in štiri operne), poleg tega so na programu skoraj vsak dan (vsaj dva- do trikrat tedensko) tako imenovane tekoče predstave. Za vsako izvedeno premiero se od leta 2018 dalje urejajo *produksijske (tehnične) mape*, ki vsebujejo vse bistvene podatke za ponovno postavitve predstave. To so podatki o zasedbi, kostumih, maski, pričeski nastopajočih, podatki o sceni, luči, opremi, rekvizitih, poteku predstave in morebitnem transportu predstave. Tehnična mapa vključuje tudi fotografije vseh potrebnih elementov predstave (tehnična oprema, luč, scena, rekviziti, kostumi, maska, pričeska).

O predstavah se poleg tehničnih map hranijo tudi: gledališki listi vsake premiere (10 izvodov), vložni listi vsake predstave z zasedbami solistov na določen dan predstave (10 izvodov), video posnetek vsake generalne vaje, premiere in premiere drugih zasedb, tonski posnetek vsake generalne vaje, premiere in premiere drugih zasedb, inventarna knjiga vseh posnetkov predstav, repertoarne knjižice vsake sezone (10 izvodov), veliki plakati (dva izvoda) in manjši plakati (trije izvodi), zloženke, letaki ipd., press klipping. Vzorec naštetih tiskovin se hrani v fizični obliki, pri čemer so tiskovne starejše od letnika 2007/2008 hranjene le v papirni obliki, od letnika 2007/2008 dalje tudi v digitalni obliki.

Poleg tega so v dokumentaciji uprizoritev tudi: libreto, zasedbe, evidence prisotnosti na predstavah in vajah, knjige dežurtev na predstavah, knjige asistentov režije, knjige asistentov koreografije, letni, mesečni in tedenski načrti dela in vaj, vsa dokumentacija, ki je nastala ob uprizoritvah lastnih uprizoritev izven zavoda (gostovanja lastnih uprizoritev druge), vsa dokumentacija, ki je nastala ob uprizoritvah gostujočih predstav v domačem zavodu.

Knjige dežurtev na predstavah so do sezone 2003/2004 hranjene v papirni obliki, v obliki posameznih knjig za posamezno sezono. V času zadnje prenove gledališke stavbe od sezone 2004/2005 do sezone 2011/2012 so bile

Prenovljena stavba SNG Opera in balet Ljubljana s severa, 2011

(Vir: Arhiv SNG Opera in balet Ljubljana, foto: arhiv biroja Atelierarhitekti (OBL)/DIGFOT/_46ea_)

knjige dežurtev na predstavah hranjene le v elektronski obliki, od sezone 2011/2012 dalje knjige dežurtev hranimo v papirni obliki v obliki posameznih listov, spetih v fascikle in v elektronski obliki.

Od sezone 2002/2003 dalje so knjige asistentov režije in asistentov ko-reografije večinoma ohranjene v digitalni in papirni obliki, medtem ko se jih sistematično shranjuje od leta 2018 naprej. Za hrambo in zbiranje tega gradiva skrbi *arhiv opere* ob pomoči ostalih sodelavcev, ki gradivo ustvarjajo.

Notni arhiv vsebuje: katalog notnih zapisov, lastne zbirke notnih zapisov (original partiture, klavirski izvlečki, orkestrski parti), izposojen notni material (original partiture, klavirski izvlečki, orkestrski parti), šepetalske knjige in inspicientske knjige (zapiski šepetalcev in inspicientov ob klavirskih izvlečkih posameznih predstav). Za hrambo in zbiranje tega skrbi zaposleni v notnem arhivu in zaposlena v arhivu Opere in baleta.

V SNG Opera in balet Ljubljana nastaja tudi fotografsko, zvočno in video gradivo.

Fototečno gradivo se deli na klasično in digitalno fototeko:

Klasična fototeka je obsežen fond s fotografijami, ki so opremljene s podatki o lastniku posnetka, o gradivu, izdelavi, z ostalimi podatki, povezavami z drugimi moduli, s podatki o inventarizaciji in računalniški obdelavi. Klasične fotografije, ki so v procesu popisa in digitalizacije, obsegajo fotografije od leta 1921 do sezone 2003/2004, ko se v večji meri pojavi digitalna fotografija. Do sredine 80. let 20. stoletja so fotografije črno-bele in urejene po predstavah oziroma v primeru osebnih zapuščin urejene po priimkih umetnikov, ki so fotografije predali. Od sezone 1987/88 naprej so fotografije urejene po predstavah in združene po posameznih sezonah. Fotografije od sezone 1987/1988 dalje so večinoma barvne. Pri večini fotografij med sezonama 1987/1988 in 2003/2004 hranimo tudi negative fotografij in ponekod tudi diapozitive.

Digitalna fototeka vsebuje originalne digitalne posnetke in digitalizirane fotografije v lasti gledališča. Načrtuje se, da bo vsak digitalni posnetek opremljen z naslednjimi podatki: o lastniku in avtorju posnetka, o gradivu na fo-

tografiji, z ostalimi podatki (podatki o inventarizaciji in računalniški obdelavi). Poleg digitalnih fotografij iz opernih in baletnih predstav se hranijo tudi fotografije gledališke stavbe v različnih obdobjih. Največ fotografij s to vsebino je iz časa pred, med in tik po zadnji obnovi in dozidavi gledališke stavbe (2007–2011).

Videoteka hrani video posnetke generalnih vaj, premier, premier druge zasedbe in izbora predstav po izboru umetniških direktorjev, ki nastajajo v gledališču. Posnetki se pridobivajo tudi od snemalcev in amaterjev s terena. Vse gradivo je popisano v programu Excel. Tiskan seznam se hrani ob urejenem gradivu v arhivu, varnostna kopija seznama se hrani na strežniku. Ob vsakem posnetku ali filmu se beležijo splošni podatki (naročnik, način pridobitve, zgodovina enote), podatki o vsebini (številka in format nosilca, naslov in vrsta posnetka, opis vsebine, klasifikacija, kraj in datum snemanja, trajanje), podatki o avtorstvu (scenarij, režija/koreografija, scenografija, kamera, montaža, drugi sodelavci, producent, avtorske pravice), podatki o uporabi, recenzije in članki, podatki o inventarizaciji in računalniški obdelavi. Video posnetki predstav od leta 1987 do leta 2006, ki so bili digitalizirani z VHS-kaset leta 2022, obsegajo več kot 660 ur avdio-video materiala. Od leta 2006 dalje se hranijo v digitalni obliki in na ploščkih/zgoščenkah video posnetki generalnih vaj, premier in premier drugih zasedb ter video posnetki predstav po izboru umetniških direktorjev.

Poleg video posnetkov nastajajo v gledališču tudi *tonski zapisi* s posebnimi zvočnimi efekti, ki se uporabljajo v posameznih predstavah, posnetki glasbe za vaje baletnega ansambla za posamezne predstave, posnetki glasbe za določene baletne predstave, ki se jih izvaja na posneto glasbo in posnetki glasbe nekaterih opernih predstav. Ti zapisi so ohranjeni v analogni obliki (starejši zapisi) ali v digitalni obliki (mlajši zapisi). Nedigitalni avdio posnetki od leta 1970 do 2001 so pripravljeni za digitalizacijo in obsegajo 117 avdio trakov z opernimi predstavami in vajami ter 61 avdio trakov z baletnimi predstavami oziroma baletnimi vajami ter 21 kaset, kjer so posnete operne predstave in vaje in 40 avdio kaset z glasbo iz baletnih predstav.

Zbirka digitalnih zapisov (zgoščenk) je delno urejena in jo sestavljajo tako avdio-video posnetki kakor tudi avdio posnetki, fotografije in drugi digitalni dokumenti, o katerih se beležijo naslednji podatki: naziv zgoščenke oziroma naslov posnetka ali dokumenta, opis posnetkov, število posnetkov, avtor in lastnik posnetkov, podatki o inventarizaciji in računalniški obdelavi.

Detajl fasade, 2011

(Vir: Arhiv SNG Opera in balet Ljubljana, OBLJ/
DIGFOT/_1024-1536, foto: Robert Balen)

Navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva SNG Opera in balet Ljubljana

Prvo Pisno strokovno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva je bilo sprejeto v letu 2018. SNG Opera in balet Ljubljana takrat še ni imelo klasifikacijskega načrta, zato je to navodilo vsebovalo seznam arhivskega gradiva. Leta 2021 je bil sprejet klasifikacijski načrt, zato je bilo 20. maja 2021 sprejeto novo pisno strokovno navodilo, ki temelji na tem načrtu.

Priloga klasifikacijski načrt je dodana na koncu članka.

Zaključek

Prostori za delo v gledališču so se po letu 2011 zelo izboljšali tako, da lahko pod isto streho delujejo vsi zaposleni v gledališču, vključno z upravo, ki je bila pred zadnjo prenovo delno v vili Piccoli, delno na Cankarjevi cesti 11. Neurejeno starejše arhivsko gradivo urejajo in pripravljajo za predajo Arhivu Republike Slovenije, novo nastajajoče gradivo se sproti ureja in po potrebi digitalizira.

Arhivsko gradivo gledališča je brez dvoma izjemnega pomena za slovensko kulturo. Čeprav samo ena fotografija, gledališki list ali dopis iz preteklosti ne more odtehtati doživetja ob ogledu žive predstave, nam lahko arhivski dokument odstre vsaj delček neraziskane zgodovine kulturnega dogajanja v operni hiši v preteklosti. Raznovrstno arhivsko gradivo daje možnost raziskovalcem različnih strok, da se v to snov poglobijo in morda najdejo manjkajoči delček v svoji raziskavi, ki ga niso našli v drugih institucijah, ki prav tako hranijo gradivo gledališč v Sloveniji.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Enciklopedija Slovenije, zv. 12. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.

Kladnik, Darinka: *Ljubljanske metamorfoze*. Ljubljana: Tiskarna ljudske pravice, 1991.

Kuret, Primož: Ob stoletnici opere. V: *100 let operne hiše v Ljubljani* (ur. Štefan Balažič). Ljubljana: Slovensko narodno gledališče, 1992, str. 6–15.

Neubauer, Henrik: O baletu ob stoletnici zgradbe Deželnega gledališča v Ljubljani. V: *100 let operne hiše v Ljubljani* (ur. Štefan Balažič). Ljubljana: Slovensko narodno gledališče, 1992, str. 16–19.

Šorn, Mojca: *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.

Zlobec, Ciril: Blišč in stiska gledališča. V: *100 let operne hiše v Ljubljani* (ur. Štefan Balažič). Ljubljana: Slovensko narodno gledališče, 1992.

ZAKONODAJA

Uradni list RS, št. 19/1992.

Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana – neuradno prečiščeno besedilo št. 5. V: *Uradni list RS*, št. 56/2003, 98/2008, 2/2009, 37/2010, 197/2020 in 60/2022.

INTERNETNI VIRI

Sapač, Igor: Nekdanje stanovsko gledališče v Ljubljani: <https://www.theatre-architecture.eu/si/db/?theatreId=262> (dostop: 18. 4. 2023).

Sapač, Igor: Slovensko narodno gledališče Opera in balet: <https://www.theatre-architecture.eu/si/db/?theatreId=249&detail=history> (dostop: 18. 4. 2023).

Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana: <https://www.opera.si/sl/> (dostop: 18. 4. 2023).

Zgodovina na dlani: 29. september 1892 – Odprtje ljubljanskega deželnega gledališča: <https://zgodovinanadlani.si/1892-odprtje-ljubljanskega-dezelnega-gledali-sca/> (dostop 18. 4. 2023).

SUMMARY

THE SLOVENIAN NATIONAL THEATRE OPERA AND BALLET LJUBLJANA - ABOUT THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION AND MANAGEMENT OF ITS DOCUMENTS AND ARCHIVAL MATERIAL

The article consists of two parts. The first presents the development of opera and ballet art in Ljubljana from its beginnings after 1600 to the present day, the second part presents the current mission of the public institution, the Slovenian National Theatre Opera and Ballet Ljubljana, its activities and organisational structure, as well as the management of records and archives based on the classification plan adopted in 2021.

The year 1892 is typically regarded as the founding year of the Slovenian National Theatre Opera and Ballet Ljubljana, when the building that still houses the opera and ballet arts in Ljubljana was built and professional theatre work began. Since then, with the exception of the period of the First World War, opera and ballet performances in the Slovenian language have taken place continuously in Ljubljana, regardless of changes in the state and political system, even during the period of occupation between 1941 and 1945.

Today, the Slovenian National Theatre Opera and Ballet Ljubljana functions as the central national music and ballet theatre. Its mission is to perform public service in the field of opera, ballet and concert activities.

Records, photographic, audio, and video material are created at the Slovenian National Theatre Opera and Ballet Ljubljana. It is divided into "general" material (records about the operation of the theatre created by the theatre's administration and the same as those created in other cultural institutions) and "specific" material created during artistic production. Parts of the material are kept both in physical and electronic form. With assistance from other coworkers who create the documentary material, the institution's archivist takes care of its preservation and collection. In their work, they regularly cooperate with the competent archive, the Archives of the Republic of Slovenia. In 2018, the first written professional instruction for selecting public archives from documents was adopted. This instruction included a list of archival material because the Slovenian National Theatre Opera and Ballet Ljubljana did not have a classification scheme at the time. A new written professional instruction based on a classification plan that was developed in 2021 was adopted on May 20, 2021. The plan is included in the article's appendix.

KLASIFIKACIJSKI NAČRT SNG OPERA IN BALET LJUBLJANA

Klasif. znak	Opis klasifikacijskega znaka	Dokumentarno gradivo		Arhivsko gradivo
		Rok hrambe	Trajno	
0	ORGANIZACIJA, UPRAVLJANJE, POSLOVANJE ZAVODA			
00	SPLOŠNO O ORGANIZACIJI ZAVODA – ZAKONI IN PREDPISI			
000	USTANOVITVENI AKT ZAVODA			A
001	VPIS V SODNI IN POSLOVNI REGISTER, REGISTRACIJA			A
002	POOBlašČENE OSEBE ZAVODA, DOKUMENTI O USTANOVITELJSTVU OZIROMA SOUSTANOVITELJSTVU		T (pooblašČene osebe)	A (ustanoviteljstvo in soustanoviteljstvo)
003	STATUSNE SPREMEMBE, REORGANIZACIJE, SANACIJA, PRENEHANJE, STAČAJ, REVIZIJE POSLOVANJA			A
004	SIMBOLI, ŽIGI, CELOSTNA PODOBA ZAVODA			A
01	NOTRANJA ORGANIZACIJA/DELOVANJE			
010	STATUT, PRAVILNIKI, POSLOVNIKI IN DRUGI INTERNI AKTI ZAVODA			A
011	ZAKONI, UREDBE, ODLOKI IN PRAVILNIKI IZVRŠILNIH IN ZAKONODAJNIH ORGANOV DRŽAVE TER LOKALNIH SKUPNOSTI	10		A (če je zavod sodeloval pri izdelavi)
012	INTERNA NAVODILA, OKROŽNICE			A
02	VOLITVE, IMENOVANJA, RAZREŠITVE			
020	DIREKTOR, POMOČNIK DIREKTORJA			A
021	SVET ZAVODA			A
022	STROKOVNI SVET			A
03	SEJE, SESTANKI			
030	SVET ZAVODA (ZAPISNIKI IN TONSKI POSNETKI SEJ)			A
031	STROKOVNI SVET ZAVODA (ZAPISNIKI IN TONSKI POSNETKI SEJ)			A
032	STROKOVNI KOLEGIJI (ZAPISNIKI SEJ)			A
033	KOORDINACIJE VODIJ ODDELKOV			A
034	ZBOR DELAVCEV			A
035	KOMISIJE IN DRUGA DELOVNA TELESKA (ZAPISNIKI)			
036	SINDIKATI	10		A (sestanki z vodstvom zavoda in stavke)
04	UPRAVLJANJE Z DOKUMENTARNIM IN ARHIVSKIM GRADIVOM			
040	KLASIFIKACIJSKI NAČRT			A
041	SIGNIRNI NAČRT			A
042	DELOVODNIK			A
043	EVIDENCE GRADIVA			A
044	SODELOVANJE S PRISTOJNIM ARHIVOM			A
0440	ODBIRANJE ARHIVSKEGA IN DOKUMENTARNEGA GRADIVA			A
0441	IZLOČANJE IN UNIČENJE DOKUMENTARNEGA GRADIVA			A

045	SODELOVANJE S SLOVENSKIM GLEDALIŠKIM INŠTITUTOM, Z NARODNO IN UNIVERZITETNO KNJIŽNICO TER MESTNIM GLEDALIŠČEM LJUBLJANSKIM			A
05	PLANIRANJE – PROGRAM DELA IN FINANČNI NAČRT			
050	STRATEŠKI NAČRT ZAVODA			A
051	LETNI PROGRAM DELA, FINANČNI NAČRT, KADROVSKI NAČRT ZAVODA			A
06	POROČILA			
060	POROČILA ZAVODA S PRIPADAJOČIMI PRILOGAMI NA ZAHTEVO MINISTRSTVA ZA KULTURO			A
0600	LETNA POROČILA ZAVODA S PRIPADAJOČIMI PREDLOGAMI NA ZAHTEVO MINISTRSTVA ZA KULTURO			A
0601	POLLETNA POROČILA ZAVODA S PRIPADAJOČIMI PREDLOGAMI NA ZAHTEVO MINISTRSTVA ZA KULTURO			A
061	DRUGA POROČILA UPRAVE (MINISTRSTVU ZA KULTURO,...)	10		
062	POROČILA POSAMEZNIKOV	5		A (letna)
063	STATISTIKA (za MK, Zavod za Statistiko in druge)	5		A (za daljša časovna obdobja)
07	PRAVNE ZADEVE			
070	POSTOPKI PRED PRAVOSODNIM, UPRAVNIM ALI DRUGIM PRISTOJNIM ORGANOM			A
071	PRAVNA MNENJA IN PRAVNA POMOČ			A
072	VSE VRSTE INŠPEKCIJ, NADZOROV IN REVIZIJ RAZEN FINANČNIH		T	A (z ukrepi)
08	JAVNA NAROČILA IN NATEČAJI			
080	DOKUMENTACIJA POSTOPKOV VEČJIH VREDNOSTI		T	A (objavljenih v Uradnem listu)
081	DOKUMENTACIJA POSTOPKOV MANJŠIH VREDNOSTI	10		
082	PONUDBE IZBRANIH PONUDNIKOV	10		
083	DOKUMENTACIJA NEIZBRANIH PONUDNIKOV (MANJŠE VREDNOSTI)	2		
084	IZBOR PONUDNIKOV, INTERNI POSTOPKI, NAROČILNICE	5		
085	POGODBE O NABAVI BLAGA IN STORITEV	10		
09	VZDRŽEVANJE, VAROVANJE, ZAVAROVANJE PREMOŽENJA			
090	ZEMLJIŠKO KNJIŽNE ZADEVE IN DRUGA DOKUMENTACIJA O LASTNIŠTVU NEPREMIČNIN			A
091	PROJEKTNNA DOKUMENTACIJA ZA PRIDOBITEV GRADBENEGA DOVOLJENJA ZA NOVE STAVBE ALI PRENOVE STARIH			A
092	INVESTICIJSKO TEHNIČNA DOKUMENTACIJA OBJEKTOV, INŠTALACIJ		T	
093	DOKUMENTACIJA O JAVNIH NATEČAJIH ZA VEČJE PROJEKTE			A
094	TEHNIČNA DOKUMENTACIJA OPREME (REDNI PREGLEDI, MERITVE, NAVODILA)	10		

095	ZAVAROVALNE POLICE, UVELJAVLJANJE ŠKODE	10		
096	NAČRTI VAROVANJA			A
097	PROTIPOŽARNO VARSTVO		T	
098	DOKUMENTACIJA V ZVEZI Z VOZILI (EVIDENCA V KM, SERVIS)	10		
1	DELOVNA RAZMERJA IN PRAVICE IZ DELA			
10	DELOVNA RAZMERJA – SPLOŠNO			
100	OBJAVE PROSTIH DELOVNIH MEST, DOKUMENTACIJA NEIZBRANIH KANDIDATOV	5		
101	ZAPISNIKI, SKLEPI O IZBORU, POSKUSNO DELO	5		
102	PERSONALNE MAPE ZAPOSLENIH, MATIČNA KNJIGA ZAPOSLENIH			A
1020	POGODBE O ZAPOSLOTVI, ANEKSI, KOLEKTIVNE POGODBE		T	
1021	OBVESTILA O DOPUSTU	5		
1022	LETNE OCENE DELOVNE USPEŠNOSTI IN EVIDENČNI LISTI O PREVZEMU TEH	10		
1023	IMENOVANJA V KOMISIJE (ZA ZAPOSLOITVE)	10		
1024	IZJAVE O PREVOZU NA DELO	10		
1025	DOGOVORI O OPRAVLJANJU POVEČANEGA OBSEGA	5		
103	KADROVSKA DOKUMENTACIJA DRUGIH DELAVCEV			
1030	PROSTOVOLJCI	5		
1031	PRIPRAVNIŠTVO IN MENTORSTVO	10	T (pogodbe)	
1032	ŠTUDENTSKI SERVIS (napotnice, obračuni)	5		
1033	JAVNA DELA	10	T (pogodbe)	
1034	AVTORSKE POGODBE	5	T (pogodbe)	
1035	PODJEMNE POGODBE	5	T (pogodbe)	
104	LETNI IN SREDNJEROČNI KADROVSKI NAČRTI, ANALIZE, STATISTIČNE OBDELAVE		T	
11	PLAČE, DRUGI PREJEMKI-ODLOČBE, EVIDENCE			
110	PLAČE MESEČNI OBRAČUNI (vse pogodbe, skupno in posamično)		T	
111	DELOVNA USPEŠNOST (sklepi)		T	
112	NADOMESTILA (prevozni stroški, prehrana)		T	
113	NADURNO DELO (sklepi)		T	
114	NAGRADE -JUBILEJNE IN DRUGE (sklepi)		T	
115	BOLNIŠKI LISTI, ODLOČBE	10		
116	ODTEGLJAJI ZAPOSLENIH	10		
117	REGRESI ZA LETNI DOPUST (OBRAČUN)		T	
118	GRADIVO O POKOJNINSKEM IN INVALIDSKEM ZAVAROVANJU (prijava in beneficirana doba)	10		
12	IZOBRAŽEVANJE IN USPOSABLJANJE ZAPOSLENIH			
120	IZOBRAŽEVANJE OB DELU (študijski dopust, pogodbe)	10		
121	ŠTIPENDIRANJE	5		
122	SEMINARJI, TEČAJI, PREDAVANJA, KONGRESI, POSVETOVANJA, SIMPOZIJ	5		A (končno poročilo)
123	ŠTUDIJSKA IN STROKOVNA POTOVANJA			A

13	DELOVNI ČAS, ODSOTNOSTI, DOPUSTI, SLUŽBENA POTOVANJA			
130	DELOVNI ČAS; EVIDENCA O IZRABI DELOVNEGA ČASA, REGISTRACIJA IZHODOV IN EVIDENCA PRISOTNOSTI, ODSOTNOST Z DELA ZARADI BOLEZNI	5	T	
131	SLUŽBENA POTOVANJA (POROČILA)	5		
132	POTNI NALOGI, ZAKLJUČENI IN OBRAČUNANI	10		
133	ODLOČBE O DOPUSTIH; ŠTUDIJSKIH DOPUSTIH; IZREDNIH DOPUSTIH	5		
14	EVIDENCE ZPIZ, FURS DOHODNINA, ZZZS			
140	M4 OBRAZCI ZPIZ		T	
141	PODATKI ZA ODMERO DOHODNINE	10		
142	PRIJAVE IN ODJAVE Z ZAVAROVANJA	10		
143	OBRAČUNI KOLEKTIVNEGA DODATNEGA POKOJNINSKEGA ZAVAROVANJA	10		
15	ZDRAVSTVO, SOCIALA, VARSTVO PRI DELU			
150	ZDRAVSTVENO VARSTVO (preventivno, nezgodno, pokojninsko, invalidsko, dodatno zdravstveno zavarovanje, sistematski pregledi)		T (pokojninsko in invalidsko zavarovanje T oziroma najmanj 100 let od rojstva)	
151	VARSTVO PRI DELU – SPLOŠNO, PRAVILNIK, IZJAVA O VARNOSTI Z OCENO TVEGANJA		T	
152	NESREČE PRI DELU		T	
153	EVIDENCA ZAŠČITNE OPREME		T	
2	FINANCE IN RAČUNOVODSTVO			
20	SPLOŠNO			
200	LETNA IN PERIODIČNA POROČILA (LETNI RAČUNOVODSKI IZKAZI, ZAKLJUČNI RAČUNI IN BILANCE OB KONCU POSLOVNEGA LETA, OB STATUSNIH SPREMEMBAH, PERIODIČNA FINANČNA POROČILA)		T	A (končna letna poročila)
201	NADZOR NAD FINANČNIM POSLOVANJEM (INŠPEKCIJA, REVIZIJA)			A
202	KREDITI	5		
203	NALOŽBE SREDSTEV	5		
204	DAVKI, OBRAČUN DDV (DDV, DDPO, ZDOH,...)	10		
205	DAVČNO SVETOVANJE	10		
206	FINANČNI NAČRTI IN PREDRAČUNI, LETNI IN SREDNJEROČNI	10		
21	POSLOVNE KNJIGE			
210	GLAVNA KNJIGA	10		
211	DNEVNIK	10		
22	POMOŽNE POSLOVNE KNJIGE			
220	BLAGAJNIŠKI DNEVNIKI S PRILOGAMI	10		
221	KNJIGE OSNOVNIH SREDSTEV (NABAVA, OBRAČUN AMORTIZACIJE)		T	
222	KARTICE SALDAKONTOV	10		
223	KNJIŽENJE TRANSAKCIJSKEGA RAČUNA	10		
224	EVIDENCE TRGOVINE	10		
225	DRUGE POMOŽNE KNJIGE	10		
23	KNJIGOVODSKE LISTINE			

230	PREJETI RAČUNI S PRILOGAMI (NAROČILNICE, DOBAVNICE)	10		
231	IZDANI RAČUNI S PRILOGAMI	10		
232	TEMELJNICE ZA KNJIŽENJE	10		
233	DEVIZNO POSLOVANJE	10		
234	DOBROPISI	10		
235	POGODBE	10		
236	OPOMINI, IOP OBRAZCI	10		
24	OSNOVNA SREDSTVA			
240	RAČUNI IN OBRESTI SITUACIJE S SPREMLJAJOČO DOKUMENTACIJO	10		
241	IZLOČITVE	10		
242	OBRAČUN AMORTIZACIJE	10		
25	INVENTURA			
250	INVENTURNI ZAPISNIK S PRILOGAMI		T	
251	POPISNI LISTI OSNOVNIH SREDSTEV	10		
252	POPISNI LISTI TRGOVINA	10		
253	IZPISI TERJATEV IN OBVEZNOSTI	10		
26	OBRAČUN DRUGIH PREJEMNIKOV			
260	OBRAČUNI AVTORSKIH HONORARJEV	10		
261	OBRAČUNI PODJEMNIH POGODB	10		
3	SPECIFIČNA DOKUMENTACIJA ZAVODA			
30	NOTNI ZAPISI			
300	KATALOG NOTNIH ZAPISOV			A
301	SEZNAM KUPLJENIH NOTNIH ZAPISOV			A
3010	PARTITURE (KUPLJENE)		T	
3011	KLAVIRSKI IZVEČKI (KUPLJENI)		T	
3012	ORKESTRSKI PARTI (KUPLJENI)		T	
302	SEZNAM IZPOSOJENEGA NOTNEGA MATERIAL			A
3021	PARTITURE (IZPOSOJENE)		T	
3022	KLAVIRSKI IZVLEČKI (IZPOSOJENI)		T	
3023	ORKESTRSKI PARTI (IZPOSOJENI)		T	
303	ŠEPETALSKE KNJIGE VSEH PREDSTAV IN OSTALIH DOGODKOV			A
304	INSPICIENTSKE KNJIGE VSEH PREDSTAV IN OSTALIH DOGODKOV			A
305	REŽIJSKE KNJIGE VSEH PREDSTAV IN OSTALIH DOGODKOV			A
31	LASTNE UPRIZORITVE			
310	VIDEO POSNETKI LASTNIH UPRIZORITEV			
3100	INVENTARNA KNJIGA VIDEO POSNETKOV			A
3101	VHS KASETE			A
3102	DVD			A
3104	DRUGI VIDEO MEDIJI			A
311	AUDIO POSNETKI LASTNIH UPRIZORITEV			
3110	INVENTARNA KNJIGA AVDIO POSNETKOV			A
3112	AUDIO TRAKOVI			A
3113	AUDIO KASETE (DAT, OBIČAJNE)			A
3114	AUDIO CD-JI			A
3115	DRUGI AVDIO MEDIJI			A
312	PRODUKCIJSKE MAPE LASTNIH UPRIZORITEV/PREMIER (osnovni podatki predstave, vsebina, zasedba, fotografije)			A

	kostumov, frizur, mask po vlogah, fotografije scene, skice in načrti scene, načrt luči, podatki za transport predstave, fotografije rekvizitov, skice kostumov)			
313	DRUGA DOKUMENTACIJA UPRIZORITEV			
3030	LIBRETI			A
3131	ZASEDBE			A
3132	EVIDENCA PRISOTNOSTI NA PREDSTAVAH		T	
3033	KNJIGE DEŽURSTEV			A
3034	KNJIGE ASISTENTOV REŽIJE			A
3035	ZAPISI ASISTENTOV KOREOGRAFIJE			A
3136	PLANI DELA IN VAJ (LETNI, MESEČNI, TEDENSKI PLANI)		T	
3137	MAKETE SCENE UPRIZORITEV			A
32	DRUGE UPRIZORITVE			
320	GOSTOVANJA DRUGIH PRAVNIH OSEB IZ SLOVENIJE V SNG OPERA IN BALET LJUBLJANA (datum, naslov, zasedba, pogodbe, gledališki list, vložni list, plakat,...)			A
321	GOSTOVANJA DRUGIH GLEDALIŠČ IZ TUJINE V SNG OPERA IN BALET LJUBLJANA (datum, naslov, zasedba, pogodbe, gledališki list, vložni list, plakat,...)			A
33	GOSTOVANJA LASTNIH UPRIZORITEV IZVEN JAVNEGA ZAVODA			
330	GOSTOVANJA V SLOVENIJI (kraj, datum, naslov, zasedba, pogodbe, gledališki list, vložni list, plakat,...)			A
331	GOSTOVANJA V TUJINI (kraj, datum, naslov, zasedba, pogodbe, gledališki list, vložni list, plakat,...)			A
34	FOTOGRAFSKA DOKUMENTACIJA			
340	LASTNE PREDSTAVE, KONCERTI, DRUGE PRIREDITVE IN GOSTOVANJA TEH			
3400	NEGATIVI FOTOGRAFIJ NA FILMIH (ANALOGNI)			A
3401	RAZVITE FOTOGRAFIJE IN DIGITALIZIRANE RAZVITE FOTOGRAFIJE			A
3402	FOTOGRAFIJE NASTALE NA DIGITALNIH MEDIJAH (CD-JI, USB KLJUČKI,...)			A
341	UMETNIKI (FOTOGRAFIJE POSAMEZNIKOV IN SKUPIN)			
3410	OPERNI PEVCI			A
3411	BALETNI PLESALCI			A
3412	DIRIGENTI			A
3413	KOREOGRAFI			A
3414	KOSTUMOGRAFI			A
3415	SCENOGRAFI			A
3416	REŽISERJI			A
3417	OBLIKOVALCI LUČI			A
3418	SKLADATELJI			A
3419	DRAMATURGI			A
3420	DRUGI DELAVCI GLEDALIŠČA			A
35	ZALOŽNIŠTVO, OBJAVE			

350	OBJAVE V SREDSTVIH OBVEŠČANJA O DEJAVNOSTI SNG OPERA IN BALET LJUBLJANA (KLIPING)			
3500	NAPOVEDI PREMIER, GOSTOVANJ, SEZON		T	
3501	TISKOVNE KONFERENCE			A
3502	KRITIŠKI ZAPISI POSAMEZNIH UPORIZITEV			A
3503	INTERVJUJI, PORTRITI UMETNIKOV, MAPE UMETNIKOV (DELOVNE BIOGRAFIJE, NAGRADE)			A
3504	ČLANKI NANAŠAJOČI SE NA NAŠE UMETNIKE, UPORIZITVE			A
3505	GLEDALIŠKE DIPLOME, PLAKETE, PRIZNANJA			A
351	LASTNI OBJAVE, PUBLIKACIJE			A
3510	GLEDALIŠKI LISTI			A vzorčno (nekaj izvodov)
3511	NAPOVED SEZONE, REPERTOARNE KNJIŽICE, ABONMAJSKE KNJIŽICE			A vzorčno (nekaj izvodov)
3512	MESEČNI PROGRAMI			A vzorčno (nekaj izvodov)
3513	VLOŽNI LISTI			A vzorčno (nekaj izvodov)
3514	PLAKATI			A vzorčno (nekaj izvodov)
3515	LETAKI			A vzorčno (nekaj izvodov)
3516	VABILA			A vzorčno (nekaj izvodov)
3517	IZVENSERIJSKE PUBLIKACIJE			A
3518	SPLETNE STRANI	2		A (samo spletna zasnova in oblika strani ter tisti objavljeni dokumenti, ki se ne hranijo na drugih mestih A)
4	STROKOVNA KNJIŽNICA			
40	IZPOSOJA KNJIŽNIČNEGA GRADIVA			
400	BLAGAJNIŠKO POSLOVANJE	5		
402	VPISNI LISTI	5		
403	MEDKNJIŽNIČNA IZPOSOJA GRADIVA	5		A
404	IZMENJAVA PUBLIKACIJ: TUJINA, SLOVENIJA	5		
405	NAKUP KNJIŽNIČNEGA GRADIVA	5		
406	INVENTARNE KNJIGE, INVENTURA			A
407	LETNA POROČILA, PLANI	10		A (letna poročila in plani)
5	PEDAGOŠKO ANDRAGOŠKA DEJAVNOST			
50	AKTIVNOSTI			
500	VODSTVA PO GLEDALIŠČU	5		A (končno poročilo)
501	PEDAGOŠKA DEJAVNOST	5		A (končno poročilo)
502	PREDAVANJA, RAZSTAVE	5		A (končno poročilo)
503	DRUGI DOGODKI	5		A (končno poročilo)
51	STATISTIKA DEJAVNOSTI			
510	STATISTIKA IN ANALIZA OBISKA			
5100	POLLETNA KONČNA POROČILA			A
5101	LETNA KONČNA POROČILA			A

511	EVALVACIJA UPRIZORITEV IN OBISKA			A
512	PREGLED SEZON ZA POTREBE LETOPISOV SLOVENSKEGA GLEDALIŠKEGA INŠTITUTA			A
6	PROJEKTI, SODELOVANJE			
60	PROJEKTNO SODELOVANJE			
600	NACIONALNI PROJEKTI	10		A (končno poročilo)
601	EU PROJEKTI	10		A (končno poročilo)
602	DRUGI PROJEKTI	10		A (končno poročilo)

1.04 Strokovni članek

UDK 930.253:050(497.473)"1966/2009"

050:908(497.473)"1966/2009"

Prejeto: 4. 5. 2023

Mozaik življenja revije Primorska srečanja: Od Goriških srečanj do Kulturnega društva Primorska srečanja in revije Primorska srečanja

IVANKA URŠIČ

prof. zgodovine in sociologije, arhivska svetovalka

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Trg Edvarda Kardelja 3, SI-5000 Nova Gorica

e-pošta: ivanka.ursic@pa-ng.si

Izvleček

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici hrani med fondi s področja znanosti in kulture, rekreacije in informiranja fond Primorska srečanja, revija za družboslovje in kulturo, ki vsebuje gradivo tajništva in uredništva revije *Primorska srečanja* in predhodnikov: *Goriška srečanja* (1966), *Srečanja* (1969) in *Primorska srečanja* (1977). V prispevku sta predstavljena historiat fonda in strokovna obdelava, medtem ko je s pomočjo ohranjenih dokumentov prikazana pot revije od njenih začetkov do prihoda revije pod okrilje Kulturnega društva Primorska srečanja.

Abstract

A MOSAIC OF LIFE OF THE MAGAZINE PRIMORSKA SREČANJA:
FROM THE MAGAZINE GORIŠKA SREČANJA TO THE CULTURAL SOCIETY
PRIMORSKA SREČANJA AND THE MAGAZINE PRIMORSKA SREČANJA

The Regional Archives in Nova Gorica has among the fonds in the fields of science and culture, recreation, and information the fonds Primorska srečanja, a magazine for social sciences and culture, which contains the materials of the secretariat and editorial office of the magazine *Primorska srečanja* and its predecessors: *Goriška srečanja* (1966), *Srečanja* (1969), and *Primorska srečanja* (1977). The article presents the fond's history and its professional management, while with the help of preserved documents, the path of the magazine from its beginnings to its arrival under the auspices of the Cultural Society Primorska srečanja is shown.

Ključne besede:

Fond Primorska srečanja, revija za družboslovje in kulturo, Goriška srečanja, Srečanja, Primorska srečanja, Kulturno društvo Primorska srečanja, revija

Key-words:

fonds Primorska srečanja, revija za družboslovje in kulturo, Goriška srečanja, Srečanja, Primorska srečanja, Cultural Society Primorska srečanja, magazine

Uvod

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici hrani 22 arhivskih fondov s področja znanosti in kulture, rekreacije ter informiranja. Fondi sodijo na različna področja kulturne dejavnosti in omogočajo raziskovalcem vpogled v delovanje posameznih kulturnih zavodov.

S področja varstva kulturne in naravne dediščine hranimo le nekaj dokumentov o poslovanju Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica za obdobje 1962–1995. Knjižnično dejavnost zastopajo trije fondi: Knjižnica Cirila Kosmača Tolmin, Lavričeva knjižnica Ajdovščina in Goriška knjižnica Franceta Bevka Nova Gorica. Na področje varstva kulturne dediščine sodita fonda Goriški muzej (1952–1965) in Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. V okvir besedne, glasbene in izrazne umetnosti je uvrščen fond Slovensko narodno gledališče Nova Gorica, naslednik Primorskega dramskega gledališča, ustanovljenega leta 1969. Fond Mostovna vsebuje nekaj gradiva Kulturnega centra Mostovna, namenjenega pretežno mladim za kreativno ustvarjanje in alternativno kulturo. V skupini drugih zavodov s področja kulture je fond Zavod za kulturo Ajdovščina, ustanovljen leta 1976 kot organizacija, ki je združila tri kulturne ustanove v Ajdovščini: Lavričevo knjižnico, Mestni kino in Pilonovo galerijo, ki so vsaka zase delovale še naprej. Raziskovalcem je na voljo tudi fond Kulturni dom Nova Gorica, ki vsebuje med drugim bogato zbirko plakatov in koncertnih listov iz obdobja 1975–2015 ter fond Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, Območna izpostava Nova Gorica (1999–2016). Na področju rekreacije in razvedrila ter upravljanja rekreacijskih objektov hrani arhiv le fonde iz ajdovskega območja: Športnorekreacijski zavod Police Ajdovščina, Zavod za kulturo, izobraževanje in šport Ajdovščina ter Zavod za šport Ajdovščina. Fondi Kino podjetje Nova Gorica, Mestni Kino Ajdovščina in Kino Nanos Vipava sodijo na področje organizacije razvedrilnih in rekreacijskih prireditev. Na področju informiranja in medijev sta dva fonda: KA-TV Tolmin in TV Primorka, s posnetki na super VHS-kasetah, beta videokasetah, CD-ju in DVD-ju, nastali v letih 1994–2010. Fondi Grafika Soča Nova Gorica, OKO, časopis za Goriško in Primorska srečanja, revija za družboslovje in kulturo sodijo na področje tiska in založništva.¹

V nadaljevanju prispevka sledi predstavitev fonda Primorska srečanja, revije za družboslovje in kulturo in njenih predhodnikov: *Goriška srečanja* (1966), *Srečanja* (1969) in *Primorska srečanja* (1977).

Historiat fonda

Arhivsko gradivo revije *Primorska srečanja* je prihajalo v arhiv postopoma od leta 1986 vse do današnjih dni. Za ohranitev gradiva so zaslužni skrbni člani uredniških odborov, v prvi vrsti so bili to odgovorni in tehnični uredniki, predvsem dolgoletni tajnik prof. dr. Zoltan Jan.²

Leta 1986 je arhiv prevzel gradivo iz prvih let revije in fond poimenoval **Srečanja, revija za družbena vprašanja Nova Gorica**.³ Gradivo se je do prevzema nahajalo v prostoru stalne zbirke dokumentarnega gradiva Primorskega dramskega gledališča v Novi Gorici (zdaj SNG Nova Gorica). Nastalo je pri poslovanju uredniškega odbora revije *Goriška srečanja* od leta 1966 do leta 1968 in revije *Srečanja*, od leta 1969 do leta 1975. Za obdobje med leti 1966 in 1973 je

¹ Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, *Naših 50 let*, str. 127–131.

² Prof. dr. Zoltan Jan, publicist in literarni zgodovinar iz Nove Gorice, prvi urednik revije *Primorska srečanja* in tudi njen dolgoletni tajnik. PSBL I, str. 567–568.

³ Zapisnik o izročitvi gradiva Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici, Nova Gorica, št. 2/2–8/86, z dne 24. 6. 1986. Dokumentacija dosjeja fonda SI_PANG/0407, Primorska srečanja.

gradivo ohranjeno skoraj kompletno, medtem ko je za obdobje od leta 1973 do leta 1975 imetnik hranil le delovodnik, ostalega gradiva ne. Količina prevzetega gradiva je znašala sedem arhivskih škatel. Sredi leta 1988 je bilo izročeno gradivo, nastalo med leti 1985 in 1987, in je obsegalo 2,5 arhivske škatle.⁴ Dopolnjevo je bilo ime fonda: **Primorska srečanja, revija za družboslovje, gospodarstvo in kulturo Nova Gorica**. Gradivo so sestavljali pretežno dopisi uredništva in drugih organov revije, dopisi s sodelavci in naročniki. Od leta 1992 do leta 2000 je tajnik revije prof. Zoltan Jan postopoma prinašal dokumentacijo revije *Primorska srečanja* za obdobje od leta 1981 do leta 1998, skupaj 12 arhivskih škatel.⁵ Na začetku leta 2005 sta glavna urednica Vida Gorjup-Posinković⁶ in odgovorna urednica Tatjana Gregorič⁷ predali še štiri arhivske škatle oziroma 0,4 tekočega metra gradiva.⁸

Fond revije *Primorska srečanja* smo v zadnjem obdobju dopolnili z dokumentacijo o delovanju revije med leti 1976 in 1989 v obsegu treh arhivskih škatel, ki se je nahajala med gradivom, leta 2006 prevzetim iz Goriškega muzeja. Dokumentacijo o zadnjem obdobju delovanja **Kulturnega društva Primorska srečanja in revije Primorska srečanja** je izročil dr. Borut Koloini,⁹ glavni urednik revije in predsednik društva. Gradivo še ni strokovno urejeno. Nastalo je med leti 1987 in 2014 ter obsega približno 15 arhivskih škatel oziroma 1,5 tekočega metra.

Gradivo o reviji *Primorska srečanja* se nahaja tudi v osebni fond Miro Kocjan¹⁰ v Pokrajinskem arhivu Koper. V okviru podfonda SI_PAK 863.3, Kulturno in publicistično delovanje Mira Kocjana se nahajajo zapisniki sej, dopisi, zapisi Mira Kocjana, ustanovitveni dokumenti, pristopna izjava, gradivo za razstavo ob 20. obletnici revije (1999), predlog statuta Kulturnega društva Primorska srečanja. Dokumenti, nastali med leti 1987 in 1999, obsegajo eno arhivsko škatlo.

Strokovna obdelava

Ob vsakem prevzemu v arhiv je bilo gradivo revije odbrano in delno urejeno, pripravljen je bil tudi seznam prevzetega gradiva, razen za zadnje pridobitve. To gradivo je v neurejenem stanju. Gradivo iz prvih let revije je urejeno kronološko in po delovodniških številkah. Vsebuje spise o poslovanju, gradivo za posamezne številke revij (tipkopise člankov, fotografsko gradivo), sezname naročnikov, spise in delovodnik. Za leto 1970 je ohranjeno tudi neobjavljeno gradivo. Po letu 1977 je gradivo urejeno po vsebinskih sklopih: splošno in strokovno gradivo ter računovodska dokumentacija.¹¹ Med splošno gradivo sodijo dokumenta-

⁴ Zapisnik o izročitvi gradiva Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici, Nova Gorica, št. 2/1–10/88, z dne 26. 5. 1988. Dokumentacija dosjeja fonda SI_PANG/0407, Primorska srečanja.

⁵ Zapisniki o izročitvi arhivskega gradiva Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici, Nova Gorica, št. 2/2–3/92, z dne 25. 1. 1992; št. 2/2–1/95, z dne 25. 1. 1995; št. 2/2–36/96, z dne 18. 12. 1996; št. 2/2–3/2000, z dne 18. 1. 2000. Dokumentacija dosjeja fonda SI_PANG/0407, Primorska srečanja.

⁶ Vida Gorjup-Posinković, anglistka, italijanistka, novinarka, prevajalka, urednica, od leta 1996 do leta 2004 glavna urednica Primorskih srečanj. Gorjup Posinković, Vida - Obrabi slovenskih pokrajin.

⁷ SI_PANG/0407, t. e. 5, Dopis Tatjane Gregorič, muzikologinje, novinarke in od leta 1996 do leta 2004 odgovorne urednice *Primorskih srečanj*, 2004.

⁸ Historiat fonda je pripravljen na temelju dokumentacije dosjeja fonda SI_PANG/ 0407, Primorska srečanja.

⁹ Dr. Borut Koloini, etnolog, muzealec (kustos, knjižničar). Kontakt - Goriški muzej (goriskimuzej.si).

¹⁰ Kocjan Miro, kulturni in politični delavec (1924–2012), leta 1977 je postal prvi glavni urednik *Primorskih srečanj*. Osebnosti, str. 490.

¹¹ SI_PANG/0407, t. e. 10, Arhivsko gradivo, ki nastaja pri delu revije *Primorska srečanja*; seznam pripravil Zoltan Jan, 30. 1. 1987.

Naslovna stran Goriških srečanj z veduto Štanjela.
Revijo in ovitek je tehnično uredil Pavel Medvešček.
(Vir: Goriška srečanja 1 (1966), št. 2)

cija o ustanovitvi revije, imenovanja sveta in uredniškega odbora in drugih organov 1977–1996, dokumenti o registraciji 1977–2001, statuti in drugi predpisi 1978–1999, zapisniki organov revije, zapisniki občnih zborov 1977–2004. V sklop strokovnega dela sodijo dopisi uredništva in drugih organov revije, sodelavcev revije in naročnikov, 1971–2004. Med korespondenco srečamo številna znana imena kulturnega, političnega in gospodarskega življenja tistega časa. Dopis pisatelja Borisa Pahorja z začetka leta 1977, v katerem se zahvaljuje za pismo in vabilo k sodelovanju v *Primorskih srečanjih*: »Želim Primorskim srečanjem, da bi resnično zaživela in se uveljavila s poudarjanjem širine, mnogoplastnosti, dialoga. Zakaj samo tako bo opravičila svoj obstoj. Predlagam, da bi mi Primorska srečanja pošiljali v zamenjavo za *Zaliv*. V upanju, da bo do sodelovanja prišlo Vas lepo pozdravljam. Boris Pahor«.¹² Pozornost pritegne tudi duhovito, vendar tudi ostro in polemичno dopisovanje med tajnikom Zoltanom Janom in dolgoletno sodelavko Jolko Milič.¹³

Računovodska in ostala dokumentacija vsebuje sezname naročnikov revije za leta 1971–1973, delovna in finančna poročila za leta 1984–2003 in obračune avtorskih honorarjev za obdobje 1981–1990. Med gradivom so tudi časopisni članki, fotografije in diapozitivi.

Urejen in popisane del fonda znaša 32 arhivskih škatel oz. 3,2 tekočega metra. V zadnjem obdobju pridobljeno gradivo bo treba strokovno urediti in popisati. Takrat bodo znani končni podatki o času nastanka in količini celotnega arhivskega gradiva.

Od Goriških srečanj do Kulturnega društva Primorska srečanja in revije Primorska srečanja

Goriška srečanja in Srečanja

Revija *Goriška srečanja* je izšla 1. maja 1966 v Novi Gorici. Izid revije sodi v čas t. i. partijskega liberalizma, ki je prinesel vrsto pobud tudi na področju kulture in botroval izidu številnih revij. Že na začetku leta 1966 so v Idriji začele izhajati *Kaplje*, revija za kulturna in občna vprašanja in na Tržaškem *Zaliv*, tudi revija za književnost in kulturo. Konec šestdesetih let je v Kopru izšla revija

¹² Dokumentacija o *Primorskih srečanjih*, prevzeta iz Goriškega muzeja, t. e. 1.

¹³ Jolka Milič (1926–2021), prevajalka, pesnica in publicistka iz Sežane. *PSBL II*, str. 435–436.

Obala, njena vsebina so bila družbena, gospodarska in kulturna vprašanja. Že leta 1964 je na Tržaškem začela izhajati trimesečna revija *Most*, za leposlovje in kulturo, kasneje za kulturo in družbena vprašanja.

Goriška srečanja so nastala v okviru obstoječih upravnih in političnih organov na Goriškem. Jožko Humar, predsednik založniškega sveta *Goriških srečanj*, je v uvodniku prve številke zapisal: »Revija mora s svojim obstojem pomagati k oblikovanju takih družbeno-političnih odnosov, ki so usmerjeni k nadaljnjemu razvoju socialistične družbe, k premagovanju njegovih nasprotij ter takemu družbenemu napredku, ki bo na vsestranski razvitosti sil in na vsestranskem razvoju človeka kot svobodne proizvajalne osebnosti.«

Idrijske *Kaplje* so v prvi številki napovedale nekoliko drugačno pot: »Po-
leg prispevkov, ki jih običajno prinaša revija, bomo z veseljem priobčevali iskre mi-
sli in kratke sodbe o tem ali onem živem vprašanju, četudi morda ne bodo podane
v nekateri od znanih in utrjenih oblik.«¹⁴ Idrijska revija je bila s svojo kritično in
avantgardno usmeritvijo bližja revijam *Mladiki*, *Zalivu* in *Mostu*, ki so izhajale
v Trstu. Leta 1972 je bila revija prisilno ukinjena, vendar je po dvajsetih letih
ponovno izšla kot zbornik *Kaplje*.¹⁵

Uredništvo in uprava *Goriških srečanj* sta v uvodniku predstavila revijo, ki
je nastala iz »potrebe in hotenja kulturnih in družbenih delavcev v razvijajočem
se mladem mestu ob meji. Ti želijo po dolgem presledku, ki se je začel tedaj, ko je
fašizem v tridesetih letih prepovedal vsako tiskano besedo v slovenskem jeziku, da
dobi Goriška in vsa Primorska zopet svojo publikacijo. Revija naj postane žarišče,
okrog katerega naj bi se zbirali vsi, ki lahko kaj napišejo. /.../ Goriška srečanja
bodo objavljala sestavke gospodarske, družbene, politične, upravne, zgodovinske,
umetnostnozgodovinske, arheološke, etnografske, literarne in literarnozgodovin-
ske vsebine. Dalje članke s področja šolstva, kulture, socialnega skrbstva, zdra-
vstva in drugih področij.«¹⁶

Že pred izidom prve številke *Goriških srečanj* so se člani uredniškega od-
bora¹⁷ spopadli s številnimi ovirami in pomisleki o upravičenosti revije, na dru-
gi strani so bili deležni spodbud in pomoči predsednika skupščine občine Nova
Gorica Jožka Štruklja.¹⁸

Časopisno založniško podjetje »Soča« Nova Gorica, izdajatelj *Goriških sre-
čanj*, in Skupščina občine Nova Gorica sta sklenila na začetku leta 1967 pogod-
bo o financiranju revije. Da bi zagotovili nemoteno izhajanje, se je Skupščina
občine Nova Gorica obvezala, da bo podjetju plačala tisti del stroškov urejanja,
tiskanja in razpečavanja revije, ki jim jih ne bo uspelo kriti z dohodki od naroč-
nine in oglasov.

Prva mnenja o reviji so bila spodbudna. Dnevnik *Delo* je zapisal: »... Pro-
blematika, ki jo posamezni sodelavci načenjajo skozi goriško specifiko, nekajkrat
opazno prerašča regionalne okvire in se izpričuje kot splošna...« Iniziativa *Isonti-
na* iz Gorice je pozdravila izid *Goriških srečanj*: »ki se pridružujejo našim prizade-
vanjem, da bi se sodelovanje obeh narodov ob meji še bolj poglobilo in da bi ti kraji
doživeli še večji napredek ...«¹⁹

V ta čas sodijo tudi srečanja sodelavcev primorskih revij. Na okroglih mi-

¹⁴ Marušič: Spomin na neka primorska srečanja ob dvajsetletnici, str. 490–492.

¹⁵ *Kaplje: revija za kulturo in obča vprašanja*: dLib.si - *Kaplje*. V: Primorska srečanja 12 (1988), št. 86.

¹⁶ Dragi Gorican -ka! Uvodnik. V: *Goriška srečanja* 1 (1966), št. 1.

¹⁷ Uredniški odbor so sestavljali: Cvetko Nanut (odgovorni urednik), Branko Marušič, Cvetko Vidmar, Jožko Martelanc, Marjan Tavčar, Tone Slapernik, Pavle Medvešček. *Goriška srečanja* 1 (1966), št. 1.

¹⁸ Zapis članov uredniškega odbora. V: *Goriška srečanja* 1 (1966), št. 1.

¹⁹ Mnenja o reviji *Goriška srečanja*, zbrana iz časopisov in revij (*Delo*, *Večer*, *Primorski dnevnik*, *Tovariš*, *Most*, *Kaplje*, *Iniziativa Isontina*), so objavljena na hrbtni strani revije. V: *Goriška sreča-
nja* 1 (1966), št. 4.

Detajl kipa svetega Nikolaja iz Krstenice pri Kanalu
na naslovni strani revije Srečanja
(Vir: Srečanja 5 (1970), št. 23/24)

zah, ki so se odvijale v Tupelčah na Krasu, v Idriji, Trstu in Novi Gorici, so uredniki in sodelavci ter drugi izobraženci z obeh strani meje predstavili in utemeljevali svoja stališča.²⁰

Goriška srečanja so kmalu presegla goriške okvire in se s četrtem letnikom preimenovala v **Srečanja, revijo za družbena vprašanja**. Cvetko Nanut,²¹ odgovorni urednik revije Srečanja, je v dopisu Svetu za prosveto in kulturo Skupščine občine Nova Gorica predstavil sedemletno obdobje izhajanja revije in zapisal, da je revija odsev hitrega razvoja, ki je zajel Novo Gorico in ožjo Goriško po letu 1965: *»In če je kultura zelo občutljiva za vse pretrese v družbeni biti, je gotovo publicistika za vse krize, nasprotja in polete najbolj senzibilna. Srečanja, revija za družbena vprašanja, so bila preveč vsesana v razvoj Nove Gorice, da ne bi vseh konfliktov, ki jih je le-ta doživljala, tudi sama ne občutila.«*²²

Revija je širšo javnost seznanjala in oza-veščala o kulturnih, gospodarskih in družbeno-političnih pobudah na tem območju. Skušala je tudi graditi mostove z bližnjo italijansko kulturo, s posebnim poudarkom na težavah Slovencev v Italiji, da bi tako pomagali uresničevati zamisel o enotnem slovenskem kulturnem prostoru. Po oceni raznih recenzentov je revija Srečanja to nalogo uspešno opravljala ter s tem dokazovala svojo aktualnost in upravičenost. Njeni sestavki so pogosto doživljali velik odmev v širšem prostoru.

Ideološka usmeritev uredniške politike Srečanj je bila po mnenju Cvetka Nanuta *»izrazito marksistično usmerjena in odprta za probleme samoupravljanja in za resnične socialistične odnose v proizvodnji in družbi sploh. Ob takšni konceptualni usmeritvi je uredniški odbor Srečanj skušal biti odprt tudi za disonančne poglede, ki se niso docela skladali z njegovo uredniško politiko, kar pa je spričo nekoliko stisnjenih razmer na tem območju bilo negativno ocenjeno v nekaterih novogoriških sredinah.«*²³ /.../ Družbeno politični pred-

²⁰ Marušič: Spomin na neka primorska srečanja ob dvajsetletnici. V: *Primorska srečanja*, 12 (1988), št. 86, str. 490–492.

²¹ Cvetko Nanut, urednik, družbenopolitični delavec, rojen leta 1931. Bil je prvi glavni in odgovorni urednik revije Goriška srečanja. Pod njegovim urednikovanjem je izšlo 38 števil, z njimi si je revija pridobila ugledno mesto v slovenskem revijalnem tisku. *PSBL II*, str. 492.

²² SI_PANG/0407, t. e. 5, Dopis Cvetka Nanuta, odgovorne- ga urednika revije Svetu za prosveto in kulturo Skupščine občine Nova Gorica.

²³ SI_PANG/0407, t. e. 5, Problemi, s katerimi so se soočili pri reviji Srečanja ob izidu knjige Borisa Pahorja *Odisej ob jamboru* in problematika v zvezi z legalnostjo uredniškega odbora revije Srečanja.

stavniki in drugi dejavniki v občini Nova Gorica in regiji so v začetku moralno in politično zelo podpirali revijo ter spremljali njen razvoj, kasneje pa so se od nje oddaljili. Za republiške predstavnike pa bi lahko nasprotno trdili. Revija doslej ni doživela neke objektivne trezne in celovite politične ocene. Slabost revije je bila v tem tudi to, da je neredno izhajala. Razlogov za to je več, med njimi ni zadnji ta, da je imela doma zelo slabo zaledje v piscih, publicistih, zato je uredniški odbor le s težavo zagotavljal v posameznih številkah ustrezno strukturo sestavkov.«²⁴

Primorska srečanja

Na začetku leta 1976 se je revija *Srečanja* znašla v krizi, prišlo je celo do daljšega premora v izhajanju. Konec leta 1975 je začel izhajati *Literarni list* z namenom, da bi postal povezovalna vez, ki bi se pozneje razvila v enotno primorsko revijo. *Literarni list* je izšel samo trikrat.²⁵

V drugi polovici sedemdesetih let je z združitvijo treh regijskih revij, *Obale*, *Goriških srečanj* in *Idrijskih razgledov*,²⁶ nastala revija *Primorska srečanja*, enotna primorska revija za družboslovje, gospodarstvo in kulturo. Ustanovitev *Primorskih srečanj* je med drugim vodila tudi misel, da je Primorska enoten kulturni prostor. O enotni reviji so razpravljali že na sestanku uredniškega odbora *Primorske revije* v Lipici, 13. oktobra 1976. Zbrani so se strinjali z nastankom enotne primorske revije in z literarno prilogo. Na pobudo idrijskega predstavnika so *Idrijski razgledi* še naprej ostali zbornik s svojevrstno vsebino.²⁷

Obalna konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) Koper, Občinska konferenca SZDL Nova Gorica in Občinska konferenca SZDL Idrija so sklenile družbeni dogovor o urejanju in izdajanju revije *Primorska srečanja*, imenovala člane izdajateljskega sveta, uredniškega odbora revije ter glavnega in odgovornega urednika. Obvezale so se tudi, da bodo na osnovi programa revije in letnega finančnega načrta ter skupaj s Kulturno skupnostjo Slovenije, ki bo praviloma zagotavljala najmanj polovico potrebnih finančnih sredstev, zagotovile sredstva za nemoteno izhajanje revije. Sedež revije je bil v Novi Gorici, Delpinova 39. Založba LIPA v Kopru je revijo založila.

Osnovni namen revije je bila obravnava družbeno-političnih, gospodarskih, kulturnih, literarnih ter drugih vprašanj celotne Primorske in njenih ljudi. Prinašala je literarne sestavke, posvečala pozornost težavam Slovencev v Italiji ter ustvarjala most med dvema narodoma in kulturama, predstavila delo pripadnikov italijanske narodnosti, negovala izročilo narodno osvobodilnega boja, povezovala publiciste in kulturne ustvarjalce Primorske in vzgajala mlade sodelavce. Prizadevala si je obravnavati problematiko na potrebni strokovni ravni, pri čemer je izhajala iz socialističnih, samoupravnih načel. Prizadevala si je prodreti v širši slovenski prostor in ga seznaniti z ustvarjenimi dosežki na Primorskem. Dejavnost revije je potekala na osnovi delovnega in finančnega programa.

Organa upravljanja revije sta bila izdajateljski svet in uredniški odbor.

²⁴ SI_PANG/ 0407, t. e. 5. Dopis Cvetka Nanuta Svetu za prosveto in kulturo Skupščine občine Nova Gorica.

²⁵ *Literarni list* je uredil Jurij Bavdaž, natisnila Tiskarna Mestni muzej Idrija. *Enciklopedija Slovenije*, str. 351.

²⁶ *Idrijski razgledi* so domoznanska revija, ki jo kot polletno publikacijo izdaja Mestni muzej Idrija. Je ena izmed najstarejših primorskih revij, ki še izhajajo. V začetnem obdobju so izhajali kot trimesečna revija (1956–1976), nato kot letni zbornik, od leta 1987 kot polletna revija. Vsebuje predvsem lokalno tematiko idrijsko-cerkljanskega območja, hkrati ostaja odprta v širši slovenski prostor. Publikacija objavlja strokovne prispevke, poročila, predstavitev, zapise, spomine in recenzije knjižnih izdaj, ki posegajo na področje zgodovine, etnologije, umetnostne zgodovine, sociologije, geografije, geologije in naravoslovja dLib.si - Idrijski razgledi.

²⁷ Dokumentacija o *Primorskih srečanjih* iz GM, t. e. 1.

Uredniški odbor je bil sestavljen iz 16 članov, osem z obale, šest iz Nove Gorice in dva iz Idrije; glavni urednik je bil Miro Kocjan iz Kopra, odgovorni urednik Zoltan Jan iz Nove Gorice.²⁸ Lektor revije Jože Hočevar²⁹ je bil iz Kopra, oblikovalec je bil iz Nove Gorice. Prva leta je revijo tehnično urejal in oblikoval Pavel Medvešček, nato Bojan Maraž, nato je vrsto let oblikovala revijo Maja Licul.³⁰ Poleg oblikovanja je skrbela tudi za likovno opremo. Posamezni člani uredniškega odbora so pokrivali dogovorjena področja: gospodarsko, literarno-esejistično, zamejstvo, družboslovje, kulturo in novejšo zgodovino. Pomembno vlogo je imel tajnik, ki je povezoval delo članov izdajateljskega sveta in uredniškega odbora revije, pripravljajl gradivo za sestanke sveta revije in uredniškega odbora, vodil naročniško politiko in evidenco naročnikov, skrbel za ovrednotenje avtorskih prispevkov ob izidu številke revije in na temelju ocen, ki sta mu jih posredovala urednika v skladu z dogovorom o honoriranju. Tajnik je imel sedež v Novi Gorici.

Revija je imela okrogel žig z napisom: »PRIMORSKA SREČANJA UREDNIŠKI ODBOR«.³¹

Prva številka *Primorskih srečanj* je izšla kot dvojna številka in tako so nadoknadili zamudo, ki je nastala zaradi organizacijskih, finančnih, tiskarskih in drugih težav. Uredništvo nove revije je v uvodniku zapisalo, da si bo revija »prizadevala, v sodelovanju z bralci, zapolniti dosedanje praznine na revialnem področju, hkrati pa pospeševati napore, da bi se regija še bolj enovito in pestro razvijala v okviru in skupaj z drugimi kraji v socialistični samoupravni skupnosti«. Predstavitev revije je potekala 13. maja 1977 v Novi Gorici, v hotelu Argonavti.³²

Primorska srečanja so na začetku izhajala šestkrat na leto, nato so bila mesečnik in so izhajala desetkrat, dve številki sta bili dvojni. Zanimiv je tudi podatek o večanju števila avtorjev: leta 1984 je v enem letniku število avtorjev preseglo 100, 1987 se je povzpelo na 251, medtem ko se je po letu 1989 gibalo okoli 250.

Primorska srečanja so nadaljevala družboslovno usmeritev; dvakrat letno je izšla literarna priloga. Prispevki, objavljeni v reviji, so bili razdeljeni na članke, literarne prispevke, glose, zapiske in gradivo, recenzije knjig in revij ter odmeve na objavljene članke. Revija je bila grafično in vsebinsko zelo pregledna. V njej so bili predstavljeni številni primorski umetniki (Tone Kralj, Jože Srebrnič, Milko Bambič, Riko Debenjak ...), a tudi posebnosti, kot so risbe žigov na rimskih opekah, karikature časopisa *Čuk na pal'ci*, plesne kreacije Vuke Kumar ali fotografije Robidišča med včeraj in danes.

Iz poročila o izhajanju revije v letu 1983, ki ga je pripravil takratni glavni urednik *Primorskih srečanj* Marjan Tavčar, je bilo v poglavju »družboslovje« največ sestavkov s politično in idejno vsebino, sledili so sestavki o kulturi in umetnosti, družbeni dejavnosti gospodarstvu, zamejstvu in italijanski skupnosti v Jugoslaviji. V leposlovnem delu je prevladovala poezija. V poglavju »zapiski« je bilo največ politično idejnih sestavkov, gospodarskih, o družbenih dejavnostih, o kulturi in umetnosti, spominskih sestavkov o narodno osvobodilnem boju, zgodovinskih, bibliografije in portreti.

²⁸ V letih 1981–1985 je bil odgovorni urednik Anton Mikelc, glavni urednik Marjan Tavčar; 1985–1988: Alojz Ceglar (gl. ur.), 1985–1990 Marjan Tavčar (odg. ur.); 1988–1990 Tomaž Bizajl (gl. ur.), 1990–1993 Marjan Tavčar (gl. ur.) in Tomaž Bizajl (odg. ur.); 1993–1996 Slavko Gaberc (gl. ur.) in Andrej Malnič (odg. ur.); 1996–2004 Vida Gorjup-Posinkovič (gl. ur.) in Tatjana Gregorič (odg. ur.); 2005–2012 Borut Koloini (gl. ur.) in Jože Štucin (literarni ur.) *Primorska srečanja*: 1981–2012.

²⁹ Jože Hočevar, publicist in urednik, rojen 1934. *PSBL I*, str. 539–540.

³⁰ Pavel Medvešček, umetnostni zgodovinar, v letih 1966–1973 je oblikoval *Goriška srečanja* in od leta 1977 do leta 1981 *Primorska srečanja*; Bojan Maraž, oblikovalec, pisec, ustvarjalec, *Primorska srečanja* je oblikoval od leta 1982 do leta 1988, in nato Maja Licul, akademska slikarka in oblikovalka. Licul: *Srečanje oblik*, str. 46–50.

³¹ SI_PANG/ 0407, t. e. 33, Statut revije *Primorska srečanja*.

³² Dokumentacija o *Primorskih srečanjih* iz GM, t. e. 1, Zapis o pogovoru v Novi Gorici, prisotni Zoltan Jan, Bojan Bratina in Miro Kocjan, 4. 5. 1977.

Leta 1984 je k ustanoviteljstvu revije formalno pristopilo vseh deset občinskih konferenc SZDL Primorske. Finančna sredstva kulturnih skupnosti teh občin so poleg sredstev kulturne skupnosti Slovenije pomenila glavni vir financiranja revije.³³

Skoraj vsa leta je bilo financiranje revije ena izmed glavnih težav. Glavni urednik Marjan Tavčar³⁴ je leta 1990 v dopisu komiteju za družbene dejavnosti občin pozval k pomoči in podpori vseh primorskih občin, da prispevajo za ohranitev revije. »Revija z naklado okoli 2.000 izvodov in desetimi številkami letno je v tem času zbrala okoli sebe krog blizu tristo sodelavcev z obeh strani meje, ki so s svojimi strokovnimi prispevki obravnavali vprašanja z najrazličnejših področij primorskega in širšega nacionalnega življenja. Revija je bila zato dragocen vir ustvarjanja novih idej in spoznanj, krepitve zavesti o povezanosti vsega primorskega prostora ter negovanje tako zgodovinskega spomina kakor tudi kritičnega razmišljanja o aktualnih in jutrišnjih problemih našega bitja in žitja. Kulturni in splošni družbeni interes narekuje, da revija Primorska srečanja izhaja še naprej in da je v tem svojem poslanstvu deležna še nadaljnje pomoči in podpore vseh primorskih občin in širše družbe. Z ukinitvijo občinskih in republiških Samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo se dosedanje financiranje revije prenaša na pristojne občinske oziroma Republiške organe, ki naj s pomočjo predvidenih proračunskih sredstev zagotovijo nadaljevanje izhajanja revije. Iskreno upamo, da omenjene reorganizacije ne bodo preveč moteče ali celo pogubno delovale na gmotni položaj revije in s tem ogrozile njen nadaljnji obstoj.«³⁵

Kulturno društvo Primorska srečanja in revija Primorska srečanja, revija za družboslovje in kulturo

Novo spremembo je doživela revija konec osemdesetih let, ko se je otrešla pokroviteljstva in izdajateljstva Socialistične zveze delovnega

Pismo Cirila Zlobca, pesnika in člana Predsedstva Republike Slovenije Zoltanu Janu, tajniku Primorskih srečanj, Ljubljana, 8. 5. 1991 (Vir: SI_PANG/0407, Primorska srečanja, revija za družboslovje in kulturo, t. e. 15)

³³ SI_PANG/ 0407, t. e. 8, Program revije Primorska srečanja za leto 1986.

³⁴ Marjan Tavčar (1940–2021), sociolog, gospodarstvenik, publicist. Sodeloval je v uredništvu *Srečanj*, bil ustanovitelj in prvi predsednik Društva sociologov in politologov severnoprimerških občin ter glavni in odgovorni urednik *Primorskih srečanj. Osebnosti*, str. 1168.

³⁵ SI_PANG/0407, t. e. 13, Dopis glavnega urednika revije Primorska srečanja komiteju za družbene dejavnosti občin, 1990.

ljudstva ter prešla pod okrilje **Društva sociologov in politologov severnoprimorskih občin**.

Politične in družbene spremembe konec devetdesetih let so privedle do številnih sprememb, tudi na področju zakonodaje. Državni zbor je 25. marca 1994 sprejel Zakon o javnih glasilih,³⁶ na podlagi katerega so morala *Primorska srečanja*, tako kot vsa druga glasila v Sloveniji, preoblikovati svoj status in se tudi drugače prilagoditi določbam zakona. Člani društva so na občnem zboru svoje stanovsko društvo razširili v kulturno in ga preimenovali **Kulturno društvo Primorska srečanja**. S tem so ohranili pravno formalno kontinuiteto revije, saj se njen izdajatelj ni menjal, temveč le preimenoval, medtem ko se je društvo odprlo veliko širšemu krogu potencialnih članov in simpatizerjev. Sprejeli so tudi nov statut in Alenko Saksida³⁷ iz Nove Gorice izvolili za novo predsednico društva. Proces preoblikovanja društva se je zaključil na začetku naslednjega leta z izvolitvijo društvenih organov, izvršnega in nadzornega odbora ter častnega razsodišča. Nov izvršni odbor je imenoval Vido Gorjup-Posinković za odgovorno urednico, tehnično urejanje je prevzela Tatjana Gregorič, literarni del revije je ostal v rokah Vide Mokrin-Pauer.

Sledili sta prenova revije in posodobitev njene zunanje podobe. S promocijskimi akcijami in z javnimi predstavitvami tematskih števil so poskušali širiti krog bralcev, a obenem izkoristiti vse možnosti, ki so jih ponujali javni razpisi za nevladne organizacije, za čezmejno sodelovanje, evropski programi za medregijsko povezovanje in podobno. Poskrbeli so tudi za lažje in sodobnejše komuniciranje z zunanjim svetom, kar sta takrat predstavljala nov elektronski naslov in telefonska številka z uradnimi urami tajništva društva.

Odgovorna urednica Vida Gorjup-Posinković je sredi leta 2000 o *Primorskih srečanjih* napisala: »Mesečnik *Primorska srečanja* je edina regionalna revija, ki že skoraj tri desetletja odseva in dokumentira življenje v primorski regiji. Na okoli tisoč straneh revije se vsako leto predstavi preko tristo avtorjev, povečini primorskih, veliko pa je tudi uveljavljenih imen v nacionalnem merilu. /.../ *Primorska srečanja* delujejo neprofesionalno, uredništvo sestavljajo ljudje, ki vidijo v reviji neprecenljive možnosti utrjevanja regije znotraj nje same, predvsem pa za njeno uveljavljanje v nacionalnem prostoru.«³⁸

Primorska srečanja so se pri izhajanju srečevala s številnimi težavami: s finančnimi, formalno-pravnimi in z operativnimi. Vse to se je stopnjevalo in zlasti po odhodu dolgoletnega tajnika revije Zoltana Jana privedlo do tega, da je uredništvo revije leta 2003 ustavilo izhajanje te.

Revija je z novim vodstvom v letu 2005 še enkrat zaživela, a ne za dolgo.

Jože Štucin, literarni urednik v zadnjem obdobju revije, je 21. aprila 2009 na okrogli mizi v Ljubljani, z naslovom *Literarne revije v gosteh v živo*, ob trideseti obletnici revije Mentor, predstavil *Primorska srečanja*: »*Primorska srečanja* se dogajajo na občutljivem robu točno tam, kjer se stapljata dve kulturi, romanska (italijanska) in slovanska (slovenska). So revija, ki hrepeni po sožitju vseh dejavnikov tega prostora, predvsem pa želi vzpostaviti ustvarjalne stike in povezave na področju kulture, esejistike in literature. Nismo vedno uspešni. Nekatere zamere iz preteklosti nam pogosto ponagajajo in meja, ki sicer formalno nima več veljave, se še vedno opleta po naših možganskih vijugah. Prijatelji zamejci, naši ljudje, se raje povezujejo mimo nas, z Ljubljano. To velja tako za Trst, Gorico kot tudi Benečijo, občasno pa se vendarle srečamo na skupnem »terenu« in skušamo utrjevati vezi. Spodbujamo tudi mlade pisce, predvsem literarne začetnike, ki še iščejo pot do

³⁶ Zakon o javnih glasilih. V: *Uradni list RS*, št. 18/1994.

³⁷ Alenka Saksida, profesorica francoščine in nemščine, kulturna delavka, rojena 1942. *PSBL III*, str. 269.

³⁸ SI_PANG/ 0407, t. e. 27, Vida Gorjup-Posinković: *Primorska srečanja* – revija za družboslovje in kulturo, 25. 5. 2000.

prvih objav. V tem pogledu smo popolnoma odprti in vztrajno presegamo geografske koordinate našega imena.«³⁹

Osnovni podatki o reviji: *Primorska srečanja*: revija za družboslovje in kulturo: Leto: 1977–2009; Številčenje: Letnik 1, št. 1 (1977), letnik 22, št. 328/329 (2009); Založništvo in izdelava: Nova Gorica; Koper; Idrija: Društvo sociologov in politologov severnoprimorskih občin, 1977–2012; Opombe: Zadnja številka za leto 2009 je izšla leta 2012.⁴⁰

Zaključek

Ohranjeno arhivsko gradivo *Primorskih srečanj* in njenih predhodnikov (*Goriška srečanja*, *Srečanja*) nam ponuja vpogled v življenje revije od njenih začetkov do rasti, vzponov in padcev.

Primorska srečanja imajo med primorskimi revijami za družboslovje in kulturo najdaljši staž. S *Primorskimi srečanji* smo se Primorci poistovetili, bila so naša. Sicer res niso zmogla ostre ne naboja nekaterih publikacij iz tistega časa pred osamosvojitvijo Slovenije, ki so bila zaradi tega tudi prepovedana in ukinjena, vendar jim od vsega začetka ni mogoče zatajiti ali ne priznati iskrene želje iskanja dobrega, najboljšega, v smeri kulturnega in obče družbenega. In pri tem s prav najizrazitejšo ambicijo res biti »srečanja«. Srečanja na tem vedno prepišnem slovenskem prostoru na obeh straneh ob zahodni meji, srečanja na njivi kulture, poskusi srečanj na vseh področjih družbenega življenja zavedne primorske skupnosti.

Zdravnik in publicist dr. Anton Prijatelj je na vprašanje, kaj meni o reviji *Primorska srečanja*, dejal: »Ne pozabimo starega latinskega reka: *Verba volant, scripta manent*. Besede se izgubljajo, zapisane pa ostanejo. Morda bo kdo čez desetletja bral in črpal potrebne podatke prav iz *Primorskih srečanj*.«

PRIMORSKA SREČANJA

REVILJA ZA DRUŽBOSLOVJE,
GOSPODARSTVO IN KULTURO

Številka:

Datum: 23.11.1982

DRUŠTVO SOCIOLOGOV IN
POLITOLOGOV PRIMORSKIH OBČIN

ZADEVA: IZDAJANJE REVILJE PRIMORSKA SREČANJA

Sključno s sklepi sveta in uredništva revije z dne 4. t. m. predlagamo Društvu sociologov in politologov primorskih občin, da prevzame izdajanje naše revije.

Revijo so ustanovile občinske konference SZDL primorskih občin 1976. leta in je namenjena gospodarskim, družbenim in kulturnim vprašanjem. Glede na njen vsebinski profil se torej približuje ali celo prekriva s tistimi vprašanji, ki jim posveča vso pozornost tudi vaše društvo, kar je razvidno tudi iz dejstva, da pri reviji sodeluje vrsta vaših članov.

Poleg navedenih vsebinskih razlogov za prevzem izdajateljstva revije je treba upoštevati tudi formalne strani. Revija sama po sebi ne more obstajati kot uporabnik družbenih sredstev, lahko pa jo izdaja društvo kot stransko dejavnost.

Prevzem predlagane naloge ne bi predstavljala za društvo nobenih dodatnih bremen, saj ima revija lastne dohodke. Menimo, da bi s prevzemom izdajateljstva lahko društvo celo nekaj pridobilo. Lahko bi se namreč poslužilo računovodske službe revije, člani bi lahko revijo prejeli brezplačno, imeli bi prostor za svoje strokovne objave, strokovne informacije, itd.

Pričakujemo, da boste naš predlog sprejeli, ter prevzeli izdajateljstvo nad revijo.

TAJNIK:
Zoltan JAN
Zoltan J.

Predlog sveta in uredništva revije *Primorska srečanja*, da Društvo sociologov in politologov primorskih občin prevzame izdajanje revije, 23. 11. 1982

(Vir: SI_PANG/0407, *Primorska srečanja*, revija za družboslovje in kulturo, t. e. 35)

³⁹ Okrogla miza: Literarne revije v gosteh v živo. Javni sklad RS za kulturne dejavnosti (jskd.si).

⁴⁰ Vzajemna bibliografsko-kataložna baza podatkov CO-BIB.SI.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Pokrajinski arhiv Koper

- SI_PAK/0863, Kocjan Miro (1944), 1945–2007, 1,8 tm, 18 t. e., 16 knjig.

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

- SI_PANG/0407, Primorska srečanja, revija za družboslovje in kulturo, 1966–2004, 3,2 tm, 32 t. e.

Goriški muzej

- Goriški muzej, dokumentacija o *Primorskih srečanjih*, 0,3 tm, 3 t. e.

LITERATURA

Goriška srečanja 1 (1966), št. 1.

Marušič, Branko: Spomin na neka primorska srečanja ob dvajsetletnici. V: *Primorska srečanja* 12 (1988), št. 86, str. 490–492.

Licul, Maja: Srečanje oblik. Pogovor z oblikovalcema revij *Goriška srečanja*, *Srečanja in Primorska srečanja* s Pavlom Medveščkom in Bojanom Maražem. V: *Primorska srečanja* 26 (2002), št. 249, str. 46–50.

Osebnosti: Veliki slovenski biografski leksikon od A do L. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

Naših 50 let: jubilejna publikacija ob petdesetletnici ustanovitve Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. Nova Gorica: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 2022.

Primorska srečanja. V: *Enciklopedija Slovenije*, 9. zvezek, Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1994, str. 351.

Primorski slovenski biografski leksikon I–IV. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974–1994.

ZAKONODAJA

Zakon o javnih glasilih. V: *Uradni list RS*, št. 18/1994.

INTERNETNI VIRI

Silvo Fatur in objavila Laura Chersicola. GORJUP POSINKOVIČ, Vida. (1953). Obrazi slovenskih pokrajin. Mestna knjižnica Kranj, 2020: <https://www.obrazislovenskipokrajin.si/oseba/gorjup-posinkovic-vida/> (dostop: 1. 6. 2023).

Borut Koloini: Kontakt - Goriški muzej (goriskimuzej.si): <https://goriskimuzej.si/o-nas/kontakt> (dostop: 5. 6. 2023).

Kaplje: revija za kulturo in obča vprašanja: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-RTRP6DH4> (dostop: 2. 6. 2023).

Idrijski razgledi: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-U0QOJL46> (dostop: 2. 6. 2023).

Periodika Archives - Mestni muzej Idrija (muzej-idrija-cerkno.si): <https://www.muzej-idrija-cerkno.si/zalozniska-dejavnost/periodika/> (dostop: 4. 6. 2023).

Vzajemna bibliografsko-kataložna baza podatkov COBIB.SI: (dostop: 4. 6. 2023).

Javni sklad RS za kulturne dejavnosti: https://www.jskd.si/literatura/okrogla_miza/revije_v_gosteh_02_09.htm (dostop: 4. 6. 2023).

SUMMARY

A MOSAIC OF LIFE OF THE MAGAZINE PRIMORSKA SREČANJA: FROM THE MAGAZINE GORIŠKA SREČANJA TO THE CULTURAL SOCIETY PRIMORSKA SREČANJA AND THE MAGAZINE PRIMORSKA SREČANJA

The Regional Archives in Nova Gorica has among the fonds in the fields of science and culture, recreation, and information the fonds Primorska srečanja, a magazine for social sciences and culture, which contains the materials of the secretariat and editorial office of the magazine *Primorska srečanja* and its predecessors: *Goriška srečanja* (1966), *Srečanja* (1969), and *Primorska srečanja* (1977). The article presents the fond's history and its professional management, while with the help of preserved documents, the path of the magazine from its beginnings to its arrival under the auspices of the Cultural Society Primorska srečanja is shown.

The magazine Primorska srečanja was founded in 1977 with the merger of magazines *Obala*, *Goriška srečanja* and *Idrijski razgledi*. The founders were the Conferences of the Socialist Union of Working People in Koper, Nova Gorica and Idrija, and it was published with the support of the Ministry of Culture and municipalities from the Primorska region. The issuer and publisher were at first Založba Lipa in Koper, then the Society of Sociologists and Political Scientists of the Northern Primorska Municipalities, and finally the Cultural Society Primorska srečanja. For more than three decades, the *Primorska srečanja* documented life in the Primorska region. In the published contributions, they discussed all areas of social events, from economic, political, and social to school, cultural, youth, and alternative events in the entire area of Primorska, but also outside it and abroad. Many authors presented themselves in the magazine, mainly from Primorska, though among them were also well-established names on a national level, experts, publicists, and researchers. The magazine was co-created by many colleagues, cultural figures, literati, and a wide variety of experts who, as the editors Vida Gorjup-Posinković and Tatjana Gregorič wrote in the introduction to the 177th issue of the Primorska srečanja, »understood that Primorska needs its reflection also in the written word, and because they grasped the importance that even a faint thread of connection between all its parts has for Primorska, from Koper and Gorizia and Idrija to Trieste and Venice«.

1.04 Strokovni članek

UDK 930.253:78.082.4(497.4Maribor)"1946/1992"

Prejeto: 1. 5. 2023

Arhivsko gradivo Koncertne poslovalnice Maribor

ŠPELA VALADŽIJA

uni. dipl. zgodovinarica, arhivistka

Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor

e-pošta: spela.valadzija@pokarh-mb.si

Izvleček

Namen prispevka je predstaviti arhivsko gradivo Koncertne poslovalnice Maribor. Delovala je pod okriljem različnih kulturnih organizacij od leta 1946 do leta 1992, ko je tradicijo enega izmed pomembnejših programov kulturnega življenja v Mariboru nadaljeval in nadgradil javni zavod Kulturno-prireditveni center Narodni dom Maribor. Arhivsko gradivo Koncertne poslovalnice Maribor obsega vse od spisovnega gradiva o poslovanju organizacije, sponzorskih dogovorov, statistike izvedenih dogodkov, korespondence, tiskovin, fotografij, objav v medijih do posvetil in avtogramov vrhunskih umetnikov. Leta 2022 ga je prevzel Pokrajinski arhiv Maribor za obdobje med letoma 1946 in 1992. Pri izdelavi prispevka so bile uporabljene opisna metoda, analiza časopisnih virov in analiza ohranjene dokumentacije.

Ključne besede:

Arhivsko gradivo
kulturnih ustanov,
koncertni listi,
fotografije,
Koncertna
poslovalnica
Maribor

Abstract

THE ARCHIVAL MATERIAL OF THE CONCERT MANAGEMENT MARIBOR

The purpose of the article is to showcase the archival material of Concert Management Maribor. It operated under the auspices of various cultural organisations from 1946 to 1992, when the tradition of one of the most important programmes of cultural life in Maribor was perpetuated and upgraded by the public institution Cultural and Event Centre Narodni dom Maribor. The Concert Management Maribor's archives contain information on the organisation's operations, sponsorship agreements, event statistics, correspondence, advertising materials, photographs, media articles, and dedications as well as autographs from prominent musicians, among other things. In 2022, it was acquired by the Regional Archives of Maribor for the period between 1946 and 1992. The descriptive method, the analysis of newspaper sources, and the analysis of preserved documentation were used in the preparation of the paper.

Key-words:

archival material
of cultural
institutions,
concert
programme,
photographs,
Concert
Management
Maribor

Koncertna poslovalnica Maribor

Med obema vojnama je bilo koncertno življenje v Mariboru razgibano na visoki kulturni ravni, saj so nastopali znani domači in tuji umetniki. Za dvig glasbene kulture v mestu in z zavedanjem, da je potrebna sistematična vzgoja občinstva, je Glasbena matica ustanovila koncertni biro, ki se je kasneje preimenoval v koncertno poslovalnico. Vanj se je vključilo sedemnajst društev, ki so prirejala koncerte domačih in tujih umetnikov. Njegova vloga je bila časovno usklajevanje koncertov Glasbene matice in drugih prirediteljev ter z razpisom abonmaja podati načrt za koncertno sezono. Po teh terminih so se morali ravnati ostali organizatorji prireditev. Med koncerti so bili najpogostejši komorni in solistični koncerti, ki so jih izvedli približno petnajst v sezoni, simfoničnih, vokalnih in vokalno-instrumentalnih koncertov je bilo manj. Prirejali so jih v Dvorani Union, Kazinu, Narodnem domu, gledališču in drugih dvoranh. Razgibano kulturno in družabno življenje, ki ga je v tem obdobju razvijala Glasbena matica in se je spopadala z različnimi težavami, od pomanjkanja sredstev do gospodarske krize v mestu, se je prenehalo z okupacijo.¹ Kmalu po koncu druge svetovne vojne se je začela kulturna obnova Maribora. Ferdo Filipič, prvi vodja Koncertne poslovalnice, ustanovitelj Kulturno-umetniškega društva Jože Hermanko in upravnik *Večera*, takrat imenovanega *Vestnik*, je nadaljeval z ob vojni prekinjeno mariborsko koncertno dejavnostjo. Koncertna poslovalnica Maribor je kot prva na Slovenskem začela delovati spomladi 1946, sprva v obliki Koncertnega biroja Glasbene matice, ki se je nato preimenovala v KUD Jože Hermanko.² Prva dva koncerta Koncertne poslovalnice Glasbene matice v Mariboru, ki jih je 18. marca 1946 izvedla Tržaška filharmonija pod vodstvom Jakova Cipcija v takratni Dvorani Telovadnega društva Maribor (Dvorani Union), sta Mariborčane, tako mladino na popoldanskem kot ostalo občinstvo na večernem koncertu,

Mariborska filharmonija, 1954

(Vir: *SI_PAM/2064, Narodni dom Maribor, 1946–1992*)

¹ Potočnik: Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941, str. 219–220 in 249–252.

² Salmič Kovačič: »Zvezdno nebo« nad Mariborom – Sedem desetletij Koncertne poslovalnice Maribor, str. 30–32.

navdušila. Iz *Vestnika* izvemo, da so že več dni »Mariborčani nestrpno pričakovali Tržaško filharmonijo in na vsakem koraku si slišal, kako so se ljudje pogovarjali o prihodu dragih gostov. V ponedeljek se je že ob 12. uri začela prva zbirati na Trgu svobode mladina in kmalu zatem se je napolnil ves trg. Tržačani so prispele z malo zamudo, toda kljub temu jih je množica na trgu čakala. Ko je prispel prvi avtobus, je kar završalo po trgu in z burnim vzklikanjem so ljudje pozdravili Tržačane. Navdušenja in vzklikanja ni hotelo biti konec«. ³ Ko je bila Koncertna poslovalnica že uveljavljena organizatorka koncertnih dogodkov, so na pobudo dirigenta Demetrija Žebreta in ob podpori Ferda Filipiča ustanovili Mariborsko filharmonijo. Prvi koncert so priredili 13. marca 1950 in nato je ta do leta 1965 bogatila mestne programe simfonične glasbe, dokler ni zaradi finančnih težav prenehala delovati. ⁴

10. novembra 1965 so mariborski glasbeni delavci ustanovili društvo Glasbena mladina Maribor, prvo takšno v Sloveniji in eno izmed prvih v takratni Jugoslaviji. Delovala je kot enakovredni partner Koncertne poslovalnice. »Glasba naj najde pot k mladini in mladina bo našla pot h glasbi,« so bile besede, ki so jih takrat zapisali kot svoje vodilo, medtem ko so dogodek pospremili s koncertom solistov zagrebške Opere, »ki so zapeli odlomke iz štirih komičnih oper in tako mladini pokazali način podajanja glasbe. Koncert je mladina sprejela s toplim aplavzom«. ⁵ Leta 1969 je bil na pobudo pianista Janka Šetinca in v sodelovanju z dr. Sergejem Vrišerjem pri Koncertni poslovalnici ustanovljen Festival baročne glasbe, ugledna mariborska prireditev, ki se je razvila iz večerov baročne glasbe v mariborskem gradu. Ob njem in zanj je bil ustanovljen ansambel Collegium musicum. V prvih tridesetih letih po vojni je koncertno življenje s Koncertno poslovalnico Maribor doživelo izrazit vzpon. Tako število koncertov kot tudi občinstvo sta se iz leta v leto množili. Mariborčani so imeli priložnost doživeti vrhunske domače in tuje soliste, orkestre ter komorne skupine. Leta 1955 sta v Mariboru nastopila Peter Pears in Benjamin Britten, leta 1956 Češka filharmonija, leta 1962 Godalni kvartet Gewandhaus iz Leipziga, leta 1965 so igrali Bamberški simfoniki, leta 1972 je nastopila Moskovska in leta 1973 Leningrajska filharmonija. Seznam koncertnih programov in izvajalcev skozi sedemdesetletno produkcijo je izjemno dolg in bogat. Po nenadni Filipičevi smrti (1978) je njegovo delo osemnajst let uspešno nadaljevala Metka Čurman (do leta 1996), ki jo je na tem mestu do leta 2008 nasledila Brigita Pavlič in njo Barbara Švrljuga Hergovich. V obdobju med leti 1978 in 1992 je Koncertna poslovalnica poleg Glasbene mladine Maribor in Lutkovnega gledališča Maribor delovala kot delovna enota v organizaciji Kulturnih dejavnosti Rotovž. ⁶ Skupščina občine Maribor je 30. junija 1992 sprejela odlok o ustanovitvi javnega zavoda Kulturno-prireditveni center Narodni dom Maribor, ki je bil vpisan v register 10. septembra 1992. Nadaljeval in nadgradil je tradicijo najpomembnejših programov kulturnega življenja v mestu: Koncertne poslovalnice Maribor, Glasbene mladine Maribor in Festivala baročne glasbe. Koncertna poslovalnica je s selitvijo v Narodni dom Maribor dobila ustrežnejše prostore in pomnožila koncertne dogodke. Danes Narodni dom Maribor uresničuje poslanstvo s prirejanjem gostovanj vrhunskih svetovnih simfoničnih in komornih orkestrov ter solistov v okviru Orkestrskega in Komornega cikla, s kulturnim izobraževanjem otrok in mladine v okviru Mladinskega cikla, Kulturnega dnevnika, Art kampa in gledališkega abonmaja Kekec, z organizacijo glasbenih projektov v okviru cikla Jazz

³ Sprejem Tržaške filharmonije v Mariboru. V: *Vestnik* 2 (1946), št. 29, str. 3.

⁴ Salmič Kovačič: »Zvezdno nebo« nad Mariborom – Sedem desetletij Koncertne poslovalnice Maribor, str. 32.

⁵ Glasbena mladina Maribor. V: *Večer* XXI (1965), št. 262, str. 4; Pirš: 55 let žlahtnega poslanstva. V: *Kaj Kje Kdaj* XXV (2020), št. 12, str. 5.

⁶ Salmič Kovačič: »Zvezdno nebo« nad Mariborom – Sedem desetletij Koncertne poslovalnice Maribor, str. 33.

*Collegium Musicum Maribor, Kazinska dvorana, Maribor, 1983
(Vir: SI_PAM/2064, Narodni dom Maribor, 1946–1992)*

v Narodnem domu in koncertov za izven, z abonmajem Komedija v Narodnem domu Maribor in s predstavami v lastni produkciji ter koprodukciji. Vodil je projekt za pridobitev naziva Maribor 2012, opravljal naloge začasnega sekretariata Evropske prestolnice kulture Maribor 2012 in leta 2013 postal skrbnik naziva Evropska prestolnica kulture Maribor 2012.⁷

Arhivsko gradivo Koncertne poslovalnice Maribor

Med arhivskim gradivom, ustvarjenim med leti 1946 in 1992, ki ga je nasledil Narodni dom Maribor, je gradivo različnih ustvarjalcev glasbenih programov, ki so delovali pred njegovo ustanovitvijo: Koncertne poslovalnice Maribor, Glasbene mladine Maribor, Kulturnih dejavnosti Rotovž, Koordinacijskega odbora koncertnih poslovalnic Jugoslavije, Kulturno-umetniškega društva Študent, Mariborske filharmonije (1951–1961), Sklada za ljubiteljsko kulturo, Skupnosti koncertnih poslovalnic, Zveze kulturnih delavcev, Zveze socialistične mladine, medtem ko se nekaj drobcev gradiva nanaša na zgodovino stavbe Narodnega doma Maribor. Ohranjeno gradivo obsega 36 arhivskih in dve kartotečni škatli, saj je bilo ostalo gradivo uničeno v požaru. Raznovidno gradivo Koncertne poslovalnice Maribor obsega vse od spisovnega gradiva o poslovanju organizacije, sponzorskih dogovorov, statistike izvedenih dogodkov, korespondence, tiskovin, fotografij, objav v medijih do posvetil in avtogramov vrhunskih umetnikov.

Med prevzetim gradivom ne obstajajo ustrezne evidence za uporabo gradiva v obliki delovodnikov ali spisovnih evidenc, ki bi nam pomagale rekonstruirati prvotno ureditev. Ravno v času epidemije koronavirusne bolezni covid-19 so v prostorih Koncertne poslovalnice Maribor naleteli na odkritje posebne vr-

⁷ Valadžija: Narodni dom Maribor, središče in povezovalac kulturnega dogajanja, str. 24.

*Raznovrstno arhivsko gradivo Koncertne poslovalnice Maribor
(Foto: Špela Valadžija)*

ste evidenc. V dveh lesenih kartotečnih škatlah so bile razvrščene kartice: v eni po izvajalcih na dogodkih, medtem ko so v drugi podatki o izvedenih delih na dogodkih v organizaciji Koncertne poslovalnice Maribor v obdobju 1946–1990. Evidenca izvedenih del na dogodkih v organizaciji Koncertne poslovalnice Ma-

*Evidenci Koncertne poslovalnice Maribor v obdobju 1946–1990
(Foto: Špela Valadžija)*

ribor vsebuje popis izvedenih del na kartotečnih karticah, urejenih po abecedni ureditvi avtorjev del. Evidenca izvajalcev na dogodkih v organizaciji Koncertne poslovalnice Maribor obsega popis izvajalcev po ključnih besedah: dirigenti, orkestri, glasbeniki po inštrumentih (violina, violončelo, klavir, klavirska spremljava, harfa, čembalo, tolkala, harmonika, kitara, kljunasta flavta, viola, viola da gamba, orgle, kontrabas, trobila (pozavna, trobenta, rog), pihala (flavta, oboa, klarinet, fagot), vokal (sopran, mezzosopran, alt, tenor, bariton, bas), komorne zasedbe (duo, trio, kvartet, kvintet, oktet), zborovodje, zbori (mešani, moški, mladinski, ženski, pionirski), razno (tamburaški orkestri, ostale prireditve, recitatorji) in folklor. Vsaka evidenca vsebuje približno 200 kartic.

Podatke na gradivu bi bilo treba primerjati z obstoječo evidenco podatkov, ki je objavljena na spletu z naslovom *Arhiv koncertne poslovalnice od 1946 do danes*, ki je bila objavljena leta 2008 in se posodablja ob vsaki izvedeni sezoni.⁸ Podatki so bili izdani na zgoščenki ob knjižici *60 let Koncertne poslovalnice Maribor*, kjer opisujejo tudi metodologijo izdelave te obsežne podatkovne baze, ki je osnova za preučevanje zgodovine in dogodkov Koncertne poslovalnice Maribor.⁹ V obdobju med leti 1946 in 1992 je bil po podatkih iz spletne evidence izveden 1.201 dogodek.¹⁰ Osnovni namen je bil ustvariti bazo podatkov, ki bi služila delu v okviru Koncertne poslovalnice, medtem ko bi hkrati predstavljala tudi vir podatkov morebitnim muzikološkim, zgodovinskim, kulturološkim in drugim raziskavam. Temelji na arhivu koncertnih listov, dokumentaciji o najavah, kritikah in odmevih, objavljenih v časniku *Večer* in drugih medijih ter v strokovni literaturi. Kot vir so uporabili bogato zasebno zbirko koncertnih listov Mateja Svetela, ki jih je opremil z opombami in zaznamki o odstopanjih od najavljenih koncertnih sporedov. Omogoča nam splošno iskanje po ključnih besedah ali napredno po merilih: datum, izvajalec, dirigent, solist, program, kraj in abonma. Izpis, ki ima unikaten URL-naslov, se lahko izvozi v format PDF. Pomankljivost te baze je v nekonsistentnosti podatkov. Vsi preslikani podatki niso preverjeni, v veliki večini koncertnih sporedov niso prepisovali iz izvirnikov. Zaradi lažjega iskanja so se odločili za poenotenje skladb. Navedbe koncertnih skladb na koncertnih listih so bile v prvih desetletjih Koncertne poslovalnice nepopolne. Zgodí se, da niso vpisani vsi izvedeni dogodki, še zlasti ne tisti, ki niso imeli koncertnih listov. Zgodí se, da je na koncertnem listu naveden drug kraj ali datum dogodka kot v bazi, morda je napaka na tiskovini ali so se organizatorji naknadno odločili za spremembo. Za slovití koncert, na katerem je nastopil pianist Benjamin Britten, v bazi najdemo zapis Dvorana Union in datum 21. november 1955, v časniku *Večer* je podatek pred in po koncertu, in sicer, da je bil dogodek izveden v Kazinski dvorani 22. novembra 1955, medtem ko sta v koncertnem listu zapisana datum 22. november 1955 in Unionska dvorana. Za prizorišče oziroma kraj dogodka se uporablja več nazivov (Dom JNA, Narodni dom Maribor; Stolna cerkev Maribor; Mariborska stolnica Maribor), na drugi strani se ob različnih poimenovanjih Dvorane Union (Dvorana TD Polet ...) uporabi ta naziv. Poenotili so zapis priimkov skladateljev, slovenili so le imena tujih izvajalcev in skladateljev, kjer je slovenska različica uveljavljena in v splošni rabi. Ob uporabi baze se navkljub trudu ustvarjalcev opazijo napake v zapisu imen in prepisih programov. Prvi koncert v organizaciji Koncertne poslovalnice 18. marca 1946 ima le en zapis, vendar sta bila dogodka dva, popoldanski in večerni koncert z različnim programom, v bazi je zapisano »večerna ponovitev koncerta«, medtem ko je program obeh koncertov združen. Še zlasti za mladins-

⁸ Arhiv koncertne poslovalnice od 1946 do danes: <https://www.nd-mb.si/informacije/arhiv/arhiv-koncertne-poslovalnice> (dostop: 25. 4. 2023).

⁹ Pavlič: Seznamu prireditev Koncertne poslovalnice ob rob, str. 22–29.

¹⁰ Arhiv koncertne poslovalnice od 1946 do danes: <https://www.nd-mb.si/informacije/arhiv/arhiv-koncertne-poslovalnice> (dostop: 25. 4. 2023).

ske koncerte bi bila potrebna dodatna raziskava, saj koncertnih listov velikokrat ni bilo in niso bili tako pogosto objavljeni v medijih. Po letu 1965, ko je bila ustanovljena Glasbena mladina Maribor, ki je bila enakovredna partnerica Koncertne poslovalnice Maribor, je bilo ločeno tudi evidentiranje koncertov, razen za skupne projekte. Rekonstrukcija programov koncertov je bil zahteven podvig za ustvarjalce baze tudi z muzikološkega vidika, velikokrat je v programu, ki je bil objavljen v koncertnem listu, naveden le priimek skladatelja, medtem ko so zapise skladb poenotili in posodobili. Včasih naknadni rokopisni ali tipkopisni popravek na koncertnem listu nakazuje, da je program izvedel drug izvajalec.¹¹ Zaposleni v Narodnem domu Maribor so vzpostavili sistem posodabljanja podatkovne baze na temelju obrazca, kjer se vodi evidenca sprememb in navede vir, iz katerega je razvidna sprememba. Pri preverjanju podatkov je potrebna previdnost, saj nam tiskovine, izdane pred koncertom, ne zagotavljajo, da je bil dogodek izveden in na kakšen način. Dober primer je programska knjižica Koncertne poslovalnice za sezono 2020/2021, izdana le v elektronski obliki, načrtovan program je bil spremenjen zaradi epidemije, dogodki so bili prestavljeni oziroma odpovedani ali izvedeni na drugačen način. Samo en vir ni dovolj za potrditev verodostojnosti informacij. Na temelju prejšnjega primera bi lahko čez nekaj let sklepali, da so bili dogodki, navedeni v programski knjižici, izvedeni. V veliko pomoč nam služi arhiv časnika *Večer*, a tudi pri tem je potrebna previdnost, saj se je z odmevnim koncertom Luke Šulića decembra 2020 v medijih in na družbenih omrežjih pojavila informacija, da je bil dogodek izveden v Narodnem domu Maribor in ne v Dvorani Union. Vir za preverjanje podatkov je tudi časopis *Kaj Kje Kdaj*, ki ga izdaja Narodni dom Maribor od leta 1996 dalje. Digitalizati so dostopni na spletu.¹² Ni samo napovednik dogodkov in posredovalec obvestil obiskovalcem, ampak tudi priča o aktualnem dogajanju in o zgodovini programov. Je vir informacij tako o vsebini izvedenih dogodkov, saj pojasnjuje pojme, ki so v letnih poročilih le omenjeni, kot tudi o ostalih arhivskih virih, kot so neidentificirane fotografije dogodkov in dogajanja izza odra. Zanimiv je tudi z vidika Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah, ker lahko zasledimo prve objave in objave različnih fotografij. Z muzikološkimi komentarji in razlago ostalih programskih vsebin uporabnikom pomaga pri presoji, kateri dogodki in izvajalci so bili v takratnem obdobju pomembni, ki bi jih nepoznavalci lahko spregledali, katere prireditve so bile v določenem obdobju priljubljene in katere gledališke predstave so navduševale obiskovalce. Pojasnjuje tudi napake v drugih tiskovinah, kot na primer, da je v programski knjižici Mariborske filharmonije 1996/1997 namesto fotografije Mariborske filharmonije objavljena fotografija drugega orkestra, in sicer Moskovske filharmonije, kar se je zgodilo zaradi akronima MF, zapisanega na hrbtni strani. *Kaj Kje Kdaj* se lahko uporabi kot vir za preučevanje kulturne zgodovine za pretekle dogodke, o katerih ta slikovito poroča v prispevkih, medtem ko je verodostojnost podatkov v napovedniku dogodkov treba zaradi sprememb programa preveriti še v drugih virih.

Izmed tiskovin Koncertne poslovalnice Maribor so v največjem številu ohranjeni koncertni listi, s katerimi lahko spremljamo skoraj vse koncerte od prvega dalje. Zbirka koncertnih listov vsebuje koncertne liste tudi drugih organizatorjev (Pevskega društva Moravskih učiteljev, Radia Ljubljana, Maribora in Slovenskega primorja, Glasbene matice v Mariboru, Študentskega pevskega zbora Ljubljanske univerze, Koncertne poslovalnice za Slovenijo, Slovenske filharmonije v Ljubljani, Simfoničnega orkestra Sindikalno kulturno-umetniškega društva Tine Rožanc ...), ki so s programom gostovali v različnih krajih. Na koncertnih listih po letu 1953 zasledimo tudi oglase mariborskih podjetij:

¹¹ Pavlič: Seznamu prireditev Koncertne poslovalnice ob rob, str. 22–29.

¹² Časopis *Kaj Kje Kdaj*: <https://www.nd-mb.si/informacije/novice/casopis-kaj-kje-kdaj> (dostop: 25. 4. 2023).

KONCERTNA POSLOVALNICA – GLASBENA MLADINA
M A R I B O R

MOSKOVSKA FILHARMONIJA
dirigent: KIRIL KONDRASIN

spored:

Sergej Prokofjev: KLASIČNA SIMFONIJA
1891-1953 D dur op. 25
Allegro
Larghetto
Gavotte (non troppo Allegro)
Finale: Molto vivace

Bela Bartok: GLASBA ZA GODALA,
1881-1945 TOLKALA, HARFO
in CELESTO
Andante tranquillo
Allegro
Adagio
Allegro molto

Dimitrij Šostakovič: XV. SIMFONIJA
1906- št. 15
Allegretto
Adagio
Allegretto
Adagio-Allegretto

Maribor, 22. avgusta 1972, ob 20.15 uri v Unionski dvorani

Koncertni list, 1972

*(Vir: SL_PAM/2064, Narodni dom Maribor,
1946–1992)*

Tovarne avtomobilov Maribor, Mariborske tekstilne tovarne, Tovarne Zlatorog Maribor, SGP Konstruktorja, Trgovskega podjetja Merkur, Koloniale, Tkanine, Univerzale in drugih. Tudi tiskovine Koncertne poslovalnice Maribor niso bile urejene po prvotni ureditvi. Najverjetneje so se urejale okoli leta 1993, saj imajo vse tehnične enote v obdobju 1946–1993 enotno pisavo in način označevanja. Takrat so jih vložili v fascikle, kar je olajšalo uporabo in zagotovilo, da so vsi koncertni listi ostali v zbirki na enem mestu. Vendar so se na mestu, kjer so preluknjani, začeli trgati. Plakati so ohranjeni v manjšem obsegu. Za obdobje med leti 1975 in 1983 jih je ohranjenih za eno arhivsko škatlo. Med njimi so se ohranili za naslednje prireditve: Festival baročne glasbe, Mariborske poletne prireditve in Festival komorne glasbe XX. stoletja v Radencih, kjer je Koncertna poslovalnica Maribor sodelovala kot soorganizator. Pričajo tudi, da so še pred Mednarodnim folklornim festivalom Folkart navduševale mariborsko občinstvo folklorne skupine iz različnih držav (Indije, Mongolije, Španije, Sovjetske zveze). Ostale tiskovine, kot na primer bilten oziroma programska knjižica sezone ali festivala, so ohranjene v manjšem obsegu.

Tako Koncertna poslovalnica kot Narodni dom Maribor sta naročala fotografiranje lastnih dogodkov, ki so jih ovekovečili fotografi: Ivan Vinovrški, Dragiša Modrinjak, Mirko Japelj, Igor Napast, Boris Vugrinec, Adrian Grizold, Mišo Hochstätter, fotografi časnika *Večer* in drugi. Pogosto avtor ni naveden. Za fotografiranje nekaterih dogodkov so dogovori ohranjeni, za nekatere se ne ve, ali so sploh obstajali. Malokdaj je znano, kdaj je bila fotografija objavljena oziroma datum prve objave. Le manjši del fotografij je bil razvrščen po ovojnicah, na katerih so po prvotni ureditvi navedeni datum dogodka in vidnejši izvajalci. Ostale fotografije so pomešane in jih je treba urediti. Razvrščanje gradiva, zaradi obilice nerazvrščenih fotografij, še ni končano. Fotografije enega dogodka so združene z ostalimi, ki so bile posnete na tem dogodku in popisane na ravni združenih dokumentov. Pri urejanju je treba preveriti podatke, navedene na hrbtni strani fotografije, saj se zgodi, da zapisani datum ni enak datumu dogodka iz drugih virov. Možno je, da je bil dogodek prestavljen, da je napaka v drugih virih ali da je naveden datum razvijanja fotografije oziroma da so navedeni napačni podatki. V primeru podatkov, zapisanih na hrbtni strani, je bila identifikacija preprostejša in obratno, brez podatkov je zelo zahtevno fotografijo ustrezno umestiti, saj je potrebna obširna raziskava na temelju morebitnih znanih elementov, ki jih lahko

razberemo na fotografiji. Te so urejene kronološko, razen portretnih fotografij, kjer ni znanega datuma in so urejene po abecedi. Razvidno je, da so se zlasti ob obletnicah za pripravo razstav, publikacij, promocijskih materialov, programskih knjižic, objav v časopisu, uporabljale fotografije iz te zbirke, ki niso bile vrnjene na prvotno mesto ali so bili izbori vstavljeni v novo ovojnico z drugimi napisi (solisti, dvorane, razno ...). Veliko škode je povzročila uporaba izvirnih fotografij na razstavah, saj so bile te tam izpostavljene različnim škodljivim vplivom, od lepljenja na različne podlage do svetlobe in vlage. Za starejše obdobje Koncertne poslovalnice Maribor obstajajo fotografije izvirno na fotografskem papirju in nekateri negativni na filmu, sem in tja se najde kakšen diapozitiv. Med fotografijami so se ohranile tudi predstavitvene fotografije nekaterih izvajalcev.

Že od začetkov Koncertne poslovalnice Maribor so zbirali tudi koncertne kritike iz različnih časopisov. Večina jih je bila objavljena v časnikih *Vestnik* in *Večer*, ki je redno poročal o koncertnem dogajanju v Mariboru. Ohranila so se tudi besedila radijskih oddaj Glasbena mladina, ki sta jih ustvarjali Glasbena mladina Slovenije in Glasbena mladina Maribor, ki je delovala kot enakovredni del Koncertne poslovalnice Maribor. Ob deseti obletnici so 15. decembra 1975 na Radiu Maribor prvič predvajali oddajo z naslovom Glasbena mladina. Na sporedu je bila enkrat mesečno in je trajala pol ure. Koncept oddaje je bil odvisen od dogodkov v organizaciji Glasbene mladine Maribor, Koncertne poslovalnice Maribor in od drugih dogodkov, povezanih z glasbenim življenjem. Ustvarjalci oddaj so bili člani Glasbene mladine Maribor. Med letoma 1975 in 1977 se je ohranilo petindvajset zapisov oddaj, med njimi tudi šest oddaj Glasbena mladina Slovenije.¹³

Še posebno zanimive so zahvale in osebna posvetila nastopajočih, ki pričujejo o navdušenju nad izjemno toplim mariborskim občinstvom, nad natančno in skrbno organiziranimi prireditvami ter gostoljubnimi organizatorji, ki so si na tak način pridobili izjemne izvajalce, saj si jih drugače Maribor ne bi mogel privoščiti. V ozadju izvedenih koncertov so se prepletale zgodbe posameznikov, tako velikih izvajalcev, entuziastičnih prirediteljev kot čudovitega občinstva.¹⁴ Posvetila in podpisi velikih umetnikov bogatijo tudi koncertne liste in fotografije. Eden izmed zakladov zbirke avtogramov umetnikov je podpis slovitega Louisa Armstronga – Satchma, ki se je ohranil z vstopnico z njegovega prvega koncerta v Ljubljani, ki je bil na Gospodarskem razstavišču 31. marca 1959 in priča o zanimivem koncertu, ki se je začel malo pred polnočjo, saj je imelo letalo, ki je pristalo v Zagrebu, zaradi slabega vremena zamudo. Nastopil je takoj, ko je prisel in okoli druge ure zjutraj je v lepi slovenščini zaželel občinstvu *dobro jutro*. Koncerta se je udeležilo opazno število Mariborčanov.¹⁵ Z njim se je najverjetneje srečal Ferdo Filipič, vodja Koncertne poslovalnice Maribor, ki je sprejemala rezervacije vstopnic in organizirala prevoz na koncert z vlakom.

Zaključek

Pestro arhivsko gradivo Koncertne poslovalnice Maribor in Glasbene mladine Maribor služi raziskovalcem različnih področij. Poleg omenjenega gradiva iz fonda SI_PAM/2064 Narodni dom Maribor, 1946–1992, je to ohranjeno tudi v fondih SI_PAM/1214 Glasbena matica Maribor, 1919–2005 in SI_PAM/1906 Srednja glasbena in baletna šola Maribor, 1945–2002. Tudi posnetki koncertov veljajo za pomembno arhivsko gradivo. Ohranjeni so tako nekateri radijski po-

¹³ Valadžija: Narodni dom Maribor, središče in povezovalac kulturnega dogajanja, str. 22.

¹⁴ Kristovič: Odtisi glasbe – Razstava fotografij s koncertov v organizaciji Koncertne poslovalnice Maribor iz let 1946–2016, str. 54–61.

¹⁵ Armstrong navdušil Slovence. V: *Večer* 15 (1959), št. 75, str. 3.

snetki koncertov, ki jih je snemal Radio Maribor, kot tudi televizijski posnetki RTV Slovenija in so ohranjeni v njihovem arhivu. O delovanju koncertne poslovalnice sta redno poročala tudi časnik *Večer* in njegov predhodnik *Vestnik*.

Organizatorji kulturnih dogodkov predano s svojim znanjem in z izkušnjami izpolnjujejo svoje poslanstvo, da so raznovrstni kulturno-umetniški dogodki dostopni čim širšemu krogu obiskovalcev. Tako koncerti kot ostale uprizoritve so edinstveni in neponovljivi ter že po izvedbi ostanejo spomin, ki brez zapisa hitro utone v pozabo. Pomembno je, da tovrstne kulturne institucije skrbijo za ustvarjanje arhivskega gradiva in da ga ohranijo do predaje v pristojni arhiv.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Pokrajinski arhiv Maribor

SI_PAM/2064, Narodni dom Maribor, 1946–1992.

LITERATURA

Kristovič, Tadeja: Odtisi glasbe – Razstava fotografij s koncertov v organizaciji Koncertne poslovalnice Maribor iz let 1946–2016. V: *70 let Koncertne poslovalnice Narodnega doma Maribor* (ur. Barbara Švrljuga Hergovich). Maribor: Kulturno-prireditveni center Narodni dom Maribor, 2016, str. 54–61.

Pavlič, Brigita: Seznamu prireditev Koncertne poslovalnice ob rob. V: *60 let Koncertne poslovalnice Maribor* (ur. Brigita Pavlič). Maribor: Kulturno-prireditveni center Narodni dom Maribor, 2006, str. 22–29.

Potočnik, Dragan: *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941*. Maribor: Literatura, 2003.

Salmič Kovačič, Karmen: »Zvezdno nebo« nad Mariborom – Sedem desetletij Koncertne poslovalnice Maribor. V: *70 let Koncertne poslovalnice Narodnega doma Maribor* (ur. Barbara Švrljuga Hergovich). Maribor: Kulturno-prireditveni center Narodni dom Maribor, 2016, str. 30–36.

Valadžija, Špela: Narodni dom Maribor, središče in povezovalac kulturnega dogajanja. V: *Mesto, dom, vrata. Narodni dom Maribor – 30 let* (ur. Karolina Babič). Maribor: Kulturno-prireditveni center Narodni dom Maribor, 2022, str. 17–25.

ČASOPISNI VIRI

Armstrong navdušil Slovence. V: *Večer* 15 (1959), št. 75, str. 3.

Glasbena mladina Maribor. V: *Večer* 21 (1965), št. 262, str. 4.

Pirš, Maja: 55 let žlahtnega poslanstva. V: *Kaj Kje Kdaj* 25 (2020), št. 12, str. 5.

Sprejem Tržaške filharmonije v Mariboru. V: *Vestnik* 2 (1946), št. 29, str. 3.

INTERNETNI VIRI

Arhiv koncertne poslovalnice od 1946 do danes: <https://www.nd-mb.si/informacije/arhiv/arhiv-koncertne-poslovalnice> (dostop: 25. 4. 2023).

Časopis Kaj Kje Kdaj: <https://www.nd-mb.si/informacije/novice/casopis-kaj-kje-kdaj> (dostop: 25. 4. 2023).

SUMMARY

THE ARCHIVAL MATERIAL OF THE CONCERT MANAGEMENT MARIBOR

To this day, Concert Management Maribor, one of the organisers of Maribor's post-World War II cultural revival, has given the city's citizens access to serious music. The Cultural and Event Centre Narodni dom Maribor still maintains and enhances its traditional cultural programmes, fulfilling its objective to enable the widest range of visitors to experience a variety of living cultures. Although the institution worked in various organisational forms, it continuously made sure that quality events were held every season. We detect a diversified concert setting from the various archival materials that were preserved after the fire. It provides information about the rich musical past, not only about the business of the organisation but also about the many concerts of top musicians and the biggest orchestras, as well as personal stories. For the study of the history of the institution, Narodni dom Maribor publishes various aids and digitised materials online. Among them is the basic tool, *The Archives of the Concert Management from 1946 to the present day*. At the same time, before the archives were transferred to the Regional Archives of Maribor, a register of performed events was discovered in the form of a file, which is classified both by performers and by performed works at events organised by the Concert Management Maribor in the period 1946–1990. Archival material from other creators attests to its activities as well. Due to its diversity, this archival material is attractive to various users who study this kind of cultural heritage, so it is important that such cultural institutions take care of its creation and preservation until it is transferred to the competent archive.

1.04 Strokovni članek

UDK 930.25:766(497.4Ptuj)"1916/2022"

Prejeto: 3. 5. 2023

Ureditev zbirke plakatov v Zgodovinskem arhivu na Ptuj

NATAŠA MAJERIČ KEKEC

univ. dipl. zgodovinarica, arhivska svetovalka
Zgodovinski arhiv na Ptuj, Vičava 5, SI-2250 Ptuj
e-pošta: natasa.majeric@arhiv-ptuj.si

Izvleček

Članek obravnava ureditev in digitalizacijo Zbirke plakatov Zgodovinskega arhiva na Ptuj. Velik del zbirke je bil prevzet ob nastanku arhiva v letu 1955 od Mestnega muzeja v Ptuj. Zbirka je bila prvič urejena in popisana leta 1980 ter nato dopolnjena v letih 2004 in 2021, ko je bila tudi digitalizirana zaradi lažje uporabe plakatov in varovanja teh pred poškodbami. Digitalizacija arhivskega gradiva je postala nepogrešljiv korak v ohranjanju zgodovinske dediščine in omogoča širši javnosti dostop do dragocenih virov. V članku so predstavljene koristi in izzivi v procesu digitalizacije ter njena izvedba. Poudarjena je tudi vloga digitalnih tehnologij pri ohranjanju zgodovine in spodbujanju raziskovanja ter izobraževanja v sodobnem digitalnem svetu.

Ključne besede:

plakat,
digitalizacija
gradiva,
Zgodovinski arhiv
na Ptuj

Abstract

EDITING OF THE COLLECTION OF POSTERS IN THE HISTORICAL ARCHIVES IN PTUJ

The article deals with the arrangement and digitisation of the Collection of posters from the Historical Archives in Ptuj. A large part of the collection was acquired from the City Museum in Ptuj when the archive was established in 1955. The collection was first arranged and described in 1980 and then accrued in 2004 and 2021, when it was also digitised to facilitate the use of posters and protect them from damage. The digitisation of archival material has become an indispensable step in the preservation of historical heritage and enables the general public to access valuable resources. The article discusses the benefits and challenges of the digitisation process and its implementation. It also emphasises the role of digital technologies in preserving history and promoting research and education in the modern digital world.

Key-words:

poster,
digitisation of
archival material,
Historical
Archives in Ptuj

Plakat¹ kot medij za najbolj raznoliko javnost

Plakati so se v Sloveniji pojavili vsaj že konec 18. stoletja, o čemer tudi priča najstarejši ohranjeni gledališki plakat iz leta 1798, ki vabi na veseloigro Gostilniški politik, in ga hrani Zgodovinski arhiv na Ptuju v Zbirki muzejskega društva Ptuj. Temeljni namen plakatov je bila potreba po sporočanju in komuniciranju, medtem ko je mesto njegovega komuniciranja bila ulica, javni prostor. Plakat nagovarja, vabi, usmerja, opozarja, predstavlja, prepričuje.² Ima pomembno družbeno vlogo in nosi odgovornost za sporočila, ki jih prinaša. Je medij komunikacije, ki želi doseči najširšo in najbolj raznoliko javnost, doseči vse mimoidoče. Je več kot le informacija, saj vpliva na javno mnenje, a hkrati je avtorsko oblikovan izdelek.³

Pri plakatu je danes bistven slikovni del, ki naredi sporočilo privlačno in hitro zapomljivo. Prvi plakati so bili oblikovno še skromni, večinoma zgolj tipografski in redko okrašeni z ilustracijami.⁴ Fotografije s konca 19. stoletja kažejo, da so bila v mestih plakatna mesta, odrejene lokacije, kjer so smeli plakate tudi obesiti (običajno so bili to stebri, table ali izpostavljeni zidovi stavb). Prvi plakati so predstavljali uradna oznanila, razglase, odloke državne in lokalnih oblasti, sledila so vabila na manifestacije in druge dogodke, veliko je bilo reklamnih sporočil, ki so vabila kupce po nakupih.⁵ Na razvoj plakatov so posredno vplivale ilustracije v periodičnem tisku in množična reprodukcija, ki je omogočila širjenje podob v široko dostopnih oblikah tiskanega gradiva.⁶

Predstavitev Zbirke plakatov

Osnova Zbirke plakatov predstavljajo plakati, ki jih je zbiral Muzejsko društvo na Ptuju in ki jih je ob nastanku Mestnega arhiva v Ptuju leta 1955 predal Pokrajinski muzej v Ptuju. V zbirki so tudi plakati, ki ne spadajo v to kategorijo, saj ne obveščajo, ne vabijo in ne razglašajo (npr. plakat Grbi slovenskih občin), vendar so bili glede na obliko uvrščeni v zbirko. Zbirka je bila prevzeta v neurejenem stanju, količina in časovni okvir nastanka plakatov sta bila ob prevzemu nedoločljiva, medtem ko je bila urejena in popisana v letu 1980, nato se je dopolnjevala in se še zmeraj dopolnjuje. Ob prvem urejanju je bilo popisanih 396 plakatov. Eden od prvih in najpogostejših načinov za dopolnjevanje zbirke je bilo izvzemanje plakatov iz fondov ob njihovem urejanju (medtem se je v arhivskem popisu osnovnega fonda navedlo, da je bil plakat izvzet in priključen zbirki). To izvzemanje in priključevanje sta se izvajali zaradi priročnosti hranjenja plakatov (tako so bili plakati poravnani in fizično primerno hranjeni – vendar se je ob urejanju spregledalo načelo prvotne ureditve in provenience, a je očitno prevladala skrb za njihovo fizično ohranitev kot upoštevanje načel, saj se s tem ni porušila interpretacija plakata). Večje skupine plakatov so tako bile izvzete iz fondov Glasbena šola Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj, Zgodovinski arhiv na Ptuju, Gledališče Ptuj, Planinsko društvo Ptuj, Zveza kulturnih organizacij Ptuj, zbirka Varia in Folklorno društvo Ptuj.

Ob prvem urejanju in popisovanju zbirke so bili oblikovani posamezni sklopi (serije) glede na podobno vsebino ali ustvarjalca (volilni plakati, politični plakati, plakati iz časa druge svetovne vojne, plakati gledaliških predstav, plaka-

¹ Plakat: <https://fran.si/> (dostop: 10. 4. 2023). Plakat (tudi lepak) je večji list, pola papirja z obvestilom, vabilom, razglasom, pritrjena na javnem prostoru (z dodanimi likovnimi prvini).

² Požar: *Stoletje plakata*, str. 9–10.

³ *Enciklopedija Slovenije*, zv. 8, str. 369.

⁴ Požar: *Stoletje plakata*, str. 16.

⁵ *Enciklopedija Slovenije*, zv. 8, str. 369.

⁶ Požar: *Stoletje plakata*, str. 19.

ti glasbenih, kulturnih in športnih prireditvev, humanitarnih, okoljevarstvenih in drugih dnevo ali dogodkov ...). Plakati so bili vloženi v papirnat ovoj, ki so bili izdelani v arhivu, medtem ko so bili ovoj odloženi v kovinske predalnike.

Zbirka je po digitalizaciji in dopolnjevanju v letu 2021 dobila dokončno oblikovane serije plakatov: plakati iz obdobja druge svetovne vojne (264 plakatov), plakati sindikalnih prireditvev (92 plakatov), plakati kulturnih prireditvev (422 plakatov), plakati športnih prireditvev (24 plakatov), gledaliških predstav (110 plakatov), politični – volilni plakati (181 plakatov), turistično propagandni plakati (18 plakatov), plakati s humanitarno (26 plakatov) in ekološko vsebino (štirje plakati), plakati kurentovanja (31 plakatov) in plakati posameznih ustvarjalcev: Glasbene šole Ptuj (84 plakatov), Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož (119 plakatov), Folklornega društva Ptuj (28 plakatov), Planinskega društva Ptuj (19 plakatov), Galerije Drava (28 plakatov), Zveze socialistične mladine Ormož (10 plakatov) in plakati z različno vsebino, ki ne spadajo v nobeno izmed prej navedenih serij (103 plakati). Najstarejši plakat v zbirki je iz leta 1916, in sicer Razglas župana mesta Ptuj Josefa Orniga, s katerim mestna oblast poziva k podpisovanju četrtega vojnega posojila. Geografsko se plakati nanašajo predvsem na Štajersko (Ptuj, Ormož, Maribor z okolico in Celje), nekaj jih je iz drugih slovenskih krajev in nekaj iz tujine (Hrvaška, Avstrija ...). Zbirka se je ob urejanju v letu 2021 in nato še v letu 2023 dopolnila z novimi plakati, ki smo jih v arhiv prevzeli v zadnjih letih. Zbirka ima po zaključku popisovanja v marcu 2023 1.956 plakatov.

Najštevilčnejšo serijo plakatov predstavljajo plakati najrazličnejših kulturnih prireditvev in zajemajo obdobje od leta 1919 do danes. Serija vsebuje plakate razstav, prireditvev Zgodovinskega arhiva na Ptuj, razstav in prireditvev drugih kulturnih institucij, praznovanj občinskega praznika Mestne občine Ptuj, koncertov zasebne glasbene šole sv. Petra in Pavla na Ptuj, prireditvev društva izobražencev Viktorina Ptujkega, raznih koncertov, srečanj, praznovanj jubilejev institucij, krajev in dogodkov.

Druga po številu je serija plakatov iz obdobja druge svetovne vojne in zajema plakate med leti 1941 in 1945. V vojnem obdobju je na zasedenem ozemlju nastajal plakat z mobilizacijsko, s kolaboracionistično in proti osvobodilnemu boju usmerjeno sporočilnostjo, zajeti so tudi razni razglasi in odredbe okupacijske oblasti, vabila na kulturne in športne prireditve, žal so med njimi tudi objave na smrt obsojenih talcev. Propagan-

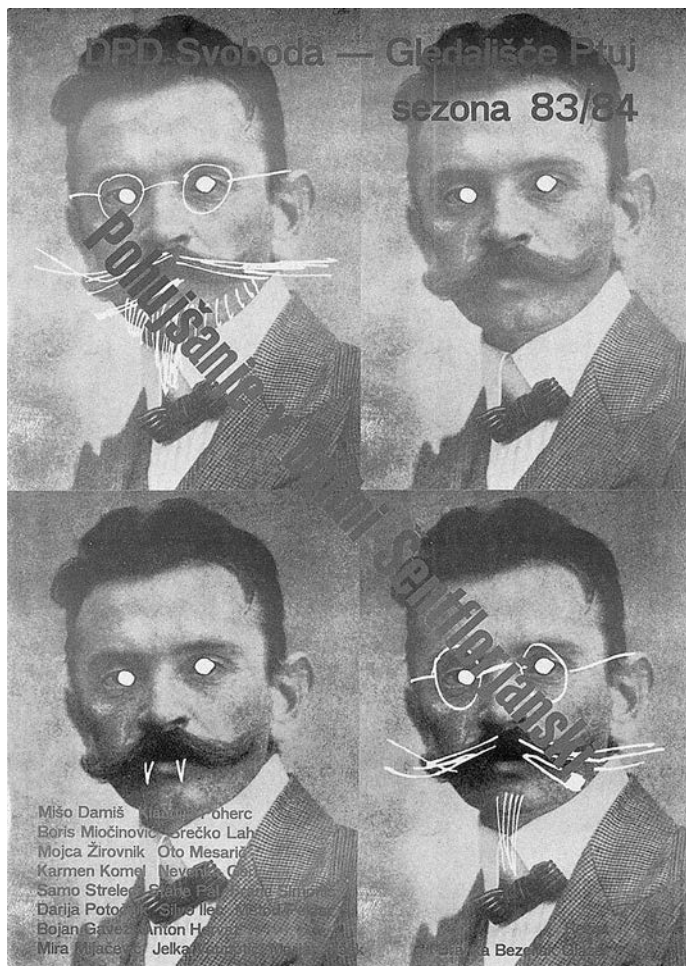

Najstarejši plakat v zbirki: Razglas župana mesta Ptuj Josefa Orniga za podpisovanje 4. vojnega posojila med 17. aprilom in 15. majem 1916 (Vir: SI_ZAP/0097, ovoj 64, št. 1161)

dni plakati okupatorja so uporabljali sporočilno vrednost simbolov s čim manj besedila (običajno le en stavek), ki je bilo populistično in čustveno, z nazornimi ilustracijami in barvnim tiskom. Nacistična propaganda je bila vizualno dodelana in vsebinsko načrtovana ter je vzbujala zanimanje. Iz prvega vojnega leta so predvsem razglasili in odredbe oblasti, v letu 1942 se razglasom pridružijo sezname ustreljenih talcev, v letu 1943 se pojavijo vabila na razne prireditve, precej propagandnih plakatov je brez letnice izdaje.

Med številčnejše serije plakatov spadajo tudi volilno politični plakati, katerih nastanek sega v leto 1947, medtem ko je glavšina plakatov iz osemdesetih let in vse do danes. Plakati so imeli namen obveščanja o kongresih, zborovanjih, manifestacijah, volitvah, o prvih demokratičnih volitvah v letu 1990, hranjeni so tudi plakati kandidatov na lokalnih in državnih volitvah, na katerih so običajno predstavljene fotografije kandidatov.

Tudi gledališki plakati so v zbirki plakatov ohranjeni v večjem številu in zajemajo plakate od leta 1951 do danes. V seriji so predvsem plakati gledaliških predstav Delavsko prosvetnega društva Svoboda Ptuj, ostali plakati so gostovanja drugih gledališč na Ptuju. Gledališki plakat govori o predstavi, njenih ustvarjalcih in tudi o avtorju plakata. Plakat skoraj vedno nastaja vzporedno s predstavo in je tako odsev ali odtis avtorskega branja gledališke igre oziroma režiserjeve vizije predstave, ki mora izpostaviti značilnosti gledališke umetnine. Je neke vrste okno, skozi katerega se vidi v predstavo in v nas (morda) budi željo, da bi stopili skozenj.⁷ Pri oblikovanju gledaliških plakatov amaterskih gledaliških skupin, med katere je spadala gledališka skupina Delavsko prosvetnega društva Svoboda Ptuj in kasneje Teatra III na Ptuju, seveda ni bilo denarja za najemanje znanih grafičnih oblikovalcev. Gledališki plakati so vse do osemdesetih let brez ilustracij, zgolj tipografski, z navedenimi podatki o sodelujočih pri predstavi, kje bo predstava potekala in kdaj. Dodani so še podatki, ali gre za krstno uprizoritev, premiero ali reprizo. Več umetniške domišljije si je dovolila - izrazila gledališka skupina Teater III (ki je delovala je v okviru Delavsko prosvetnega društva Svoboda Ptuj) in se je pri oblikovanju plakatov obrnila po pomoč k Ptujčanom, ljubiteljskim risarjem in oblikovalcem, včasih so izdelavo plakata prepustili domišljiji in umetniškemu ustvarjanju kar sodelujočim igralcem pri predstavi (predvsem so bili to srednješolci). Pla-

Plakat predstave DPD Svobode Gledališča Ptuj,
Ivan Cankar: *Pohujšanje v dolini Šentflorjanski*,
režija Branka Bezeljak
(Vir: SI_ZAP/0097, ov. 53, št. 924)

⁷ Bernik: *Slovenski gledališki plakat*, str. 4.

kati gledališke skupine Teater III so vzbujali v lokalnem okolju precej razburjenja in pozornosti.

Načini pridobivanja plakatov

Zbirka se je dopolnjevala nesistematično (priložnostna darila, izvzemanje iz drugih fondov), dokler nismo po letu 2005 navezali stika s Turistično informativnim centrom Ptuj, ki je plakate prireditelj prejemal od organizatorjev prireditev z namenom, da bi jih nalepili v svojih prostorih. Ta naveza je trajala dobrih deset let, ko se je zaključila, ker TIC Ptuj ni več prejemal in lepil plakatov v svojih prostorih. Čez nekaj časa smo navezali stik s Komunalnim podjetjem Ptuj, ki je zadolženo za lepljenje plakatov na javnih mestih. Ta praksa pridobivanja plakatov se je obdržala do danes. Podjetje shrani po en primer plakata, ki ga dobi od organizatorjev prireditev in dogodkov. Prevzem plakatov se opravi enkrat do dvakrat na leto, medtem ko se mikro valorizacija nato opravi v arhivu (izbor prireditev, ki se arhivirajo). Zbirajo se plakati kulturnih, športnih, glasbenih prireditev, politični plakati ter plakati drugih pomembnih dogodkov na Ptuj in okolici. V času parlamentarnih in lokalnih volitev arhivistka prosi za pomoč pri zbiranju plakatov sorodnike in prijatelje iz sosednjih občin na področju Upravne enote Ptuj in Ormož, saj v posameznih občinah za lepljenje teh skrbijo člani strank kar sami in tega zanje ne opravi nobena služba. Plakati se po koncu volitev odstranijo s panojev, namenjenih lepljenju plakatov. Na ta način se ne zbere veliko plakatov.

Težave pri rokovanju s plakati

Ker se je pri rokovanju s plakati izkazalo, da je prvotna ureditev nepraktična in možnost poškodb na gradivu velika, je bila sprejeta odločitev za digitalizacijo celotne zbirke, s čimer sta se omogočili večja zaščita in bolj praktična oblika hranjenja plakatov. Ob tem sta se pojavila dva predloga za njihovo zaščito in lažjo uporabo, in sicer premestitev plakatov v nove trdnjše ovoje (iz trde lepenke) in njihova digitalizacija, kar se je tudi izvedlo v letu 2021.

Urejanje in popisovanje zbirke

Ob prvem urejanju v letu 1980 je vsak plakat dobil zaporedno številko, medtem ko so bili plakati podobne vsebine ali istega ustvarjalca združeni v ovoj. Plakati s podobno vsebino so bili ob naslednjih dopolnjevanjih zbirke uvrščeni v nove ovoje. Na ta način so se serije (ovoji) s podobno vsebino začele ponavljati.

Ob urejanju in dopolnjevanju zbirke v letu 2021 je bilo preverjenih vseh 1.160 plakatov (ali so oštevilčeni in ali so na pravem mestu v ovoj), istočasno je bil dopolnjen arhivski popis (naslovi plakatov iz obdobja okupacije so bili še v tujem jeziku in jih je bilo treba prevesti v slovenski jezik, pri drugih je bilo treba dopolniti, popraviti naslov). Plakati so imeli na hrbtni strani zaporedno številko in številko ovoja. Prvotna številka ovoja se ob preverjanju ni spreminjala, saj bi z njenim spreminjanjem podaljševali (mogoče po nepotrebnem?) urejanje gradiva. Iz zbirke so bili tudi izločeni multiplikati (ponekod je bilo tudi do deset izvodov) tako, da so se pustili plakati do leta 1945 v štirih izvodih, medtem ko so plakati po letu 1945 ohranjeni največ v treh izvodih. Zadnje dejanje novega preurejanja zbirke je bilo vlaganje ovojev (serij) v nove, trše ovoje, ki smo jih naredili v arhivu. Ker so ti ovoji iz trde lepenke, bi zamenjava vseh ovojev količinsko precej povečala obseg zbirke. Da bi se temu izognili, smo vložili v nov

trši ovoj več manjših ovojev (glede na število plakatov v posameznem ovojju). Posamezni ovoji so odloženi v predale v predalnikih, ki predstavljajo v popisu tehnično enoto.

Ob popisovanju v programu scopeArchiv so se oblikovale posamezne serije (glede na vsebino ali ustvarjalca gradiva). S tem načinom je možno pregledati zbirko na »hitro« v primerjavi s popisom po vrstnem redu. Seveda si lahko raziskovalec pri iskanju pomaga tudi s ključnimi besedami, saj vseh plakatov ni bilo mogoče razvrstiti po vsebini v posamezne serije.

Pri popisovanju posameznih plakatov v okviru posamezne serije ali pod-serije se je upošteval čas nastanka. Pri dopolnjevanju arhivskega popisa v programu scopeArchiv lahko popisno enoto – plakat priključimo k seriji glede na čas nastanka v okviru posamezne serije (slabost tega načina je preštevilčenju signatur, medtem ko je dobra stran serija, urejena glede na čas nastanka) ali plakat priključimo k seriji po vrstnem redu ne glede na čas nastanka (s tem se izognemo preštevilčenju, vendar nimamo več urejene serije po času nastanka).

Digitalizacija plakatov

Digitalizacija omogoča večje materialno varstvo in posledično boljše ohranjanje arhivskega gradiva. Fizični dokumenti so pri njihovi uporabi izpostavljeni tveganju poškodb, izginotju ali uničenju zaradi naravnih nesreč, obrabe ali človeške napake. Z ustrezno digitalno shrambo in varnostnimi kopijami je mogoče zagotoviti dolgoročno ohranjanje arhivskih dokumentov. Digitalizacija zahteva, da plakat fizično zajamemo ali skeniramo.

Prvi izziv pri digitalizaciji plakatov predstavlja predvsem njihova velikost. Plakati so običajno večjih dimenzij (vse do A0 oziroma B0), največji plakat v zbirki je na primer dimenzije 96*68 cm. Pri tem se lahko srečamo s težavami, kot so omejeni prostori za skeniranje ali prilagajanje velikosti plakata digitalnemu formatu. Ena od rešitev je uporaba visokokakovostnega optičnega bralnika, fotografiranje plakata z visokoresolucijsko kamero ali digitalizacija s ploskovnim optičnim bralnikom večjega formata (za dimenzije A0). V to kategorijo izzivov spadata tudi fizično stanje in občutljivost plakatov, kar posledično zahteva ta previdno ravnanje med postopkom digitalizacije.

Drugi izziv predstavlja ohranjanje kakovosti. Plakati pogosto vsebujejo podrobnosti, barve in teksturo, ki jih je treba ustrezno ohraniti pri digitalizaciji. Pomembno je, da uporabimo ustrezno opremo in nastavitve za zajemanje visoke ločljivosti in barvnih nians. Prav tako je treba uporabiti primerno programsko opremo za obdelavo slik, ki ohranja čim več podrobnosti.

Pri digitalizaciji plakatov predstavljata izziv tudi shranjevanje in upravljanje digitaliziranih plakatov. Digitalizirani plakati zavzemajo veliko prostora na trdem disku ali strežniku. Pomembno je, da uporabljamo učinkovite metode shranjevanja in organizacije ali specializiranih programov za upravljanje digitalnih zbirk, da bi bile digitalne kopije preprosto dostopne.

Ker Zgodovinski arhiv na Ptuju še nima sprejetih notranjih pravil, v katerih bi bilo natančno naveden postopek digitaliziranja arhivskega gradiva, smo za osnovo digitalizacije Zbirke plakatov uporabili Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah.⁸

38. člen Pravilnika o enotnih tehnoloških zahtevah določa dejavnosti, ki jih je treba izvesti ob pretvorbi in zajemu dokumentarnega in arhivskega gradiva, izvirno nastalega v fizični obliki. Postopka pretvorbe in zajema dokumentarnega in arhivskega gradiva, izvirno nastalega v fizični ali analogni obliki (digitalizacija), vključujeta najmanj:

⁸ Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah. V: *Uradni list RS*, št. 111/2020.

1. merila za izbiro gradiva ob upoštevanju velikosti gradiva, njegove ohranjenosti, količine in pogostosti uporabe;
2. pregled gradiva;
3. evidentiranje vseh enot dokumentarnega in arhivskega gradiva, ne glede na obliko ali nosilec zapisa, nastanek in druge tehnološke značilnosti;
4. pripravo gradiva, ki obsega:
 - a) zlaganje po vrstnem redu, oštevilčenje strani oziroma preverjanje številčenja,
 - b) čiščenje, odstranjevanje sponk, lepilnih trakov,
 - c) restavratorske posege (če so potrebni),
 - d) razvrščanje (vsebinsko, kronološko, po serijah),
 - e) pripravo tehničnih navodil za digitalizacijo (kontrolni seznam),
 - f) transkripcijo nečitljivega besedila (če je mogoča),
 - g) pripravo metapodatkov in podatkovnega ovitka;
5. pravilno pretvorbo ter zajem vsebine dokumentarnega in arhivskega gradiva v digitalno obliko, ki:
 - a) obsega vse ključne vsebinske podatke,
 - b) zajema ali ustvari vse potrebne metapodatke, vključno s podatki, ki zagotavljajo celovitost (neokrnjenost vsebine), avtentičnost (dokazljiva povezanost reprodukcij z vsebino izvirnega dokumentarnega in arhivskega gradiva in njegovim izvorom) in uporabnost gradiva (omogočanje popolne interpretacije podatkov kot smiselne informacije z možnostjo identifikacije enot gradiva), ter omogoči strogo nadzorovano in dokumentirano dodajanje teh podatkov,
 - c) obsega dodane vsebinske in tehnične metapodatke, ki so posebej in jasno ločeni, shranjeni in drugače označeni od izvirnih podatkov, ter vse pomembne opombe in podatke o postopku zajema in izvirnikih;
6. postopek digitalizacije, s katerim se zagotovijo:
 - a) digitalizati z najmanj 300 dpi,
 - b) digitalizati z najmanj 600 dpi za gradivo, ki je manjše od A6 (148 x 105 mm) ali ima velikost pisave enako ali manjšo od 5 pt,
 - c) digitalizati z najmanj 600 dpi za slikovno gradivo,
 - d) glede na vrsto digitalizacije barvna globina 8 bitov za sivinski digitalizat in barvna globina 24 bitov za barvni digitalizat,
 - e) formati digitalizatorov za dolgoročno e-hrambo, ki jih državni arhiv objavlja na svoji spletni strani,
 - f) digitalizati najmanj v ciljni resoluciji in ne ustvarjeni z interpolacijo,
 - g) digitalizati, ki se jim pri pretvorbi v formate za dolgoročno hrambo ne zmanjša resolucija;
7. samodejno ali ročno kontrolo pravilne digitalizacije za odpravo napak ali odstopanj;
8. evidentiranje digitaliziranega gradiva ter
9. hrambo zadostnega obsega dokumentacije, ki dokazuje, da uporabljena orodja, metode in postopki digitalizacije zagotavljajo zanesljiv zajem v digitalno obliko.

Za digitalizacijo Zbirke plakatov smo se odločili zaradi njihovega materialnega varstva in možnosti hitrejšega pregledovanja plakatov v Virtualni arhivski čitalnici. Ker arhiv nima digitalnega optičnega bralnika, primerne za digitalizacijo tako velikih formatov, kot so največji plakati, jih je bilo treba fotografirati. Postopek digitalizacije Zbirke plakatov smo opravili v lastni režiji z digitalnim aparatom Nikon D850, ki ima 45.7MP BSI CMOS senzor z možnostjo konverzije iz NEF-formata zapisa v TIFF-format.

Za uspešno fotografiranje je treba plakate najprej pripraviti. Plakat mora biti čim bolj raven in brez gub, saj te lahko vplivajo na kakovost posnetka. Plakate smo kar nekaj tednov ravnali z obtežitvijo. Za boljšo stabilnost je priporočljivo

*Zgodovinsko društvo v Ptuj vabi na Veliko kurentovanje 27. februarja na Ptuj
(Vir: SI_ZAP/0097, št. ovoja 33, št. plakata 482)*

uporabiti stativ za fotoaparat. Pri fotografiranju je pomembno doseči enakomerno in nevtrarno osvetlitev plakata. Idealno je uporabiti osvetlitev, ki preprečuje bleščanje in odseve, kar lahko dosežemo z uporabo luči pod kotom ali s polarizacijo filtrov. Natančno fokusiranje je ključno za pridobitev ostre slike.

Uporabiti je treba funkcijo ročnega ostrenja in preveriti, ali je plakat jasno viden na zaslonu ali iskalu fotoaparata. Ko je fotoaparat pravilno postavljen, izvedemo snemanje. Za najboljše rezultate je treba uporabiti čim nižjo ISO-vrednost, kar zmanjša digitalni šum.

Plakati prav zaradi velikosti pogosto utrpijo poškodbe, kot so zbledela barva, raztrganine ali umazanija. Pri digitalizaciji je mogoče te poškodbe odpraviti z uporabo računalniškega retuširanja in obnavljanja slik, vendar tega nismo naredili. Raztrganine smo popravili, jih zalepili s papirnatim lepilnim trakom, namenjenim lepljenju knjig in dokumentov (podjetja Neschen).

Obdelava slik, kot so korekcija osvetlitve, barvna prilagoditev, odpravljanje napak ali digitalna restavracija, je ključna za doseg visoke kakovosti digitaliziranih dokumentov.

Pri fotografiranju je bila uporabljena tri-točkovna osvetlitev za zagotavljanje idealnih svetilnih pogojev. Vsak posnetek je bilo treba naknadno obdelati, izvedena je bila izravnava beline in barvna korekcija s pomočjo tablice XRITE color checker, izvedeni so bili izravnava popačenja leč, izrez objekta (plakata) in popravek perspektive. Fotografije so hranjene v TIFF-formatu 400 dpi (pravilnik⁹ govori o najmanj 300 dpi), istočasno so bile izdelane tudi ogledne kopije v JPG-formatu zapisa 300 dpi. Ogledne kopije so bile dodane na SAJS-repozitorij in povezane z ustreznimi popisnimi enotami v programu scopeArchive. Posnetki so tudi javno objavljeni v Virtualni arhivski čitalnici.

Velikost digitalnih posnetkov oglednih kopij JPG-formata je 10,3 GB, medtem ko je velikost TIFF-formatov 62,4 GB. Zaradi visokih stroškov hranjenja TIFF-formatov na strežniških diskih smo se odločili te hraniti na zunanem disku, saj strežniško diskovno polje ni edini dejavnik omejevanja hrambe TIFF-formatov. Sem moramo prišteti še izdelavo inkrementalnih dnevnih, tedenskih in mesečnih varnostnih kopij, kar bi posledično pomenilo višanje stroškov tudi na segmentu varnostnega kopiranja. Oznaka datoteke se ujema s signaturo ustrezne popisne enote. Za

⁹ Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah. V: Uradni list RS, št. 111/2020, 6. odstavek 38. člena.

uporabo vodnega žiga se nismo odločili, saj so digitalizati kompresirani in jih uporabniki težje uporabijo v komercialne namene. Vodne žige tako uporabljamo le pri digitaliziranju razglednic in fotografijah. Vendar bi lahko vodni žig uvedli v okviru virtualne arhivske čitalnice, pri čemer bi se vodni žig ustrezne arhivske institucije samodejno generiral glede na oznako v signaturi popisne enote. Digitalizacija (fotografiranje) zbirke se bo ob novih prevzemih nadaljevala.

Izzivi za naprej

Tako urejena zbirka je pregledna in zaščiten pred nadaljnjim morebitnim poškodovanjem zaradi prepogoste uporabe. Dopolnjevanje zbirke se nadaljuje na opisana načina.

Ker tudi v drugih fondih najdemo kar precej plakatov, bi bilo tudi te smiselno (če še niso) poravnati in fotografirati, da se bodo lažje uporabljali in zaščitili. Plakati, ki so v posameznih fondih, se iz fonda več ne izvzemajo in dodajajo v Zbirko plakatov, vendar jih zaradi materialnega varstva ločimo, vložimo v ovojo in odložimo v predalnik. Slabost takšne ureditve je, da je gradivo enega fonda ali zbirke na dveh lokacijah, vendar z dobrimi evidencami in s popisi lokacij tehničnih in popisnih enot v programu scopeArchiv, to uspešno rešujemo.

Če se ob urejanju posameznega fonda ali zbirke najde plakat, ki spada po načelu provenience k drugemu fondu, tak plakat izločimo iz tega prvotnega fonda in ga priključimo k fondu, h kateremu spada glede na ustvarjalca, ali v Zbirko plakatov.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Zgodovinski arhiv na Ptuj

- SI_ZAP/0097, Zbirka plakatov.

LITERATURA

Bernik, Stane: *Slovenski gledališki plakat*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 2000.

Drožg, Tomaž: Ni nam vseeno, v kakšni družbi živimo. V: *Plaktivat, plakat, ki spreminja družbo* (ur. Zala Velkavrh). Ljubljana: Tam-tam inštitut, 2019.

Enciklopedija Slovenije, zv. 8. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

Požar, Cvetka: *Stoletje plakata. Plakat 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2015.

ZAKONODAJA

Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki. V: *Uradni list RS*, št. 118/2020.

INTERNETNI VIRI

Plakat: <https://fran.si/> (dostop: 10. 4. 2023).

SUMMARY

EDITING OF THE COLLECTION OF POSTERS IN THE HISTORICAL ARCHIVES IN PTUJ

The Collection of posters of the Historical Archives in Ptuj includes various posters from the period from 1916 until 2022. There is a need for stronger material protection and, consequently, additional safeguarding when using the posters because some of them are made of thin paper and many of them are also large in format. The main purpose is to protect them from accidental damage when they are taken out and returned to the technical units (folders). This is most easily and effectively achieved by digitising the material. When arranging the collection, it was first necessary to review the posters, add or correct the titles, photograph the posters, insert the posters into new folders made of harder cardboard, and finally describe them in the scopeArchiv programme. Also, the collection was accrued with new posters acquired in the last decade and a half. In the scopeArchiv programme, it is possible to view a preview copy of an individual poster. We managed to protect sensitive archival material from further accidental damage through digitisation. The digitisation of archival material plays an important role in the preservation of history and enables the general public to access valuable resources. With proper planning, implementation, and adherence to the rules, it is possible to achieve high-quality digital copies of archival material, which are essential for promoting research, education, and the preservation of historical heritage in the digital age. A suitable approach to digitisation can help us connect the past to the present and provide more people with a deeper grasp of our history. Additionally, digitisation facilitates the sharing and exchange of knowledge. Digital archival material can be easily shared using online platforms, social networks or specialized archival portals. This promotes teamwork among researchers, teachers, students, and the general public and enables a richer and more connected exchange of knowledge.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 272-282.7(497.4)

Prejeto: 19. 1. 2023

ČLANKI IN RAZPRAVE
ARTICLES AND DISCUSSIONS

Rokopisni misal Ms 2000 Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, imenovan Slavinski

JANEZ HÖFLER

zasl. prof. ddr.

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: janez.hoepler@ff.uni-lj.si

Izvleček

Prispevek obravnava rokopisni misal Ms 2000 v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, znan kot Slavinski misal. Po podatkih v kolofonu v rokopisu je bil kupljen 25. oktobra 1481 za potrebe podružnične cerkve sv. Danijela v Zalogu pri Postojni. Analiza rokopisa je pokazala, da gre za misal oglejskega obreda, vendar je veliko besedil prevzetih iz salzburskega misala in drugih misalov z območja severno od Alp. Napisan je bil v Augsburgu, medtem ko so iluminirane inicialke delo nekega iluminatorja iz delavnice Johannaes Bämleja. Pod glavno besedilo podpisani Franciscus Preining je bil verjetno mlajši brat bolj znanega Jörga Preininga, vendar njegova vloga pri nastajanju rokopisa ni jasna. Možno je, da je bil vodja pisarske delavnice ali trgovec z rokopisi.

Abstract

MANUSCRIPT MISSAL MS 2000 OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY
LIBRARY IN LJUBLJANA, KNOWN AS SLAVINSKI

The subject of this article is the manuscript missal MS 2000, kept at the National and University Library in Ljubljana and known as the Slavinski Missal. According to the information in the colophon in the manuscript, it was purchased on October 25, 1481, for the needs of the filial church of St Daniel in Zalog, near Postojna. Analysis of the manuscript has shown that it is a missal of the Aquileian Rite, though many texts are taken from the Salzburg missal and other missals from the area north of the Alps. It was written in Augsburg, while the illuminated initials are the work of an illuminator from the workshop of Johannes Bämle. Franciscus Preining, signed beneath the body text, was probably the younger brother of the more famous Jörg Preining, but his role in the creation of the manuscript is unclear. It is possible that he was the head of a scribal workshop or a dealer in manuscripts.

Ključne besede:

rokopisni misal,
1481,
Zalog pri Postojni,
oglejski obred,
Augsburg,
Johannes Bämle,
Franciscus
Preining

Key-words:

manuscript
missal, 1481,
Zalog pri Postojni,
Aquileian Rite,
Augsburg,
Johannes Bämle,
Franciscus
Preining

Uvod

Leta 2018 se je slovenska kulturnozgodovinska dediščina obogatila s tako imenovanim Slavinskim misalom, pergamentnim rokopisnim kodeksom iz druge polovice 15. stoletja, nekdanj last podružnične cerkve sv. Danijela v Zalogu pri Postojni, ki ga je z antikvarnim nakupom pridobila Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. O njem je – še pred nakupom – v strokovni literaturi pisal Marijan Smolik,¹ nedavno pa je doživel tudi kodikološko analizo Nataše Golob.² Rokopis je obveljal kot delo, ki naj bi ga posebej za cerkev v Zalogu naročili in, po kolofonu sodeč, kupili leta 1481, in sicer v Nürnbergu, kar naj bi se videlo po slogu iluminiranih inicialk. Ker gre za posebej dragoceno pričo naše preteklosti, se mi zdi potrebno, da rokopis strokovni javnosti predstavim nekoliko bolj poglobljeno, čeprav bi njegova celostna predstavitev zahtevala znanstveno monografijo.

Za boljše razumevanje naj na začetku podam nekaj osnovnih definicij. Misal je, povedano na kratko, knjiga z besedili za maše, tako nespremenljivimi (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei) kot spremenljivimi. Spremenljivi deli (po tridentinskem in nato po drugem vatikanskem koncilu malo drugačni kot v srednjem veku) si sledijo v tem vrstnem redu. Najprej introit (vstopni spev), zatem oratio (glavna prošnja), berilo, gradual (stopniški spev), tractus (nadaljevalni spev), aleluja z verzom, sekvenca (pesem slednica), evangelij, ofertorij (darovanjski spev), secreta (prošnja nad darovi), communio (obhajilni spev) in complenda (ali ad complendum; prošnja po obhajilu, danes postcommunio). Glede sekvenec – poimenovanje po tem, ker so sledile aleluji – je treba povedati, da gre v osnovi za standardni repertoar sanktgallenskega meniha Notkerja Balbulusa (ok. 840–916), v znatnem številu pa tudi za najrazličnejša mlajša besedila v pesniški obliki, a jih je tridentinski koncil vzporedno z obvezno uporabo rimskega misala prepovedal razen štirih najznamenitejših, in še ena od teh štirih, *Dies irae, dies illa* v maši za umrle, je bila sedem let po drugem vatikanskem koncilu črtana. Za nas je pomembno tudi to, da rimski misali že od prvega tiskanega leta 1474 sekvenec nimajo oziroma jih imajo le tisto peščico, ki jih je tridentinski koncil ohranil. Kar zadeva razporeditev maš, je misal razdeljen v dva dela. Prvi del, maše svetih časov (temporal), vsebuje mašna besedila za nedelje od začetka cerkvenega leta (prvi advent) do zadnje nedelje po sv. Trojici in Kristusove praznike, z vigilijami (mašami na predvečer nedelj in praznikov ali bedenj) ter mašami za posamezne dni v tednu, kadar je to predpisano. Drugi del (sanktoral) ima maše za svetnike skupaj z Marijinimi od začetka cerkvenega leta (z mašo za praznik sv. Andreja apostola) do konca. Stalni sestavni del misala je tudi mašni kanon ali slovalo svete maše (canon missae; *Te igitur, clementissime pater*), vélika evharistična molitev, ki jo uvajajo prefacije (uvodni spevi). Običajno ga najdemo med temporalom in sanktoralom, včasih pa je vrinjen pred velikonočno obredje ali za nedeljo sv. Trojice. V srednjeveških rokopisih in tudi poznejših tiskanih misalih ga pogosto uvaja celostranska upodobitev Križanega, običajno v navzočnosti Marije in Janeza evangelista, tako imenovana kanonska slika. Omeniti moramo še koledar, v osnovi takšen, kot je še danes, z vpisanimi prazniki. Njegovo običajno mesto je na začetku misala.

Pojasniti moramo še pojem obreda v liturgiji. V zahodni, latinski Cerkvi poznamo, strogo gledano, štiri liturgične obrede, ki izvirajo še iz prvih stoletij krščanstva. To so rimski, ambrozijanski ali milanski (imenovan po sv. Ambro-

¹ Smolik: Latinski rokopisni misal; nekoliko izboljšana različica tega članka Smolik: Slavenski kodeks.

² Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 84–91. Kodeks je digitaliziran in dosegljiv na medmrežju; Misal (iz Slavine): <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-QKWNLTOR> (dostop: 17. 1. 2023).

žu), galikanski, ta na območju nekdanje Galije in prvotne frankovske države, in mozarabski na Iberskem polotoku. Medtem ko sta galikanski in mozarabski že v srednjem veku z uvajanjem prvin iz rimskega obreda usahnili, se je milanski, s strani Cerkve uradno priznan, ohranil do danes. Vsi ti obredi so razvili tudi svoje liturgično petje, imenovano koral. Tako poznamo gregorijanski (rinski, imenovan po papežu Gregorju Vélíkem), ambrozijanski, galikanski in mozarabski koral, ki se med seboj precej razlikujejo. Zakaj to pojasnilo? Tudi v našem primeru govorimo o obredu, namreč oglejskem (po italijansko tudi *il rito patriarchino*), razširjenem na vplivnem območju oglejskega patriarhata, kamor je sodil tudi velik del slovenskega ozemlja. Tudi oglejski obred, izoblikovan pod močnim vzhodnjaškim vplivom, ima svoje korenine v prvih stoletjih krščanstva, a ga je že po prizadevanju patriarha Pavlina II. (778–802), privrženca Karla Velikega v njegovem poenotenju frankovske države, izpodrinil rinski. Seveda so se v liturgiji oglejske cerkve ohranile določene prvine starega obreda, vendar za nas, ki se ukvarjamo z misalom, to ni pomembno. S patriarhom Pavlinom je oglejska cerkev namreč prevzela rinski mašni obred, razlike so le v koledarju, ki poleg rimskih navaja tudi domače svetnike, in v izbiri nekaterih besedil za posamezne spremenljive mašne dele. Takšne razlike se pojavljajo tudi v misalih drugih cerkva, ki sledijo rimskemu mašnemu obredu, kot sta npr. salzburški in passavski, ki ju bomo med drugim pritegnili za primerjavo. S tridentinskim koncilom sredi 16. stoletja pa je bil za celotno katoliško Cerkev predpisan rinski misal, raba lokalnih misalov je bila prepovedana. Pri nas so oglejski misal uporabljali še vse 16. stoletje in še v času škofa Tomaža Hrena, morda zaradi težav pri nabavi rimskega ali tudi zaradi ukoreninjenosti tradicije, a so ga zatem morali po nalogu višjih cerkvenih instanc dokončno zamenjati z rimskim.³

Rokopis in njegova vsebina

Zdaj pa se lotimo našega rokopisa. Pergamentni kodeks obsega 78 folijev v povprečni velikosti 294 x 197 mm, katerih večina je izvirno oštevilčena rdeče z malimi rimskimi številkami na vrhu strani. Besedila so napisana v dveh stolpcih. Prvih 21 folijev ima maše za temporalni del, s folijem 22 se začne svetniški koledar, ki ima poleg začetnega folija še dva neoštevilčena, zatem sledi šest neoštevilčenih folijev z mašnim kanonom, ki je v nasprotju z drugimi deli kodeksa, kot je bilo sicer povsod običajno, napisan z večjimi črkami in v enem stolpcu. Zadnji del kodeksa je namenjen sanktoralu in je spet oštevilčen, začne se s 40. (ta zaradi iluminacije, ki sega prek zgornje margine, nima številke) in konča s 86. folijem, s tem, da oštevilčenje po pomoti preskoči 47. folij, prav na koncu pa sta še dva neoštevilčena folija. Skupaj je torej 78 folijev, tako tudi moderna foliacija s svinčnikom v zgornjem desnem kotu strani, ki se začne z izvirno neoštevilčenim 23. folijem. Prekinjena izvirna foliacija kaže, da kodeks ni doživel našega časa v izvirni sestavi. Del z mašnim kanonom je bil očitno vrinjen v prvotni kodeks, ki so mu v ta namen še pred vezavo v sredini odstranili določeno število folijev. Ob tem, da tvorita tako prvi kot zadnji del popolne lege – prvi tri lege s 24 foliji in zadnji šest leg z 48 foliji –, lahko ob upoštevanju prvotne foliacije ugotovimo, da je bilo odstranjenih 16 folijev, to je dve legi. Ti sta brez dvoma vsebovali mašni kanon, vendar brez prefacij, ki so v kodeksu nameščene pred tem za temporalom, o čemer bomo še govorili. Kaj bi lahko bilo poleg kanona, ki neposredno sledi prefacijam, tu pa je iz neznanega razloga vmes vrinjen koledar, ostaja uganka. Če predpostavimo, da en folij ni bil oštevilčen, ker je imel

³ Ušeničnik: Obrednik, str. 122–127; o vplivu oglejske liturgije na Slovenskem gl. sumarično Snoj: Il »ritus patriarchinus«.

kanonsko sliko,⁴ pridemo do 15 oštevilčenih folijev z zadnjim folijem 39. Vrinek ima skupaj šest folijev, vendar se na hrbtu kodeksa vidi, da je bila vrinjena cela lega z osmimi foliji, od katerih sta prvi in zadnji odrezana. Besedilo kanona je popolno, a ga je bilo le za šest folijev. Ker je prvi od omenjenih dveh folijev skrbneje odrezan, lahko domnevamo, da je vseboval kanonsko sliko, medtem ko je bil drugi prazen in tako nepotreben.⁵

Ključni podatek o izvoru kodeksa najdemo na sprednji strani zadnjega folija. Napisano je, da je bila knjiga kupljena na dan sv. Katarine (25. novembra) leta 1481, v času, ko je bil Aleksij iz Trnovega pri Ilirski Bistrici (ne Aleksij Dornik⁶) vikar v Slavini, Primož Štor (Stor) in Matej, Gašperjev sin iz Zaloga, pa tamkajšnja ključarja (se pravi cerkve sv. Danijela v Zalogu), in sicer v navzočnosti verodostojnih, to je zaupanja vrednih oseb za pet dukatov in sedem soldov iz premoženja cerkve sv. Danijela v Zalogu.⁷ Kaj nam sporoča ta vpis? Samo to, da je bil kodeks kupljen 25. novembra 1481, da so »verodostojni« ljudje – ni zapisano, kateri⁸ – jamčili za kakovost in pravično ceno kodeksa in da je plačilo šlo iz blagajne cerkve sv. Danijela. Prav tako ni zapisano, kdo je kodeks konkretno kupil in kje. Navajanje imen vikarja – župnija v Slavini je bila namreč v posesti tržaškega arhidiakona, ki je nanjo nameščal vikarje – in obeh ključarjev je le slovesna formula, običajna ob takšnih pridobitvah.

Kodeks velja za misal oglejskega obreda.⁹ Poglejmo, kako je s tem. Pripadnost temu ali drugemu obredu najprej razkriva koledar svetniških praznikov. Ta je v resnici oglejski.¹⁰ Zvrstijo se sv. Pavlin, oglejski patriarh (11. 1.), Najdenje trupel Kancijanov (13. 4.), sv. Kancij, Kancijan in Kancijanila (31. 5., rdeče), sv. Mohor in Fortunat (12. 7., tudi rdeče) in Prenos trupel sv. Mohorja in Fortunata (27. 8.). Poleg tega je praznik sv. Jurija označen na dan 24. in ne 23. aprila, kot je to bilo po rimskem koledarju in je še danes, skupaj s sv. Markom evangelistom (25. 4.) rdeče, medtem ko je dodan praznik prenosa trupla sv. Marka (31. 1.), oboje tako tudi v Benetkah. Zanimiva pa je umestitev praznika sv. Marjete. Zapisan je, prav tako rdeče, ob sv. Mohorju in Fortunatu, torej se je obhajal na isti dan 12. julija, tako kot na območju Salzburga in Passava, kjer praznika sv. Mohorja in Fortunata seveda ne poznajo.¹¹ Pripadnost Ogleju potrjuje tudi pogled

⁴ Kanonska slika je bila običajno nameščena na zadnjo stran folija, ki mu je sledilo besedilo, tako da je mašnik, ko je odprl kanon, na levi videl podobo Križanja in na desni začetek besedila. Prednja stran folija s kanonsko sliko je bila prazna in neoštevilčena.

⁵ Nataši Golob (*Srednjeveški rokopisi*, str. 86) je ušlo, da sta v četrti legi dva folija odrezana. – Podpisani dolgujem neizmerno zahvalo prof. dr. Jedert Vodopivec za pomoč, da je raziskala kompozicijo kodeksa po legah in mi posredovala svoje ugotovitve.

⁶ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 91; tako še Smolik: *Latinski rokopisni misal*, str. 53.

⁷ *Anno domini milesimo quadringetesimo octuagesimo primo emptus est liber iste in die sancte Katherine. Tempore domini Alexij de Dornekch vicarij in Slawina. Et Primo Stor et Matheo filio Caspar de Salog victricum ibidem. Et coram fide dignis personis pro ducatis quinque et solidis septem de bonis ecclesie sancti danielis in salog. Et cetera.*

⁸ Da bi to bila omenjena ključarja (Smolik: *Slavenski kodeks*, str. 205; Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 91), po dikciji vpisa ne drži.

⁹ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 91.

¹⁰ Pri tem ne smemo pozabiti, da je župnija Slavina spadala pod tržaško škofijo, v kateri se je sicer uporabljal oglejski misal, a je v sanktoralu dobil posebno mesto tržaški zavetnik, mučenec sv. Just, katerega spomin so v oglejski diecezi obhajali 2. novembra. Tega v koledarju našega misala ni, kot ni tudi v Trstu čaščenega istrskega sv. Pelagija (28. avgust).

¹¹ Tako po koledarjih v salzburškem misalu iz leta 1507 in passavskem iz leta 1493. Praznik sv. Marjete se je na splošno obhajal po rimskem koledarju 20. 7., v srednji in severni Nemčiji ter drugje po zahodni Evropi 13. 7., po prenosu svetničnih relikvij v Liège. Po pregledu prazničnih koledarjev v podatkovni bazi *Usuarium* je praznik na dan 12. 7. zabeležen še v tiskanih briksenških, freisinških in regensburških misalih, torej v škofijah bavarske cerkvene province s sedežem v Salzburgu. Na ta dan ga, skupaj s sv. Mohorjem in Fortunatom, navaja tudi koledar tako imenovanega kranjskega misala v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, Ms 19, iz leta 1410. Oglejski tiskani misal iz leta 1494 ima praznik na dan 20. julija, vendar je zanimivo, da v starejših notiranih oglejskih kodeksih »oglejske« skupine praznik sploh ni zabeležen, torej so

v sanktoral. Izbor svetnikov je tu sicer, kolikor je mogoče, splošen, vsega skupaj jih je z Marijinimi mašami 26, od sv. Andreja apostola (30. 11.) do sv. Katarine Aleksandrijske (25. 11.), vendar je med njimi tudi maša za praznik sv. Mohorja in Fortunata.¹² Čeprav maša za druge oglejske svetnike, ki jih navaja koledar, ni – manjka celo maša za sv. Marka –, lahko misal označimo za oglejskega. Odmik od oglejske rabe je v tem, da so v mašo Vseh svetnikov vpletene spominske molitve (*commemoratio*) za sv. Cezarija iz Terracine, diakona in mučenca, katerega god se je na splošno praznoval 1. novembra.¹³ Oglejski misali teh vrivkov nimajo, vendar jih najdemo v salzburškem in passavskem misalu. Vendar o tem več v nadaljevanju.

Kar zadeva temporal, tu ni mogoče pričakovati kakšnih posebnosti, vendar je spet opazna redukcija števila maš. Običajnih nedeljskih maš ni, tudi ne v adventu, in tudi ne za vigilijske, tako da se temporal začenja s tremi mašami za božič (nočna, ob zori in dnevna ali vélika) in nadaljuje z mašami za praznike sv. Štefana, sv. Janeza Evangelista in nedolžnih otročičev, ki so bili kot pobožna celota treh dni že od nekdaj uvrščeni v temporal. Tem sledi le šest maš za največje praznike, Gospodovo razglasenje (epifanijo), veliko noč, vnebohod, binkošti, sv. Trojico in sv. Rešnje telo, na koncu še maša za posvetitev cerkve (naslovljena kot posvetitev oltarja). Nanjo se neposredno navezujeta Gloria in Credo (fol. 19r–19v), prva v tropirani različici, to je, da so med posamezne verze vrinjeni verzi v čast Matere božje, začenši z verzom *Spiritus et alme orphanorum paraclite*, po katerem je znana. Ta sklop se sklone s prefacijami za posamezne maše in liturgična obdobja, ki jih na vrivku s kanonom ni.

Toliko o vsebinskem okviru misala. Za natančnejšo opredelitev bi bila potrebna celovita analiza posameznih besedil in njihove umeščenosti v posamezne dele obredja ter vzporejanje z besedili misalov drugih okolij, predvsem oglejskega, rimskega in katerega z območja severno od Alp. Ker bi to neizmerljivo prekoračilo zadani obseg tega prispevka, se bomo zadovoljili s sondiranjem zanimivejših odlomkov. Za primerjavo bomo vzeli salzburški misal iz leta 1507 (v besedilu okrajšano kot MS), passavski misal iz leta 1493 (MP), rimski misal iz leta 1501 (MR) in oglejski misal iz leta 1494 (MA),¹⁴ za »kontrolno« tudi rokopisni oglejski misal Ms 1757 v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani z začetka 15. stoletja, ki nam bo zelo koristil pri analizah, a še ni bil vsebinsko opredeljen,¹⁵ naposled si bomo pomagali še bazami podatkov na medmrežju.¹⁶

ga morali obhajati 12. 7., medtem ko imajo tisti »čedajske« skupine zaznamovan 20. julij. Gl. Camilot-Oswald: *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. cxxx.

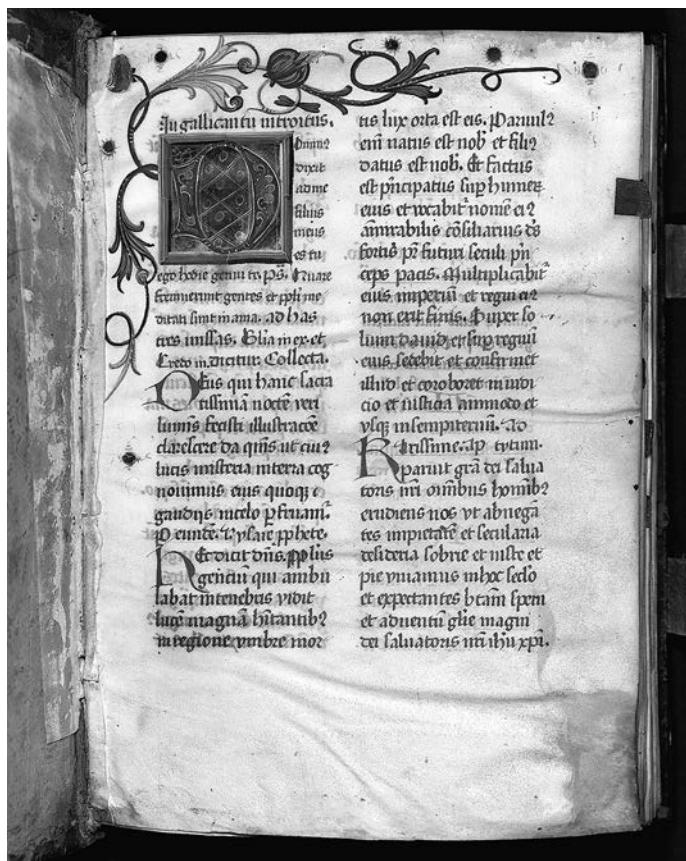
¹² Andrej, Marijino brezmadežno spočetje, Tomaž ap., Marijino očiščenje (Svečnica), Matija, Marijino oznanjenje, Jurij, Filip in Jakob ap., Janez Krstnik, Peter in Pavel, Marijino obiskanje, Ulrik (Urh), Mohor in Fortunat, Marjeta, Marija Magdalena, Jakob st., Lovrenc, Marijino vnebovzetje, Jernej, Marijino rojstvo, Matej ap., Mihael, Simon in Juda, Vsi svetniki, Cezarij, Martin škof in Katarina.

¹³ To dejstvo je obema avtorjema (Smolik: Slavenski kodeks; Golob: *Srednjeveški rokopisi*) ušlo.

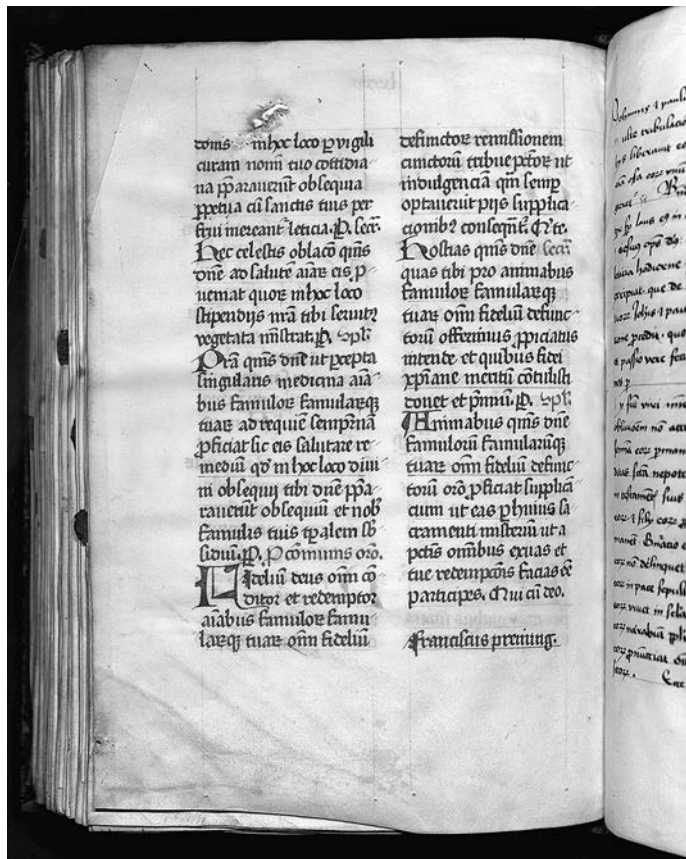
¹⁴ Nadrobnejši podatki v bibliografiji.

¹⁵ Zanj gl. Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 68–73; in kritično v Prilogi 1. na koncu prispevka. Tretjega oglejskega rokopisnega misala pri nas, tako imenovanega kranjskega misala Ms 19 v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani iz leta 1410 (o njem v nadaljevanju), za to priložnost podpisane žal ni bilo mogoče pritegniti.

¹⁶ O virih za primerjave in bazah podatkov na medmrežju gl. Prilogo 2. Že sedaj pa moramo opozoriti na to, da se tiskani oglejski misal glede na podatke v bazi *Cantus planus Regensburg* v nadrobnostih razlikuje od starejših rokopisnih, kar kaže, da je misal za tiskano izdajo doživel določeno revizijo. Zato bomo morali, kar zadeva oglejsko rabo, upoštevati tudi rokopisno tradicijo, kolikor nam je dosegljiva. Pri tem je treba povedati še to, da sta v Furlaniji obstajali dve veji oglejskega obreda, ena, vezana na Oglej in tamkajšnji metropolitanski kapitelj, in druga na Čedad, patriarhov sedež od leta 737 dalje.

Slika 1: Slavinski misal (Vir: NUK, Ms 2000, fol. 1r)

Slika 2: Slavinski misal – stran s podpisom Franciscus Preining desno spodaj (Vir: NUK, Ms 2000, fol. 85v (75v))

Analiza besedil

Pregled besedil našega misala začnimo s prvo, nočno božično mašo (*in gallicantu*; fol. 1r).¹⁷ Razpored besedil se ujema z MA, a tudi z MS in MP. Vendar obstajajo razlike v primerjavi z MR. Tako v MR ni prvega berila iz Izaije (*His dicit dominus: Populus qui ambulabat in tenebris*; Is 9,2 in 9,6–7) – rimski misali imajo že od prve tiskane izdaje iz leta 1474 tu le eno berilo – in seveda ni sekvence (*Grates nunc omnes reddamus*). Po podatkih v bazah *Usuarium* in *Cantus* sta omenjeni besedili razširjeni po misalih vse Zahodne in Srednje Evrope, tako da ju ne moremo oceniti kot posebnost oglejskega ali salzburškega obreda.

Tudi druga božična maša »ob svitu« (*in primo mane*, fol. 2r; tako tudi MS, sicer *in aurora* kot MA, MP in MR) se v celoti pokriva z MA, vendar ima pred prvim berilom posebno molitev za sv. Anastazijo (*Da quaesumus omnipotens deus ut qui beatae Anastasiae martyris*; fol. 2v), panonsko mučenico iz Sirmija, katere mučeniška smrt se je na Zahodu že od nekdanj obhajala 25. decembra. Omenjeno molitev imata še MS in MP, in po podatkih *Usuarija* (ID 679) jo navajajo tudi misali Srednje in Zahodne Evrope na istem mestu druge božične maše. Dejstvo, da v MA manjka, MA povezuje z MR. Tu je v koledarju na dan 25. decembra sicer res navedena sv. Anastazija, prav tako se ime te svetnice pojavlja v naslovu druge božične maše (*Statio ad sanctam Anastasiam*, to je postaja ali shod pri baziliki sv. Anastazije v Rimu; prvi shod je bil pri Sv. Mariji Veliki, tretji pri Sv. Petru in pozneje spet pri sv. Mariji Veliki), vendar med mašnjimi besedili te molitve ni. Njeno zgodovino, ki sega globoko v zgodnji srednji vek, do Zakramentarja Gregorja Velikega,¹⁸ pustimo ob strani¹⁹ in se zadovoljimo z ugotovitvijo, da se naš misal v tej točki oddaljuje od oglejskega in se uvršča v paleto srednje- in zahodnoevropskih misalov. Drugače je spet s sekvenco (*Eya re-*

¹⁷ Pri navajanju folijev se držimo izvirnega štetja, medtem ko besedila zaradi lažje identifikacije navajamo v standardni novoveški latinščini, kakor je to tudi v medmrežnih podatkovnih bazah, ki jih uporabljamo, in ne tako, kot so zapisana v izvirnikih.

¹⁸ Tako Aachenski zakramentar in Zakramentar iz Fulde: Lietzmann: *Das Sacramentarium*, str. 10; Richter, Schönfelder: *Sacramentarium*, str. 8.

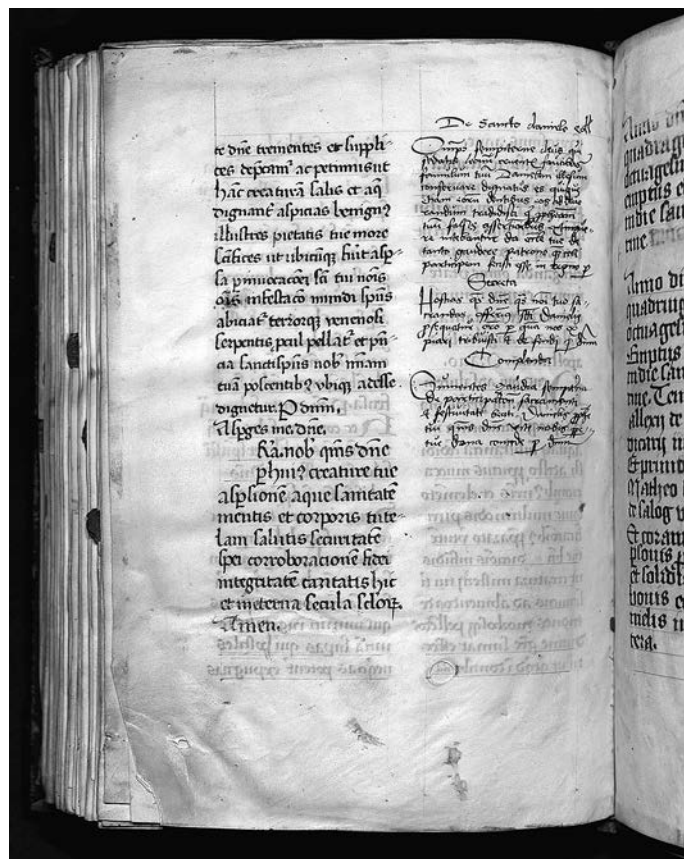
¹⁹ Obravnavane molitve ni tudi v malo starejšem rimskem misalu iz leta 1492, pač pa jo najdemo v prvi tiskani, milanski izdaji misala iz leta 1474 (Lippe: *Missale Romanum*, str. 18). Kaže, da so molitev v naslednjih izdajah opustili, čemur je sledil tudi oglejski misal, vendar se spet pojavi v rimskem tridentinskem misalu, in sicer tokrat na koncu druge božične maše.

colamus laudibus piis), ki jo naš misal deli z MA, MS in MP.

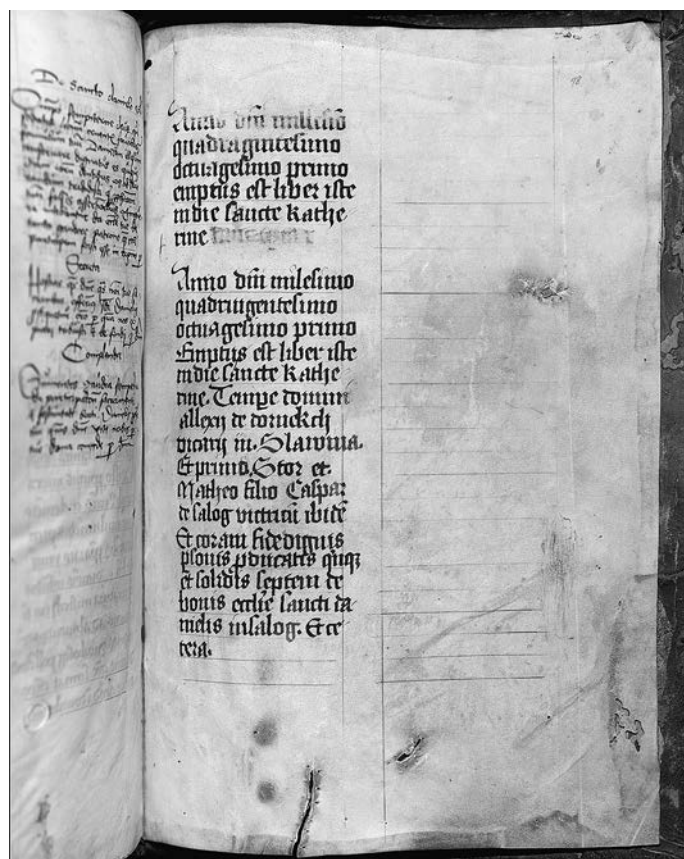
Kar zadeva tretjo, veliko mašo (fol. 4r), se besedila prav tako ujemajo z MA, MS in MP, a tudi z MR, s tem, da tam spet ni prvega berila iz Izaije in ni sekvence. Vendar ima edino MA na koncu maše (fol. 11r) še posebno molitev Blažene device (*Deus qui per Beatae Mariae Virginis partum*). Tudi v tem primeru gre za staro molitev, ki jo najdemo že v Gregorjevem Zakramentarju, in sicer med molitvami za božični dan.²⁰ Brali ali peli so jo ob različnih Marijinih pobožnostih, posebej v kanoničnih urah, vendar manjkajo podatki o tem, kje je dobila mesto v tretji božični maši. *Usuarium* navaja v tej zvezi le en nemški rokopisni misal, nastal v Paderbornu okoli 1400–1425 (ID 858), in tiskani würzbuški misal iz leta 1493 (ID 748). Podatki so gotovo nepopolni, kljub temu je zgovorno, da ima to molitev tudi rokopisni misal Ms 1757 v NUK (fol. 2v), in sicer na istem mestu kot MA. To dejstvo potrjuje že omenjeno ugotovitev, da ta misal sledi bolj oglejskemu obredu, medtem ko se naš misal od njega oddaljuje.

Preden preidemo na sanktoral, naredimo še eno sondo, in sicer v maši za Kristusov vnebohod (fol. 12r). Zanimajo nas introitus, aleluja (v tem primeru sta dve) in ofertorij, saj graduala v tej maši ni. V Slavinskem misalu se ta štiri besedila glasijo: introit *Viri Galilaei quid admiramini*, prva aleluja z verzom *Ascendit deus in jubilatione* in druga z verzom *Dominus in Sina sancto ascendens*, ofertorij *Ascendit deus* (kot introit). Prav takšen razpored teh besedil imajo MS, MP in NUK Ms 1757 (fol. 11r). MA ima isti introit in prvo alelujo, verz druge je *Ascendo ad patrem meum*, medtem ko je ofertorij *Viri Galilaei* (kot introit). Iskanje po bazi *Cantus planus Regensburg* razkrije, da so v oglejskih in čedajskih kodeksih za ta praznik popolnoma druga besedila kot v MA z izjemo nekaj rokopisov, ki imajo ofertorij *Ascendit deus* za vigilijsko vnebohoda, in enega, ki ima ta spev za sam praznik. MA je torej moral na tem mestu doživeti temeljito spremembo – kot kaže, pod vplivom rimskega misala. MA se z MR ujema v introitu, prvi aleluji in ofertoriju, druga aleluja pa je ta kot v Ms 2000, MS, MP in Ms 1757. Kar je mogoče najmanj reči za naš misal, je, da ta – kakor tudi Ms 1757 – v tem prazniku ne sledi oglejski tradiciji in se naslanja na rabo severno od Alp.

Ustaviti se moramo še ob omenjeni tropirani Glorii, ki s Credom sledi maši za posvetitev cerkve (fol. 19r). Tudi v tem primeru ne gre za

Slika 3: Slavinski misal – stran z dodatnimi molitvami za mašo sv. Danijela v desnem stolpcu (Vir: NUK; Ms 2000, fol. 87v (77v))

Slika 4: Slavinski misal - zadnja stran s kolofonom (Vir: NUK, Ms 2000, fol. 88r (78r))

²⁰ Lietzmann: *Das Sacramentarium*, str. 12; Richter, Schönfelder: *Sacramentarium*, str. 9.

kakšno posebnost oglejskega mašnega obreda. *Cantus* (ID 509502 1) sicer nava-ja le devet primerov, vendar je bila kot posebna Gloria v Marijino čast priljublje-na po vsej Evropi, kamor se je razširila iz severne Francije, najprej v Anglijo in Italijo.²¹ Najdemo jo tudi v MA (fol. 103r–103v) in MS (fol. 174r), obakrat, tako kot v Ms 2000, skupaj s Credom in pred prefacijami s kanonom.²²

Maše za svetnike glede besedil v glavnem bolj variirajo kot maše v tem-poralu, zato je sanktoral za naše raziskovanje zanimivejši od temporala. Vendar se bomo tudi tu omejili na posamezna sondiranja. Najprej si oglejmo mašo za praznik sv. Andreja (fol. 40r; v Ms 1757 te maše ni, saj se sanktoral začenja s sv. Nikolajem). Osredotočili se bomo na introit, gradual, alelujo in sekvenco ter besedila primerjali s tistimi v MS, MP, MS in MR.

Introit *Mihi autem honorati sunt* (*Usuarium*, *Cantus*, ID g00005) je skupen vsem petim virom. Gre za besedilo, ki je splošno razširjeno v vstopnih spevih za apostole. Gradual *Constitues eos principes* (*Usuarium*, *Cantus*, ID g00006), ki ga imajo MA, MP in MR, je na tem mestu prav tako splošno razširjen, medtem ko je gradual *Nimis honorati sunt* (besedilo introita brez prvih dveh besed) v Ms 2000 in MS manj. Tega besedila, ki je sicer pogosto v raznih mašnih rubrikah in rubri-kah kanoničnih ur, podatkovni bazi *Usuarium* in *Cantus* v funkciji graduala ne navajata, kar je glede na znane podatke težko razumeti. Primeri tega graduala v virih, dosegljivih na medmrežju, so geografsko razpršeni po vsej Evropi in se pojavljajo v mašah za apostole, predvsem Simona in Juda, a tudi Tomaža, Matije in Jakoba. V oglejskih kodeksih jih po navedbah baze *Cantus planus Regensburg* najdemo v mašah za Simona in Juda ter Tomaža in v vigiliji praznika sv. Andreja, vendar ne na sam praznični dan, enako v misalih regensburškega izvora, v ka-terih se apostolom pridružuje sv. Matija. Takšno razporeditev imajo tudi rimski misali. Gledano na splošno je obravnavani gradual v resnici običajen v maši za vigilijo praznika sv. Andreja, medtem ko ga v maši za sam praznik glede na do-segljive podatke imata le naš misal in MS. V vigiliji sv. Andreja ima MS namesto obravnavanega graduala gradual *In omnem terram*, ki se sicer tudi drugje poja-vlja za apostole, Slavinski misal pa vigilije nima. Če nadaljujemo z alelujo, lahko najprej opravimo z MA. Tamkajšnja aleluja *Salve crux quae in corpore Christi* se po podatkih v *Cantus planus Regensburg* pojavlja v sedmih oglejskih misalih in v treh regensburškega izvora. Drugje je sila redka. Kljub temu, da je samo be-sedilo dovolj razširjeno, ga kot verz aleluje srečamo le tu in tam. V resnici se po podatkih v bazi *Cantus Index* (ID g03422) najde le v treh rokopisih iz St. Gallna v Švici iz 10. do 12. stoletja, medtem ko ga *Usuarium* sploh nima, prav tako kot tudi ne Baroffijev *Iter liturgicum Italicum*, oddelek *Santorale*, ki se sicer omejuje na območje Italije. Obravnavana aleluja je torej posebnost oglejskega obreda, ki mu naš Ms 2000 ne sledi. Drugi trije viri, MS, MP in MR, imajo na tem mestu alelujo z verzom *Dilexit Andream dominus* (*Cantus* ID g00008), ki jo pozna vsa Evropa in lahko velja za standardno za ta praznik. Tako nam ostane še aleluja v Ms 2000 z verzom *In omnem terram exivit*. Po podatkih v *Cantus planus Regens-burg* oglejski kodeksi te aleluje nimajo, prav tako ne regensburški. Sicer pa je ta aleluja razširjena po vsej Evropi (*Cantus Index* ID g02149) in se pojavlja za posamezne apostole in tudi za njihove skupne maše (*commune*), a po podat-kih *Cantus Index* le v enem primeru za vigilijo sv. Andreja (rokopisni misal v Reimsu iz 13. stoletja) in enkrat za njegov praznik (rokopisni misal v Leipzigu za tamkajšnjo cerkev sv. Tomaža, prav tako iz 13. stoletja). V primeru Ms 2000 je vendarle pomembno, da jo navaja tudi MS kot alternativo. Glede na besedilo

²¹ Schmidt: *Der Gloria-Tropus*, str. 14–17.

²² Navaja se tudi v mašnem redu (*Ordo missae*) v prvem delu rokopisa Ms 124 v NUK kot alter-nativa za Marijine praznike poleg običajne Glorie (fol. 6r–6v). Rokopis je nastal pred letom 1352 in bil v rabi v benediktinskem samostanu Millstatt na Koroškem; Kos, Stelè: *Srednjeveški rokopisi*, str. 106–107, št. 68.

sekvence, ki jo imajo MA, MS in MP in naslavlja sv. Andreja (*Deus in tua virtute sanctus Andreas*), je mogoče pričakovati, da gre za splošno razširjeno sekvenco prav za njegov praznik (gl. *Cantus Index* ID ah53122). S sekvenco *Clare sanctorum senatus apostolorum* Slavinski misal odstopa od teh misalov, a tudi ta (*Cantus Index* ID ah53228) se pojavlja po vsej Evropi za skupno mašo apostolov in precej redkeje za posamezne apostole. Enako je z oglejskimi in regensburškimi misali po bazi *Cantus planus Regensburg*, s tem, da jo ti imajo le za skupno mašo apostolov. V MR sekvence ni.

V nadaljevanju si bomo samo na kratko ogledali še nekaj maš in opozorili na ujemanja ali razlike z misali, ki smo jih pritegnili v primerjavo. Najprej maša za Marijino oznanjenje (25. 3.). Ms 2000 (fol. 44r–45r) se v besedilih popolnoma ujema z MS in MP, le da ima MS drugačno glavno prošnjo pred berilom (*Deus qui de beata Mariae Virginis utero* namesto *Deus qui hodierna die*). Vsi trije imajo isti introit (*Rorate caeli*) in gradual (*A summo caelo*). Pri MA pade v oči, da ta pri istem introitu navaja drug gradual (*Tollite portas*), za katerega lahko ugotovimo, da je kljub temu, da se v prazniku Marijinega oznanjenja sicer redko, a vendar pojavlja po vsej Evropi (*Cantus Index* ID g02220), posebnost oglejskega obreda. Po *Cantus planus Regensburg* ga kot gradual za Marijino oznanjenje imajo štirje oglejski misali, medtem ko ga od regensburških nima nobeden. Zato je zanimivo, da se oglejski misal Ms 1757 v NUK v teh besedilih, skupaj z omenjeno molitvijo, ujema z MS. Vendar je treba dodati, da gradual *A summo caelo* tudi v oglejskih misalih ni popolnoma neznan, saj sta registrirana dva kodeksa s tem gradualom za Marijino oznanjenje.

Naslednja bo maša za praznik sv. Marjete (fol. 52r). Tu se Slavinski misal skoraj popolnoma pokriva z MS. Razlika je le v tem, da slednji nima druge aleluje in navaja drugačno sekvenco. Ujemanja z MA je manj. Oba imata isti introit in glavno molitev, razlikujeta pa se v gradualu in aleluji. MA sicer pozna ti dve besedili, a ju navaja na drugem mestu, in sicer kot možno alternativo v skupnih mašah za device. Glede sekvence ima MA le beležko, da je ta enaka kot v skupnih mašah za device, in v resnici gre za isto besedilo kot v Ms 2000 (*Exsultent filiae*). Naposled je drugačna tudi prošnja po obhajilu. Na drugi strani je ob dejstvu, da ima naš misal toliko skupnega z MS, zanimivo, da se pri tej maši precej odmika od MP. Sicer pa vzbuja pozornost druga aleluja v Ms 2000 (*O caelestis Margarita alma virgo*; fol. 52r),²³ v nasprotju s prvo v celoti izpisana, ki je MS nima in za katero kaže, da je sila redka. Med podatkovnimi bazami jo navaja samo *Cantus*, in sicer z enim primerkom v kodeksu bavarskega premonstratenskega samostana sv. Marjete (St. Margarethen) v Osterhofnu iz zgodnjega 14. stoletja, zdaj v stuttgartski Württembergische Landesbibliothek (Cod. bibl. 2o 38; v *Cantus* D-SI 38). Glede na te okoliščine²⁴ je povsem mogoče, da je tam tudi nastala, zato njen pojav v našem misalu zasluži vso pozornost.

Poglejmo še, kako je z mašo za glavna zavetnika oglejske cerkve, sv. Mohorja in Fortunata (fol. 51v–52r). Slavinski misal in MA imata skupno introit, glavno prošnjo, berilo, prošnjo nad darovi in prošnjo po obhajilu, s tem, da sta introit in prošnja nad darovi v Ms 2000 v dikciji malo drugačna (introit brez začetne fraze *Iusti epulentur et exsultent* in zadnja z začetkom *Assumentes quaesimus domine* namesto *Sumentes domine*). V našem misalu manjka tudi sekvenca. Besedilo introita, kot ga navaja MA, je sicer razširjeno v mašah za mučence, posebej v aleluji, a je v introitu znan le v oglejskih misalih za maše sv. Mohorja in Fortunata, Hilarija in Tacijana ter Hipolita in, po *Cantus planus Regensburg*, v regensburških za zadnjega, saj ti oglejskih svetnikov nimajo. Brez začetne fraze,

²³ Ne smemo je zamenjati z znano sekvenco z enakim incipitom (*O caelestis Margarita in sublimi throno sita*).

²⁴ V omenjenem bavarskem rokopisu je na tem mestu rubrika *In festo Patrone nostre Sanctissime virginis Margarete. et martiris*.

kot je v Ms 2000 (zapisano le z incipitom *In conspectu*), po teh podatkih nikjer drugje, pač pa se v tej inačici pojavlja v MA v maši za vigilijo sv. Mohorja in Fortunata. Za gradual ima naš misal *Gloriosus dei*, medtem ko ima MA *Timete dominum*. V oglejskih kodeksih se med graduali sicer pojavljata oba, po *Cantus planus Regensburg* imata prvega za Mohorja in Fortunata od 50 primerkov dva in drugega od 27 primerkov trije. Sicer sta po *Cantus Index* oba splošno razširjena, prvi (ID g01311) s 419 primerki, drugi (ID g00478) pa z manj, s 193 primerki. Glede ofertorija se srečamo z zanimivim pojavom, da je ta, ki ga ima MA (*Laetamini in domino*), med oglejskimi kodeksi za praznik sv. Mohorja manj razširjen od tega v Ms 2000 (*Gloriabuntur in te omnes*) (samo incipit, fol. 51v). *Cantus planus Regensburg* navaja za prvega štiri primerke od skupaj 121 in za drugega osem primerkov od skupno 47. Zaradi razmerij v rabi po Evropi, kot ga kaže *Cantus Index*, prvi (ID g00116) s 647 primerki in drugi (ID 00244) s 433 primerki, gre torej tehtnica v korist slednjega in s tem Slavinskega misala. Vendar je treba dodati, da na ofertorij *Gloriabuntur* spet naletimo v MA v maši za vigilijo tega svetnika, česar *Cantus planus Regensburg* ne beleži. Z obhajilnim spevom je malo drugače. Tega, ki ga ima MA (*Et si coram hominibus*), navaja za praznik sv. Mohorja šest oglejskih kodeksov od skupaj 19, drugega v Ms 2000 (*Signa eos qui in me*) imajo ti skupno le osem, in sicer samo za praznik sv. Ciriaka. Podobno je razmerje po Evropi: prvi (ID g01318) s 127 primerki, drugi (ID 00326) s 96 primerki, od teh jih je večina za sv. Ciriaka.

Pregled besedil za praznik sv. Mohorja in Fortunata pokaže, da ima Ms 2000 obe prošnji, nad darovi in po obhajilu, tako kot MA, se pravi, da je kompilator Slavinskega misala imel predloge po oglejskem obredu, medtem ko v drugih delih obstajajo tako ujemanja kot tudi razhajanja. Pri tem sta zanimivi še neobravnavani aleluja in sekvenca. Obe (aleluja *Sancte pater Hermachora* in sekvenca *Plebs fidelis Hermachorae*) v MA sta z naslavljanjem svetnika izkazano oglejski, medtem ko ima Ms 2000 za alelujo verz *Justi autem in perpetuum*, sekvenca pa manjka. Kar zadeva omenjena speva v MA, je rezultat pričakovan. Po *Cantus planus Regensburg* najdemo prvega v štirih kodeksih v Čedadu in drugega v treh čedajskih ter po enega v Vidmu in Gorici, vse iz 14. in 15. stoletja.²⁵ Da teh spevov v Ms 2000 ni, je zgovorno, posebej zbode v oči to, da manjka sekvenca, oglejska posebnost. Zgovorno je tudi to, da kompilator za poobhajilno prošnjo ni izbral za Oglej značilnejšega besedila *Magnifica domine beatorum martyrum tuorum Hermachorae et Fortunati*, ki ga ima MA v maši za vigilijo, če je od te, kot smo videli, vzel introit in ofertorij.²⁶

Še pogled v rokopisni misal NUK Ms 1757. Tu je vpis maše za sv. Mohorja in Fortunata (fol. 33r–33v) močno reduciran, a zelo zgovoren, zato se kaže malo pomuditi ob njem. Ima le tri molitvena besedila: glavno prošnjo (oratio) ter prošnji nad darovi (secreta) in po obhajilu (complenda). Ti dve (*Munera humilitatis* in *Sumentes domine*) sta takšni kot v MA in Ms 2000 (zadnja s preoblikovanim začetkom), medtem ko je besedilo prve (*Intervientibus domine*) drugačno, a tudi ta naslavlja oba oglejska zavetnika. Po pregledu primerjalnega gradiva se izkaže, da ta tri besedila tvorijo individualni molitveni sklop za maše posameznih svetnikov, kakršen v takšni strukturi sega do gregorijanskih zakramentarjev 10.–11. stoletja. Tako se tri molitve za sv. Mohorja in Fortunata iz Ms 1757 npr. pojavljajo skupaj z drugimi te vrste za druge svetnike v tako imenovanem Šibeniškem zakramentarju iz sredine 11. stoletja, ki je bil spisan v benediktinskem samostanu Tegernsee na Bavarskem za potrebe bazilike sv. Tomaža apostola v Pulju,²⁷ in v

²⁵ Nadrobnejša obravnava graduala LXXIX v Museo Archeologico nazionale v Čedadu; gl. Brusatin: I canti.

²⁶ To besedilo je sicer splošna formula za skupno mašo za več mučencev, ki jo ima na tem mestu že Zakramentar Gregorja Velikega, s tem, da je treba za *martyrum tuorum* vstaviti njihova imena; tako po francoskih rokopisih Deshusses: *Le Sacramentaire gregorien*, str. 268.

²⁷ Breko Kustura: Najstariji sakramentar, ta odlomek str. 15–16.

zakramentarju kamaldulenske opatije Fonte Avellana v italijanskih Markah iz 12. stoletja.²⁸ Omenjeni Šibeniški zakramentar je najstarejši iz južnonemške skupine zakramentarjev, ki povezujejo južnonemški prostor s severno Italijo, v ožjem pomenu salzburško cerkveno pokrajino z oglejsko. Po *Iter Liturgicum Italicum*, oddelek *Orationale Sanctorum Italicum*, se te tri molitve za Mohorja in Fortunata pojavljajo v kodeksih Aoste, Južne Tirolske (Bolzano, Briksen, Innichen) in Trsta. Ker je v Ms 1757 še veliko svetniških maš s samo tremi molitvami te vrste (izjema so največji prazniki, kot so sv. Janez Krstnik, sv. Peter in Pavel itd.), bi bilo obetavno, če bi v prihodnje ta kodeks raziskali tudi s te strani.

Ko ugotavljamo stopnjo odvisnosti našega misala od oglejskega, lahko, preden nadaljujemo z nadaljnjo analizo našega misala, opozorimo še na omenjene vrivke v maši za vse svetnike, posvečene sv. Cezariju iz Terracine (fol. 61r, 61v in 62r). Zapisali smo, da teh vrivkov v oglejskih misalih ni, jih pa najdemo z istimi besedili v salzburškem in passavskem misalu, v salzburškem skupaj na koncu maše, tako tudi Ms 1757 (fol. 44r). Prav tako jih ima tudi MR, zato tega dejstva ne moremo razložiti kot naslonitev na rabo severno od Alp. V resnici segajo ta besedila do zakramentarjev zgodnjega srednjega veka²⁹ in so po podatkovni bazi *Usuarium* kot vrivki v maši vseh svetnikov razširjena po vsej Evropi.

Naslednji sklop maš v Slavinskem misalu, ki sledi zadnji svetniški maši za sv. Katarino (fol. 62v), je sklop skupnih maš za posamezne kategorije svetnikov (*commune*), začenši z mašo za apostole, dalje za mučence, spoznavalce, device, sv. Križa ob petkih, nato sobotne Marijine maše za razna liturgična obdobja in votivne mašne molitve, naposled maše za rajne v več različicah. Ta del se konča s fol. 85v. Naslednji folij je bil prvotno prazen, naknadno je bilo v treh stolpcih (dveh na sprednji strani folija in enem na zadnji) napisano besedilo za mašo sv. Janeza in Pavla, in sicer v južnonemško-avstrijski bastardi. Sledi folij z blagoslovom vode (*Exorcismus aque*), spet v knjižni gotici (teksturi) in v treh stolpcih, dveh na sprednji in enem na zadnji strani folija. V desnem stolpcu tega folija so, spet naknadno, prepisane mašne molitve za spomin sv. Danijela, to pot v tako imenovani kanclijski bastardi. V levem stolpcu naslednjega in zadnjega folija sledi še omenjeni kolofon, s tem, da ga je pisec v šesti vrstici prekinil in začel na novo.³⁰

Zaradi vrinjenega mašnega kanona smo že ugotovili, da kodeks v današnji obliki ni prvoten. Zadnji foliji z različnimi besedili in pisavami to še potrjujejo. Kaj je mogoče pomembnega reči na osnovi teh besedil? Ker so mašne molitve za sv. Danijela v kodeks vpisane naknadno, ne more držati trditev, da je bila izdelava kodeksa naročena prav za cerkev v Zalogu. Če bi bilo tako, bi bile te molitve z drugimi deli maše vpisane na ustreznem mestu v sanktoralu, po vsej verjetnosti za mašo sv. Jerneja in pred mašo za Marijino rojstvo, saj se je, kot bomo videli, prerokov dan na območju oglejskega patriarhata praznoval 28. avgusta ali bi bil vsaj zabeležen v koledarju.

Analiza dodatnih besedil

Zdaj, ko se je izkazalo, da je trditev o naročilu misala za cerkev sv. Danijela v Zalogu zmotna, je treba okoliščine o nastanku kodeksa bolje osvetliti. Pod zadnji stolpec na fol. 85v, s katerim se konča sanktoral, se je podpisal neki Franciscus Preming, po dosedanjem mnenju pisec glavnine kodeksa.³¹ Ta obse-

²⁸ Objava: Mittarelli: *Annales Camaldulenses*, str. 374 in dalje, ta odlomek str. 392.

²⁹ Lietzmann: *Das Sacramentarium*, str. 98; Richter, Schönfelder: *Sacramentarium*, str. 97–98.

³⁰ Razlog bi bil lahko v tem, da se mu je pri prvem številniku zapisalo *quadragintesimo* namesto *quadragesimo*.

³¹ O pravilnem branju podpisa in funkciji podpisanega v nadaljevanju.

ga temporal s prefacijami in najbrž tudi koledar (fol. 1r do 24v) ter sanktoral (fol. 40r do 85v, moderna foliacija fol. 31r do 75v). Mašni kanon, za katerega smo ugotovili, da je izločen iz nekega drugega kodeksa, kaže drugo roko. Drugim rokam je treba pripisati tudi dodatke na zadnjih treh folijih, ki so sicer del prvotnega kodeksa.

Tako nam je ostala še analiza tistih delov misala, ki ne sodijo k prvotnemu kodeksu. Najprej je tu mašni kanon. Izvor ima v rimskem obredu – od tod tudi poimenovanje *canon romanus* – in se je po Evropi razširil praktično v enakem besedilu, in sicer do tistega dela, ki spremlja mašnikovo pomakanje hostije v ke-ljih. Ta se v Slavinskem misalu glasi: »*Fiat quae commixtio et consecratio corporis et sanguinis domini nostri Jesu Christi salus, mentis et corporis nobis accipientibus in vitam aeternam. Amen.*« Pogled v MA pokaže razlike. Če zanemarimo ne-bistvena odstopanja (manjka *quae* na začetku, namesto *in vitam aeternam* stoji samo *vita aeterna*), zbode v oči, da tam – tako kot v MR – ni pasusa *salus, mentis et corporis*. Poleg tega je molitev *Agnus dei*, ki v Ms 2000 sledi temu delu kanona, v MA vrinjena predenj. In spet je zgovorno, da je različica v našem kodeksu najbližja MS. V resnici razlike ni, le besedi *nobis accipientibus* sta zamenjani. In spet je povedno, da se ta pasus v MP v velikem delu oddaljuje tako od MA kot od Ms 2000 in MS. V nadaljevanju kanona pa se v besedilu pojavijo občutnejše razlike, tako v odnosu do MA kot do MS in MP, medtem ko so razlike tudi med MS in MP, tako da bi bila za genezo kanona v Ms 2000 potrebna posebna študija. Ms 1757 v NUK mašnega kanona nima.

Kot smo omenili, sledi zaključku besedila prvotnega kodeksa mašno besedilo za praznik sv. Janeza in Pavla v drugačni pisavi. Ker je ta folij še izvirno paginiran (lxxxvi, to je 86), so ga namenoma pustili praznega, tako kot naslednja dva folija za dodatne vpise. Zakaj prav sv. Janeza in Pavla, rimska mučenca, ko pa v sanktoralu manjkajo maše za vrsto pomembnejših svetnikov? Očitno na posebno željo kupcev kodeksa, saj sta ta dva svetnika veljala za zaščitnika pred točo in vsakršnim neurjem.³² Besedilo je popolno in se ujema z besedilom v MA, le da ima drugačno alelujo (*Corpora sanctorum*) in tudi evangelij (*Attendite a fermento pharisaeorum*; Lk 12, 1-8). Kljub temu vir tega besedila po vsej verjetnosti ni bil kak oglejski misal. Primerjave z drugimi viri pokažejo za to mašo raznolik izbor verzov za alelujo, torej ta ne more biti pravi kazalnik, temveč izbor evangelija. MA ima na tem mestu *Videte ne quis vos seducat* (Mt 24, 4-5), medtem ko imajo vsi razpoložljivi viri (MS, MP, regensburški misal 1518, esztergomski (ostrogonski) misal 1484, ne na koncu tudi MR) isti odlomek kot Ms 2000. Ms 1757 v NUK ima za ta praznik le tri posebne spominske molitve, ki so iste kot v Ms 2000 in drugih virih.

Naslednji folij (76r nove foliacije) prinaša blagoslov vode (*Exorcismus aquae*). To besedilo pravzaprav ne sodi v misal, temveč v obrednik, ritual, pontifikal ali benedikcional, vendar ga najdemo tudi v misalih na začetku med pripravami za mašni obred ali na koncu. Običajno se začne z eksorcizmom soli (*Exorcismus salis*), ki tu manjka. Tako blagoslov sestavljajo naslednji deli: izganjanje zlega duha (*Exorcizo te creatura aquae*), blagoslov (*Deus qui ad salutem humani generis*), mešanje soli in vode (*Haec commixtio salis et aquae*) ter sklepna molitev (*Deus invictae virtutis auctor*). Sledi obred kropljenja, ki se začne z antifono *Asperges me domine* – ta je zapisana le z incipitom – in konča z molitvijo *Praesta nobis quaesumus domine per huius creaturae tuae*. Kar zadeva blagoslov soli in vode, gre za splošno razširjena besedila iz rimskega obrednika, ki jih je tridentinski koncil ohranil in jih je uzakonil rimski obrednik (*Rituale Romanum*) pod papežem Pavlom V. iz leta 1614. Drugače je s kropljenjem. Tu se naš misal raz-

³² Naj samo kot zanimivost navedemo sicer na splošno zelo redko upodobitev teh dveh svetnikov na ostanku nekega krilnega oltarja iz okoli leta 1520 v celovškem Deželnem muzeju, ko zaklinjata grozeč oblak, iz katerega švigajo strele; Höfler: *Die Tafelmalerei*, str. 132.

likuje od rimskega obrednika. Na splošno gre za besedila iz obrednikov in misalov severno od Alp, le z nebistvenimi odstopanji na posameznih mestih. Tako se razporeditev besedil ujema s tistimi v passavskih misalih (1491, 1494) in passavskem obredniku (*Agenda seu Benedictionale*, Benetke 1498), v oloumuškem (*Agenda Olomucensis*, Nürnberg 1498) in salzburškem obredniku (*Agenda secundum rubricam Ecclesie Cathedralis Saltzburgensis*, Basel: Jakob Pfortzheim, 1511) ter v esztergomskem misalu iz leta 1484 (*Missale Strigoniense*, Nürnberg: Koberger). Würzburška agenda (*Agenda Herbipolensis*, Basel 1479) ima na zadnjem mestu molitev *Exaudi nos omnipotens deus*, vendar ponuja tudi alternativo *Praesta nobis quaesumus* kot v omenjenih virih. Presenetijo pa salzburški misali, začenši z najstarejšim iz leta 1498 (Nürnberg: Georg Stuchs). Tu se obred kropljenja sklene z molitvama *Vidi aquam egregientem* in *Exaudi nos domine*, ki sledita rimskemu obredniku. Pri tem je zanimivo, da je molitev *Exaudi nos domine* v besedilu precej drugačna kot tista v würzburški agendi. Ta se z nadaljevanjem glasi »*Exaudi nos omnipotens deus ut mittere digneris angelum tuum*«, medtem ko se tista v salzburških misalih in rimskem obredniku glasi »*Exaudi nos domine sancte pater omnipotens aeterne deus et mittere digneris sanctum angelum tuum*«.

Primerjava besedil blagoslova vode v Slavinskem misalu s tistimi v omenjenih misalih in obrednikih z območja severno od Alp kaže le nebistvena odstopanja. Pretežno gre za opuščanje posameznih besednih zvez oziroma krajšanje. Zato je trditev, da sledi oglejskemu obredu,³³ glede na gornje primerjave prenačljiva. Pogled v oglejski obrednik iz leta 1495 (*Agenda dyocesis Aquilegensis*, Benetke: Johannes Amman) dokazuje prav nasprotno. Tam sta na koncu blagoslova molitvi *Vidi aquam egregientem* in *Exaudi nos domine*, kar kaže naslonitev na rimsko rabo. Besedilo blagoslova vode v Ms 2000 je torej povzeto po besedilih severno od Alp in ne gre za oglejski obred.

Podobno uganko nam zastavljajo tudi mašna besedila za sv. Danijela (fol. 76v nove foliacije) (slika 3). To so tri posebne molitve, o kakršnih smo že govorili, glavna molitev (oratio), molitev nad darovi (secreta) in poobhajilna molitev (complenda), vseskozi izpisane. Njihovi začetki so »*Omnipotens sempiterna deus qui sedatis leonum, Hostias quaesumus domine quas nomini tuo sacrandas offerimus sancti Danielis in Sumentes gaudia sempiterna de participatione sacramenta*«. Po martirologiju Bede Častitljivega in posledično rimskem martirologiju se je prerokov god obhajal in se še danes obhaja 21. julija, na isti dan kot rimska mučenka Prakseda, na območju oglejskega patriarhata pa 28. avgusta, na praznik sv. Avgušтина. MA v koledarju sv. Danijela nima označenega, vendar najdemo molitve v njegov spomin dan prej, 27. avgusta, ko se je praznoval prenos trupel sv. Mohorja in Fortunata s spominom na mučenca Hermesa in Pelagija. Od treh Danijelovih molitev v MA se samo prva ujema s tisto v Ms 2000, ki je, povzemajoč Danijelovo čudežno rešitev iz levnjaka, tudi sicer splošno znana. Drugi dve v MA se glasita »*In conspectu divinae maiestatis tuae domine in Sacri corporis et preciosi sanguinis tui*«. Če lahko sodimo samo po teh primerjavah, Ms 2000 ne sledi oglejskemu misalu. Vendar je treba to vprašanje motriti širše. Prva ugotovitev je, da misali z območja severno od Alp, s katerimi smo primerjali naš misal in ki jih navaja tudi podatkovna baza *Usuarium*, obhajanja sv. Danijela nimajo. Po tej bazi ga imata le utrechtški misal iz leta 1514, ki nam ga ni bilo mogoče pregledati, in misal škofije Pécs iz leta 1487 (*Missale Quinqueecclesiense*, Basel: Michael Wenssler), oba 21. julija. Misal škofije Pécs navaja celotno mašo, od besedil, ki jih ima Ms 2000, sta enaki prvi dve, tretje pa je drugačno. Rimski misal sv. Danijela nima ne v koledarju ne med mašami.

Soočeni smo s pomanjkanjem primerjalnih virov. Nekaj tega gradiva je v

³³ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 91. V Smolikovi razpravi te trditve ni; prim. Smolik: *Slavenski kodeks*, str. 210.

oddelku *Orationale Sanctorum Italicum* podatkovne baze *Iter Liturgicum Italicum*, ki je sicer omejena na rokopise italijanskega izvora. Tu nas preseneti ugotovitev, da imata natančno ta tri besedila za spomin sv. Danijela kot Ms 2000 neki rokopisni misal z oznako cod. ms. lat. 4770 v vatikanski apostolski knjižnici iz sredine ali s konca 11. stoletja in po izvoru iz Abrucov in znameniti zakramentar kapitelske knjižnice v Ivrei, cod. XIX (56), nastal pod škofom Ogerjem (pred 1075–po 1094), oba na isti dan 28. avgusta.³⁴ Ker kaže omenjeni abruški misal povezave z južnoitalijansko beneventansko liturgijo,³⁵ gre verjetno za stara besedila italskega izvora. Omenjena baza ima za sv. Danijela še dva južnotirolska kodeksa, iz Briksna in Bolzana, ki imata spomin nanj prav tako 28. avgusta, a oba z drugačnimi besedili. – Kako so obravnavane molitve zašle v Slavinski misal, ki se v veliki meri napaja iz virov severnega izvora, ostaja uganka. Rešiti bi jo bilo mogoče le z ekstenzivnim pregledom rokopisnih misalov, v kar se tu ne moremo spustiti.

Kako je nastajal kodeks?

Zdaj si oglejmo naš kodeks še kot celoto. Dejstvo, da misal ni popoln, kot so običajni misali, saj je glede nedelj in praznikov zelo okleščen, je Marijana Smolika pripeljalo na misel, da kupci niso kupili že izgotovljenega misala, ampak so ga dali sestaviti tako, da so bila vanj prepisana tista besedila, ki bi jih utegnili potrebovati v cerkvi, za katero so ga kupili, torej v cerkvi sv. Danijela v Zalogu.³⁶ O tem, da ni bilo tako, govori že naknadni vpis mašnih molitev za sv. Danijela. V strokovni literaturi o tako reduciranih misalih zaradi manjše pomembnosti v primerjavi s popolnimi ni veliko napisanega, a nikakor ne gre za kakšen obroben pojav. V to kategorijo sodi tudi tu že na več mestih obravnavani NUK Ms 1757, ki sicer ni tako okleščen, vendar mu še vedno manjka vrsta nedelj in praznikov v temporalu in sanktoralu. Kaže, da imamo opraviti s kodeksi, namenjenimi rabi v podružničnih cerkvah ali kapelah, v katerih so maše obhajali samo na največje praznike v letu. Za takšne misale se je uveljavil strokovni termin *missale speciale*.³⁷ Predpostavlja se, da so bili takšni misali posebej izdelani za potrebe določene cerkve ali kapele. Vendar smo videli, da to v našem primeru ne drži, zato bi bilo primerneje naš kodeks označiti kot *missale abbreviatum*, torej »okrajšani« misal. Naposled nam izbor maš v temporalu (tri božične maše, maše za sv. Štefana, Janeza evangelista in nedolžne otročiče, epifanija, velika noč, vnebohod, binkošti, sv. Trojica in sv. Rešnje telo) in sanktoralu z izborom na splošno čaščenih, »nevtralnih« svetnikov, daje misliti, da kodeks ni bil narejen za določenega naročnika, ampak za prodajo na trgu, s tem, da so izbor posameznih besedil in svetnikov – v našem primeru gre le za dvojico sv. Mohorja in Fortunata – prilagodili kupcem iz določene dieceze, tokrat oglejske. Temu so priredili koledar in na koncu pustili dovolj prostora za dodatne vpise po želji kupcev. Kakega popolnoma nevtralnega, vsakemu kupcu namenjenega misala pač ni bilo mogoče sestaviti.

Dosedanje analize so pokazale, da naš kodeks ni nastal tako, da bi prepro-

³⁴ *Orationale* ima za ta dva kodeksa julijske ide (15. julij). Za datum 28. avgust v vatikanskem cod. lat. 4770 gl. Ebner: *Quellen und Forschungen*, str. 221; za kodeks v Ivrei Hänggi, Ladner: *Missale Basileense*, str. 150–151; s pojasnilom, da so besedila v baselskem misalu (iz 11. stoletja) taka kot v kodeksu v Ivrei.

³⁵ Misal je v uradnem katalogu knjižnice (Salmon: *Les manuscrits*, str. 100, št. 269) sicer datiran v prvo četrtino 11. stoletja in njegov nastanek z vprašajem postavljen v Subiaco.

³⁶ Smolik: Slavenski kodeks, str. 209.

³⁷ Prave enoznačne definicije za ta strokovni izraz ni. V glavnem gre za to, da se ta razlikuje od običajnega misala (*missale plenum*), poleg tega ga v izvirni rabi srečamo šele v naslovih tiskanih misalov.

sto prepisali kak že obstoječi oglejski misal, marveč so ga sestavili iz besedil iz različnih virov, ki so jih imeli na voljo. Pri tem se je treba zavedati, da kakšnega uradnega prototipa, na katerega bi se bilo treba neizogibno nasloniti, ni bilo. Uradni so postali šele tiskani misali iz zadnjih dveh desetletij 15. stoletja, medtem ko so se starejši rokopisni v posameznostih lahko razlikovali. Vendar smo videli, da obstaja vrsta besedil, ki so bila tipična za oglejski mašni obred in bi jih tudi naš misal moral imeti, a jih nima. To pomeni, da so pri besedilih oglejske rabe, ki jih niso imeli pri roki, morali seči po drugih virih, predvsem po salzburškem misalu. Na splošno je usmeritev na območje severno od Alp v teh delih našega kodeksa očitna. S tem je v grobem tudi že nakazano, kje bi lahko nastal in kje bi bila lahko vpisana dodatna besedila.

Pri določanju kraja, kjer je bil misal izdelan, se je Nataša Golob naslonila na okras inicialk iz pretanjenih vitic in lističev (slika 1).³⁸ Takšen okras je našla v ročno vrisanih inicialkah tiskov iz oficine Georga Stuchsa v Nürnbergu in iluminatorja poimenovala kot Stuchsov mojster. V resnici je okras inicialk, sicer skromen, v nekaterih Stuchsovih zgodnejših tiskih našemu zelo podoben,³⁹ vendar zadeva ni tako preprosta in si jo moramo natančneje ogledati. Življenje Georga Stuchsa, poleg Antona Kobergerja najpomembnejšega tiskarja poznega 15. in zgodnjega 16. stoletja v Nürnbergu, je dovolj dobro raziskano.⁴⁰ Rodil se je leta 1460 v kraju Sulzbach na Gornjem Pfalškem in bil leta 1484 sprejet med nürnberške meščane, torej je svojo obrt mogel samostojno izvajati šele od tega leta dalje. Verjetno je v Nürnbergu živel in deloval že pred tem, vendar je čas nastanka njegovega prvega znanega tiska nejasen. To bi lahko bilo leto 1483, a z vprašajem. To je tanka knjižica z naslovom *Historia devotissima de passione sacratissima domini nostri Jesu Christi*, ki pa inicialk še nima okrašenih.⁴¹ Naš misal pa je nastal vsaj leta 1481, če že ne prej. Ali je Stuchs že v tem času lahko imel svojega iluminatorja, če je svojo obrt uradno odprl šele leta 1484? Seveda ne. Uganko reši dejstvo, da se takšen način okraševanja inicialk ni izoblikoval v Nürnbergu, marveč nekoliko prej v Augsburgu, in sicer v delavnici, ki jo je vodil Johannes Bämle.

Ime Johannes Bämle je zgodovinarjem tipografije že dalj časa znano.⁴² V seznamih augsburških davčnih zavezancev je bil zabeležen leta 1453 kot pisar, leta 1477 kot tiskar, medtem ko njegova prva tiskana knjiga nosi datum 1472. Vedelo pa se je, da je bil tudi iluminator. To je bilo razvidno iz zapisov v dveh izvodih Avguštinovega dela *De civitate dei*, natisnjenega leta 1468 v oficini Johannes Mantelina v Strassburgu.⁴³ Vendar je dobil pravo mesto v zgodovini knjižnega slikarstva šele s študijo Christine Beier iz leta 2004, v kateri je avtorica razčistila skupino rokopisov, ki se je zaradi naročil liturgičnih knjig za salzburško rabo na eni strani in določenih povezav z Augsburgom na drugi do- tlej obravnavala kot »augsburško-salzburška delavnica« in večinsko lokalizirala v Salzburg.⁴⁴ Bämleju se pripisuje velik opus liturgičnih rokopisov, predvsem

³⁸ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 89–90.

³⁹ Npr. salzburški misal iz leta 1492 v Celovcu, Univerzitetna knjižnica, IN III 12718, misal za red avguštincev observantov, 1491, v Bavarski državni knjižnici, BSB-Ink M-441, kjer hranijo še pogrebni obrednik (*obsequiale*) za regensburško diecezo, 1491 (BSB-Ink R-207), krakovski misal, po 1493 (BSB-Ink M-427) in še poznejša izdaja salzburškega misala, 1498 (BSB-Ink M-487).

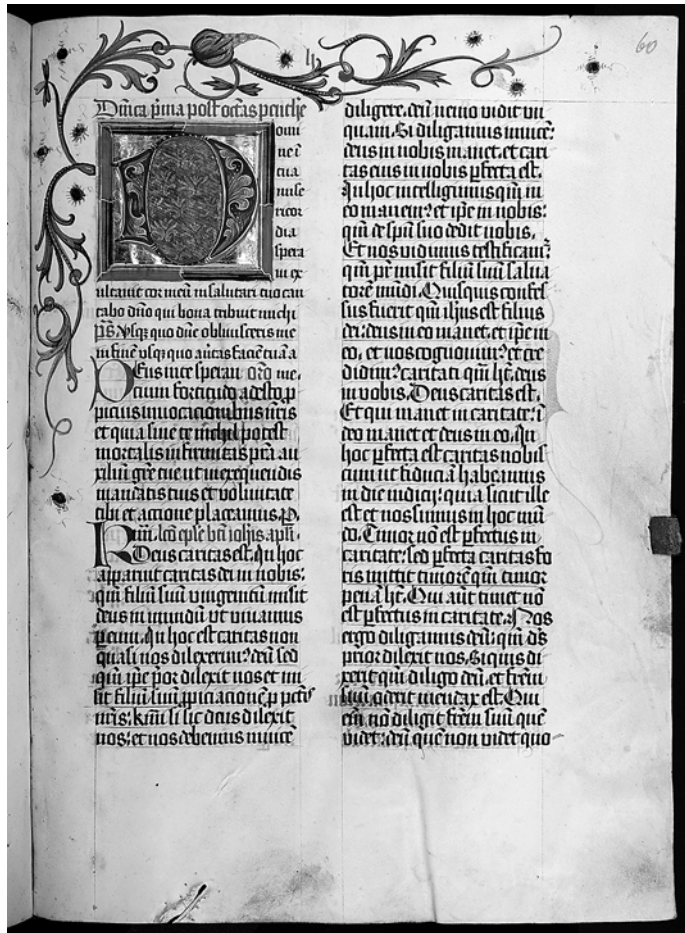
⁴⁰ Baumann: *Die Druckerei Stuchs*.

⁴¹ Izvod v Bavarski državni knjižnici dosegljiv on-line (BSB-Ink O-24).

⁴² Hägele, Thierbach: *Augsburg macht Druck*, str. 42–44.

⁴³ Izvod v knjižnici univerze v Manchestru (The John Rylands Library) ima napis »*Illuminator huius libri fuit Johannes Bamler de Augusta anno cccc sexagesimo octavo*«, tisti v Musée Conde, Chantilly, pa »*Johannes Bämle de Augusta illuminator libri huius anno (14)68*«. Za slednje gl. Beier: *Missalien massenhaft*, Textband str. 65, op. 79; za izvod v Manchestru opazko v Pollard: *Catalogue of Books*, str. 52.

⁴⁴ Beier: *Missalien massenhaft*.

Slika 5: Salzburški misal – za primerjavo okrasa inicialke z okrasom incialk v Slavinskem misalu - gl. slika 1
(Vir: Gradec/Graz, Univerzitetna knjižnica, cod. 131, fol. 60r)

misalov, za naročnike iz južnonemškega in avstrijskega območja, ki so mu po letu 1472 sledili še tiski z ročno okrašenimi inicialkami. Razume se, da tega dela ni opravljal sam in je med svojimi pomočniki imel tudi iluminatorje, ki so bili zadolženi za okraševanje inicialk – sam je bil namreč večš tudi figuralnega upodabljanja, kot ga kažejo historizirane inicialke in kanonske slike v njegovih rokopisih. To okrasje se je s časom slogovno rahlo spreminjalo – zadnja dela izvirajo iz zadnjega desetletja 15. stoletja –, medtem ko so našemu kodeksu najbližji rokopisi iz okoli leta 1480. Seveda se moramo zavedati, da je naš kodeks le skromen izdelek, ki se ne more primerjati s kodeksi, narejenimi po naročilu bogatih cerkva in samostanov, vendar so tesne podobnosti v detajlih očitne. Tu gre za pretanjene vitice, ki na margini oklepajo inicialko in robove besedila, z globoko razklanimi lističi z zvijajočimi se konci ter modrimi ali rožnatimi cvetovi koruznice in cvetovi orlice v modrih in vijoličnih odtenkih, tako rekoč podpis Bämlejeve delavnice.⁴⁵ Po dostopnih objavah lahko v tej zvezi navedemo misal cod. 131 v graški univerzitetni knjižnici, ki je bil kupljen leta 1482 in je moral glede na to nastati malo pred tem (slika 5).⁴⁶ Temu misalu je blizu antifonar za samostan dominikank Heilig-Kreuz v Regensburgu iz leta 1479.⁴⁷ Skladnost oblik je očitna in ne pušča dvoma, da je bil naš kodeks iluminiran v delavnici Johannes Bämleje v Augsburgu.

Na osnovi ugotovitve, da je Slavinski misal nastal v Augsburgu, je mogoče tudi bolje osvetliti njegovo vsebino. Kot mesti, v katerih so v poznem 15. in zgodnjem 16. stoletju za nemške dežele izdelali največ misalov in drugih liturgičnih knjig, se običajno navajata Augsburg in Nürnberg.⁴⁸ Vendar se je ta dejavnost v Nürnbergu razcvetela šele s tiskom, medtem ko je Augsburg ob enako obsežni produkciji tiskov časovno in količinsko prednjačil na področju rokopisov. Glede na naročila za rokopisne misale iz različnih dežel Južne Nemčije in Avstrije – predvsem Salzburga, zatem tudi Passava in Sekove –,⁴⁹ si lahko

⁴⁵ Beier: Buchmalerei, str. 38.

⁴⁶ Beier: *Die illuminierten Handschriften*, Textband, str. 328–329, Tafelband sl. 681–683. Gl. tudi Beier: Missalien massenhaft, Tafelband, sl. 31; Beier: Buchmalerei, sl. 2.

⁴⁷ Beier: Buchmalerei, sl. 1.

⁴⁸ Za Augsburg posebej gl. Hägele, Thierbach: *Augsburg macht Druck*.

⁴⁹ En salzburški misal iz Bämlejeve delavnice s tipično iluminiranimi inicialkami, kupljen leta 1484, je našel pot tudi v mariborski Nadškofijski arhiv; Golob: Katalog, str. 116–126, Ms. 18.

mislimo, da so kopisti v Augsburgu imeli na voljo dovolj predlog, da so lahko sledili lokalnim rabam. Kako je bilo z Oglejem, ne vemo. Podpisanemu ni znano, ali je bil doslej registriran kak oglejski rokopisni misal, ki bi nastal v Augsburgu. Leta 1494 je pri Erhardu Ratdoltu, najpomembnejšem augsburškem dobavitelju liturgičnih tiskov, izšel oglejski misal, edini od diecez južno od Alp, vendar lahko to naročilo pripišemo dejstvu, da je Ratdolt med letoma 1476 in 1486 deloval v Benetkah, torej so ga morali v patriarhatu poznati že od prej.⁵⁰ Kljub temu je moralo biti to, da so v Augsburgu izdelovali tudi misale za oglejsko rabo, širše znano, sicer ključarji cerkve v Zalogu ne bi dobili namiga, naj se za nabavo misala obrnejo prav na Augsburg. Kakor koli že, za nas so pomembnejši tisti deli našega misala, ki jih je kompilator verjetno zaradi pomanjkanja predlog vzel iz drugih misalov. Videli smo, da tu prednjači salzburški misal, ki so ga v Bämalerjevi delavnici izdelali v več primerkih, vendar obstajajo tudi povezave s passavskim misalom in sploh z misali južnonemških diecez, medtem ko je nekaj izposoj enkratnih.

Ostane nam še podpis pod zadnjim stolpcem na fol. 85v (75v; slika 2). Doslej smo ga brali kot Franciscus Preming in ga imeli za kopista kodeksa.⁵¹ Prvo, kar nam pade v oči, je to, da je pisava tega podpisa kljub isti velikosti črk in istemu črnilu drugačna, kot je v stolpcih nad njim. Ni mogoče, da bi bila to ista roka. Je bolj izostrena in dinamična. Še najbližja je pisavi kolofona na zadnjem foliju. Ob upoštevanju tega, da se je imenovani pri svojem podpisu na fol. 85v moral prilagoditi manjši velikosti črk glavnega besedila, bi si upali trditi, da je prav on tudi pisec kolofona, kjer je imel več svobode (slika 4).⁵² Torej ne gre za kopista kodeksa. Drugo vprašanje je, ali se njegov priimek res glasi Preming. Pikica, ki naj bi označevala črko i, ni nad njo, marveč je pomaknjena nazaj na sredino tega, kar naj bi bilo črka m. Tu se moramo spomniti na vlogo takšne pikice v knjižni gotici. Samostojen, nepovezan i je bil dobro razpoznaven in pikice ni potreboval. V povezavi s črkami, zgrajenimi s pokončnimi črticami, kot je i, recimo m, n ali u, pa so ga morali označiti s pikico. V našem primeru pikica torej ne označuje črke i pred -ng, ki se dobro loči od drugih, marveč črko v sklopu, ki se nam kaže kot m. Imamo dve možnosti, ali »ni« ali »in«, torej »Prening« ali »Preining«. Razume se, da gre za drugo možnost. Polno ime našega podpisovalca je potemtakem Franciscus Preining.

Ko pretehtamo priimka Preming ali Preining, ugotovimo, da prvi ne obstaja ali je sila redek.⁵³ Preming je sicer ime kraja na Spodnjem Bavarskem blizu Passava, od koder morda izvira znani priimek Preminger. Medtem je priimek Preining splošno razširjen po nemško govorečih deželah, danes tako kot nekdaj. Najdemo ga tudi v Augsburgu, in sicer prav v času, ko je nastal naš misal. Nosil ga je Jörg Preining (ok. 1450–1526/27), po poklicu tkalec, sicer pa kontroverzen laiški brat, pridigar ter avtor nemških izrekov in moralističnih pesmi na pragu verskega razkola.⁵⁴ Imel je sina po imenu Franz, ki se je še bolj radikaliziral in pristal med prekrščevalci. Tako pa je bilo tudi ime Jörgovemu mlajšemu bratu, ki je moral biti leta 1483 že med pokojnimi, ko je Jörg posvojil njegovo hčer.⁵⁵ Bi to lahko bil naš Franciscus? Kraj in letnice se lepo ujemajo.

⁵⁰ To je drugi oglejski tiskani misal, prvega je natisnil Valdorfer leta 1482 v Milanu.

⁵¹ Smolik: Slavenski kodeks, str. 205; Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 84, 86.

⁵² To se najbolj vidi pri črkah a in g. Pri prvi se opaža težnja po stisnjenem trebuhu črke in to, da se zgornja zanka na levi dotika trebuha in s tem zapira zunanji obris črke. Podobno zapira zunanji obris spodnja zanka pri črki g, medtem ko je njeno deblo (na desni) včasih rahlo spontano ukrivljeno in ni strogo pokončno. Tudi njen trebuh je bolj stisnjen kot v pisavi kopista kodeksa.

⁵³ Na svetovnem spletu ga ni bilo mogoče najti.

⁵⁴ Stammler: Preining Jörg; Liefländer-Koistinen: Preining, Jörg; monografska študija Liefländer-Koistinen: *Studien*.

⁵⁵ Liefländer-Koistinen: Preining, Jörg, stolpec 814.

Ne glede na to, ali je bil Franciscus Preining brat bolj znanega Jörga, kar je zelo verjetno,⁵⁶ ali ne, nam njegov podpis zadaja uganko. Če torej ni bil kopist, ali je bil zato vodja pisarske delavnice, ki je rokopis izdelala, ali le prekupčevalec z že izdelanimi kodeksi, ki se je kot lastnik »podjetja« ovekovečil, ko je bil rokopis končan? Kakor koli že, trgovina z rokopisi se ponaša z dolgo zgodovino. Sega v antiko, v zgodnjem in visokem srednjem veku, ko so rokopise »za božji lon« prepisovali v samostanih, skoraj odmere, a ponovno oživi s pojavom univerz in s tem povezano potrebo po študijskih besedilih, najprej v Italiji, nato v Franciji in zatem tudi drugje po Evropi.⁵⁷ Zaton samostanskih skriptorijev v 15. stoletju je spodbudil tudi vse obsežnejšo neodvisno produkcijo liturgičnih rokopisov, tako v organiziranih delavnicah, kot je bila Bämlejeva, kot tudi spod individualnih pisarjev, ki so delali vnaprej za prodajo in zato bili bolj odvisni od prekupčevalcev.⁵⁸

Naposled nas čaka še – seveda popolnoma spekulativna – rekonstrukcija tega, kako sta lahko potekla izdelava in nakup našega kodeksa. Pri tem se lahko opremo na naslednji točki. Najprej je to razlika v črnilu Preiningovega podpisa na fol. 85v (75v; slika 2) in kolofona na zadnjem foliju (slika 4), kar pomeni, da nista istočasna, zatem razlika v pisavi obeh dodatkov v bastardi, maše za sv. Janeza in Pavla (fol. 86r–86v; 76r–76v) ter mašnih molitev za sv. Danijela na fol. 87v (77v; slika 3). Tudi to pomeni, da sta bila ta dodatka vpisana ob dveh različnih priložnostih, najprej maša za sv. Janeza in Pavla ter šele zatem molitve za sv. Danijela. Ob predpostavki, da je bil Preining le vodja pisarske delavnice ali samo trgovec z rokopisi in ne kopist kodeksa, si lahko predstavljamo, da se je, ko je bil kodeks v prvotni sestavi končan, podpisal prav na koncu obstoječega besedila. Kar zadeva iluminacijo, jo je po Preiningovem naročilu prispeval nekdo iz Bämlejeve delavnice. Kar zadeva oba omenjena dodatka, napisana v bastardi, je poleg razlik v pisavi treba upoštevati tudi to, da so bila besedila za sv. Danijela glede na to, kar smo o njih napisali, v Augsburgu teže dosegljiva ali pa jih tam sploh ni bilo. Zato moramo dopustiti možnost, da so bila v kodeks vpisana šele po nakupu nekje na slovenskem ozemlju. – Ko se je ponudila priložnost za prodajo kodeksa, je Preining zamenjal del z mašnim kanonom z drugim, verjetno s cenejšim, a tudi iluminiranim v Bämlejevi delavnici.⁵⁹ Nato je po naročilu kupcev dal vpisati besedila za mašo sv. Janeza in Pavla ter blagoslov vode, prva v bastardi, druga zaradi večjega pomena v teksturi. Za oboje smo zapisali, da je moralo biti povzeto po misalih z območja severno od Alp. Takšen, najbrž še brez molitev za sv. Danijela, je kodeks prešel v roke zastopnikov cerkve sv. Danijela v Zalogu, medtem ko je prodajo Preining ovekovečil v kolofonu. Sledila je vezava, verjetno kar v Augsburgu.⁶⁰ Prav v zadnji fazi nastajanja našega kodeksa, mogo-

⁵⁶ Na moje pisno vprašanje mi je dr. Luise Liefländer-Leskinen, kot se sedaj piše, avtorica monografije in leksikalnega članka o Jörgu Preiningu, v elektronskem sporočilu (16. 7. 2022) ljubeznivo pojasnila, da obstaja velika verjetnost, da je v Ms 2000 podpisani Franciscus Preining identičen z Jörgovim bratom, vendar podatkov, ki bi to trdno zagotovili, nima.

⁵⁷ Temeljno delo je še vedno Kirchhoff: *Die Handschriftenhändler*.

⁵⁸ Nekaj o tem Kirchhoff: *Die Handschriftenhändler*, str. 119 in dalje; sicer pa, kolikor je podpisaneemu znano, kakšnega temeljnega dela o produkciji in distribuciji liturgičnih rokopisov v poznem srednjem veku, pred uveljavitvijo tiska in vzporedno z njim, še ni.

⁵⁹ To, da je bil kanon, neoštevilčen ali posebej oštevilčen, naknadno vrinjen v kodeks, v augsburških misalih iz Bämlejeve delavnice ni bila kakšna posebnost. Za primer navedimo Ms 8 v Mariboru (pred letom 1484; Golob: Katalog, str. 117, št. 15) in Ms 131 Univerzitetne knjižnice v Gradcu (pred letom 1482; Beier: *Die illuminierten Handschriften*, str. 328, št. 101), vendar tam, kot kaže izvirna foliacija, zato ni bil odstranjen kak izvirni del kodeksa.

⁶⁰ Osnovni okrasni motiv na platnicah je tako imenovano granatno jabolko, tekstilni (brokatni) vzorec, običajen v stenskem in tabelnem slikarstvu tega časa, vendar je pogost tudi v knjižnih vezavah nemških dežel. Najdemo ga skoraj povsod, tudi v Nürnbergu, vendar v različnih izvedbah. Našemu kodeksu so glede prefinjenosti in zračnosti v izdelavi tega motiva najbližje izdelki nekega anonimnega mojstra, ki ga je Ernst Kyriš lokaliziral v Augsburg in njegovo delovanje omejil na čas okoli leta 1477 do leta 1497 (skupina *Blüte frei*; Kyriš: *Verzierte gotische*

če že na našem ozemlju, je – kot je mogoče domnevati – nekdo zapisal še molitve za sv. Danijela v prosti desni stolpec predzadnjega folija.⁶¹

Tako nekako bi lahko bila zgodovina našega kodeksa. Po eni strani nam ta s konkretnim primerom razkriva slabo dokumentirani promet z liturgičnimi rokopisi naših cerkva v srednjem veku, po drugi pa dodaja kamenček v mozaiku, kot smo zapisali, še slabo raziskane produkcije in distribucije liturgičnih rokopisov v širšem kulturno-zgodovinskem prostoru.

Priloga 1: Misal Ms 1757 Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani⁶²

Kodeks je dočakal naš čas okrnjen. Manjkajo mu začetni foliji, na prvem ohranjenem foliju se začenja tretja božična maša, pred tem so zapisane tri molitve vseh svetnikov v mašah adventnega časa, katerih prva se je začela že na prejšnjem, iztrganem foliju.⁶³ Dalje je iztrgan del svetniških maš med praznikoma sv. Marije Magdalene (fol. 34v) in sv. Ožbalta (fol. 35r), naposled je iztrgan zadnji del sanktorala, tako da je na zadnjem foliju (fol. 46v) še zadnji verz sekvence v maši za sv. Katarino. Tu lahko pričakujemo konec sanktorala za posamezne svetnike, morda prav s sv. Katarino (25. 11.), in nadaljevanje s skupnimi mašami za posamezne kategorije svetnikov, Marijine maše za posamezna liturgična obdobja in priložnosti ter votivne maše. Žal ne vemo, kaj je bilo na začetku kodeksa, koledar, priprave na mašo z blagoslovom soli in vode, mašni kanon s prefacijami, ki ga v sredini kodeksa ni, a glede na omenjene molitve vseh svetnikov gotovo prva nedeljska maša v adventu. Ker sta bila v neokrnjenem kodeksu temporal in sanktoral, seveda z reduciranim številom maš, popolna, ne moremo govoriti o delnem misalu,⁶⁴ kvečjemu o okrajšanem (*missale abbreviatum*). Na to, kje bi kodeks lahko nastal, nas usmerja pisava, knjižna gotica z nekaj posebnostmi, kot so zgoraj razklani konci stebel v črkah b, h k in l v obliki lastovičjega repa in poudarjena prečna črtica pri črki t, tako da se ta jasneje razlikuje od črke c. Takšno pisavo zasledimo okoli leta 1400 na Češkem (*Biblija kralja Venčeslava*, 1390–1400), a predvsem na Dunaju, vzorčno v nemškem *Rationale Durandi* (do 1403–1406; Avstrijska nacionalna knjižnica, cod. 2765). Nataša Golob je v tem krogu dunajskih rokopisov našla tudi tesne vzporednice za (edino) inicialko P(uer) na fol. 2r.⁶⁵ Pri sicer naravnem sklepanju, da je naš kodeks dunajsko delo, pa se zatakne. Misal je služil oglejski rabi, o čemer pričata maši sv. Hilarija in Tacijana (16. 3.; fol. 22v) in sv. Mohorja in Fortunata (12. 7; fol. 33r), na drugi strani pa ni zavetnikov passavske dieceze, kamor je takrat še sodil Dunaj, kot sta poleg sv. Štefana mučenca sv. Valentin in sv. Maksimilijan, a

Einbände, Textband, str. 63–64, 148; Tafelband II, str. 36–39). Najbrž gre celo za njegovo delo. Pri znanih nürnberških knjigovezcih Johannu Sulzpachu (ok. 1468–1473) in Johannu Steindorfu (1474–1486) in tudi pri Jörgu Schapfu v Augsburgu (ok. 1469–1486) (zanje gl. Kyriß, *Verzierte gotische Einbände*, Textband, str. 52–53, 54) so elementi tega motiva debelejši in bolj stisnjeni.

⁶¹ Nataša Golob pisavo opredeljuje kot zgodnjehumanistično kurzivo; prim. Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 88. Dejansko gre za pisavo, ki bi lahko bila glede na listinsko in drugo pisno gradivo tega časa na Slovenskem domača med kleriki za vsakdanjo rabo.

⁶² Kodikološka obravnava Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 68–73, št. 5.

⁶³ To so *Conscientias nostras quaesumus domine*, *Munera nostra quaesimus domine oblata* in *Perceptis domine salutaribus sacramentis*. Te molitve so se poleg tistih v čast Device Marije običajno brale med mašo za prvo adventno nedeljo. Da bi bila to molitev med oblačenjem duhovnika oziroma škofa (Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 70), ne drži.

⁶⁴ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 68.

⁶⁵ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 72–73, z bibliografijo. – Foliacija je moderna in se začenja s fol. 2 v veri, da je bil pred tem iztrgan en list. Zagotovo jih je bilo več.

tudi sv. Koloman.⁶⁶ Ker smo že navedli vsebino prvega ohranjenega folija, lahko v tej zvezi opozorimo tudi na omenjene tri molitve za vse svetnike. Od teh treh se le ena, prva, pojavlja tako v misalu za passavsko diecezo (MP, fol. 1v) kot tudi v oglejskem misalu (MA, fol. 1v), medtem ko se vse tri pojavljajo v salzburškem (MS, fol. 1v), freisinškem iz leta 1492 (fol. 8v) in augsburškem misalu iz leta 1496 (fol. 1r–1v). Če je kodeks res nastal na Dunaju, potem po naročilu kakega premožnejšega klerika oglejske dieceze, ki se je tam večkrat mudil ali tudi – kar je še najverjetneje – študiral. Kot predfolij je uvezena obrezana, na hrbtni strani drugotno popisana⁶⁷ pergamentna listina škofa Andreja, sufragana patriarha Ludovika Tecka, iz leta 1435, naslovljena na prošta v Dobrli vasi (*praeposito Monasterii Vallis Junensis*), pač v funkciji spodnjekoroškega arhidiakona, v zadevi župnika v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, obtoženega konkubinata. Upošteva je to listino in njeno popisano hrbtno stran, lahko upravičeno domnevamo, da je bil kodeks po letu 1435 – glede na hrbtno stran v zadnji četrtini 15. stoletja – zvezan v Dobrli vasi in da je bil v tamkajšnjem samostanu regularnih kanonikov do takrat tudi v rabi.⁶⁸

Priloga 2: Internetni viri, uporabljeni za ta prispevek

Raziskave, ki smo jih opravili v povezavi z misalom Ms 2000 Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, so danes neprimerno lažje kot pred desetletjem. Za analitične primerjave je na medmrežju raziskovalcem na voljo veliko v celoti digitaliziranih liturgičnih rokopisov iz srednjega veka, predvsem pa zgodnjih tiskov. Glede tega prednjači Bavarska državna knjižnica v Münchnu. Na drugi strani pa je več podatkovnih baz s posameznimi liturgičnimi besedili, ki omogočajo vpogled v njihovo funkcijo v obredju in zemljepisno razširjenost, pri čemer je največ takšnih, ki se ukvarjajo s koralnimi napevi. Za besedila je naju-

⁶⁶ Na tem mestu lahko za primerjavo pritegnemo tako imenovani kranjski misal Ms 19 v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani iz leta 1410, nastal po naročilu kranjskega župnika Kolomana de Manswerdeja. Četudi je to *missale plenum* in namenjen oglejski rabi, ima v koledarju tudi le dva oglejska praznika, sv. Kancija, Kancijana in Kancijaline ter sv. Mohorja in Fortunata. Na drugi strani pa ima vrsto severnjaških svetnikov, ki jih v oglejskem koledarju ni. Med temi vzbujata pozornost Adalbert-Vojteh (23. 4.) in Venceslav (28. 9.), češka svetnika, katerih kult se je že zgodaj razširil na območju severno od Alp in sta zašla tudi v koledar passavskega misala. To dejstvo je mogoče razložiti s tem, da je bil kranjski župnik po rodu iz Mannswörtha v bližini Dunaja. J. Smrekarju, ki je doslej najizčrpneje predstavil vsebino tega misala (Smrekar: Stare mašne bukve, o koledarju stolpci 37 in dalje), te okoliščine še niso bile znane, zato bi bilo dobro, da se misal razišče tudi glede razmerja do passavskega misala. O tem umetnostno nadvse pomembnem rokopisu sicer gl. Kos, Stele: *Srednjeveški rokopisi*, str. 167–168, št. 98.

⁶⁷ Gre za del maše za posvetitev cerkve, in sicer od berila iz Janezovega razodetja (*Vidi civitatem sanctam Jerusalem*) do prošnje po obhajilu (*Deus qui ecclesiam tuam sponsam*). Besedila se ujemajo tako z Ms 2000 kot tudi z MA in MP, razen v prošnji nad darovi (*secreta*). Ta se v Ms 2000, MA in MP glasi *Annue quaesumus domine precibus nostris*, tu pa *Annue festivitatis cultu supplices te domine*, tako kot v MS. Nataša Golob, ki sicer besedil ne prepozna in jih ima za »skice za pridige, ki izhajajo iz Razodetja in psalmov« (Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 70), datira pisavo, bastardo, v tretjo četrtino 15. stoletja. Če upoštevamo, da je listina v podolžnem formatu kar krepko odrezana na desni strani – če jo obrnemo in postavimo pokonci, na vrhu hrbtne strani –, potem lahko sklepamo, da je bila na tej strani napisana celotna maša. Z malo domišljije si ni težko predstavljati, da si jo je duhovnik prepisal na hrbtno stran te ne več aktualne listine zato, da bi mu za opravljanje maše pri posvetitvah cerkva ali njihovom obhajanju na terenu ne bi bilo treba s seboj vzeti celega misala.

⁶⁸ Najbrž je le slučaj – ali tudi ne –, da je v matriki dunajske univerze v spomladanskem terminu leta 1397 zabeležen vpis dobrolskega kanonika Gašperja Fiegerja, o katerem se sicer nič ne ve. Vpis se glasi: *Caspar Fieg(er) de Karinthia canonicus regularis in Eberndorff*; po posnetku izvirnika v arhivu dunajske univerze (Univesitätsarchiv Wien), Matrikel M 1 (1377–1420), fol. 34v; on-line: <https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/objects/o:883948/methods/bdef:Book/view>. Fiegerji so sicer bili podjetniška družina iz Halla na Tirolskem, obogatela z rudniškimi posli in pozneje plemenitena. Bi bil lahko on naročnik misala?

porabnejša baza *Usuarium* madžarske raziskovalne platforme Strigonometer,⁶⁹ ki črpa iz stotin rokopisov in tiskov iz vseh delov Evrope ter svoj fond stalno dopolnjuje. Ima več oddelkov, poleg neposrednega iskanja besedil seznam knjižnic in posameznih virov s klikom za digitalizirano objavo na medmrežju in koledar z navedbo virov, ki navajajo obhajanje svetniških praznikov na določen dan. Bolj specializirana baza s srednjeveškimi liturgičnimi besedili je *Iter Liturgicum Italicum* Giacomina Baroffia, omejena na vire italijanskega izvora. Posebej koristen je odderek *Orationale Sanctorum Italicum* s posebnimi molitvami za posamezne svetnike, ki se med drugim napaja iz vseh pomembnih najstarejših rokopisov. Druge tu uporabljene podatkovne baze se omejujejo na notirana (nevmirana) besedila, vendar kljub temu koristijo pri interpretaciji posameznih besedil. *Cantus* in *Cantus Index* imata skupno bazo melodij, označenih z identifikacijsko kodo (ID), ki velja tudi za njihova besedila. *Cantus planus Regensburg*, projekt Muzikološkega inštituta regensburške univerze, pa je za nas pomemben zato, ker v posebnem oddelku obravnava oglejske rokopise v primerjavi z regensburškimi, pri čemer so upoštevani vsi znani notirani rokopisi oglejskega izvora, iz Ogleja, Čedad in drugih nahajališč. To nam je bilo v veliko pomoč, ker oglejskih liturgičnih rokopisov, ki pridejo v poštev za naša raziskovanja, v nasprotju z drugimi ni digitaliziranih in dosegljivih na medmrežju. Kot smo omenili, je to pomembno tudi zato, ker se oglejski tiskani misal v marsičem razlikuje od starejših rokopisnih in zato ne zrcali popolnoma oglejske liturgije v starejših obdobjih.

VIRI IN LITERATURA

PRIMERJALNI VIRI

- ⌚ *Agenda dyocesis Aquileiensis*. Venezia: Johannes Amman, 1495 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Inc. c.a. 1172).
- ⌚ *Agenda Herbipolensis*. Basel: Michael Wenssler, 1479 (po digitaliziranem izvodu, Universitätsbibliothek Freiburg i. Br., Sack Nr. 33).
- ⌚ *Agenda Olomucensis*. Nürnberg: Georg Stuchs, 1498 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Inc. c.a. 1463f).
- ⌚ *Agenda secundum rubricam Ecclesie Cathedralis Saltzeburgensis*. Basel: Jakob Pfortzheim, 1511 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Liturg. 025).
- ⌚ *Agenda seu Benedictionale secundum usum sancte ecclesie pataviensis*. Venezia: Joannes Hamann, 1498 (po digitaliziranem izvodu Universitätsbibliothek Wien, Ink 23.H.3).
- ⌚ *[Missale Aquileiense]*. Augsburg: Erhard Ratdolt, 1494 (po digitaliziranem izvodu, NUK, tu okrajšano MA).
- ⌚ *[Missale Frisigense]*. Augsburg: Erhard Ratdolt, 1492 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, 2 Inc. c.a. 2741).
- ⌚ *Missale Quinqueecclesiense*. Basel: Michael Wenssler, 1487 (po digitaliziranem izvodu, Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbütel, H: S456 2o Helmst.).
- ⌚ *Missale Pataviense*. Venezia: Petrus Liechtenstein, 1493 (po digitaliziranem izvodu, The Library of Congress, Washington DC; tu okrajšano MP).
- ⌚ *Missale Ratisbonense*. Bamberg 1518 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, 2 l. impr. membr. 17).
- ⌚ *Missale Romanum*. Firenze: Lucantonio Giunta, 1501 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, Res/Liturg. 828; tu okrajšano MR).

⁶⁹ Natančnejši podatki o tej bazi in drugih tu naštetih so v bibliografiji na koncu tega prispevka.

- ◉ *Missale Saltzeburgense*. Venezia: Petrus Liechtenstein, 1507 (po digitaliziranem izvodu, v Bayerische Staatsbibliothek, München, 2 Liturg. 300; tu okrajšano MS).
- ◉ *Missale Strigoniense*. Nürnberg: Koberger, 1484 (po objavi Déri, Blasius: *Missale Strigoniense*. Budapest: Kiadó, 2009).

LITERATURA

Baumann, Valter: Die Druckerei Stuchs zu Nürnberg (1484–1537). V: *Gutenberg-Jahrbuch*, 29, 1954, str. 122–128.

Beier, Christine: Missalien massenhaft. Die Bämle-Werkstatt und die Augsburger Buchmalerei im 15. Jahrhundert. V: *Codices Manuscripti* 48/49, Juni 2004, Textband (= Festschrift Gerhard Schmidt), str. 55–72, Tafelband, str. 66–78.

Beier, Christine: *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Universitätsbibliothek Graz: Die illuminierten Handschriften 1400 bis 1550*. Textband, Tafel- und Registerband (= *Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Denkschriften 390 / Institut für Kunstgeschichte der Universität Wien, V,1). Wien 2010.

Beier, Christine: Buchmalerei für Regensburg: Fünf Chorbücher aus Heilig Kreuz und die Geschichte ihrer Ausstattung im 15. Jahrhundert. V: *Litterae pictae: Scripta varia in honorem Nataša Golob septuagesimum annum feliciter compellentis* (ur. Tine Germ, Nataša Kavčič). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2017, str. 35–63.

Breko Kustura, Hana: Najstariji sakramentar srednjovekovne Istre iz 1050. godine u kontekstu europskih liturgijskih kodeksa. V: *Zbornik Odsjeka povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 26 (2008), str. 1–48.

Brusatin, Maurizio: I canti di un graduale cividalese. Il codice lxxix del Museo Archeologico Nazionale di Cividale. V: *Forum Iulii. Annuario del Museo Nazionale di Cividale del Friuli*, XXVII, 2003, str. 189–206.

Camilot-Oswald, Raffaella: *Die Liturgischen Musikhandschriften aus dem mittelalterlichen Patriarchat Aquileia*, Teilband I (= *Monumenta monodica medii aevi*. Subsidia II). Kassel etc.: Bärenreiter, 1997.

Deshusses, Jean: *Le Sacramentaire gregorien: ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits*. Fribourg Suisse: Editions universitaires, 1988.

Ebner, Adalbert: *Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter*. Freiburg/Brsg: Herder, 1896.

Golob, Nataša: Katalog knjižnega slikarstva v srednjeveških rokopisih in prvotiskih. V: *Srednjeveške in renesančne knjižne umetnine iz zakladnice Nadškofije Maribor* (ur. Dragica Marinič, Igor Filipič). Maribor: Evropski kulturni in tehnološki center Maribor, 2012, str. 38–232.

Golob, Nataša: *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Narodna in univerzitetna knjižnica. I. del*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2021.

Hägele, Günter, Thierbach, Melanie (ur.): *Augsburg macht Druck. Die Anfänge des Buchdrucks in einer Metropole des 15. Jahrhunderts* (= Sonderausstellung des Diözesanmuseums St. Afra Augsburg, der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg und der Universitätsbibliothek Augsburg im Diözesanmuseum St. Afra in Augsburg vom 10. März bis 18. Juni 2017). Augsburg: Diözesanmuseum St. Afra, Staats- und Stadtbibliothek, Universitätsbibliothek, 2017.

Hänggi, Anton, Ladner, Pascal: *Missale Basileense saec. XI (Codex Gressly)*. Freiburg/ Schweiz: Universitätsverlag, 1994.

Kirchhoff, Albrecht: *Die Handschriftenhändler des Mittelalters*, 2. izdaja. Leipzig: Selbstverlag des Autors, 1853.

Kyriß, Ernst: *Verzierte gotische Einbände im alten deutschen Sprachgebiet*, Textband, Tafelband I in II. Stuttgart: M. Hettler, 1951–1958.

Liefländer-Koistinen, Luise: *Studien zu Jörg Preining, ein Weber, Dichter und Laienprediger im spätmittelalterlichen Augsburg* (= Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik, 171). Stuttgart: Akademischer Verlag Heinz, 1986.

Liefländer-Koistinen, Luise: Preining, Jörg. V: *Die deutsche Literatur des Mittelalters* (ur. Wolfgang Stammeler, Karl Langosch). *Verfasserlexikon*, 2. izdaja, Bd. VII. Berlin: W. de Gruyter, 1989, stolpci 814–818.

Lietzmann, Hans D.: *Das Sacramentarium Gregorianum nach dem Aachener Urtextexemplar*. Münster: Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung, 1921.

Lippe, Robert: *Missale Romanum Mediolani 1474. Vol. I: Text*. London: Henry Bradshaw Society, 1899.

Mittarelli, Giovanni Benedetto: *Annales Camaldulenses*, T. II. Venetiis: J. B. Pasquali, 1756.

Pollard, Alfred W.: *Catalogue of Books Printed in the XVth Century now in the British Museum. Part I*. London: Order of the Trustees, 1908.

Richter, Gregor, Schönfelder, Albert: *Sacramentarium Fuldense Saeculi X*. Fulda: Fuldaer Aktiendruckerei, 1912.

Salmon, Pierre: *Les Manuscrits Liturgiques Latins de la Bibliothèque Vaticane III: Ordines Romani Pontificaux Rituels Ceremoniaux*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1970.

Schmid, Bernhold: *Der Gloria-Tropus Spiritus et alme bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts* (= Münchner Veröffentlichungen zur Musikgeschichte 46). Tutzing: H. Schneider, 1988.

Smolik, Marijan: Latinski rokopisni misal. V: *Knjižnica* 47 (2003), št. 4, str. 51–62.

Smolik, Marijan: Slavenski kodeks. V: *Slavenski zbornik* (ur. Janko Boštjančič). Vrhnika: Kulturno društvo Slavina, 2005, str. 203–212.

Smrekar, Jožef: Stare pisane mašne bukve kranjskega farnega arhiva. V: *Zgodovinski zbornik* I (1888), str. 7–14, 25–30, 37–46; II, 1889, str. 53–62, 71–78, 87–94, 101–108.

Snoj, Jurij: Il »ritus patriarchinus« nel settore orientale del patriarcato di Aquileia. V: Cristante, Lucio (ur.): *Antiqua Habita Consuetudine. Contributi per una storia della musica liturgica del Patriarcato di Aquileia. Atti del colloquio internazionale (Portogruaro 20 ottobre 2001)*. Trieste: Edizioni Università di Trieste, 2004, str. 75–87.

Stammeler, Wolfgang: Preining, Jörg. V: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* (ur. Karl Langosch), Band III. Berlin: W. de Gruyter, 1941, stolpci 927–945.

Ušeničnik, Fran: Obrednik oglejske cerkve v ljubljanski škofiji. V: *Bogoslovni vestnik* 4 (1924), str. 1–35, 97–127.

INTERNETNI VIRI

Cantus: A Database for Latin Ecclesiastical Chant - Inventories of Chant Sources: <https://cantus.uwaterloo.ca/> (dostop: 17. januar 2023).

Cantus Index: Catalogue of Chant Texts and Melodies: <http://www.cantusindex.org/home> (dostop: 17. januar 2023).

Cantus planus Regensburg: Data pool for research on Gregorian chant: <https://www.cantusplanus.de> (dostop: 17. januar 2023).

Iter Liturgicum Italicum. Centro di Eccellenza K. J. Feininger; Giacomo Baroffio: <http://www.centrofeininger.eu/iter-liturgicum-italicum/> (dostop: 17. januar 2023).

Misal (iz Slavine): <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-QKWNLTOR> (dostop: 17. januar 2023).

Orationale Sanctorum Italicum; gl. (Baroffio, Giacomo:) Iter Liturgicum Italicum

Usuarium: A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period: <https://usuarium.elte.hu/> (dostop: 17. januar 2023).

SUMMARY

MANUSCRIPT MISSAL MS 2000 OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY IN LJUBLJANA, KNOWN AS SLAVINSKI

The subject of this article is the manuscript missal MS 2000, kept at the National and University Library in Ljubljana and known as the Slavinski Missal, purchased from an antiquarian bookseller in 2018. It is a parchment codex with decorated initials, which, according to the information in the codex colophon, was purchased on October 25, 1481, for the church of St Daniel near Postojna, which was then a filial of the parish of Slavina. It is not a regular missal (*missale plenum*), but rather an abridged missal (*missale abbreviatum*), as there are no masses on regular Sundays and only a small number of holidays are included. Judging by the calendar of saints and the selection of mass texts, it belongs to the Aquileian Rite, but a large part of the texts is taken from the Salzburg missal and missals from the area north of the Alps. The missal could not have been produced by order of the church of St Daniel, as was previously believed, but rather it had been created for sale on the market because the mass texts for the feast of St Daniel were entered afterwards, just at the end of the codex. According to the decoration of the initials and the time of creation (around 1480), which show a close connection with the manuscripts from the workshop of Johannes Bämle, the codex must have been created in Augsburg and not in Nuremberg. Also false is the claim from previous publications that it was produced by one Franciscus Preming, who is said to have signed the body text. In fact, his name was not Preming, but Preining, and he was in all probability the younger brother of Jörg Preining, a well-known lay preacher and author of German moral quotes. It has also been shown that Preining's signature differs from the script of the text, so his role in the creation of the manuscript remains open. It is possible that he was the head of a scribal workshop or a dealer in manuscripts and in this capacity wrote the colophon on the last folio after the sale of the codex. The manuscript in question is a crucial source for research on the creation and dissemination of liturgical manuscripts in late mediaeval wider area of Central Europe due to the authentic data it includes.

1.02 Pregledni znanstveni članek

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK
FROM ARCHIVAL FONDS AND COLLECTIONS

UDK 316.658.4:329.18(430)"1918/1944"

Prejeto: 26. 5. 2023

Mit o letu 1918 kot eden izmed temeljev nacistične propagande

LUKA CERAR

mag. zgodovine, arhivist

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj,

Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

e-pošta: luka.cerar@zal-lj.si

Izvleček

Članek analizira delovanje nacistične propagande pri Hitlerjevem vzponu na oblast. Poglobljeno so predstavljene razmere v Nemčiji po prvi svetovni vojni, ko so nacisti ugotovili, da lahko ustvarijo mit o nemškem porazu v vojni, za katerega naj bi bili krivi predvsem Judje in socialisti. Ta mit je postal eden izmed temeljev nacističnega gibanja. S pogostim ponavljanjem enih in istih legend je želelo nacistično vodstvo med prebivalstvom vzbuditi sovraštvo do Judov in starih političnih elit, a obenem sebe prikazati kot nasprotje tega. Mit je ponovno oživel ob koncu druge svetovne vojne, ko so nacisti vztrajno ponavljali, da se kapitulacija iz leta 1918 ne bo ponovila.

Ključne besede:

nacizem, leto
1918, druga
svetovna vojna,
propaganda

Abstract

THE MYTH OF THE YEAR 1918 AS ONE OF THE FOUNDATIONS
OF NAZI PROPAGANDA

The article analyses the operations of Nazi propaganda during Hitler's rise to power. In-depth information is provided regarding the circumstances in Germany following the First World War, when the Nazis realised they could fabricate a narrative about their country's failure in the conflict, which they mostly blamed on Jews and socialists. This myth became one of the foundations of the Nazi movement. By regularly repeating the same narrative, the Nazi leadership sought to incite animosity in the populace towards the Jews and the old political elites while simultaneously portraying themselves as the antithesis of this. The myth was revived at the end of World War II, when the Nazis vowed that the capitulation of 1918 would not be repeated.

Key-words:

Nazism, 1918,
World War II,
propaganda

Uvod

Sestavni del skrajnih političnih gibanj so bili vedno miti, okoli katerih je neki totalitarizem gradil svoja načela. Poveljevanje določenih dogodkov v zgodovini gibanja, kult osebnosti in izključitev »drugih« so predstavljali in ponekod po svetu še vedno predstavljajo vsakdanjik totalitarnih gibanj oziroma sistemov.

V članku sem se osredotočil na pomen leta 1918 v propagandi nacistične Nemčije. Leto 1918 je predstavljalo prelomnico svetovne zgodovine, saj se je takrat končala prva svetovna vojna. Nemčija je iz nje izšla kot poraženka, kar je pomenilo, da je izgubila velik del svojega ozemlja, ostala brez kolonij, poleg tega je bila novoustanovljena nemška republika prisiljena plačevati tudi visoke finančne zneske v obliki vojnih reparacij. Že kmalu po prvi svetovni vojni se je v nemški družbi pojavila legenda o t. i. »nožu v hrbet« (*Dolchstoßlegende*), ki naj bi ga nemški vojski zabodlo politično vodstvo v domovini in na ta način končalo vojno, medtem ko je Nemčijo prepustilo na milost in nemilost zmagovalcem.

Nacistično vodstvo je zelo pogosto omenjalo leto 1918 in ga povezovalo z izdajo Nemčije, za katero je krivilo takratne nemške politike. Na ta način so želeli vodilni nacisti mobilizirati prebivalstvo in mu dopovedati, da se leto 1918 (torej poraz Nemčije) ne bo ponovilo. Poleg tega so nacisti s pogostimi primerjavami z letom 1918 želeli prikazati, da so drugačni od starih političnih elit, ki naj bi bile najodgovornejše za kapitulacijo v prvi svetovni vojni in s tem posledično tudi za bedo in revščino, ki so jih Nemci doživljali po vojni. Največ propagandnih parol so se Nemci naposlušali ob nacističnih praznikih, predvsem ob 30. januarju (obletnici prevzema oblasti) in 9. novembru (obletnici spodletelega Hitlerjevega puča leta 1923). Iz količine nacističnih govorov in razmišljanj o letu 1918 bi lahko zlahka napisali tudi knjigo. Vendar ker so se tekom let nacistični veljaki v svojih razmišljanjih velikokrat ponavljali, predstavlja naslednji članek le grobi pregled nacističnega mita.

Informacije za članek sem večinoma črpal iz glavnega nacističnega časopisa tistega obdobja *Völkischer Beobachterja*. To nacionalsocialistično propagandno glasilo nam predstavlja dober vpogled v to, kako so nacisti gradili svoje mite. Idejo za pisanje članka o tej tematiki sem sicer dobil med urejanjem fondov Enote za Gorenjsko Kranj Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Tamkajšnje gradivo medvojnih nacističnih oblasti na sedanjem slovenskem ozemlju je sicer dokaj slabo ohranjeno in nam le tu in tam nudi zanimive podatke. Toda tudi iz teh arhivskih fragmentov lahko razberemo veliko o svetu, ki so ga slikali nacisti. In o strupenem besednjaku, ki je v povezavi s koncem prve svetovne vojne in z letom 1918 največkrat izpeljal nestrpna razmišljanja o »novembrskih izdajalcih«, »svetovnem judovstvu«, »zaslužnjenju Nemčije«, »zločinu v Versaillesu« ipd.

Članek se sicer v veliki meri dotika dogodkov iz druge svetovne vojne, vendar ni namenjen analizi največjega vojaškega spopada v človeški zgodovini. Moj namen je poskusiti prikazati del nacistične propagande, pokazati vzroke zanjo in predvsem ugotoviti, zakaj je bila številnim v tistem obdobju tako privlačna.

Nemčija po prvi svetovni vojni

Ko na konec prve svetovne vojne pogledamo več kot stoletje kasneje, vidimo, da ni bilo nobenega t. i. »noža v hrbet«. Zahodni zavezniki so, ob veliki premoči v četah in oborožitvi, poleti 1918 potisnili frontno črto daleč nazaj. Postajalo je jasno, da se nemška vojska ne bo več mogla dolgo upirati nasprotniku. Poleg tega je v domovini prišlo do številnih stavk in splošne naveličanosti z vojno. Nemški vojaški poveljnik Erich Ludendorff je že tedaj velik del krivde za poraze na frontah pripisal strupu socialističnih idej v domovini oziroma razpa-

du t. i. domače fronte (*Heimatfront*). Na ta način se je rodila legenda o t. i. »nožu v hrbet«.¹

Novembra 1918 je po štirih letih velike vojne vendarle utihnilo orožje na glavnih frontah.² Milijoni mrtvih so bili cena bojev prve svetovne vojne. Za razpad cesarske Nemčije je takrat desetenik Adolf Hitler izvedel v eni izmed vojaških bolnišnic. Tako kot številne druge vojake ga je nemški poraz prizadel. Iz tega se je kmalu rodilo sovraštvo do nemških politikov, ki so zaprosili za premirje in obenem vrgli s prestola cesarja Viljema II. S tem naj bi vojski zarili nož v hrbet. Seme sovraštva je bilo zasejano in pripravljeno, da spet požene.³

Z Versajsko mirovno pogodbo je Nemčija izgubila eno sedmino svojega ozemlja in eno desetino svojega prebivalstva. Poleg tega se je morala weimarska republika zavezati tudi k plačevanju visokih denarnih reparacij. V 231. členu Versajske pogodbe je bilo tudi zapisano, da odgovornost za izbruh vojne nosijo Nemčija in njene zaveznice. To je v narodu pustilo globoko rano, nekakšen občutek nacionalnega ponižanja.⁴

Eden izmed glavnih razlogov za Hitlerjev vzpon na oblast je bila brez dvoma huda gospodarska kriza, ki je Nemčijo in svet pretresala na začetku tridesetih let 20. stoletja. Toda prav tako pomembna dejavnika za priljubljenost nacistov sta bila izkušnja konca prve svetovne vojne in kasnejše ponižanje Nemčije v Versajski mirovni pogodbi. Številni nemški vojaki so se po koncu prve svetovne vojne v domovino vrnili z občutkom, da so bili na fronti neporaženi ter da sta vzroka za poraz strahopetnost in izdajstvo domačih politikov. V nadaljevanju bom predstavil zgolj nekaj izjav nekdanjih nemških vojakov, ki nam prikažejo njihov odnos do poraza leta 1918, hkrati nam to lahko pomaga razumeti, zakaj je bil mit o letu 1918 eden izmed tistih, s katerim so nacisti mobilizirali prebivalstvo in si tako utrli pot na oblast, medtem ko so kasneje s tako retoriko tudi lažje prepričali ljudstvo o nujnosti nove vojne.

Pričevanja nekdanjih nemških vojakov so del raziskave ameriškega novinarja Theodorja Abela, ki je že po nacističnem prevzemu oblasti potoval po Nemčiji in si zapisoval izpovedi tistih, ki so se včlanili v nacistično stranko. Dokumenti, znani pod imenom Theodore Abel Papers, so neprecenljiv vir za raziskovanje povojnega dogajanja v Nemčiji. Danes so prosto dostopni na medmrežju, in sicer na spletni strani organizacije Hoover Institution Library & Archives, ki deluje v okviru univerze Stanford v Združenih državah Amerike.

Carl Koch je štiri leta preživel v jarkih prve svetovne vojne. Pred prvo svetovno vojno se za politiko ni pretirano zanimal. Ko se je poražen vračal z bojišča nazaj v Nemčijo, je postal ogorčen, ker naj bi po njegovem mnenju nekateri vojak in Judje izdali domovino. Dobil je občutek, da so bile številne žrtve na bojišču zaman. Besen nad porazom in Versajsko pogodbo si je prisegel, da bo v primeru, če se kdaj ponudi možnost, da Nemčija znova vstane, pri tem dejavno pomagal po najboljših močeh.⁵ Willy Köhler je v nemški vojski služil vsa štiri leta vojne. Ko se je ta končala, naj bi hitro ugotovil, da tedanja nemška vlada državo pelje v prepad in da Nemčija potrebuje človeka, ki bo državo vodil z železno voljo.⁶ Tudi Reinhold Voss je izkusil boj v prvi svetovni vojni. V rovih naj bi se vojaki pogumno borili proti sovražniku, vse dokler niso dobili noža v hrbet. Ko se je

¹ Afllerbach: *Auf Messers Schneide*, str. 469–473.

² Marsikje so se boji nadaljevali še po koncu vojne, npr. na mejnem območju med Državo SHS/Kraljevino SHS in Avstrijo, v Rusiji je divjala državljanska vojna, spopadi so potekali tudi na Bližnjem vzhodu ... Več o tem: Gerwarth: *The vanquished. Why the first world war failed to end, 1917–1923*.

³ Diköter: *Diktator werden. Populismus, Personenkult und die Wege zur Macht*, str. 64.

⁴ Winkler: *Weimar 1918–1933*, str. 91.

⁵ Theodore Abel papers, *Nazi Biograms*, Carl Koch, Record Number 50000.01. 0009, Hoover Institution Library & Archives.

⁶ Prav tam, Willy Köhler.

Voss po vojni vrnil v domovino, je ugotovil, da so se med ljudstvom ugnezdili tuji elementi (*rasenfremde*, verjetno je imel v mislih Jude, op. av.), medtem ko je takratna vlada dovolila mrhovinarjem, da so državo izropali.⁷

Takih in podobnih zgodb razočaranih vojakov je ogromno. Iz pričevanj lahko spoznamo, da so se po koncu prve svetovne vojne počutili izdane, saj so imeli občutek, da na fronti niso izgubili. Bremena, ki jih je Nemčiji naložila mirovna pogodba iz Versaillesa, so še povečala jezo in poglobila negativna občutja. Nacistična propaganda je tako imela na voljo širok bazen ponižanih in razžaljenih nekdanjih vojakov, ki so propagandi nacionalsocialistov predstavljali lahek plen, medtem ko je legenda o t. i. »nožu v hrbet« tako postala eden izmed načinov mobilizacije novih privrženecv. Ob tem velja sicer omeniti, da so obstajala tudi številna združenja, ki so opozarjala na vojne grozote in si prizadevala, da se vojna ne bi nikoli ponovila.⁸ Toda v razgretem ozračju je njihov mirni glas preglasilo kričanje pivniških demagogov.

Strupena retorika proti »novembrskim zločincem« je tako postala ključna sestavina nacistične propagande. Ko so francoski vojaki leta 1923 okupirali nemško industrijsko regijo Porurje, je imel Hitler v Münchnu govor, ki ga je naslovil z *Dol z novembrskimi zločinci*.⁹ Novembra 1923 so nacisti v Münchnu izvedli poskus državnega udara, ki se je končal neuspešno. Poskus prevrata se je začel v pivnici *Bürgerbräukeller*, ki je kasneje za naciste postala simboličen kraj. Po neuspešnem puču je bil Hitler nekaj časa celo v zaporu, kjer je svoja stališča še dodatno radikaliziral. V enem izmed odmevnejših govorov po prihodu na prostost je med drugim znova omenil, da bo november 1918 dobil zadoščenje in da bodo padale glave.¹⁰

Toda v sredini dvajsetih let se je finančna in politična situacija v Nemčiji za silo stabilizirala, tako da so tudi nacisti ostajali stranka na obrobju. Z izbruhom velike gospodarske krize konec dvajsetih let se je znova začel silovit vzpon Hitlerjevega gibanja, ki se je zaključil s prihodom na oblast, in sicer 30. januarja 1933.

Mit v letih pred drugo svetovno vojno

Po prihodu nacistov na oblast leta 1933 se je začel t. i. *Gleichschaltung*, katerega glavni namen je bil spremeniti nemško družbo tako, da bo podrejena in zvesta nacionalsocialističnemu režimu. V naslednjih letih so sledila zapiranje političnih nasprotnikov, rasno diskriminatorni zakoni, izzivalni koraki v zunanji politiki, čedalje večja javna sovražnost do Judov in postopno pripravljane prebivalstva na novo vojno. O vsem tem je Hitler na dolgo in široko pisal sicer že v svojem delu *Mein Kampf*, kjer je lahko pozoren bralec dobil uvid v njegov srhljiv miselni svet. Seveda tudi v *Mein Kampf* najdemo spominjanje na leto 1918. Hitler se je med drugim spraševal, ali so mladeniči na fronti umirali zato, da je lahko četa bednih zločincev dvignila roko nad domovino. Poleg tega je kritiziral tudi tedanjega nemškega cesarja Viljema II., ki naj bi marksističnim voditeljem podal roko, nakar so mu ti zabodli nož v hrbet. Hitler je še dodal, da v prihodnje z Judi ne bo nobenega kompromisa, ampak samo, ali mi ali oni (*entweder oder*).¹¹

Eno izmed največjih zmag svoje propagande je nacistično vodstvo vsako leto slavilo ob obletnici neuspelega poskusa prevrata novembra 1923 v Münchnu. Leta 1938 se je ta festival srhljive propagande ujema z dvajseto obletnico

⁷ Prav tam, Reinhold Voss.

⁸ Mulligan: German Veterans' Associations and the Culture of Peace: The Case of the Reichsbanner.

⁹ Kershaw: *Hitler*, str. 140.

¹⁰ Prav tam, str. 217.

¹¹ Hitler: *Mein Kampf*, str. 225.

konca prve svetovne vojne, zato je bila legenda o t. i. »nožu v hrbet« ena izmed glavnih tem Hitlerjevega nagovora. Nacistično vodstvo je v letu 1938 sicer doseglo enega izmed prvih vrhuncev svoje moči. Marca 1938 je prišlo do anšlusa (priključitve Avstrije), jeseni pa še do priklučitve Sudetov, obmejne češke pokrajine, kjer je živel veliko Nemcev. *Führer* je v nagovoru dejal, da je bil eden izmed glavnih razlogov za dogodke leta 1918 to, da je v Nemčiji prišlo do razhoda med meščanstvom in proletariatom. V nadaljevanju je seveda omenil, da je vse skupaj izkoristilo mednarodno judovstvo, ki mu je Hitler znova pripisal velik del odgovornosti za poraz leta 1918. Poleg tega je dejal tudi, da do poraza v prvi svetovni vojni ne bi prišlo, če bi bil že takrat na čelu države on. Hitler se je novembra 1938 čutil močnejšega kot kadarkoli prej. Njegov rajh se je širil in Hitler se je državljanom zlahka predstavil kot nekdo, ki je poskrbel za ponovno rojstvo nemške države. Dejstvo, da je dvajsetletnica »novembrske izdaje« sovpadala s petnajsto obletnico neuspelega državnega udara, je nacistom omogočilo, da so še bolj poudarili razliko med nacizmom in prejšnjimi nemškimi oblastmi. Stare politične stranke so državo pripeljale v prepad, nacizem pa je po neuspelem državnem udaru vstal iz pepela in znova poskrbel za močno Nemčijo.¹²

Hitler leta 1918 ni pozabil omeniti niti na začetku druge svetovne vojne. 3. septembra 1939, dva dni po nemškem napadu na Poljsko, se je nemški voditelj obrnil na nemški narod in mu naštel razloge, zakaj se je odločil sprožiti vojno. Med kopico neresnic se je na koncu govora navezal tudi na leto 1918. Dejaj, da se v vsej zgodovini še ni zgodilo, da bi kdo premagal nemški narod, ko je bil ta združen. Ker je leta 1918 prišlo do neenotnosti, ki je vodila do poraza v prvi svetovni vojni, je zdaj (leta 1939) treba poskrbeti, da temu ne bo tako. Za zaključek je Hitler še zagrozil, da bodo uničeni vsi, ki bodo med narodom sejali neenotnost.¹³

Vojna na vzhodu in pot v pogubo

V letih 1939 in 1940 je nemško vodstvo vojne uspehe velikokrat prikazovalo kot maščevanje za leto 1918. Nacisti so simboliko prignali do vrhunca po zmagi nad Francijo junija 1940, ko so morali poraženi francoski častniki premirje kapitulacijo podpisati v istem vagonu, v katerem so Nemci podpisali premirje ob koncu prve svetovne vojne. Nacistična propaganda je to seveda izkoristila kot prikaz velikega maščevanja nad Francozi. *Völkischer Beobachter* je na prvi strani objavil naslov *Die Schande von Compiègne gelöscht* (Sramota iz Compiègne je izbrisana), medtem ko lahko v opisu dogajanja preberemo, da je bil to za Francoze dan pokore, medtem ko je bil za Nemčijo vrhunec dolgoletne poti boja, žrtvovanja in vere v zmago, ki jo je nemško ljudstvo prehodilo od sivega in deževnega 11. novembra 1918.¹⁴ Na krilih velike zmage nad Francijo je propaganda celo začela ustvarjati vtis, kot da je bil poraz v prvi svetovni vojni samo vmesna etapa na poti h končni zmagi dobri dve desetletji kasneje: »*Moralisimo izgubiti vojno, da smo ponovno pridobili narod.*«¹⁵

Drugače je bilo ob začetku operacije Barbarossa, nemškem napadu na Sovjetsko zvezo, ki se je začel 22. junija 1941. Propagandna mašinerija se v tem primeru ni osredotočala na povezave s koncem prve svetovne vojne, temveč je poskušala nemškemu narodu predvsem prikazati, kako neizogiben je končni spopad nacionalsocializma z boljševizmom. Poleg tega je propagandni minister

¹² Der Führer vor den Männern des 9. November 1923.V: *Völkischer Beobachter*, 10. 11. 1938, št. 238, str. 4.

¹³ SI ZAL KRA/0284, t. e. 5, Der grossdeutsche Freiheitskampf. Reden Adolf Hitlers, str. 33.

¹⁴ Der Tag der Sühne. V: *Völkischer Beobachter*, 22. 6. 1940, št. 174, str. 3.

¹⁵ Der gewonnene Weltkrieg. V: *Völkischer Beobachter*, 1. 8. 1940, št. 214, str. 1–2.

dr. Joseph Goebbels javnim občilom naročil, naj prikažejo simbiozo med boljševizmom in mednarodnim judovstvom, a ob tem tudi to, kako sta tako angleško kot tudi ameriško vodstvo zgolj marioneti judovske svetovne zarote.¹⁶

Najmanj spominjanja na t. i. »nož v hrbet« je bilo v *Völkischer Beobachterju* leta 1942. To je bilo leto po nemškem porazu pred Moskvo, a obenem tudi leto, ko je postalo jasno, da bo vojna trajala dlje. Goebbels in njegovi sodelavci na propagandnem ministrstvu so tako večino svojih moči usmerili v to, da prebivalstvo pripravijo na dolgotrajno vojskovanje, kjer se bo odločala usoda nemškega rajha, obenem bo moralo tudi civilno prebivalstvo trpeti velike napore.¹⁷

Konec januarja leta 1943 so nacionalsocialisti praznovali 10. obletnico prevzema oblasti. Istočasno je nemška 6. armada na Volgi v Stalingradu doživela uničujoč poraz. Simbolno ta bitka predstavlja enega izmed ključnih preobratov v drugi svetovni vojni. Tako sta bila Goebbels in njegova propagandna mašinerija konec januarja 1943 pred hudo preizkušnjo. V javnosti je bilo seveda treba proslaviti obletnico prevzema oblasti, a hkrati poraz ob Volgi prikazati čim manj tragično. Okraji¹⁸ po celotnem rajhu so od oblasti v Berlinu dobili navodila, kako naj praznujejo praznični 30. januar. In tudi tokrat so se oblastniki odločili, da potegnejo vzporednice s koncem prve svetovne vojne. Med drugim lahko preberemo analizo tedanjega stanja: »Kako drugačno je danes stanje v primerjavi s tistim med letoma 1914 in 1918! Tedaj je bil politični prostor razdrobljen v številne stranke, kar je celo poslancem omogočalo sabotirati vojna prizadevanja. Danes je kaj takega nepredstavljivo. Prav tako danes nihče ne strada. Celotno prebivalstvo je hvaležno führerju, ki je pametno predvideval kaj storiti, da nihče izmed prebivalcev ne bi trpel lakote. Stanje doma je danes torej drugačno kot leta 1918, isto pa velja tudi za situacijo na vojaškem področju. Leta 1918 so boji na zahodni fronti dosegli vrhunec, vstop Amerike v vojno je bil za Nemčijo uničujoč.«¹⁹

Eden izmed glavnih ciljev nacistov je bil prikazati politične voditelje iz leta 1918 kot nesposobne, medtem ko so same sebe želeli prikazati kot nasprotje, kot oblast, ki bo naredila vse, da se ponižanje s konca prve svetovne vojne ne ponovi. Tako lahko npr. v propagandnih brošurah ob 30. januarju 1943 beremo o tem, kako je bila v letu 1918 priljubljena parola *Frieden um jeden Preis* (Mir za vsako ceno). Nacionalsocialisti so zaigrali na note ponižanih in razžaljenih ter leta 1943 sestavili slogan *Sieg um jeden Preis* (Zmaga za vsako ceno). S tem so se želeli diferencirati z usodo Nemčije po prvi svetovni vojni in hkrati prebivalstvo prepričati, da njegove čedalje večje žrtve niso zaman. Predvsem je bil cilj teh sloganov poskušati utrditi enotnost v narodu in vse, ki bi imeli proti vojni pomisleke, prikazati kot izdajalce.²⁰

V nacističnem tisku lahko v tednih po porazu v Stalingradu zasledimo pozive k večji enotnosti, ki obenem kažejo tudi strah nacističnega vodstva pred morebitnim nezadovoljstvom nemškega naroda. V ta namen je Goebbels v berlinski palači športa organiziral veliko zborovanje, na katerem je napovedal totalno vojno in med drugim dejal, da je zaradi širjenja boljševizma v nevarnosti

¹⁶ Longerich: *Goebbels*, str. 476.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Nemška beseda Gau je pomenila državni upravni okraj, ki je imel nekatere pristojnosti samouprave. Gau je vodil gauleiter.

¹⁹ »Wie viel anders liegen die Verhältnisse heute gegen die von 1914/1918! Gefahren, wie sie 1918 vorliegen gibt es heute nicht. Die Aufspaltung in Parteien und die innere Zerrissenheit, die sogar Parlamentaier zur Sabotage gegen den krieg ausnutzen konnten, ist heute undenkbar. Es braucht auch niemand zu hungern. Die gesamte Bevölkerung ist dem Führer dafür dankbar, dass er in kluger Voraussicht dafür die Voraussetzungen schuf, dass heute keiner mehr Hunger zu leiden braucht....Neben der heute im Gegensatz zu 1918 gegebenen Sicherheit im Innern, sind auch die Voraussetzungen auf militärischem Gebiet gänzlich anders gelagert als 1918. Damals erreichte die Materialschlacht im Westen ihren Hohenpunkt. Die Kriegseintritt Amerikas wirkte damals niederschmetternd.« v: SI_ZAL_RAD/0004, t. e. 93.

²⁰ Prav tam.

celotna zahodna Evropa.²¹ Le nekaj dni kasneje je bil v *Völkischer Beobachter*-ju objavljen članek, v katerem je avtor na dolgo in široko potegnil vzporednice med položajem leta 1918 in položajem na začetku leta 1943. Že naslov članka je bil zelo poveden: *Nie wider ein 1918!* (Nikoli več 1918!). Avtor članka je v nadaljevanju zapisal, da se v zavezniški propagandi veliko govori o ponovitvi leta 1918, kar naj bi v nemškem narodu vzbudilo strah, toda položaj na frontah je (po avtorjevem mnenju) drugačen, kot je bil leta 1918.²²

Do novembra 1943, ko je od t. i. noža v hrbet minilo že četrto stoletje, se je stanje na frontah za Nemčijo še dodatno poslabšalo. Vendar to Hitlerja ni oviralo, da ne bi v pivnici v Münchnu spregovoril na obletnici spodletelega državnega udara leta 1923. Čeprav sodelujoči na bizarni procesiji tega niso mogli vedeti, je bil to zadnji Hitlerjev govor stari gardi v *Bürgerbräukeller*. Hitler se je, kot je to počel zelo pogosto v zadnjih letih vojne, poln nostalgije spomnil začetkov nacionalsocialističnega gibanja. Seveda ni pozabil omeniti leta 1918 in izdaje domačih političnih elit. Poleg tega je omenil, da po prvi svetovni vojni v skoraj nobeni drugi državi judovstvo ni beležilo takih uspehov kot v »novembrski Nemčiji« (*November-Deutschland*).²³

Leto 1944 je Nemčiji prineslo še več razočaranj, porazov na frontah in trpljenja v domovini. Opaziti je mogoče vzorec, da slabše, kot je kazalo Nemčiji v vojni, bolj so se vodilni nacisti zatekali k bleščeči retoriki, metaforam o boju med dobrim in zlom. Ob tem so vedno pogosteje omenjali zgodovino, spominjali prebivalstvo, da je bil prav nacizem tisti, ki jih je odrešil »versajske sužnosti« in Nemčijo znova postavil na svetovni zemljevid.

Še posebej so se k mitologiji in primerjavam s preteklostjo zatekli po neuspelem poskusu atentata na Hitlerja 20. julija 1944. Potem ko so nacisti likvidirali večino zarotnikov, na čelu s polkovnikom Clausom von Stauffenbergom, je Hitler v nočnih urah nemškemu narodu spregovoril po radiu. V svojem govoru je med drugim dejal, da se je v trenutku, ko nemški vojaki bijejo najtežje bitke, zbrala majhna skupina, ki je želela tako kot leta 1918 Nemčiji zariti nož v hrbet.²⁴ Nekaj dni kasneje je tudi *Karawanken Bote* objavil zapis, v katerem je med drugim pisalo: »Kar se je ponesrečilo 8. novembra 1939 leta (neuspeli poskus atentata na Hitlerja v Münchnu, op. av.), naj bi se ponovilo zato, da bi se v spominu na 1918. leto z notranjim prevratom izločilo vodstvo države. Zločin, ki naj bi pahnul Nemčijo v najglobljo nesrečo, je spodletel, puč majčkene klike najpodlejših častnikov, ki nimajo nič skupnega z nemško vojsko, je v kali udušen. Storilce in njihove pomagače bo zadela najbolj neusmiljena kazen.«²⁵

Po spodletelem atentatu na Hitlerja je v javnih občilih nacistične Nemčije znova zaživel *führerjev* kult. Kult človeka, ki naj bi ga sama božja previdnost ohranila pri življenju. Poleg tega je 20. julij 1944 v nacistični propagandi postal identičen novembru 1918 in t. i. »nožu v hrbet«. V mesecih po spodletelem atentatu, dejansko zadnjih mesecih vojne, je nemško časopisje veliko pisalo o tem, da so 20. julij 1944 zakrivili strahopetci, zelo podobni tistim, ki so cesarski Nemčiji zabodli nož v hrbet ob koncu prve svetovne vojne. Skozi celotno nacistično propagando o letu 1918 se vidi rdeča nit, ki jo je Goebbels nekoč zapisal v svoj dnevnik kot ključno sestavino propagande: ponavljanje enih in istih preprostih sloganov.²⁶

²¹ Die Gefahr ist riesengross – und riesengross müssen unsere Anstrengungen sein! V: *Völkischer Beobachter*, 19. 2. 1943, št. 50, str. 1.

²² Nie wieder ein 1918! V: *Völkischer Beobachter*, 26. 2. 1943, št. 47, str. 1.

²³ Was auch geschehen mag, wir werden alles meistern – am Ende steht unser Sieg. V: *Völkischer Beobachter*, 10. 11. 1943, št. 314, str. 3.

²⁴ Die Vorsehung bestätigt Adolf Hitlers Sendung. V: *Völkischer Beobachter*, 22. 7. 1944, št. 204, str. 1.

²⁵ Prisega nacije. V: *Karawanken Bote*, 26. 7. 1944, št. 58, str. 1.

²⁶ Longerich: *Goebbels*, str. 503.

Tik pred božičem 1944 je tako v *Völkischer Beobachterju* izšel članek, kjer je na dolgo in široko opisana primerjava med letom 1944 in 1918. Konec decembra 1944 je bila Nemčija ujeta med Rdečo armado na vzhodu in angloameriški četami na zahodu. Številna nemška mesta so se ob silovitem bombardiranju spremenila v prah in pepel. Vse to je vplivalo na moralo prebivalcev, ki so bili čedalje bolj siti vojne. Nacistično vodstvo se je tega dobro zavedalo in poskušalo na vsak način dvigniti moralo. To so počeli predvsem s številnimi parolami, s pozivanjem k žrtvovanju za višje cilje ipd. V članku 24. decembra 1944 lahko preberemo, da je bilo za Nemčijo leto 1944 v marsičem slabše kot leto 1918. Če je konec leta 1918 kazalo, da bodo sovražniki Nemčijo zmleli v prah, je Nemčija, tako avtor članka, zdaj še vedno strah in trepet sovražnikov. Avtor članka tudi zapiše, da so Nemci dogodke leta 1918 napol želeli, saj jim je sovražnik lahko nekaj ponudil. Demokracijo, ki je do tedaj niso poznali in ki je med Nemci tedaj vzbujala radovednost. Zdaj (mišljeno je konec leta 1944) naj sovražnik ne bi imel Nemcem ničesar ponuditi. Medtem naj bi bil kaos, ki vlada v »osvobojenih« delih Evrope, še en razlog za to, da Nemčija ne bo klonila pred zavezniki.²⁷

Nacistična Nemčija je čedalje hitreje stopala proti popolnemu uničenju. Konec januarja so nacisti, sicer z veliko manjšim pompom kot v prejšnjih letih, znova praznovali obletnico prevzema oblasti. Čeprav so v nemško zmago tedaj verjeli zgolj še največji optimisti, lahko v časopisju še vedno preberemo besede, ki so nakazovale, da lahko Nemčija še vedno dobi vojno. Čedalje opaznejše je spuščanje v simboliko, poskus prikaza sedanjih bitk v kontekstu večjega zgodovinskega dogajanja, ki bo predstavljalo legendo v nemški zgodovini. Avtor članka je v *Völkischer Beobachterju* 30. januarja 1945 namreč zapisal, da je trenutno stanje drugačno kot ob koncu prve svetovne vojne, ko je bilo mogoče zaznati razkol med vojaštvom in ljudstvom. Ljudstvo naj bi takrat vodili politiki, ki so nasprotovali vojskovanju, in to je bil eden izmed glavnih razlogov za kapitulacijo.²⁸

30. januar 1945 je predstavljal tudi zadnje praznovanje obletnice nacističnega prevzema oblasti. Rajh se je sesuval sam vase, Rdeča armada se je bližala Berlinu, ki so ga sovražne čete aprila 1945 obkolile. V zadnjih tednih tretjega rajha se je vodstvo še bolj zanašalo na mite iz preteklosti in na pompozne besedne zveze, s katerimi so prebivalstvo in vojake pozivali, naj vzdržijo (*durchhalten*) in z železno voljo (*Eiserne Wille*) zlomijo sovražnika. Leto 1918 se sicer ni več veliko omenjalo, vendar sta Goebbels in Hitler v svojih fantazijah v iskanju rešilne bilke odšla še bolj v zgodovino. Tako sta na primer brezizhodni položaj nekoč primerjala celo s položajem rimske vojske v boju s Hanibalom v drugi punski vojni. Najpriljubljenejša legenda v zadnjem mesecu vojne je postala tista o pruskem kralju Frideriku II., ki je bil med sedemletno vojno proti Rusiji v 18. stoletju že v izgubljenem položaju, a mu je na koncu vseeno uspel preobrat.²⁹

Ko je nacistična Nemčija maja 1945 kapitulirala in se je s tem v Evropi končala druga svetovna vojna, se je prikazala kruta ironija zgodovine. Nemško prebivalstvo res ni doživelo še enega leta 1918, ampak nekaj veliko hujšega, nekaj, kar v nemški zgodovini označujejo kot uro nič (*Stunde Null*).

Nacistični mit o letu 1918 na slovenskih tleh

Aprila 1941 je nacistična vojska s pomočjo madžarske in italijanske vojske zasedla slovensko ozemlje. Poleg zgoraj navedenih okupatorjev si je del slovenskega ozemlja priključila tudi Neodvisna država hrvaška (NDH). Območje

²⁷ Das Jahr der Entlarvung. V: *Völkischer Beobachter*, 24. 12. 1944, št. 344, str. 1.

²⁸ Partei und Wehrmacht. V: *Völkischer Beobachter*, 30. 1. 1945, št. 25, str. 1.

²⁹ Longerich: *Goebbels*, str. 659–660.

današnje Gorenjske in slovenske Koroške, ki ga je zasedla nacistična Nemčija, se je uradno imenovalo Zasedena območja Koroške in Kranjske, na njem je izhajal tudi časopis *Karawanken Bote*, poln nacistične propagande. Prav v tem časopisu lahko zasledimo tudi nekaj člankov, ki se navezujejo na leto 1918 in ga skušajo prikazati kot ponižanje za Nemce, tudi tiste, ki so živeli na slovenskem ozemlju v nekdanji Avstro-Ogrski: »Ko so ob prevratu l. 1918. proglasili bivšo Kranjsko in Spodnjo Štajersko kot del novo nastale države Srbov, Hrvatov in Slovencev, kakor se je od početka imenovala ta skrupucana državna tvorba, niso vprašali ljudstva je-li pristane na to ali ne. Odločilno besedo so imeli edinole takozvani narodni voditelji, zagrizeni sovražniki nemštva, akoravno je bil marsikateri izmed njih sin nemške matere.«³⁰

V številki z dne 19. julija 1941 lahko med drugim o letu 1918 in njegovih posledicah preberemo naslednje: »Kar čez noč so morali izginiti vsi nemški napisi v čisto nemških krajih, nemške šole so zaprli, nemško imetje (gledališča, društvene domove, podjetja, hranilnice, planinske kočje itd.) zaplenili, nemško uradništvo, učiteljstvo in druge nastavljenke vrgli na cesto.«³¹

Mitteilungsblatt des Kärntner Volksbundes (Glasilo Koroške ljudske zveze) je bilo glasilo, ki je prebivalcem Zasedenih območij Koroške in Kranjske vsak mesec prinašalo skupek odredb, ki so bile izdane v zadnjem obdobju. Zanjih nekaj strani glasila je bilo posvečenih propagandi in utemeljevanju nacističnega svetovnega nazora. Tako lahko v številki iz avgusta 1941 beremo o nemškem narodu, ki ni v celoti združen z matično državo. Vsak peti Nemec naj bi živel izven območja rajha, kar naj bi nanese približno 20 milijonov Nemcev. V nadaljevanju lahko zasledimo sklicevanje na konec prve svetovne vojne. Meje, načrtane po letu 1918, so, tako piše v glasilu, pokazale, da je dobrih dvajset let dovolj, da narod izven meja svoje države izgubi občutek za jezik in pripadnost matici.³²

V številki iz septembra 1941 lahko v propagandnem delu glasila preberemo, kako je bila Nemčija po prvi svetovni vojni ponižana in so njene sosede pohitele, da so si odtrgale košček nemškega ozemlja. Avtor zapisa je želel prikazati, da je Nemčija lahko močna samo takrat, ko je združena in združena je zdaj (leta 1941), ko je poklicana, da v svojih rokah drži usodo Evrope.³³

Z vidika tega članka je še posebej zanimiv zapis v oktobrski izdaji *Mitteilungsblatt des Kärntner Volksbundes*. Avtor poskuša Nemčijo pod Hitlerjevim vodstvom prikazati kot Feniksa, ki se je iz pepela leta 1918 znova dvignil: »Leta 1918 je bil nemški narod poražen, cesarstvo razbito, sosednje države pa so zasedle dele nemškega ozemlja. Nemcem v nekdanji Avstriji je bilo onemogočeno, da bi se priključili novi nemški državi. Namesto tega so pristali v državah naslednicah Avstro-Ogrske. Rezultat prve svetovne vojne in nemškemu narodu vsiljene versailleske mirovne pogodbe je bila razdelitev nemškega prebivalstva v kar 15 držav. Edini namen Versailles je bil, nemški narod tako oslabiti, da si ne bi nikoli več opomogel.« Kmalu je avtor zapisa – v skladu z nacistično propagando – našel odgovorne za ponižanje Nemčije leta 1918: »Ko se je vojska leta 1918 vrnila v domovino, je bila Nemčija sredi revolucije, državljanske vojne, stavk in terorja. Nemška vojska na fronti ni bila premagana, temveč jo je premagalo dogajanje v domovini. Judje in boljševiki so nahujskali nemške vojake, tako da je vojska razpadla sama od sebe. Gospodarstvo je bilo uničeno, število brezposelnih se je štel v milijonih. Pomanjkanje, obup in samomori so bili na dnevnem redu.« Nato seveda avtor zapisa omeni Hitlerja in v kronologiji našteje njegove uspehe. Ob koncu pa se znova spomni na leto 1918 in na ponižujoč konec prve svetovne vojne:

³⁰ 20 let tlake. V: *Karawanken Bote*, 12. 7. 1941, št. 2, str. 1.

³¹ Položaj Nemcev v Dravski banovini. V: *Karawanken Bote*, 19. 7. 1941, št. 3, str. 1.

³² SI_ZAL_KRA/0284, t. e. 3, *Mitteilungsblatt des Kärntner Volksbundes*, avgust 1941, str. 17–20.

³³ SI_ZAL_KRA/0284, t. e. 3, *Mitteilungsblatt des Kärntner Volksbundes*, september 1941, str. 27–28.

»Danes nemški vojak ve, zakaj se bori in žrtvuje. Leto 1918 se v nemški zgodovini ne bo več ponovilo!«³⁴

Na žalost je novembrska izdaja *Mitteilungsblatt des Kärntner Volksbundes* zadnja ohranjena v Enoti za Gorenjsko Kranj Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Tudi v njej je v zaključnem propagandnem delu glasila omenjeno leto 1918. Tokrat povezano z zaupanjem, ki so ga tega leta Nemci imeli v ameriškega predsednika Wilsona. To zaupanje naj bi bilo zlorabljeno, medtem ko naj bi bila nemškemu narodu vsiljena mirovna pogodba, ki je ni mogel nikoli v celoti sprejeti.³⁵

Opazimo lahko razliko med spominjanjem na leto 1918 v Nemčiji in na zasedenem slovenskem ozemlju. Medtem ko so ga nacisti v nemški javnosti konec prve svetovne vojne v glavnem prikazovali kot t. i. »nož v hrbet«, so na slovenskem prostoru leto 1918 povezovali z izgubo ozemlja, ki naj bi stoletja spadalo v nemški kulturni prostor. Nekaj takega lahko zasledimo tudi v govoru koroškega *gauleiterja* Friedricha Rainerja 27. septembra 1942 v Kranju. Rainer je dejal, da so se ob koncu prve svetovne vojne slovanski nacionalisti začeli dvigati proti državi in edinosti zapada. Ljubljana naj bi po Rainerjevem mnenju postala središče šovinizma, medtem ko naj bi ljubljanski imperialisti pohlepno planili po deželi Koroški. *Gauleiter* je posebej poudaril, da zavrača zgodovinske laži ljubljanskih politikov ter oznanja tisočletno zgodovinsko in kulturno povezanost Oberkraina z nemštvom. Vendar to ni bil edini primer, da so nacistični oblastniki predstavljali slovensko ozemlje kot nemško. Med drugim lahko v izdaji *Kärntner Jahrbuch* iz leta 1942 zasledimo naslednji zapis: »Po zaključku bojev je *führer* gauoma vrnil ozemlja, ki so bila z roparsko mirovno pogodbo odvzeta in predana grabežljivi srbski državi. [...] S tem so se zacementirale rane izpred dveh desetletij. Obenem je bilo ozemlje med Karavankami in Savo, prastaro nemško ozemlje, ponovno pridobljeno in pridruženo Koroški.«³⁶

Mit o letu 1918 med drugo svetovno vojno ni bil prisoten zgolj na območju današnje Gorenjske, temveč tudi na Štajerskem. Nacisti so kmalu po zasedbi slovenskega ozemlja tudi na Štajerskem uvedli civilno upravo, ki jo je vodil Siegfried Uiberreither (*Chef der Zivilverwaltung für die Untersteiermark*). Na tem območju sta izhajali dve glavni nacistični glasili, *Štajerski gospodar* in *Marburger Zeitung*, v katerih lahko vsaj na začetku okupacije preberemo veliko zapisov o rani, ki jo je nemškemu narodu povzročilo leto 1918. V uvodnem zapisu prve številke *Štajerskega gospodarja* je zapisano, da je bila razpadla Jugoslavija ječa vseh narodov in ljudskih skupin: »Stoletja smo živeli Štajerci brez razlike jezika v najlepši slogi in blagostanju. Zadostovalo pa je, da so nas s pomočjo kranjskih hujskačev Srbi zatirali skozi dobrih 22 let v toliki meri, da smo gospodarsko skoraj popolnoma izkrvaveli.«³⁷

Leto 1918 je bilo na Štajerskem pogosto omenjano tudi v naslednjih letih vojne. Potem ko je postajalo jasno, da Nemčiji v vojni ne kaže dobro, je začel tudi *Štajerski gospodar* svoje bralce čedalje pogosteje spominjati na leto 1918: »Toda že v prvi svetovni vojni je uspelo koaliciji nevoščljivcev z Anglijo na čelu oropati Nemčijo sadov svojega dela in duhovnega ustvarjanja. Po tistem prvem velikem obračunu je sledil z versajskim mirom nov poskus vzpona Nemčije, toda ta poskus

³⁴ SI_ZAL_KRA/0284, t. e. 3, *Mitteilungsblatt des Kärntner Volksbundes*, oktober 1941, str. 28–29.

³⁵ SI_ZAL_KRA/0284, t. e. 3, *Mitteilungsblatt des Kärntner Volksbundes*, november 1941, str. 26–28.

³⁶ »Nach der Abschluss der Kämpfe gab ein Wort des Führers beiden Gauen jene Gebiete wieder zurück, die ihnen der Raubfriedensvertrag von Saint-Germain genommen und dem habgierigen serbischen Staate zugeschanzt hatte. [...] Eine zwei Jahrzehnte schmerzende Wunde war geschlossen. Ebenso wurde das Land zwischen Karavanken und Save, uralter deutscher Kultur- und Siedlungsboden, wieder zurückgewonnen und dem Gau Kärnten angegliedert.« V: SI_ZAL_RAD/0004, t. e. 93, *Kärntner Jahrbuch*, str. 36.

³⁷ Uvodna beseda. V: *Štajerski gospodar*, 3. 5. 1941, št. 1, str. 1.

je bil obsojen na neuspeh, dokler ni Adolf Hitler zbral okoli sebe malo četo vernikov v poslanstvo Nemčije.«³⁸ Mit o letu 1918 je bil tudi v zadnjih mesecih vojne ena izmed glavnih parol nacističnih oblasti na slovenskem Štajerskem. Nacisti so želeli stalno opominjati narod, koliko hudega je Nemcem prineslo zadnje leto prve svetovne vojne, zato se ne sme nikoli ponoviti. Tako lahko npr. v izdaji *Marburger Zeitung* z dne 30. decembra 1944 preberemo, da so nemški sovražniki ob koncu leta pričakovali odločilen premik v vojni, ki naj bi spominjal na tistega leta 1918, vendar so se pri tem ušтели. Nemški narod je, tako članek, v totalni vojni z nadčloveškimi močmi še vedno nudil odpor sovražnikom.³⁹

Zaključek

Mit o letu 1918, ki so ga nacisti pomagali zgraditi, je žalosten dokaz, kam lahko pripeljejo strupeni nacionalizem, antisemitizem in sovraštvo. Mit o t. i. »nožu v hrbet« seveda ni bil edini nacistični mit in tudi ne edini razlog, zaradi katerega je Hitler prišel na oblast. Nacistični vzpon je povezan z vrsto kompleksnih procesov, ki so se odvijali v družbi po prvi svetovni vojni. Vendar namen tega članka nista poglobljanje v splošno situacijo v obdobju med obema vojnama in iskanje razlogov, zakaj so nacisti prišli na najvišje položaje v državi. Namen članka je bil osvetliti in nekoliko podrobneje predstaviti mit o letu 1918, ki ga je Hitlerju in njegovim podrejenim uspelo uporabiti kot eno izmed glavnih propagandnih sredstev nacistične stranke. Do prevzema oblasti leta 1933 so nacisti rohnili zoper novembrsko izdajo in želeli na ta način prikazati predvsem izdajstvo takratnih politikov (posebej socialdemokratov), po drugi strani so želeli pokazati, da so sami drugačni in da so oni tisti, ki lahko Nemčijo potegnejo iz bede. Po prevzemu oblasti in kasneje, po začetku druge svetovne vojne, nacistična javna občila ob praktično nobeni zmagi niso pozabila omeniti, da gre za neke vrste povračilo za leto 1918. Rečemo lahko, da je v zadnjih letih vojne, posebej od leta 1943 naprej, ko je postalo jasno, da Nemčija izgublja, mit ponovno zaživel. A tokrat na drugačen način, kot neke vrste opozorilo, kaj se bo zgodilo Nemčiji in Nemcem, če bodo predčasno kapitulirali. Nacistični voditelji so se zavedali travme prebivalstva, ki jo je pustilo obdobje po prvi svetovni vojni, zato so ob čedalje slabšem položaju na frontah to pridno izkoriščali.

Vendar vse to nacistični Nemčiji ni pomagalo. Propaganda je v zadnjih mesecih vojne doživela svoj žalostni vrhunec. Sto tisoči nemških vojakov so umirali na frontah, medtem ko so Goebbels in njegova propaganda še naprej trobili o visokotečih ciljih, o zmagoslavjih parolah, o žrtvovanju na oltarju domovine, o smrti za *führerja*, o tem, da se leto 1918 ne bo nikoli več ponovilo, ipd. To je bilo še edino, kar je lahko nacistično vodstvo ponudilo prebivalstvu.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj:

- SI ZAL RAD/0004, Občina Bled, t. e. 93.
- SI ZAL KRA/0284, Nemška civilna oblast na Gorenjskem, t. e. 3, 5.

³⁸ S pogledom v zarjo zmage. V: *Štajerski gospodar*, 25. 12. 1943, št. 52, str. 1.

³⁹ Unter dem Gesetz des totalen Krieges. V: *Marburger Zeitung*, 30. 12. 1944, št. 365, str. 2.

LITERATURA

- Afflerbach, Holger: *Aus Messer Schneide*. München: C. H. Beck Verlag, 2018.
- Diköter, Frank: *Diktator werden. Populismus, Personenkult und die Wege zur Macht*. Stuttgart: Klett-Cotta Verlag, 2020.
- Gerwarth, Robert: *The vanquished. Why the first world war failed to end, 1917–1923*. [London] [etc.]: Allen Lane, an imprint of Penguin books, 2016.
- Hitler, Adolf: *Mein Kampf*. München: Zentralverlag der NSDAP, 1942.
- Kershaw, Ian: *Hitler*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.
- Longerich, Peter: *Goebbels. Biographie*. München: Siedler Verlag, 2011.
- Mulligan: German Veterans' Associations and the Culture of Peace: The Case of the Reichsbanner. V: *The Great War and Veterans' Internationalism*. Basingstoke. New York: Palgrave Macmillan, 2013, str. 139–161.
- Winkler, Heinrich August: *Weimar 1918–1933*. München: C. H. Beck Verlag, 2018.

ČASOPISNI VIRI

- Karawanken Bote*, 1941, 1942, 1944.
- Marburger Zeitung*, 1944.
- Štajerski gospodar*, 1941, 1943.
- Völkischer Beobachter*, 1938, 1940, 1943, 1944, 1945.

INTERNETNI VIRI

- Theodore Abel papers, *Nazi Biograms*: oac.cdlib.org (dostop: 20. 4. 2023).

SUMMARY

THE MYTH OF THE YEAR 1918 AS ONE OF THE FOUNDATIONS OF NAZI PROPAGANDA

In the article, the author focused on the analysis of the myth about the so-called “stab-in-the-back” that gained traction in Germany in the years following the First World War. According to the myth, the German army was not actually defeated on the battlefield; rather, it lost the conflict as a result of the domestic political establishment’s betrayal and backstabbing. It was the National Socialist movement under the leadership of Adolf Hitler that understood how to effectively employ the 1918 myth in propaganda and ascend to power with its support during the difficult post-First World War period. The masses of the discontented, who felt humiliated by the defeat in the First World War, would frequently make easy prey for Nazi propaganda.

The myth of 1918 helped Hitler convince the German masses of the necessity of a new war to avenge the defeat. The Nazi press did not forget to draw parallels with 1918 in the face of mighty victories on the battlefield. The pinnacle of payback for the defeat of 1918 was to be the victory over France in 1940, when the shame of Compiègne was finally erased. After the German war machine launched an attack on the Soviet Union in the summer of 1941, there was less emphasis on the so-called “stab-in-the-back” myth and greater focus was placed on the fight against the mortal enemy, Bolshevism. But as the fortunes of war began to turn and Germany fared worse on the fronts, 1918 was mentioned

again and again, this time in the sense that the surrender of that year would never be repeated and that the German people would fight to the end.

Some testimonies about how widespread the myth of 1918 was on Slovenian soil have also been collected from archival material. Through speeches and public means of communication, the Nazi authorities spread the idea that Germany's victory (occupation of Slovenian territory) was retribution for the events after the First World War, when many German-speaking inhabitants of Slovenian territory were exiled or pushed to the social margins.

1.04 Strokovni članek

UDK 930.25(497.4):004.9

791.1(497.4):929Bešter V.

Prejeto: 3. 5. 2023

Digitizacija filmskega arhivskega gradiva in obarvani filmi Veličana Beštra v zbirki filmov Slovenskega filmskega arhiva, SI AS 1086 - Zbirka filmov

ROMAN MARINKO

Medijski arhivar

Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije

Zvezdarska 1, SI-1102 Ljubljana

e-pošta: roman.marinko@gov.si

Izvleček

Filmski arhivi hranijo filmsko arhivsko gradivo. Doba svetovnega filma se je začela leta 1895 v Franciji, s prvo filmsko predstavo bratov Lumière, in slovenskega leta 1905, s prvimi posnetki dr. Karola Grossmanna. Do današnjih dni se je v Slovenskem filmskem arhivu zbralo, evidentiralo in strokovno obdelalo približno 13.000 filmskih naslovov. 90 odstotkov filmskih vsebin je še vedno na filmskem traku. Digitizacija in digitalna restavracija filmskih vsebin omogočata širšo dostopnost filmskega arhivskega gradiva. Najbolj ogrožene so filmske arhivske vsebine na nitratni filmski osnovi. V letu 2021 smo digitizirali in digitalno restavrirali filme Veličana Beštra, za katere smo ugotovili, da so obarvani. To je za zgodovino slovenskega filma nedvomno veliko odkritje. V letu 2021 smo uspešno zaključili načrtovano digitizacijo in restavracijo ogroženih filmov na nitratni filmski osnovi. Rezultate svojega dela z uspehom smo predstavili tudi javnosti.

Abstract

DIGITIZATION OF FILM ARCHIVAL MATERIAL AND COLOURED FILMS BY VELIČAN BEŠTER IN THE FILM COLLECTION OF THE SLOVENIAN FILM ARCHIVES, UNDER THE REFERENCE NUMBER SI AS 1086 - COLLECTION OF FILMS

Film archives store film archival material. The era of world cinema began in 1895 in France with the first film screening of the Lumière brothers and in 1905 in Slovenia with the first film recordings of Dr Karol Grossmann. To date, approximately 13.000 film titles have been acquired, catalogued, and professionally processed in the Slovenian Film Archives. Ninety per cent of film content is still on film tape. The archival film material can now be more widely accessible thanks to digitization and digital restoration of film content. The most vulnerable materials are old films with nitrate bases. We digitised and digitally restored filmmaker Veličan Bešter's pictures in 2021 and discovered that they were colourised. This is undoubtedly a great discovery for the history of Slovenian film. The intended digitization and restoration of rare films on nitrate film base was completed auspiciously in 2021. The public was successfully shown the outcomes of our effort as well.

Ključne besede:

filmsko arhivsko gradivo, film, digitizacija filmov, restavracija filmov, obarvanost filmov, Veličan Bešter

Key-words:

film archival material, film, film digitization, film restoration, film colour grading, Veličan Bešter

Film, filmski trak in njegovo arhiviranje v Sloveniji

Filmska dejavnost izvira iz fotografije. Fotografi so poleg zajema statične slike od samega začetka naprej stremeli tudi k zajemu gibanja, kar jim je do leta 1895, ko so bili postavljeni vsi temelji kinematografije, s postopnimi nadgradnjami tudi uspelo. Razvili so filmski trak, filmsko kamero in tudi filmski projektor za predvajanje filmskih vsebin na platno.

Filmski trak je medij za zajem vsebin, medtem ko je film medij kulturnega izražanja. Je sedma umetnost, skupinsko delo scenarista, režiserja, direktorja fotografije, igralcev cele vrste drugih filmskih ustvarjalcev. Je igra barv, svetlobe in kontrasta, umetnost dialoga, glasbe in zvočnih učinkov in navsezadnje tudi dokument nekega časa.

Hiter razmah filmske ustvarjalnosti je privedel tudi do zavedanja o nujnosti in pomenu ohranjanja filmske kulturne dediščine tako v svetu kot tudi pri nas. To je posledično privedlo do organiziranega varstva filmskega arhivskega gradiva. V Sloveniji so filmski delavci in arhivisti leta 1964 filmske posnetke zakonsko določili za arhivsko gradivo, s čimer so bili postavljeni temelji za ustanovitev filmskega arhiva.

Zaradi posebne obravnave filmskega arhivskega gradiva, potreb po specialni filmski opremi in usposobljenem kadru s posebnimi znanji so se slovenski arhivi dogovorili, da zaupajo materialno varovanje tega gradiva Državnemu arhivu SRS. Tako je bil leta 1968 ustanovljen nov, filmski oddelek Slovenski filmski arhiv (SFA) z nalogo evidentiranja, zbiranja, materialnega varovanja filmskega arhivskega gradiva pred poškodbami in uničenjem ter dajanja na razpolago uporabnikom. Njegov vodja je postal Ivan Nemanič, prvi in dolga leta edini filmski arhivist v Sloveniji. Postavljeni so bili temelji sistematičnega prevzemanja in varovanja filmske arhivske dediščine v Sloveniji. Omenjene naloge so ostale ključne vse do danes, med časom so se dopolnjevale glede na razvoj kinematografskega področja.

Danes SFA hrani več kot 13.000 filmskih naslovov filmov slovenske produkcije, od leta 1905 do danes.

Filmsko arhivsko gradivo se hrani v depojih na dveh lokacijah, v podzemnem objektu v Borovcu (nitrarna filmska osnova) in v depojskih prostorih na Roški cesti, kjer ima tudi SFA del depojskih prostorov. V Borovcu se hrani nitrarna filmska osnova, ki je zaradi varnostnih razlogov (samovžig) oddvojena od ostalih filmskih trakov. Na Roški se hrani filmske trakove na acetatni in poliestrski filmski osnovi, izvorni negativ in projekcijske kopije ter spisovno gradivo različnih ustvarjalcev arhivskega gradiva na področju filma (Triglav film, Viba film, Slovenski filmski sklad in drugi).¹

Hramba nitratnih filmskih trakov v Sloveniji

Dejstvo je, da filmski trakovi ob neustrezni hrambi nezadržno propadajo in izgubljajo kakovost filmske slike, zlasti filmski trakovi starejšega izvora, posneti pred drugo svetovno vojno na filmski trak, izdelan na gorljivi, nitratni filmski osnovi.

SFA je na začetku svojega delovanja posvetil največ pozornosti filmskemu arhivskemu gradivu, ki so ga prevzeli v arhivu filmskega podjetja Triglav film. Triglav film je poleg svoje temeljne dejavnosti snemanja filmov veliko pozornost namenil tudi zbiranju starejših slovenskih filmov, ki so bili do leta 1954 snemani predvsem na nitratnem filmskem traku. Filme, ki so se ohranili, je Triglav film po vojni hranil v lastnem skladišču, kjer so bili kljub velikim naporom

¹ Marinko: *Filmsko arhivsko gradivo in Slovenski filmski arhiv*.

in skrbnosti arhivarke gospe Alojzije Omota nameščeni v neustreznih prostorih. Na začetku tudi Državni arhiv SRS ni mogel zagotoviti posebnih namenskih skladišč za hrambo gorljivega filmskega traku, ki se zaradi možnosti vnetljivosti in požara ni smel hraniti skupaj s preostalim tako filmskim kot spisovnim arhivskim gradivom.

Sprejeta je bila odločitev, da se vsi filmi na gorljivem filmskem traku varnostno kopirajo na negorljivi acetatni filmski trak. Načrtno varnostno kopiranje je potekalo med leti 1969 in 1976. Sredstva za to nalogo sta prispevala Sklad RS za pospeševanje proizvodnje in predvajanja filmov ter Kulturna skupnost Slovenije. V tem času je bila na acetatni filmski trak varnostno kopirana glavnina starejših filmskih vsebin, ki jih je hranil Triglav film. Ob kopiranju so izdelali dub pozitiv oziroma dub negativ² slike (kot izvirnik) in eno projekcijsko kopijo.³

Po opravljenem delu so bili gorljivi filmski trakovi iz Triglav filma poslani v skladišča Jugoslovanske kinoteke v Beograd, medtem ko je varnostno kopirane trakove sprejel Državni arhiv SRS v svoje depoje. Gorljive filmske trakove so v Jugoslovanski kinoteki hranili do osamosvojitve Slovenije leta 1991, ko jih je nekaj dni pred osamosvojitveno vojno vodji SFA Ivanu Nemaniču uspelo pripeljati v Slovenijo. Trinajst celovečernih filmov, ki so bili v jugoslovansko kinoteko deponirani s posebno pogodbo leta 1968, je še ostalo v Beogradu in so bili vrnjeni v Slovenijo šele decembra 2021. Leta 1991 vrnjene filme je Arhiv Republike Slovenije nato shranil v prostore podzemnega bunkerja v Gotenici. Danes se vsi gorljivi filmski trakovi hranijo v namenskem skladišču v Borovcu na Kočevskem.

Slovenski filmski arhiv ter digitizacija in digitalna restavracija filmov v letu 2021

Razvoj filmske snemalne tehnike in tehnologije na področju produkcije in postprodukcije narekuje tudi delo Slovenskega filmskega arhiva. Prehod v elektronsko in digitalno tehnologijo je postavil pred arhiviste nove izzive na vseh področjih našega dela, glede načina prevzemanja, hranjenja, dostopanja in uporabe filmskega arhivskega gradiva. Spremenili so se tudi postopki za zagotavljanje materialnega varstva iz analognega kopiranja v digitizacijo in digitalno obnovo filmov. Spremenila se je tudi oblika reproduciranja filmov, saj so klasične filmske projektorje v kinodvoranah zamenjali digitalni projektorji.

Tako sta digitizacija in digitalna obnova filmov edini možnosti zagotavljanja javne dostopnosti starejše slovenske filmske produkcije. Uporabnikom filmskega arhivskega gradiva v arhivu pomeni hitrejšo in prijaznejšo pot do gradiva.

Slovenski filmski arhiv se je praznovanju stoletnice slovenskega filma leta 2005 poklonil z izvedbo digitizacije in digitalne obnove prvih slovenskih filmov Karola Grossmanna. To je bil prvi primer digitizacije in digitalne obnove filmskega arhivskega gradiva v slovenskem prostoru. Sistematično smo se lotili izvajanja teh postopkov od leta 2015 dalje, ko sta se na letni ravni s pomočjo dodatnih sredstev Ministrstva za kulturo RS in na podlagi javnih naročil začeli izvajati digitizacijo in digitalno obnovo z zunanjimi izvajalci. Od leta 2018 se v skladu z zakonsko nalogo zagotavljanja materialnega varstva osredotočamo samo na zagotavljanje digitizacije, torej zajema filmskih vsebin iz filmskega traku v analogno obliko. Leta 2021 smo se odločili za digitizacijo drugih najstarejših filmskih trakov in vsebin, posnetih na gorljiv filmski trak, ki so bili zelo ogroženi. Gre za po minutaži sicer kratke, vendar za zgodovino slovenske kinematografije izjemno pomembne filme Veličana Beštra.

² Dub pozitiv, dub negativ – naslednje generacije filmskih izvirnih trakov za negativom slike.

³ Nemanič: *Filmsko arhivsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu RS*, str. 10–11.

Leta 2021 smo tako **digitizirali in restavrirali** naslednje filme:

- ***Smučarska tekma za prvenstvo Jugoslavije v Planici pri Ratečah***, 1922, avtor in snemalec Veličan Bešter, producent Slovenija film, prva slovenska filmska tovarna Veličan Bešter, Atelje »Helios«, Ljubljana;
- ***Kralj Aleksander na Bledu***, 1922, avtor in snemalec Veličan Bešter;
- ***Zadnja pot narodnih mučenikov v domovino***, 1923, avtor in snemalec Veličan Bešter;
- ***O' Vrba***, 1940–1942, scenarij, režija in montaža Mario Föerster.

Samo **digitizirali** (zajem filmske slike) smo naslednji film:

- ***V kraljestvu Zlatoroga***, 1931, režija in kamera Janko Ravnik (dokončno restavracijo tega filma smo opravili v letu 2022).

Vsak od naštetih filmov nosi v sebi svojo zgodbo, zakaj je prišel na seznam za digitizacijo in digitalno obnovo. Pri natančnem pregledu vsega razpoložljivega filmskega arhivskega gradiva, različnih generacij filmskih trakov za posamezen film, ki ga je treba opraviti v fazi priprave filmskega gradiva na digitizacijo, smo prišli do izjemno zanimivih izsledkov. Za filme Veličana Beštra (filmi *Smučarska tekma za prvenstvo Jugoslavije v Planici pri Ratečah*, 1922; *Kralj Aleksander na Bledu*, 1922; *Zadnja pot narodnih mučenikov v domovino*, 1923) smo pred digitizacijo ugotovili, da so filmski kadri pri nitratni projekcijski kopiji v posameznih kadrih obarvani v določeno barvo. Do takrat smo v SFA poznali in predvajali filmsko kopijo, in sicer v črno-beli tehniki v tonskem formatu. Obarvanost posameznih kadrov smo ugotovili tudi pri nitratni projekcijski kopiji celovečernega filma *V kraljestvu Zlatoroga*, v režiji Janka Ravnika. Filmska kopija *Zadnja pot narodnih mučenikov v domovino*, ki je bila do nedavnega v filmskih inventarjih vodena pod okvirnim naslovom *Pogreb Judenburških žrtev*, zaradi poškodb filmskega traku ni vsebovala prvega dela filma v dolžini 60 metrov, na katerem je izvorni naslov filma. Manjkali so posnetki Judenburga in Maribora. Pred nekaj leti smo manjkajoči del filma našli, vendar se zaradi velike poškodovanosti ni bilo mogoče izvesti klasično kopiranje.

Med »ogrožene« filmske vsebine je spadal tudi film *O' Vrba* (posnet leta 1940–1942), režiserja in snemalca Maria Föersterja. Film je bil posnet na črno-beli nitratni filmski trak, v tonskem formatu. Ton je snemal tonski mojster Rudi Omota in film spada med prve slovenske tonske filme. Posebnost tega filma je bila izvedba filmskega trika »zavesa« z dvojnimi trakovi med posameznimi filmskimi kadri. Zaradi skrčenosti filmskega traku so se ob varnostnem klasičnem kopiranju z nitratne na acetatno osnovo leta 1993 ti prehodi poškodovali in z varnostnim kopiranjem nam ni uspelo narediti kopije enake izvirniku.

Združenje filmskih arhivov FIAF za digitizacijo priporoča, da za zajem uporabljamo najboljše izvirne trakove (negativ slike, dub pozitiva in dub negativa slike).⁴ Pred digitizacijo smo tako opravili skrben in temeljit tehnični pregled vseh filmskih trakov, ki jih hranimo v SFA in smo jih uvrstili na seznam za digitizacijo. Pripravili smo tehnično poročilo o stanju trakov, ki je vsebovalo podatke o stanju trakov ter podrobnejše informacije o tem, na katerih mestih in kako močno je spraskana filmska slika, kje so posamezne poškodbe traku in kje so poškodbe, ki jih s klasičnimi postopki konserviranja ni mogoče odpraviti. Izmerili smo skrčenost filmskega traku, ki zelo vpliva na zajem slike. Opisali smo tudi, kje lahko pri postopku digitizacije in restavriranja pričakujemo težave. To tehnično poročilo je za izvajalca postopkov napotek, kako in katere filmske trakove uporabiti za digitalni zajem, da bomo ob zaključku postopkov dobili najboljše možno sliko, ki bo najboljši približek filmske kopije, ki je bila prikazana ob premieri filma.

⁴ Izvirni filmski trak, kopiran z negativa slike ali pozitiva slike.

V postopku javnega naročanja smo zainteresiranim zunanjim ponudnikom omogočili predstavitev stanja gradiva »v živo« na daljavo, kar je precej neobičajno. Za to obliko smo se odločili, da bi si ponudniki lahko čim lažje predstavljali, s kakšnimi težavami se bodo morali spoprijemati pri svojem delu. Zaradi pandemije koronavirusne bolezni covid-19 jim nismo mogli omogočiti ogleda gradiva pri nas.

Za digitizacijo in digitalno obnovo filmov je bil izbran filmski laboratorij L'immagine Ritrovata, Film Restoration & Conservation iz Bologne. Pri celotnem procesu sta kot zunanja strokovna sodelavca sodelovala direktorja fotografije Rado Likon in Radovan Čok, člana Združenja filmskih snemalcev Slovenije.

Filmski trakovi so bili pred zajemom najprej strokovno ponovno pregledani in popravljeni do te mere, da so jih lahko varno spustili skozi transportna vodila optičnega čitalnika. Uporabljen je bil visoko profesionalen optični čitalnik ARRI, ki je zaradi svojih lastnosti (npr. prenos filmskega traku brez zobcev) zelo nežen s filmskim trakom. Trakovi so bili pred tem tudi kemično očiščeni (ultrazvočno čiščenje s perkloretilenom).

Z zajemom smo dobili filmske sličice (raw scan) v formatu Digital Picture Exchange (DPX), digitalni zajem je potekal v 4K-resoluciji. Sledili sta obdelava in digitalna restavracija s posebnimi programskimi orodji. Izdelana sta bila Digital Cinema Distribution Master (DCDM) in Digital Cinema Package (DCP), medtem ko smo končni DCDM zapisali tudi na filmski trak z metodo Desmet (The Desmet Method-Desmetcolor) z vsemi lastnostmi originalne filmske nitratne kopije.

Film in barve

Filmski ustvarjalci so kmalu po izumu filmske projekcije in črno-belih filmov stremeli k ustvarjanju barvnih filmov in projekcij barv na filmu. Prvi poskusi obarvanih filmov segajo že v leto 1904 (coloured films).

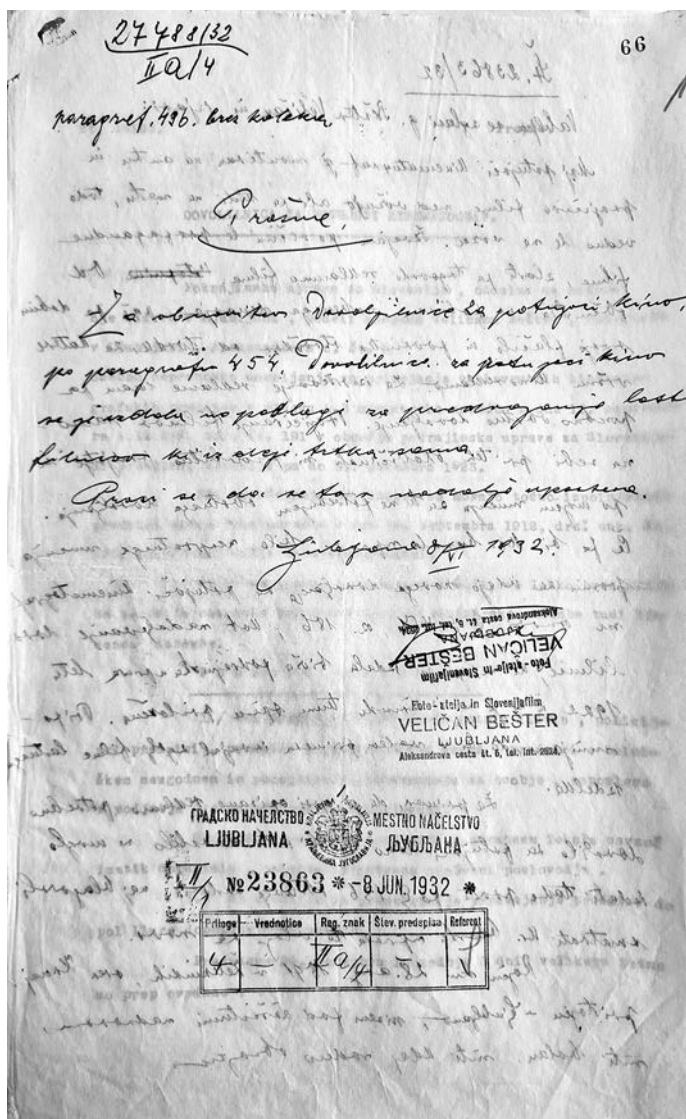
Poznamo tri vrste tehnik barvanja filmskega traku:

- ④ šablonsko ali ročno barvanje
To so filmi, barvani z barvno tinto na črno-belih filmskih kopijah, ročno ali s šablono, na strani emulzije. Pri tem so uporabljali od tri do šest različnih barv.
- ④ tintiranje (tinted films)
V to skupino spadajo filmi, ki so bili obarvani tako, da so jih pomočili v analinsko barvno kopel z določeno barvo in tako cel trak, tudi del s perforacijo, obarvali v to določeno barvo. Prozorni deli slike so se obarvali v določeno barvo, medtem ko so temni deli slike ostali temni.
- ④ toniranje (toned films)
Sem spadajo filmi, pri katerih se normalna črno-bela srebrna podlaga zamenja deloma ali v celoti z barvo ali obarvano soljo. Barvanje temelji na kemični reakciji. Srebrne delce emulzije s kemično reakcijo nadomestijo sorodni delci barvne kovinske soli. Tehniko prepoznamo po obarvanih temnih delih in neobarvanih prosojnih delih.⁵

Filmi Veličana Beštra – prvi obarvani filmi na Slovenskem

Veličan Bešter (1891–1938) sodi med prve slovenske snemalce. Osnovno šolo je obiskoval v Kropi, nato se je družina preselila v Ljubljano, kjer je obiskoval realno, ter med leti 1907 in 1909 verjetno na Dunaju fotografsko-slikarsko šolo. Leta 1911 je na Dunaju obiskoval tudi filmsko šolo. Leta 1914 je dobil

⁵ Kukuljica: *Zaštita i restavracija filmskog gradiva*, str. 43.

Prošnja za dovolilnico za potujoči kinematograf
(Vir: SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna
mestna registratura, t. e. 2105, Veličana Bešter,
Prošnja za dovolilnico za potujoči kinematograf)

pooblastilo za opravljanje fotografske obrti in odprl fotografski atelje V. Bešter, Fotograf & slikar na Križevniški ulici 2 v Ljubljani. Bil je prvi, ki je dobil obrtni list za izdelavo filmov (1922). Svoje podjetje je imenoval Slovenija film, prva slovenska filmska tovarna Veličana Bešter, Ate-lje Helios, Ljubljana, pozneje ga je preimenoval v Ilirija film, Tvornica zabavnih, propagandnih in reklamnih (trik) filmov. Uredil je nov, stekleni atelje, v katerem je razvijal in kopiral filme. Leta 1932 je dobil dovolilnico za potujoči kino in leta 1933 pooblastilo za izvajanje svetlobne reklame.⁶

K filmu se je usmeril po predhodnem fotografskem delu, pri čemer se je kot fotograf ukvarjal predvsem s portretno fotografijo. Danes tako ni znan samo po snemanju in ustvarjanju filmov, temveč tudi po svojem fotografskem opusu. Med svojim filmskim ustvarjanjem je posnel kar nekaj filmov, od katerih so se do danes ohranili naslednji filmi: *Kralj Aleksander na Bledu* (1922), *Smučarska tekma za prvenstvo Jugoslavije v Planici pri Ratečah* (1922), *Zadnja pot narodnih mučnikov v domovino* (prej imenovana *Pogreb Judenburgskih žrtev*) (1923), *Kranj* (1930) in *Družinski film* (1924). Za omenjene filme hranimo filmske trakove v Slovenskem filmskem arhivu pri Arhivu Republike Slovenije.⁷

Vse filme je Bešter posnel na 35-milimetrskem filmski trak, na nitratni (gorljivi) filmski osnovi, z izjemo filma *Družinski film*, ki je posnet na 16-milimetrskem filmskem traku. Kamera, s katero je snemal, je imela ročni pogon, kar je imelo za posledico na trenutke opazno nihanje hitrosti snemanja.

Filmi Veličana Beštra so tudi prvi do zdaj znani obarvani filmi, ki smo jih med zbirko filmov odkrili v SFA. Do tega odkritja smo namreč Beštrove filme gledali le v črno-beli tehniki in šele pri pregledovanju originalnih nitratnih filmskih trakov njegovih filmov smo ugotovili, da so pred nami prvi doslej znani slovenski obarvani filmi. Kljub častitljivi starosti filmov – štejejo namreč že 100 let – jih lahko s pomočjo sodobnih orodij in naprav vrnemo v prvotno originalno podobo.

Vsebinska plat filmov Veličana Beštra nedvomno zasluži podrobnejšo predstavitev, vendar se bom v nadaljevanju svojega prispevka osredotočil predvsem na tehnično plat dela s

⁶ Bešter, Avgust Veličan (1891–1938): <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1018-210/> (dostop: 30. 4. 2023).

⁷ Prav tam.

filmskim arhivskim gradivom ter na izzive in navsezadnje rezultate uspešne digitizacije in restavracije Beštrovih filmov.

OPIS BEŠTROVIH FILMOV:

SMUČARSKA TEKMA ZA PRVENSTVO JUGOSLAVIJE V PLANICI PRI RATEČAH, 1922 (SI AS 1086/18)

Čas nastanka: 26. februar 1922

Vsebina filma: Drugo smučarsko tekmovanje za prvenstvo Jugoslavije. Rateče, panorama Planice. Tekmovanje smučarjev.

Režija in kamera Veličan Bešter, producent Slovenija film, prva slovenska filmska tovarna Veličan Bešter, Atelje »Helios«, Ljubljana⁸

35 mm, nemi, obarvani film (tintiranje – tinted films), dolžina 5' 20 sekund

Film je bil posnet na 35-milimetrski filmski trak na nitratni filmski osnovi, v črno-beli tehniki. Posnet je bil v nemem formatu (brez tonske sledi) in s filmskimi mednapisi, ki so značilni za neme filme. Hitrost predvajanja nemih filmov je bila med 18 in 22 sličic v sekundi.

V arhivu Triglav filma so za omenjeni film od originalov hranili samo nitratno filmsko kopijo, ki je bila tudi v posameznih kadrih različno obarvana. Filmski napisi so bili obarvani v rumeno-rjavi odtenek ter kadri smučarjev in pokrajine v modri barvni ten. Obarvanje je Bešter izvedel v tehniki tintiranja (tinted films).

Ko so film v laboratoriju Viba filma v 80. letih varnostno kopirali z nitratne filmske osnove na acetatno, so spregledali nekaj osnovnih dejstev, povezanih z lastnostmi tega filma.

Ob tem varnostnem kopiranju so izdelali iz nitratne filmske kopije dub pozitiv slike in dub negativ slike ter dve filmski kopiji za projekcije na acetatni osnovi. Čeprav so kopirali nemi film, je bil prenos napačno narejen v tonskem formatu. Posledica tega je bila, da je bil del slike odrezan, kar je bilo najopazneje pri filmskih mednapisih.

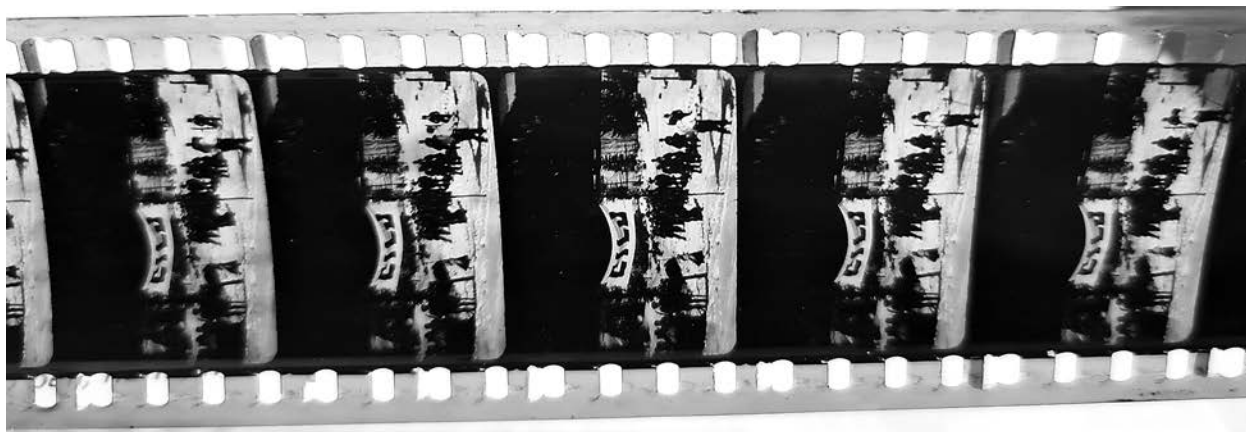
Prav tako so pri kopiranju spregledali obarvanost posameznih kadrov. Varnostne kopije so bile tako črno-bele in do natančnega pregleda nitratnih filmskih trakov nihče ni vedel, da so bili filmi v originalu obarvani. Vendar barve niso pomembne samo same po sebi, temveč je pomembna zlasti njihova sporočilnost o dožemanju narave in dogodkov skozi oči filmskega ustvarjalca.

Temeljiti tehnični pregled vseh ohranjenih filmskih trakov je pokazal, da je originalna nitratna filmska kopija edina primerna osnova za digitizacijo.

Nitratna filmska kopija je skrčena v poprečju več kot 1,20 %. Film je v celoti močno spraskan z močnimi kontinuiranimi praskami v sliki, vzdolž slike; tako kot da bi padal dež, tako na strani osnove kot na strani emulzije. Dolžina kopije je 121 m, 6373 frames.

Zajem je potekal v ločljivosti 4 K. Pri restavraciji filma smo upoštevali format slike v nemem formatu, opravili smo stabilizacijo slike, programsko očistili najbolj umazane in poškodovane dele, upoštevali obarvanje kadrov v določeni barvi in upoštevali hitrost predvajanja za nemi film, ki je v tem primeru 20 sličic na sekundo. Z upoštevanjem hitrosti nemega filma je dolžina filma 5 minut 20 sekund. Film je po obdelavi ohranil vse lastnosti takratne tehnologije in časa ter je najboljši možni približek takratne filmske kopije. Rezultat digitizacije in restavracije filma je izvoz zajema sličic v DPX-formatu, obdelani DCDM in DCP, končni DCDM smo zapisali tudi na filmski trak z metodo Desmet z vsemi lastnostmi originalne filmske nitratne kopije.

⁸ Nemanič: *Filmsko arhivsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu RS*, str. 40.

Fotografija filmskega traku filma Smučarska tekma za prvenstvo Jugoslavije v Planici pri Ratečah (Foto: Roman Marinko)

KRALJ ALEKSANDER NA BLEDU, 1922 (SI AS 1086/23)

Čas nastanka: 9. junij 1922

Vsebina filma: Sprejem kralja Aleksandra Karadjordevića na železniški postaji na Bledu. Pregled častne čete.

Produkcija, režija, kamera in montaža Veličan Bešter⁹

35 mm, nemi, obarvani film (tintiranje – tinted films), dolžina 3' 48 sekund

Zanimivost tega filma je, da ga je Ivan Nemanič v svojem inventarju Filmsko arhivsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva iz leta 1998 v svojem predbesedilu omenil kot film, ki je obarvan: »Beštrovi filmi niso ohranjeni v celoti. Med prvimi filmskimi reportažami je 9. junija 1922. leta posnel prihod in sprejem kralja Aleksandra Karadjordević na Bledu. Sprejem na železniški postaji je posnel črno – belo, panoramo Bleda v zeleni, kraljevo vilo pa v rjavi barvi. Del filma s »šrango«, ki so jo Blejci postavili kralju pred njegovo vilo, ni ohranjen.«¹⁰

V SFA od izvirnikov tega filma hranimo filmsko kopijo na nitratni filmski osnovi. V 80. letih so iz te kopije varnostno kopirali dub negativ slike in tri filmske kopije. Nitratna filmska kopija je v posameznih kadrih obarvana. Panorama Bleda, jezero, okolica in filmska mednapisa so obarvani v zelenem tonu, prihod garde na postajo in kraljeva vila v oranžnem tonu, prihod vlaka na postajo ter pozdrav kralja gardi in rokovanje v črno-beli tehniki.

Tudi pri tem filmu pri varnostnem kopiranju iz nitratne na acetatno osnovo niso upoštevali hitrosti nemega filma in obarvanosti posameznih kadrov. Del slike je bil zaradi tega odrezan.

Za zajem smo uporabili nitratno filmsko kopijo, ki se je edina ohranila kot avtentična. Poškodbe smo med pregledom popravili. Skrčenost filmskega traku je znašala v povprečju 1,30 %.

Digitalno restavrirana filmska kopija upošteva obarvanost posameznih kadrov, prav tako hitrost nemega filma, ki je v tem primeru 20 projiciranih sličic v sekundi. Slika je grobo očiščena in stabilizirana. Film je ohranil podobo takratnega časa in tehnike snemanja.

⁹ Nemanič: *Filmsko arhivsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu RS*, str. 40.

¹⁰ Prav tam, str. 15.

ZADNJA POT NARODNIH MUČENIKOV V DOMOVINO, 1923 (SI AS 1086/28)

Čas nastanka: 2. junij 1923

Vsebina filma: Panorama Judenburga. Prevoz posmrtnih ostankov voditeljev vojaškega upora, ustreljenih leta 1918 v Judenburgu, v domovino. Sprejem na železniški postaji v Ljubljani in pogreb.

Produkcija Slovenija film, kamera – Veličan Bešter¹¹

35 mm, nemi, obarvani film (tintiranje – tinted films in toniranje – toned films), dolžina 13' 50 sekund

Film je bil dolgo na ogled v okrnjeni podobi. Prvih 60 metrov filma smo namreč našli šele pred nekaj leti. Ti začetni metri filma vsebujejo originalni naslov, posnetke Judenburga in Maribora. Ta prvi del je bil tako močno poškodovan, da ga na klasični analogni način ni bilo več možno varnostno kopirati. Perforacija je bila poškodovana na več mestih, v nekem delu celo popolnoma z obeh strani. Ostala je le slika, vendar še ta poškodovana. Skrčenost filmskega traku je zelo velika in znaša povprečno 1,50 %. V primerjavi s prvima dvema Beštrovima filmoma, ki smo ju digitizirali in restavrirali, je bil ta film ob varnostnem kopiranju v 80. letih kopiran pravilno, kar se tiče formata. Prepisali so nemi format slike, brez rezanja le-te. Vendar so ob tem postopku zanemarili obarvane dele posameznih kadrov. V originalu od obarvanih delov izstopa panorama Ljubljane, ki je v oranžnem tonu. Predvidevamo, da je bil ta del obarvan, toniran kemično (toned films). Filmski mednapisi so obarvani v nežno rumenkastem tonu in so tintirano obarvani. Hitrost predvajanja pri tem filmu je 18 sličic v sekundi.

Zaključek

Filmska tehnika in filmske vsebine so se z rastjo in razvojem filma spreminjale in se razvijale. Od prvih črno-belih posnetkov, nemih filmov, nato prvih obarvanih filmov in prvih barvnih filmov so v tem času sledile razne filmske osnove in filmski formati. Filmski trak so nadomestili digitalna tehnologija in filmi posneti v digitalni tehniki. Digitizacija in restavracija analognih filmskih trakov sledita rasti in razvoju digitalne filmske tehnologije ter sta danes del vsakdanjika. To je tudi najučinkovitejša metoda materialnega varstva in zaščite starejšega filmskega arhivskega gradiva, napisanega na filmskem traku. Nedvomno se bo digitalna filmska tehnika še naprej razvijala in spreminjala, zato bomo filmski arhivisti vedno znova soočeni z novimi izzivi, kako ohranяти filmske vsebine za naše zanamce. V ta namen bomo seveda potrebovali veliko znanja, izkušenj in nedvomno tudi izobraženega kadra.

Digitizacija in restavracija filmov Veličana Beštra nam omogočata nov pogled na vsebine iz takratnega časa in prikažeta takratna stremljenja avtorja k novim tehničnim prijemom in predstavitvi svojega dela. Filmi v novi, celoviti podobi so prav gotovo biser takratnega časa in filmske tehnike. Izražajo zgodovinsko pripadnost Slovencev športu, narodu in domovini ter so unikatni. Filmi v novi podobi so zdaj dostopni v digitalni obliki in prav tako na filmskem traku.

¹¹ Prav tam, str. 40.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije

- SI_AS 1086/18, Smučarska tekma za prvenstvo Jugoslavije v Planici pri Ratečah, 1922.
- SI_AS 1086/23, Kralj Aleksander na Bledu, 1922.
- SI_AS 1086/28, Zadnja pot narodnih mučnikov v domovino, 1923.
- SI_AS 1086/12, O' Vrba, 1940–1942.
- SI_AS 1086/22, V kraljestvu Zlatoroga, 1931.

Zgodovinski arhiv Ljubljana

- SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura.

LITERATURA

Kukuljica, Mato: *Zaštita i restauracija filmskog gradiva*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2004.

Marinko, Roman: *Filmsko arhivsko gradivo in Slovenski filmski arhiv: seminarska naloga*. Vnanje Gorice, 2023.

Nemanič, Ivan: *Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Teršan, Lojz: Slovenski film in njegovo varovanje: trideset let slovenskega filmskega arhiva. V: *Slovenski film in njegovo varovanje: 30 let Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998, str. 9–12.

INTERNETNI VIR

Bešter, Avgust Veličan (1891–1938): <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1018210/> (dostop: 30. 4. 2023).

SUMMARY

DIGITIZATION OF FILM ARCHIVAL MATERIAL AND COLOURED FILMS BY VELIČAN BEŠTER IN THE FILM COLLECTION OF THE SLOVENIAN FILM ARCHIVES, UNDER THE REFERENCE NUMBER SI AS 1086 - COLLECTION OF FILMS

Nowadays, film archival activities are established both globally and in Slovenia. The Slovenian Film Archives' activities are also governed by the advancement and expansion of film technology since they are tasked with keeping track of this development's technological trends and safeguarding film content for both current and future audiences. From the analogue medium to the brand-new digital environment, cinematic content has transitioned. This presents us with new challenges regarding the methods of acquisition, preservation, access, and use of film archival material. Constantly evolving technology means that older film content is increasingly difficult to access.

Of course, archives must preserve the archival material on film stock in the form in which it was created and preserve it in this form for future generations. Employees at the archives increasingly choose to digitise and repair the

material in order to preserve it as much as possible from harm brought on by prolonged use and repeated handling, as well as to make it easier to process and access. By using an electronic form of archival documents and films, the originals are used less and are therefore subjected to less mechanical stress. The content is also made more available because users can access it through a cloud-based digital library, subject to the reading room rules and copyright requirements.

Digitised and restored films from an earlier date in the Collection of films under the reference number SI AS 1086 of the Slovenian Film Archives also include three films by a Slovene filmmaker Veličan Bešter (*Skiing competition for the Yugoslav championship in Planica near Rateče, King Alexander in Bled, The last path of national martyrs to the homeland*). Upon inspection before digitisation, we found that individual frames were also colourised. Since their first inadequate backup, these films have been digitised so that viewers can watch them just as they did when they originally came out.

However, as everything is derived from the original archival material in the format in which it was created, this entire process necessitates expertise with these originals. Crucial is the preservation of the originals and a thorough understanding of the subject matter, medium, and technology used in their creation. So the film stock in the format they were created and were managed to preserve them. We most definitely need trained individuals in the areas of archival material protection, restoration and conservation intervention, further digital processing, storage in electronic format, accessibility, and viewing options in order to be able to accomplish all of this. The authenticity of the original material in analogue form with the digitised and restored material can only be achieved with complete knowledge of the original archival material.

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL SOCIETY OF SLOVENIA

Poročili o delu medarhivskih delovnih skupin v letih 2021 in 2022

1. Pravne podlage za delovanje medarhivskih delovnih skupin

Osnova za delovanje medarhivskih delovnih skupin je Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (*Uradni list RS*, št. 30/2006, 24/2014 – odl. US in 51/2014), ki v sedmem odstavku 54. člena določa, da za obravnavo strokovnih vprašanj na posameznih področjih arhivskega strokovnega dela minister, pristojen za arhive, ustanovi medarhivske delovne skupine za posamezna področja arhivske dejavnosti. Za usklajevanje dela medarhivskih delovnih skupin minister določi koordinatorja. Medarhivske delovne skupine delujejo pri državnem arhivu. Podrobnejše delovanje medarhivskih delovnih skupin določa Pravilnik o delu medarhivskih delovnih skupin (*Uradni list RS*, št. 66/2016). Na podlagi prvega odstavka 4. člena in 5. člena navedenega pravilnika je izdal minister, pristojen za kulturo, 20. februarja 2017 Sklep o ustanovitvi medarhivskih delovnih skupin, imenovanju članov medarhivskih delovnih skupin in imenovanju koordinatorja medarhivskih delovnih skupin. Za obravnavo strokovnih vprašanj na posameznih področjih arhivskega dela so bile ustanovljene medarhivske delovne skupine za področja: uprave, pravosodja, zdravstva in socialnega varstva, kulture in znanosti, vzgoje in izobraževanja, gospodarstva ter skupina za arhivsko strokovno izrazje. Leta 2021 je v skladu s sklepom ministra za kulturo v juniju začela delo še Medarhivska delovna skupina za področje informacijske tehnologije. Nekoliko se je spremenila tudi sestava medarhivskih skupin. Skupine imajo po sedem članov, tako da so v njih zastopani vsi slovenski javni arhivi. Medarhivske delovne skupine se kažejo kot uspešen prostor sodelovanja na številnih področjih, vendar še posebno pri pripravi enotnih skupnih pisnih strokovnih navodil, organizaciji izobraževanj ter izmenjavi strokovnih mnenj in delovnih praks.

2. Skupni sestanki vodij medarhivskih delovnih skupin

Kot običajno sta bila v decembru 2021 in 2022 organizirana skupna sestanka vodij medarhivskih delovnih skupin, medtem ko se je koordinatorski udeležil tudi nekaterih posameznih sej. Zaradi epidemije koronavirusne bolezni covid-19 in praktičnosti sta sestanka vodij medarhivskih delovnih skupin po odločitvi večine udeležencev potekala on-line po aplikaciji Zoom. Vodje medarhivskih delovnih skupin v navedenem obdobju so bili: mag. Hedvika Zdovc, ZAC (vodja Medarhivske delovne skupine za področje uprave), mag. Aida Škoro Babić, ARS (vodja Medarhivske delovne skupine za področje pravosodja), mag. Mojca Grabnar, ARS (vodja Medarhivske delovne skupine za področje zdravstva in socialnega varstva do leta 2023), mag. Mirjana Kontestabile Rovis, PAK (vodja Medarhivske delovne skupine za vzgojo in izobraževanje do leta 2023), dr. Bojan Himmelreich, ZAC (vodja Medarhivske delovne skupine za področje kulture in znanosti), in mag. Nina Gostečnik, PAM (vodja Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo do leta 2021),

Jože Kranjec, ZAC (vodja Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo od leta 2022), dr. Zdenka Semlič Rajh, PAM/ZAL (vodja Medarhivske delovne skupine za arhivsko strokovno izrazje), in Ivančica Sabadin (vodja Medarhivske delovne skupine za področje informatike). Vodje medarhivskih delovnih skupin (MDS) so obravnavali opravljeno delo. V letu 2021 je delo še zaznamovala epidemija. Ne glede na epidemijo smo lahko ugotovili živahno dejavnost MDS. Nekoliko manj sta bili dejavni samo delovni skupini za gospodarstvo in arhivsko strokovno izrazje. Teh dveh delovnih skupin ne povezuje tako močno sorodnost istovrstnih ustvarjalcev, kot to velja za ostale MDS. MDS za gospodarstvo je že v letu 2022 postala dejavnejša. Medarhivska delovna skupina za področje informatike, ki je v letu 2021 začela delo, je s svojimi dejavnostmi potrdila pravilnost odločitve o njeni ustanovitvi. Pred posebnimi izzivi je medarhivska delovna skupina za pravosodje, saj reševanje nekaterih odprtih vprašanj presega njene pristojnosti, in se bodo za odgovore na nekatere od teh morali vključiti tudi direktorji slovenskih javnih arhivov. Vendar pri teh ne gre vedno le za strokovne, ampak tudi organizacijske izzive, ki zahtevajo tehtne in premišljene odločitve, ki bodo vplivale na slovensko arhivsko službo. Pri dejavnostih posamezne delovne skupine so seveda poleg dejavnosti članov posebno pomembne vloga vodje MDS, njegova angažiranost in proaktivnost v odnosu do ostalih članov skupine. Seveda se zaradi preobremenjenosti posameznih članov delovnih skupin z različnimi vlogami, ki jih opravljajo v okviru arhivske službe, to odraža tudi pri slabši dejavnosti nekaterih MDS. Vsekakor MDS, ki združujejo arhiviste, ki opravljajo sorodne naloge, pomeni tudi racionalizacijo dela ter boljše in enotnejše pristope pri reševanju arhivskih izzivov.

Poročila za posamezne MDS so pripravili njihovi vodje, ki so navedeni na koncu poročila. Letna poročila posameznih MDS sem kot koordinator združil in nekoliko prilagodil.

Koordinator MDS dr. Matevž Košir

3. Sestava medarhivskih delovnih skupin v obdobju med letoma 2021 in 2023

a. Po sklepu ministra za kulturo z dne 12. marca 2021. Vodje posameznih delovnih skupin, ki so jih skupine izbrale same, so označeni poudarjeno:

1. V Medarhivsko delovno skupino za upravo se imenujejo: Suzana Čeh (Pokrajinski arhiv Maribor), Aleš Jambreč (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Tatjana Šenk (Zgodovinski arhiv Ljubljana), dr. Tanja Martelanc (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), dr. Teja Krašovec (Pokrajinski arhiv Koper), Vesna Gotovina (Arhiv Republike Slovenije), **mag. Hedvika Zdovc** (Zgodovinski arhiv Celje).

2. V Medarhivsko delovno skupino za pravosodje se imenujejo: Anja Prša (Zgodovinski arhiv Celje), mag. Žarko Bizjak (Zgodovinski arhiv Ljubljana), **mag. Aida Škoro Babić** (Arhiv Republike Slovenije), mag. Boštjan Zajšek (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Deborah Rogoznica (Pokrajinski arhiv Koper), Uroš Lavrenčič Mugerli (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Aleš Jambreč (Zgodovinski arhiv na Ptuj).

3. V Medarhivsko delovno skupino za zdravstvo in socialno varstvo se imenujejo: Gordana Ščvegeš Lipovšek (Pokrajinski arhiv Maribor), Matej Muženič (Pokrajinski arhiv Koper), Nataša Majerič Kekec (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Bojana Aristovnik (Zgodovinski arhiv Celje), Ivanka Uršič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), **Marija Grabnar** (Arhiv Republike Slovenije), mag. Marija Čipić Rehar (Zgodovinski arhiv Ljubljana).

4. V Medarhivsko delovno skupino za kulturo in znanost se imenujejo: mag. Marjana Kos (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Nataša Majerič Kekec (Zgodo-

vinski arhiv na Ptuj), Gordana Šëvegeš Lipovšek (Pokrajinski arhiv Maribor), Ivanka Uršič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Mirjana Kontestabile Rovis (Pokrajinski arhiv Koper), **dr. Bojan Himmelreich** (Zgodovinski arhiv Celje), dr. Mateja Jeraj (Arhiv Republike Slovenije).

5. V Medarhivsko delovno skupino za vzgojo in izobraževanje se imenujejo: **Mirjana Kontestabile Rovis** (Pokrajinski arhiv Koper), Milena Černe (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Simona Velunšek (Pokrajinski arhiv Maribor), Vesna Kočever (Zgodovinski arhiv Celje), mag. Hana Habjan (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Nataša Majerič Kekec (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Maja Povalec (Arhiv Republike Slovenije).

6. V Medarhivsko delovno skupino za gospodarstvo se imenujejo: **mag. Nina Gostenčnik (2021)** (Pokrajinski arhiv Maribor), **Jože Kranjec (2022)** (Zgodovinski arhiv Celje), Vladimir Drobniak (Pokrajinski arhiv Koper), Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Aleksandra Mrdavšič (Arhiv Republike Slovenije), Milena Černe (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Janez Bregar (Zgodovinski arhiv Ljubljana).

7. V Medarhivsko delovno skupino za arhivsko strokovno izrazje se imenujejo: dr. Bojan Himmelreich (Zgodovinski arhiv Celje), **dr. Zdenka Semlič Rajh** (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Olga Pivk (Arhiv Republike Slovenije), Matej Muženič (Pokrajinski arhiv Koper), mag. Jure Maček (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Tanja Martelanc (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv Ptuj).

8. V Medarhivsko delovno skupino za področje informatike se imenujejo: Tine Završnik (Arhiv Republike Slovenije), **Ivančica Sabadin** (Pokrajinski arhiv Koper), dr. Miroslav Novak (Pokrajinski arhiv Maribor), Erik Pregelj (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Urh Kopitar (Zgodovinski arhiv Celje), Žiga Železnik (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Damjan Lindental (Zgodovinski arhiv na Ptuj).

b. Sestava medarhivskih delovnih skupin po sklepu ministrice za kulturo z dne 4. aprila 2023

1. V Medarhivsko delovno skupino za upravo se imenujejo: Suzana Čeh (Pokrajinski arhiv Maribor), Aleš Jambrek (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Tatjana Šenk (Zgodovinski arhiv Ljubljana), dr. Tanja Martelanc (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), dr. Teja Krašovec (Pokrajinski arhiv Koper), Vesna Gotovina (Arhiv Republike Slovenije), **mag. Hedvika Zdovc** (Zgodovinski arhiv Celje).

2. V Medarhivsko delovno skupino za pravosodje se imenujejo: Anja Prša (Zgodovinski arhiv Celje), mag. Žarko Bizjak (Zgodovinski arhiv Ljubljana), **mag. Aida Škoro Babić** (Arhiv Republike Slovenije), mag. Boštjan Zajšek (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Deborah Rogoznica (Pokrajinski arhiv Koper), Uroš Lavrenčič Mugerli (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Aleš Jambrek (Zgodovinski arhiv na Ptuj).

3. V Medarhivsko delovno skupino za zdravstvo in socialno varstvo se imenujejo: Gordana Šëvegeš Lipovšek (Pokrajinski arhiv Maribor), Matej Muženič (Pokrajinski arhiv Koper), Nataša Majerič Kekec (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Bojana Aristovnik (Zgodovinski arhiv Celje), Ivanka Uršič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Anja Paulič (Arhiv Republike Slovenije), mag. Marija Čipič Rehar (Zgodovinski arhiv Ljubljana).

4. V Medarhivsko delovno skupino za kulturo in znanost se imenujejo: mag. Marjana Kos (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Nataša Majerič Kekec (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Gordana Šëvegeš Lipovšek (Pokrajinski arhiv Maribor), Ivanka Uršič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Mirjana Kontestabile Rovis (Pokrajinski arhiv Koper), **dr. Bojan Himmelreich** (Zgodovinski arhiv Celje), dr. Mateja Jeraj (Arhiv Republike Slovenije).

5. V Medarhivsko delovno skupino za vzgojo in izobraževanje se imenujejo: Mirjana Kontestabile Rovis (Pokrajinski arhiv Koper), Milena Černe (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Simona Velunšek (Pokrajinski arhiv Maribor), Vesna

Kočevar (Zgodovinski arhiv Celje), **mag. Hana Habjan** (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Nataša Majerič Kekec (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Maja Povalej (Arhiv Republike Slovenije).

6. V Medarhivsko delovno skupino za gospodarstvo se imenujejo: Mojca Kosi (Pokrajinski arhiv Maribor), **Jože Kranjec** (Zgodovinski arhiv Celje), Vladimir Drobnjak (Pokrajinski arhiv Koper), Monika Čuš (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Aleksandra Mrdavšič (Arhiv Republike Slovenije), Januš Jerončič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Janez Bregar (Zgodovinski arhiv Ljubljana)

7. V Medarhivsko delovno skupino za arhivsko strokovno izrazje se imenujejo: dr. Bojan Himmelreich (Zgodovinski arhiv Celje), **dr. Zdenka Semlič Rajh** (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Olga Pivk (Arhiv Republike Slovenije), Matej Muženič (Pokrajinski arhiv Koper), mag. Jure Maček (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Tanja Martelanc (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv Ptuj).

8. V Medarhivsko delovno skupino za področje informatike se imenujejo: Tine Završnik, dr. Tatjana Hajtnik, mag. Boris Domajnko, Klavdija Krivec (vsi Arhiv Republike Slovenije), **Ivančica Sabadin** (Pokrajinski arhiv Koper), dr. Miroslav Novak (Pokrajinski arhiv Maribor), Erik Pregelj (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Urh Kopitar (Zgodovinski arhiv Celje), Jože Glavič (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Damjan Lindental (Zgodovinski arhiv na Ptuj).

Koordinator MDS dr. Matevž Košir

4. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za področje uprave

a. Za leto 2021

Medarhivska delovna skupina za področje uprave se je v letu 2021 sestala na dveh delovnih sestankih, in sicer 16. junija 2021 in 10. decembra 2021. Zaradi epidemije koronavirusne bolezni covid-19 sta sestanka potekala po spletni aplikaciji Zoom.

Za obravnavo posameznih strokovnih vprašanj ali uskladitve mnenj se je uporabljala elektronska pošta.

Urednica revije *Arhivi* se je obrnila na vodjo delovne skupine z obvestilom, da bo prva številka publikacije *Arhivi* v letu 2022 namenjena prispevkom s področja uprave. Zato je vodja delovne skupine prosila člane Medarhivske delovne skupine, naj o tem obvestijo zaposlene arhiviste v SJAS, ki delajo na področju upravnih organov, in jih povabijo k pripravi prispevkov v čim večjem številu. Teme prispevkov so se lahko nanašale na različna področja (področje upravnega poslovanja ustvarjalcev, urejanja in popisovanja arhivskega gradiva, objave dokumentov ...). Do začetka decembra 2021 so se že odzvali Dejan Hvala, ZAL, enota Idrija (o popisih prebivalstva v upravnih fondih); mag. Hedvika Zdovc, ZAC (pisarniško poslovanje in vodenje evidenc dokumentarnega gradiva 1945–1994 pri organih javne uprave); Aleš Jambrek, ZAP (popisovanje mestnih in krajevnih ljudskih odborov); dr. Tanja Martelanc (o fondu medobčinskega odbora za odpravo posledic potresa v Posočju); nekaj prispevkov so pripravili tudi arhivisti iz Sektorja za varstvo arhivskega gradiva po letu 1945 iz ARS.

Pri enotnem načrtu klasifikacijskih znakov za občine še vedno pri klasifikacijskem znaku 430 – javna naročila uporabljata termina »male« in »večje« vrednosti. V zakonu o javnem naročanju se ti izrazi ne uporabljajo več. Zakon o javnem naročanju (*Uradni list RS*, št. 91/2015 in 14/2018) v 21. členu opredeljuje samo mejne vrednosti za uporabo zakona, medtem ko v 22. členu opredeljuje mejne vrednosti za objave v Uradnem listu Evropske unije.

Zato je pri klasifikacijskem znaku 430 za javna naročila v enotnem načrtu klasifikacijskih znakov za upravne enote določeno, da se bodo kot arhivsko gradivo prevzemala skupna javna naročila večjih vrednosti, objavljenih na e-portalu. Člani delovne skupine so se odločili, da bodo podobno prakso uporabili

tudi pri določanju arhivskega gradiva za javna naročila za samoupravne lokalne skupnosti (občine).

Dr. Tanja Martelanc je izpostavila vprašanje, ali bi bilo mogoče, da se pripravi enotno pisno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za občine tudi za obdobji 1995–2005 in 2005–2018. Glede na to, da so bila po nekaterih arhivih že izdana navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za omenjeni obdobji, se članom skupine ni zdelo smiselna priprava enotnih navodil, zato pripravi navodila ob odbiranju arhivskega gradiva vsak arhiv sam. Za pomoč pri določanju arhivskega gradiva se lahko uporabijo roki hrambe za samoupravne lokalne skupnosti, ki so objavljeni v Zbirnem katalogu (priloga) Pravilnika o določanju rokov hrambe v javni upravi (*Uradni list RS*, št. 49/2019).

Člani delovne skupine so obravnavali tudi stanje prevzetega arhivskega gradiva območnih geodetskih uprav. Praksa je po arhivih različna. V ZAP imajo npr. arhivsko gradivo prevzeto v celoti do 2015, v ZAC še gradiva območnih geodetskih uprav niso prevzemali, v PAK imajo gradivo prevzeto do leta 1993. Vendar se na terenu že pojavljajo zahteve za prevzem arhivskega gradiva na strani posameznih geodetskih pisarn območnih geodetskih uprav. Zato bodo morali pristojni arhivi pripraviti dodatna navodila ob odbiranju arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva. V letu 2022 naj bi pripravili še enotno skupno pisno strokovno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za Geodetsko upravo Republike Slovenije.

b. Za leto 2022

Medarhivska delovna skupina za upravo se je v letu 2022 sestala na dveh delovnih sestankih, in sicer 6. julija 2022 in 6. decembra 2022. Zaradi odsotnosti dr. Teje Krašovec (PAK) se je sestankov udeležil Matej Muženič.

Delovni sestanki so potekali po spletni aplikaciji Zoom. Za obravnavo posameznih strokovnih vprašanj ali uskladitve mnenj se je uporabljala elektronska pošta.

Pri državnih upravnih organih in organih lokalnih skupnosti že nastaja hibridno gradivo, zato jim bomo morali pripraviti dSTN za zajem in hrambo digitalnega gradiva, kot je to zahtevano v 9. odstavku 40. člena ZVDAGA: »*V primeru izročitve gradiva v digitalni obliki pristojni arhiv z dodatnim strokovno-tehničnim navodilom, ki ga izda najkasneje ob začetku odbiranja arhivskega gradiva kot del pisnih strokovnih navodil iz 34. člena tega zakona, predpiše tudi obseg, postopek in način izročitve gradiva ter oblike in nosilce zapisov.*«

V okviru projekta e-ARH.si, z oznako naloge: KC1.1.6 Strokovna tehnična navodila (predloga dSTN), sta že bili izdelani predlogi za pripravo dodatnih strokovno-tehničnih navodil (dSTN) za varstvo digitalnega gradiva do izročitve v pristojni arhiv in dodatno strokovno tehnično navodilo (dSTN) za izročitev v pristojni arhiv.

Vendar se je v okviru skupine izpostavilo vprašanje, ali morajo imeti ustvarjalci digitalnega arhivskega gradiva pred izdajo dSTN za varstvo gradiva do izročitve v pristojni arhiv najprej potrjena notranja pravila. Stanje glede potrjenih notranjih pravil je različno. Veliko lokalnih skupnosti že ima potrjena vzorčna notranja pravila za zajem in hrambo digitalnega gradiva, drugačna je situacija na ministrstvih in upravnih enotah ter zavodih.

Tudi če ustvarjalci še nimajo sprejetih notranjih pravil, bo vsekakor treba zaradi ohranitve digitalnega gradiva pripraviti dSTN do izročitve v pristojni arhiv.

Zato bo Hedvika Zdovc, pristojna za upravne enote na območju Zgodovinskega arhiva Celje, pripravila dSTN za varstvo gradiva do izročitve v pristojni arhiv za Upravno enoto Celje. Upravna enota Celje je za vodenje evidence dokumentarnega gradiva in arhivskega gradiva od leta 1995 do leta 2021 uporabljala informacijski sistem SPIS v programskem okolju Lotus Notes. Sprva se je upo-

rabljali samo kot elektronska evidenca, nato so se v dokumentni sistem uvedle nove funkcionalnosti (skeniranje vhodnih, izhodnih dokumentov, pripenjanje elektronske pošte). Skenirani dokumenti se hranijo na arhivskem strežniku IMiS. Novembra 2021 so uvedli nov informacijski sistem Krpan. Ob uvedbi novega informacijskega sistema je bila opravljena tudi migracija zadev iz SPIS 1.45.

Za pripravo dSTN bo treba izpeljati več postopkov. V mesecu novembru 2022 je že bila narejena in poslana pisna anketa (vprašalnik) glede zajema in hrambe hibridnega oziroma digitalnega gradiva na upravno enoto. Po dogovoru bodo anketo, ki bo podlaga za analizo stanja, na upravni enoti izpolnili do konca januarja 2023.

Pri opisu klasifikacijskega znaka 430 – Javna naročila v okviru klasifikacijskega načrta za lokalne skupnosti se še uporabljata izraza »večje« in »manjše« vrednosti, ki jih Zakon o javnem naročanju (*Uradni list RS*, št. 91/2015, 14/2018, 121/2021 in 10/2022) ne uporablja več. Namesto tega se v 21. členu opredeljujejo mejne vrednosti za uporabo zakona, medtem ko se v 22. členu opredeljujejo mejne vrednosti za objave v listu Evropske unije.

Zato je bilo na Pokrajinski arhiv Nova Gorica posredovano vprašanje, katera javna naročila bodo določena kot arhivsko gradivo. Medarhivska delovna skupina za upravo je sprejela sklep, da se bodo za lokalne skupnosti kot arhivsko gradivo za javna naročila prevzemalo javna naročila, objavljena na državnem e-portal na temelju valorizacije pristojnega arhiva.

Imenovanja krajevnih skupnosti za ustvarjalce arhivskega gradiva je Medarhivska delovna skupina za upravo obravnavala že večkrat, in sicer na sestankih 3. junija 2014 in 4. oktobra 2018.

Na sestanku 2018 je bil sprejet sklep: *»Ker imamo opraviti z velikim številom krajevnih in četrtinskih skupnosti in ker vse krajevne skupnosti niso organizirane kot samostojni pravni subjekti, se v RegUst krajevne ali četrtinske skupnosti označijo kot podrejene organizacijske enote občin. Arhivsko gradivo krajevnih in četrtinskih skupnosti se v javne arhive prevzema vzorčno, kriterij vzorčenja pa mora biti vsebina ohranjenega gradiva.«*

Po pregledu stanja v RegUstu so vse krajevne skupnosti imenovane za ustvarjalce arhivskega gradiva. Kot pravna podlaga sta navedena zakon in vrsta proračunskega uporabnika. Skupno število vseh vpisanih krajevnih skupnosti je 862. Ker je za imenovanje podlaga zakon, ni treba izdajati sklepov o imenovanju.

Vendar se postavlja vprašanje, ali so dejansko vse krajevne skupnosti ustvarjalci arhivskega gradiva, saj vemo, da občine v statutih določijo, ali so njihove krajevne skupnosti pravne osebe javnega prava ali samo podrejene organizacijske enote občine (*Uradni list RS*, št. 94/07, Zakon o lokalni samoupravi, 18. in 19. člen). Glede na število imenovanih krajevnih skupnosti se bo pripravil statistični pregled po arhivih, koliko krajevnih skupnosti je dejansko pravnih oseb javnega prava in koliko so samo podrejene organizacijske enote občine.

Na delovnem sestanku z dne 6. decembra 2022 je delovna skupina obravnavala stanje arhivskega in dokumentarnega gradiva Geodetske uprave Republike Slovenije, ki se hrani na Glavnem uradu Geodetske uprave Republike Slovenije in na območnih geodetskih upravah oziroma že prevzetega arhivskega gradiva v pristojne arhive.

Geodetska uprava Republike Slovenije je samostojen organ v sestavi Ministrstva za okolje in prostor RS. Opravlja naloge državne geodetske službe, pristojni so za vodenje upravnih postopkov in odločanje v upravnih zadevah na prvi stopnji, za izdajanje podatkov iz zbirk geodetskih podatkov ter opravljanje drugih upravnih storitev in nalog geodetske službe.

V delovno področje sodijo naloge državne geodetske službe, ki zajemajo vzpostavitev, vodenje in vzdrževanje zbirk podatkov na področju osnovnega geodetskega sistema, evidentiranja nepremičnin, množičnega vrednotenja nepremičnin, državne meje, prostorskih enot in hišnih števil, zbirnega katastra gospodarske javne infrastrukture ter topografskega in kartografskega sistema.

Organiziranost: Glavni urad, Urad za geodezijo, Urad za množično vrednotenje nepremičnin, Urad za nepremičnine in Območne geodetske uprave s pripadajočimi geodetskimi pisarnami.

Do 1. aprila 2022 so za vodenje zadev in dokumentov območne geodetske uprave uporabljale programski paket Pisarna oziroma fizični delovodnik, na glavnem uradu Lotus Notes SPIS. S 1. aprilom 2022 je celoten organ prešel na digitalno poslovanje z uvedbo enotnega informacijskega sistema za upravljanje z dokumenti Krpan. Prav tako so 1. aprila 2022 začeli uporabljati informacijski sistem IS Kataster, v katerem referenti rešujejo vloge. Vloge in elaborati GURS-a z vsemi metapodatki se vložijo v digitalni obliki in se hranijo v sistemu IS Kataster. IS Kataster lahko uporabljajo občine, upravne enote, komunalna podjetja itd., ko morajo po uradni dolžnosti pridobiti določene podatke.

Kljub temu se po posameznih pisarnah območnih geodetskih uprav ali na območnih geodetskih upravah v stalni zbirki dokumentarnega in arhivskega gradiva hrani gradivo v fizični obliki še približno od 80. let 19. stoletja, razen za območje Zgodovinskega arhiva Ptuj, ki ima že prevzeto gradivo Geodetske uprave Ptuj 1870–2018 in Geodetske uprave Ormož 1881–2016 v fizični obliki. Celotno gradivo (parcelniki, elaborati, posestni listi, katastrske mape ...) so že digitalizirani in se hranijo tudi v digitalni obliki pri ustvarjalcu, ki jih uporablja pri upravnem poslovanju.

Stanje arhivskega in dokumentarnega gradiva na posameznih območnih upravah in na glavnem uradu so predstavili naslednji pristojni arhivisti:

Alenka Starman Alič (ARS):

- Evidenca dokumentarnega gradiva se vodi v elektronski obliki enotno za cel organ. Do aprila 2019 so na glavnem uradu uporabljali programsko opremo Lotus Notes SPIS. Z aprilom 2019 so prešli na uporabo novega informacijskega sistema KRPAN. Podatek o tem, ali je bila prenesena stara zbirka dokumentnega sistema iz Lotus Notes SPIS v KRPAN, nimajo.
- Poleg spisovnega gradiva nastajajo tudi druge vrste arhivskega gradiva – prostorski podatki v elektronski obliki, podatkovne zbirke in kartografsko gradivo. Hranijo ogromne količine kartografskega gradiva v obliki državnih topografskih kart, vojaških kart, preglednih kart Slovenije, gradivo državne meje, tiskane karte, občinske karte in arhiv geodetskih točk. Od leta 1994 je podjetje Mikrografija d. o. o. izvajalo obsežno digitalizacijo kartografskega gradiva. Od takrat je gradivo dostopno v digitalni obliki. Gradivo v fizični obliki ni v uporabi in je podvrženo izgubi ter slabšemu materialnemu varovanju.
- Nimajo podatka o najstarejšem gradivu, ki ga hranijo. Na temelju grobega popisa enega kletnega prostora podjetja Mikrografija d. o. o. je najstarejše gradivo datirano v leto 1906. Podatka za ostale kletne prostore ni.
- V fizični obliki se posamezne zadeve in pripadajoče gradivo hranijo po omarah zaposlenih, ki rešujejo posamezne naloge za zadnja štiri leta. Roki hrambe so označeni samo v informacijskem sistemu Krpan. Glavnini roki hrambe niso označeni na fizičnem gradivu. V primeru prostorske stiske se gradivo individualno po uradih prenaša v arhivske prostore v kleti.
- Tekoče in stalne zbirke nimajo vzpostavljene.
- Uslužbenci, ki delajo z dokumentnim gradivom, nimajo opravljenega preizkusa strokovne usposobljenosti.
- Po izjavi generalnega direktorja GURS-a bi bilo zaradi opravljene digitalizacije že možno predajati arhivsko gradivo v fizični obliki v pristojne arhive.

Hedvika Zdovc (ZAC):

- ZAC je pristojen za območje Geodetskih uprav Celje, Sevnica in Velenje. Še vedno se hrani arhivsko in dokumentarno gradivo na območnih upravah in njihovih pripadajočih pisarnah od 80. let 19. stoletja dalje. Gradivo je odloženo v registratorje po depojih in omarah na hodnikih ter katastrske

mape v predalnikih. Gradivo je odloženo po posameznih katastrskih občinah, natančen popis gradiva ne obstaja.

- Ker gre za večjo količino gradiva (npr. na Območni geodetski upravi Celje pribl. 500 tm gradiva), imajo težavo zaradi pomanjkanja prostora v depojih, zato bi želeli tako na območnih upravah kot tudi po posameznih pisarnah predati arhivsko gradivo v fizični obliki v ZAC, medtem ko bi digitalne kopije ostale pri njih in bi se tudi za vnaprej uporabljale za reševanje vlog strank v upravne namene.
- Skrbniki tekoče in stalne zbirke imajo opravljen preizkus strokovne usposobljenosti uslužbencev, ki delajo z dokumentarnim gradivom.

Tanja Martelanc (PANG):

- Pred 1. aprilom 2022 je GURS uporabljal programski paket Pisarna po posameznih enotah oziroma fizični delovodnik, v katerem je beležil vhodne, izhodne in lastne dokumente. 1. aprila 2022 je celotna Geodetska uprava Republike Slovenije z vsemi območnimi geodetskimi upravami in geodetskimi pisarnami prešla na digitalno poslovanje, in sicer so fizične delovodnike, ki so jih vodili za vsako enoto posebej oziroma za vsako pisarno posebej, zamenjali z enotnim informacijskim sistemom za upravljanje z dokumenti Krpan. Prav tako so 1. aprila 2022 začeli uporabljati informacijski sistem IS Kataster, v katerem referenti rešujejo vloge. Krajevne pristojnosti s 1. aprilom 2022 ni več. Referenti rešujejo vloge s celotnega območja Republike Slovenije. Vloge in elaborati GURS-a z vsemi metapodatki se vložijo v digitalni obliki in se hranijo v sistemu IS Kataster. Odločbe, ki so v sistemu digitalno podpisane, tiskajo in v fizični obliki pošiljajo vlagateljem. IS Kataster lahko uporabljajo občine, upravne enote, komunalna podjetja itd., ko morajo po uradni dolžnosti pridobiti dotične podatke, fizične osebe jih žal ne morejo uporabljati. Vpogleda v IS Kataster nima Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.
- Gradivo, ki ga hranijo v stalni zbirki, sega celo v drugo polovico 19. stoletja, vendar po navedbah zaposlenih to gradivo še vedno dejavno potrebujejo pri svojem delu, kljub temu, da naj bi bilo vsaj od ok. leta 1914 dalje v celoti digitalizirano in uvoženo v sistem IS Kataster. Opažene so bile manjše napake pri prenosu digitaliziranih v sistem, npr. izguba določenih digitalnih posnetkov, prekrivanje dotičnih podatkov z vročilnicami ipd. Po navedbah zaposlenih bi bil mogoč tudi prenos stalne zbirke v enoten arhiv Geodetske uprave Republike Slovenije s sedežem v Ljubljani.

Aleš Jambrek (ZAP):

Glede na to, da je ZAP edini pokrajinski oziroma zgodovinski arhiv v okviru SJAS, ki je arhivsko gradivo Območne geodetske uprave Ptuj in Ormož že prevzel, je za lažjo predstavo najprej podal podatke o količini in obsegu prevzetega arhivskega gradiva.

- SI_ZAP/0064, Geodetska uprava Ptuj 1870–2018 (170 katastrskih občin, 2.460 škatel, 246 tm, 521 map v 6 kovinskih predalnikih, v katerih je 2.911 kart).
- SI_ZAP/0221, Geodetska uprava Ptuj – Splošno ljudsko premoženje 1945–1978 (47 škatel, 6 tm).
- SI_ZAP/0285, Geodetska uprava Ormož 1881–2016 (60 katastrskih občin, 671 arhivskih škatel, 67,1 tm, 50 map v 2 kovinskih predalnikih).
- Skupno prevzetega gradiva je 3.181 aš in 8 kovinskih predalov oziroma 318,10 tm.
- Še vedno čakajo na prevzem: (Elaborati 2010–2022; Komasačije od 60. in 70. let; ORTO FOTO posnetki od 1954–1990 (ciklični na 3 leta, kreirani v kovinskih omarah, ležečih, in posnetki večjega formata iz leta 1954) – vzorčni prevzem); Splošno ljudsko premoženje Geodetske uprave Ormož;

Stare podlage – mape za hišne številke (evidenca in spisovno gradivo).
Previden obseg za prevzem: 230 tm.

Zaradi velike količine arhivskega gradiva bomo morali po mnenju Aleša Jambreka temeljito premisliti, ali bomo dejansko sposobni prevzemati vse arhivsko gradivo v pristojne arhive glede na razpoložljivi prostor depojev posameznih arhivov v okviru slovenske javne arhivske službe. Če bi obstajala možnost, bi bilo verjetno bolj smiselno vzpostaviti en centralni depo v okviru GURS.

Vendar je ta možnost glede na izjavo generalnega direktorja GURS malo verjetna. Generalni direktor namreč meni, da bi zaradi opravljene digitalizacije gradiva lahko prišlo do predaje fizične oblike arhivskega gradiva v pristojne arhive.

Po izjavah članic Medarhivske delovne skupine v Pokrajinskem arhivu Maribor trenutno sploh nimajo možnosti prevzemanja, ker imajo že tako prostorsko stisko, prav tako nimajo v depojih razpoložljivega prostora za prevzem gradiva v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, pomisleke z zasedenostjo prostora v depoju ima tudi Pokrajinski arhiv Nov Gorica.

Katja Zupanič je menila, da bi verjetno morali opraviti podrobnejšo mikrovalorizacijo za prevzem tega gradiva. Vendar se postavlja vprašanje, ali je podrobnejša mikrovalorizacija sploh mogoča, glede na to, da imamo opraviti z gradivom, ki ureja premoženjskoppravna razmerja fizičnih in pravnih oseb (posestni listi ...).

Predvsem bo treba opraviti analizo, kolikšen je interes uporabnikov arhivskega gradiva za uporabo grafičnega dela gradiva in kolikšen za uporabo spisovnega dela gradiva v raziskovalne oziroma upravne namene.

Zaradi priprave strategije prevzemanja arhivskega gradiva GURS je bila imenovana ožja delovna skupina v sestavi Katja Zupanič (ZAP), Aleš Jambrek (ZAP), Hedvika Zdovc (ZAC), Mitja Sadek (ZAL), Alenka Starman Alič (ARS), Suzana Čeh (PAM). Prav zaradi tega naj bi vodja Medarhivske delovne skupine za upravo najkasneje do konca meseca marca 2023 sklicala delovni sestanek, na katerega bi bili povabljeni tudi predstavniki GURS-a.

Na sestanku je bil izražen pomislek glede strokovne usposobljenosti arhivistov, ker nimajo zadosti določenega znanja za rokovanje z gradivom (posredovanje informacij v upravne ali raziskovalne namene). Vendar je po mnenju Alenke Starman Alič naloga arhivistov samo priprava gradiva v čitalnici oziroma priprava kopij tega, medtem ko bodo morale stranke pomoč pri interpretaciji gradiva poiskati pri geodetski službi. Ta način pri delu s strankami uporabljajo tudi na območnih geodetskih upravah.

Člani Medarhivske delovne skupine menijo, da če se bo arhivsko gradivo geodetskih uprav v fizični obliki prevzemalo v pristojne arhive, medtem ko digitalizirano gradivo ostane pri ustvarjalcu oziroma imetniku, mora ostati tudi reševanje vlog v upravne namene na območnih geodetskih upravah.

Tanja Martelanc je izpostavila vprašanje glede pristojnosti strokovnega nadzora zajema in hrambe gradiva na območnih geodetskih upravah, ker se z uvedbo enotnega IS Krpan krajevnosti izgubijo, medtem ko se gradivo hrani samo še v digitalni obliki.

Hedvika Zdovc meni, da glede na to, da sta vzpostavljena enoten sistem vodenja evidence dokumentarnega in arhivskega gradiva ter uvedba digitalnega poslovanja, bo treba pridobiti uradno informacijo, kdo bo za vnaprej vsebinski in kdo tehnični skrbnik tekoče in stalne zbirke dokumentarnega gradiva. Če bodo za to odgovorni uslužbenci na glavnem uradu (medtem ko bodo zaposleni na območnih upravah in pisarnah samo uporabniki sistema), bo treba izvajati strokovni nadzor na glavnem uradu. Kdo bo v tem primeru izvajal strokovni nadzor (ali bo prepuščen ARS, ali bodo sodelovali tudi regionalni arhivi), bo potreben dogovor v okviru slovenske javne arhivske službe.

Vendar bo treba novelirati enotno pisno strokovno navodilo za odbiranje

arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za Geodetsko upravo Republike Slovenije in za digitalno gradivo pripraviti dSTN do izročitve v pristojni arhiv.

c. Načrt dela Medarhivske delovne skupine za upravo v letu 2023

Medarhivska delovna skupina bo predvidoma imela v letu 2023 dva delovna sestanka ter bo za hitro obravnavanje strokovnih vprašanj in medsebojno usklajevanje uporabljala elektronsko pošto ali spletno aplikacijo Zoom.

Načrt dela je naslednji:

- Obravnava strokovnih vprašanj s področja pridobivanja, vrednotenja in strokovne obdelave ter uporabe arhivskega gradiva državno upravnih organov in organov lokalne skupnosti.
- Dopolnitev enotnega skupnega strokovnega pisnega navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za Geodetsko upravo Republike Slovenije.
- Dopolnitev enotnega skupnega strokovnega pisnega navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje.
- Dopolnitev enotnega skupnega strokovnega pisnega navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za Finančno upravo Republike Slovenije.
- Priprava enotne strategije prevzemanja arhivskega gradiva geodetskih zavodov od 80. let 19. stoletja dalje, ki se hrani na območnih geodetskih upravah oziroma geodetskih pisarnah.
- Če se bo pokazala potreba po pripravi dopolnilnega usposabljanja za uslužbenke javnopravnih oseb, ki delujejo na celotnem državnem ozemlju in njihove organizacijske enote spadajo v pristojnost več arhivov, se bo izvedlo dopolnilno izobraževanje.
- Zaradi že uveljavljenega hibridnega poslovanja ustvarjalcev s področja upravnih organov bo treba nameniti več pozornosti pripravi dodatnih strokovno-tehničnih navodil za zajem in hrambo digitalnega gradiva do prevzema v pristojni arhiv.
- V mesecu februarju 2023 je bila napovedana reorganizacija ministrstev, zato je bilo treba pripraviti nova navodila.

vodja MDS Hedvika Zdovc

5. Poročilo Medarhivske delovne skupine za področje pravosodja

a. Za leto 2021

MDS za pravosodje je v letu 2021 delovala s pomočjo dopisnih sej, saj so bila aktualna vprašanja pereča v tej meri, da jih je bilo treba ad hoc reševati, imela je tudi več sestankov po aplikaciji Zoom.

Dopisne seje se izvajajo kontinuirano čez celo leto, medtem ko se enkrat na tri mesece skupina sestane po aplikaciji Zoom za potrebe obravnave dogovora glede posameznih vprašanj.

1. MDS je v letu 2021 oblikovala in uskladila naslednja enotna pisna strokovna navodila:

- enotna pisna strokovna navodila za okrajna sodišča,
- enotna pisna strokovna navodila za okrožna sodišča,
- enotna pisna strokovna navodila za sodnika za prekrške.

2. MDS je v letu 2021 intenzivno delala na naslednjih enotnih pisnih strokovnih navodilih:

- enotna pisna strokovna navodila za Upravno sodišče,

- enotna pisna strokovna navodila za delovna in socialna sodišča.

3. MDS je v letu 2021 začela s sodelovanjem z Notarsko zbornico Slovenije (NZS) pri oblikovanju klasifikacijskega načrta za Notarsko zbornico Slovenije ter klasifikacijskega načrta za notarje za potrebe novega informacijskega sistema, ki se bo uporabljal pri notarjih in tudi pri NZS.

4. Pri svojem delu je MDS zaznala naslednje stanje v pravosodnih organih:

- digitalizacija in informatizacija pisarniškega poslovanja,
- poenotenje in centralizacija podatkovnih baz,
- gradivo sodišč/tožilcev/ odvetništva je hibridno: evidence/vpisniki so elektronske, spis oziroma zadeva je v digitalni obliki in v papirnati – problematika hibridnega gradiva,
- centralizirani vpisniki/evidence več različnih ustvarjalcev, ki so v pristojnosti različnih arhivov.

5. MDS je začela dejavnosti glede pilotnih prevzemov elektronskih evidenc z Vrhovnim sodiščem in Državnim odvetništvom RS, ki smo jih vključili v projekt e-ARH.si. Vodja pilota je mag. Škoro Babić. MDS je vključena tudi v projekt Vrhovnega sodišča e-hramba po vodji Medarhivske delovne skupine mag. Škoro Babić.

6. MDS je že v letu 2020 odprla naslednja vprašanja in sprejela sklep, da sistem centralno vodenih vpisnikov in evidenc terja tudi centralno vodeno stalno zbirko dokumentarnega in arhivskega gradiva.

- Pri pripravi pisnih strokovnih navodil za sodišča okrožne in okrajne pristojnosti je skupina ugotovila naslednje:
- za overjanje javnih listin okrožna sodišča uporabljajo vpisnika Ov-H in Ov-i, ki se od 1. septembra 2012 vodita elektronsko in centralizirano za vsa okrožna sodišča;
- izvršilne zadeve se od leta 2007 vodijo v enotnem centralnem informacijskem vpisniku iVpisnik, torej centralizirano za vsa sodišča. Tu se pojavlja vprašanje, ali je zadeva rešena, če je odčrtana po pravilih odčrtanja v Sodnem redu;
- druge civilne zadeve (pri okrajnih sodiščih: vpisnik P, N, D, Pr, Pl, M, Sl, Pom, Izp, R; pri okrožnih: P, Pg, N, Ng, Pl, Plg, Z, Zg, M, Pom, Pom-i, R, R Srg, Og, Pk; del. in soc. sodišča: Pd, Ps, M, Pom, R, Pk; sodna uprava: SuNp, RoP, Bpp) se vodijo v informacijskem sistemu PUND in so vsi centralizirani, torej se za vsa sodišča vodijo centralizirano, in sicer postopoma že od leta 2000.

Tu se MDS spopada z vprašanjem prevzemanja zadev, ki se evidentirajo v centraliziranem vpisniku, kjer ne gre zgolj za evidenco, ampak za dokumentni sistem, ki je tesno povezan tudi z gradivom v fizični obliki.

Pojavlja se vprašanje pristojnosti arhivov oziroma kateri arhiv je pristojen – obenem se pojavlja vprašanje spoštovanja načela provenience in celovitosti (namreč niso vsi vpisniki centralizirani – samo nekaj teh).

Ustvarjalci so seznanjeni z obveznostjo sprejema notranjih pravil in predložitve teh državnemu arhivu v potrditev. NZS je poleg Državnega odvetništva in Ustavnega sodišča RS tudi dejavno pristopila k oblikovanju NPP:

7. V sodelovanju z *Arhivi* so člani Medarhivske delovne skupine pripravili dve številki *Arhivov* na temo gradiva pravosodja.

8. Nujna pereča vprašanja, ki bi jih po mnenju MDS za področje pravosodja najvišja telesa na področju varstva arhivskega gradiva morala rešiti:

- ureditev RegUsta – oziroma dogovor med arhivi glede pristojnosti glede na centralizirano vodene evidence in centralizirano vodenih zadev,
- prostorska stiska za hrambo gradiva pri ustvarjalcih,
- prostorska stiska pri arhivih,
- ker je rok za prevzem arhivskega gradiva sodišč (30 let) glede na vsebino gradiva absolutno prekratek, MDS poziva k spremembi določb ZVDAGA glede dostopnosti tega gradiva v javnem arhivu.

b. Za leto 2022

MDS za pravosodje je v letu 2022 delovala s pomočjo dopisnih sej in sej po aplikaciji Zoom, saj so aktualne dejavnosti skupine usmerjene predvsem v obravnavo in preučevanje obsežnega gradiva, saj se skupina spopada s pospešeni koraki informatizacije pravosodja, ki je v teku že dobro desetletje.

MDS je v letu 2022 kot sestavni del komisije za izdajo enotnih pisnih strokovnih navodil za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega pripravila enotna pisna strokovna navodila:

- enotna pisna strokovna navodila za okrajna sodišča,
- enotna pisna strokovna navodila za okrožna sodišča,
- enotna pisna strokovna navodila za sodnika za prekrške, ki jih je v letu 2022 izdal Arhiv Republike Slovenije.

Prav tako je MDS dejavno sodelovala z Notarsko zbornico Slovenije (NZS) pri oblikovanju klasifikacijskega načrta za Notarsko zbornico Slovenije ter klasifikacijskega načrta za notarje za potrebe novega informacijskega sistema, ki se je začel uporabljati pri notarjih in tudi pri NZS. Za notarje je pripravljala enotna pisna strokovna navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega za notarje, ki bodo sprejeta in izdana v letu 2023. V okviru teh dejavnosti so sledile tudi izdaje odločb za vpis notarjev in NZS v RegUst.

Prav tako je MDS sodelovala z Ministrstvom za pravosodje RS pri pripravi pravilnika o poslovanju notarja z listinami in vpisniki ter tehničnih zahtevah programske opreme za podporo poslovanja notarja, ki naj bi bil sprejet v letu 2023.

Pri svojem delu se MDS ukvarja s spremljanjem in podporo na sodiščih glede arhivskega gradiva v digitalni obliki, saj se na Vrhovnem sodišču RS, ki je skrbnik informacijske podpore za vsa slovenska sodišča, nadaljujejo številni projekti, ki so se izvajali v okviru Operacije ePravosodje in ki jih Vrhovno sodišče RS izvaja v okviru operacije Učinkovito pravosodje v sodelovanju z Ustavnim sodiščem in Ministrstvom za pravosodje RS. Končni načrti so, da bodo uporabniki storitev s sodišči v vseh civilnih in kazenskih sodnih postopkih poslovali v elektronski obliki, obenem se na slovenskih sodiščih izvajajo prenovne sodnih postopkov in poslovnih procesov, kar seveda vpliva na gradivo, ki nastaja. Civilni in kazenski sodni postopki so že deloma informacijsko podprti, kar se iz leta v leto bolj izpopolnjuje, vsa sodišča že v veliki meri poslujejo elektronsko, medtem ko se v naslednjih letih se pričakuje, da bo vse poslovanje skoraj izključno elektronsko.

Znotraj teh dejavnosti se oblikujejo različni portali: spletni portal e-Sodišče, ki je namenjen uvajanju posameznih spletnih storitev sodišč in odpravi administrativnih ovir (npr. e-koledar, e-dražbe ipd.), EU državljan, ki je namenjen zagotavljanju evropskih spletnih storitev (npr. Evropski plačilni nalog) s posebnim poudarkom na tehnični integraciji sodstva s tujimi sistemi in vzpostavitvi standardiziranih informacijskih storitev za izmenjavo, mobilni sodnik, ki je namenjen pripravi organizacijskega in informacijskega okolja za delo na domu ter za zunanje poslovanje; mreža in organizacija sodišč, ki je namenjen zagotovitvi enovite informacijske rešitve za evidentiranje prisotnosti za celotno sodstvo, ki ustreza zakonskim zahtevam na navedenem področju in nudi tudi druge rešitve (zbir vseh podatkov, pomembnih za obračun plač na enem mestu in prenos teh podatkov v sistem MFERAC; povezava z drugimi sistemi – centralni eKoledar; pristopna kontrola; eBOL); podpora upravljanju sodstva, ki je namenjen podpori poslovnim odločitvam pri izvajanju, nalog sodne uprave z nadgradnjo sistema s podatki iz drugih izvornih evidenc (npr. finančni podatki) in dodatnimi funkcionalnostim poslovnega obveščanja, ki prispevajo h kakovostnejšim poslovnim odločitvam; prenova in konsolidacija poslovnega procesa, ki je namenjen podpori uvajanja novih konceptov v poslovne procese, ki imajo za cilj razbremenitev sodnikov, koncentracijo in centralizacijo posameznih

poslovnih funkcij, dosledno uporabo e-poslovanja ter prenovu in konsolidacijo poslovnih procesov; PRIS – posredovanje pravnih informacij, ki je namenjen zagotovitvi boljšega objavljajanja in posredovanja informacij, ki se nanašajo na vsebinsko odločanje sodišč, kot pomembnega dejavnika usklajevanja sodne prakse ter zagotavljanja javnosti, pravne varnosti in enakosti; upravljanje digitalnih vsebin, ki je namenjeno izdelavi in vzpostavitvi sistema za upravljanje poslovnih procesov, dokumentov in drugih elektronskih vsebin ter njihovo arhiviranje z namenom tehnične konsolidacije informacijskih sistemov sodstva; izmenjava vsebin v kaznovalnih postopkih, ki je namenjena vzpostavitvi enotne elektronske izmenjave vsebin med glavnimi deležniki v kaznovalnih postopkih; zeleni sodni postopek, ki je namenjen izvajanju zelenih politik za zmanjšanje obremenitev okolja glede porabe električne energije, izkoristka porabe toplote v določenem času, glasnosti (povzročanje hrupa), v okviru česa se vzpostavlja enotno tiskalniško okolje za vsa sodišča, pri čemer se kombinira nakupni in storitveni model; postopkovna pravičnost, ki je namenjena uporabnikom sodnih storitev (npr. posredovanje informacij o postopku in razpoložljivih sodnih vsebinah, vzpostavitev informacijskih točk, video predstavitve, brošure, zgibanke, dostop do informacij prek spleta); pomočnik sodnika, ki je namenjen analizi potrebnih znanj in sposobnosti, ki jih potrebuje sodno osebje, v tem okviru se izvajajo individualna usposabljanja sodnega osebja na delovnem mestu.

Vse zgoraj naštetе dejavnosti naj bi se končale z letom 2023, kar bistveno vpliva na načine varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva. Da te spremembe niso omejene samo na sodišča, priča tudi dejstvo, da so v te dejavnosti poleg Vrhovnega in posameznih sodišč v državi vključeni tudi Ministrstvo za pravosodje RS (vključno s CIP in Upravo za izvrševanje kazenskih sankcij), Vrhovno državno tožilstvo RS, Državno odvetništvo RS, Ministrstvo za javno upravo, Ministrstvo za notranje zadeve RS in Policija ter vse ključne zbornice, združenja in nevladne organizacije.

Tako se bo MDS spopadala z valorizacijo novih vsebin, kot so:

- eKoledar, ki predstavlja uvedbo osrednjega koledarskega strežnika, ki bo poleg zagotavljanja koledarskih funkcij za centralne aplikacije zagotavljal tudi možnost osebnih koledarjev v povezavi z informacijskimi sistemi sodišč in tudi namenskimi aplikacijami, omogočal rezervacijo virov in obveščanje o dogodkih neodvisno od aplikacij (npr. z uporabo SMS-sporočil, spleta in mobilnih naprav).
- eDražbe, ki predstavljajo sistem, ki omogoča elektronsko izvedbo javne dražbe nepremičnin in premičnin v izvršilnih in stečajnih postopkih. V sistemu so na enem mestu s čim več podatki in slikovnim gradivom objavljene vse nepremičnine, premičnine in pravice, ki se prodajajo v izvršilnih postopkih ne glede na način prodaje. Sistem omogoča prodajo predmetov in pravic, ki se prodajajo v izvršilnih postopkih, ne glede na način prodaje, in spletno (elektronsko) prodajo nepremičnin v izvršilnih postopkih. Sledile bodo objave predmetov prodaj v stečajnih postopkih.
- Enoten vmesnik za dostop do sistemov e-Justice, ki je namenjen zagotavljanju informacij v zvezi s postopki in storitvami, ki jih zagotavlja portal e-Justice, ki ga upravlja Evropska komisija.
- Evidenca prisotnosti in nadzora pristopa, pri čemer govorimo o informacijskem sistemu, ki bo združeval in vsebinsko pokrival tako evidentiranje prisotnosti in odsotnosti kot tudi nadzor pristopa. Hkrati sistem omogoča prenašanje podatkov s področja registracije delovnega časa in evidence odsotnosti v druge informacijske sisteme sodstva, ki te podatke potrebujejo za svoje delovanje (nekatero povezave sistemov so že vzpostavljene, npr. z eBOL in MFERAC, medtem ko nekatere še bodo, npr. osrednji eKoledar sodstva).
- Podpora skladišču podatkov, pri čemer gre za nadgrajevanje in prilagajanje podatkovnega skladišča spremembam (prenovam) v informacijskih

sistemih za spremljanje sodnih zadev in dodajanje novih podatkovnih virov, s ciljem zagotavljanja podatkov za namene poslovnega odločanja in prenosa podatkov za statistične obdelave na Ministrstvo za pravosodje RS.

- Nadgradnja PUND obstoječega informacijskega sistema za spremljanje civilnih, delovnih in socialnih ter upravnih postopkov s funkcionalnostmi elektronskega poslovanja, ki vključujejo elektronsko vročanje, elektronsko vlaganje ter dostope do podatkov iz vpisnika in spisa, ki jih nalagata zakonodaja in Sodni red.
- Vzpostavitev enotnega sistema za zajem in procesiranje sodnih odločb, ki se bodo zajemale pri viru – torej pri posameznem sodnem zapisnikarju, odgovornem za izdelavo pisnega odpravka, ali neposredno ob podpisovanju.
- eHramba, ki je namenjena zagotavljanju enotnega, zakonsko skladnega sistema za hrambo digitalnih vsebin (elektronskih dokumentov, posnetkov in drugih elektronskih gradiv), ki so s pomočjo elektronskih vpisnikov uporabljane za potrebe sodnih postopkov. Ključni poudarki so tudi na zagotavljanju varnosti in hitrosti (odzivnosti) sistema.
- Nadgradnja iZK oziroma nadgradnja sistema e-ZK (elektronska zemljiška knjiga), ki obsega razvoj novih funkcionalnosti in postopkov v informacijskem sistemu e-ZK (elektronska zemljiška knjiga) zaradi uskladitve z novo Stvarnopravnega zakonika (SPZ-B) in Zakonom o vzpostavitvi etažne lastnine na določenih stavbah ter o ugotavljanju pripadajočega zemljišča (ZVetL-1).
- Vzpostavitev osrednje zbirke podatkov eObveznosti, ki vključuje vse obveznosti in terjatve, ki nastajajo v sodnih postopkih, vključno z njihovim (finančnim in nefinančnim) zapiranjem. Osrednja zbirka bo omogočila celovit pregled nad finančnim poslovanjem sodišč na področju terjatev, medtem ko sta ena od ključnih ciljev projekta zagotavljanje čim večje avtomatizacije in zmanjšanje administrativnega bremena zaposlenih.
- Nadgradnja Su vpisnika, v okviru katerega se je vzpostavila povezava z informacijskim sistemom za hrambo dokumentarnega gradiva Archeia, spremenili in dogradili so se postopki, dograjene so bile obstoječe in vzpostavljene povezave nove s sistemom MFERAC Ministrstva za finance RS, ki podpira poslovanje proračunskih uporabnikov na finančnem, računovodskem in plačno-kadrovskem področju.
- V načrtu je izgradnja eSpis, sodobnega sistema, ki bo uporabnikom olajšal dostop do vsebine elektronskih spisov ob izkoriščanju vseh novih možnosti, ki jih prinaša elektronski spis, ter posledično olajšal in pohitрил njihovo obdelavo. Oblikovan je kot samostojni modul, ki omogoča različne načine prikaza sodnih spisov in njihove vsebine, zadev in listin, shranjenih v elektronski obliki, ter iskanje in komentiranje teh vsebin.
- Nadgradnja sistema eINS (insolvenčni postopki), ki bo omogočila povezavo s portalom EU e-pravosodje – IRI 2.0, dostop fizičnih oseb do sistema s pomočjo podportala eINS, z objavo določenih vrst dokumentov/prilog, s povezavo sistema z aplikacijo eSpis in z aplikacijo Archeia, dostop do zaščitene vpogledov v vloge, listine in sodne odločbe posamezne zadeve oziroma zaščitene vpogledov v posamezni spis za različne kategorije uporabnikov.
- Izdelava funkcionalnosti elektronskega poslovanja v kazenskih zadevah (elektronsko vlaganje, elektronsko vročanje, prevzemanje skeniranih/digitaliziranih dokumentov, podpisovanje dokumentov z vključitvijo podpisne komponente, funkcionalnosti v zvezi s povratnicami in z dohodnimi zaznamki, integracija z varnostno shemo, integracija z elektronskim spisom eSpis).
- Izmenjava z deležniki v kazenskem postopku in postopku o prekrških, v

okviru katerega je bil izveden pilotski projekt izmenjave podatkov med Vrhovnim sodiščem RS in Vrhovnim državnim tožilstvom RS v postopkih v zvezi z zahtevami za varstvo zakonitosti, vloženih v kazenskih postopkih in odgovorih na zahteve za varstvo zakonitosti. V juniju 2021 so se s pomočjo razvite informacijske rešitve na strani sodstva in državnega tožilstva v elektronsko izmenjavo vlog vključila še ostala državna tožilstva, in sicer s pošiljanjem popisa prilog na sodišča. V teku je projekt izmenjave s kazensko evidenco, ki bo na enoten način omogočil zakonsko skladno izmenjavo podatkov in dokumentov med informacijskim sistemom za spremljanje kazenskih postopkov, ki ga uporabljajo sodišča, in informacijskim sistemom kazenske evidence Ministrstva za pravosodje RS.

Hkrati poteka projekt Standardna podatkovna shema za izmenjave, ki je namenjen vzpostavitvi enotne sheme za izmenjavo vsebin med deležniki v kazenskem postopku.

MDS se že zadnjih nekaj let ukvarja z dejavnostmi glede pilotnih prevzemov elektronskih evidenc z Vrhovnim sodiščem RS in Državnim odvetništvom RS s pomočjo vodje medarhivske skupine mag. Škoro Babič

MDS je že v letu 2020 odprla naslednja vprašanja in sprejela sklep, sistem centralno vodenih vpisnikov in evidenc terja tudi centralno vodeno stalno zbirko dokumentarnega in arhivskega gradiva.

Pri pripravi pisnih strokovnih navodil za sodišča okrožne in okrajne pristojnosti je skupina ugotovila naslednje:

- Za overjanje javnih listin okrožna sodišča uporabljajo vpisnika Ov-H in Ov-i, ki se od 1. septembra 2012 vodita elektronsko in centralizirano za vsa okrožna sodišča.
- Izvršilne zadeve se od leta 2007 vodijo v enotnem osrednjem informacijskem vpisniku iVpisnik, torej centralizirano za vsa sodišča. Tu se pojavlja vprašanje, ali je zadeva rešena, če je odčrtana po pravilih odčrtanja v Sodnem redu.
- Druge civilne zadeve (pri okrajnih sodiščih: vpisnik P, N, D, Pr, Pl, M, Sl, Pom, Izp, R; pri okrožnih: P, Pg, N, Ng, Pl, Plg, Z, Zg, M, Pom, Pom-i, R, R Srg, Og, Pk; del. in soc. sodišča: Pd, Ps, M, Pom, R, Pk; sodna uprava: SuNp, RoP, Bpp) se vodijo v informacijskem sistemu PUND in so vsi centralizirani, torej se za vsa sodišča vodijo centralizirano, in sicer postopoma že od leta 2000.

Tu se MDS spopada z vprašanjem prevzemanja zadev, ki se evidentirajo v centraliziranem vpisniku, kjer ne gre zgolj za evidenco, ampak za dokumentni sistem, ki je tesno povezan tudi z gradivom v fizični obliki. Pojavlja se vprašanje pristojnosti arhivov oziroma kateri arhiv je pristojen – obenem se pojavlja vprašanje spoštovanja načela provenience in celovitosti (namreč niso vsi vpisniki centralizirani – samo nekaj teh). Ustvarjalci so seznanjeni z obveznostjo sprejema notranjih pravil in predložitve teh državnemu arhivu v potrditev. NZS je poleg Državnega odvetništva RS in Ustavnega sodišča RS tudi dejavno pristopila k oblikovanju NPP:

Nujna pereča vprašanja, ki bi jih po mnenju MDS za področje pravosodja najvišja telesa na področju varstva arhivskega gradiva morala rešiti, so:

- ureditev RegUsta – oziroma dogovor med arhivi glede pristojnosti glede na centralizirano vodene evidence in centralizirano vodenih zadev,
- prostorska stiska za hrambo gradiva pri ustvarjalcih,
- prostorska stiska pri arhivih,
- ker je rok za prevzem arhivskega gradiva sodišč (30 let) glede na vsebino gradiva absolutno prekratek, MDS poziva k spremembi določb ZVDAGA glede dostopnosti tega gradiva v javnem arhivu.

Člani MDS za pravosodje nujno potrebujejo dostop do osnovnega orodja za dostop do pravih informacij – do IUS INFO, vendar ga ne dobijo, ker za arhive predstavlja previsok strošek za dostop za člane MDS.

Načrt za leto 2023 je nadaljevanje zastavljenih projektov ter reševanje aktualnih vprašanj in težav.

vodja MDS mag. Aida Škoro Babić

6. Poročilo Medarhivske delovne skupine za področje vzgoje in izobraževanja

a. Za leto 2021

Medarhivska delovna skupina se je v letu 2021 sestala večkrat po aplikaciji Zoom, in sicer 14. junija, 15. oktobra in 22. oktobra 2021. Poleg sestankov so si članice dopisovale tudi po elektronski pošti.

Maja Povalej (ARS) je že 6. oktobra 2020 na MIZŠ naslovila dopis z opozorilom na potrebno noveliranje enotnega klasifikacijskega načrta za VIZ-zavode z zbirnim katalogom, saj je pri znaku 60 Vzgoja in izobraževanje prišlo do večjih sprememb. Ker ni bilo odgovora, ga je ponovno posredovala 5. novembra 2021. Ker MIZŠ še vedno ni podal odgovora, je Maja Povalej dopis ponovno naslovila na MIZŠ in poskusila navezati stike s pristojnimi. Maja Povalej, Mirjana Kontestabile Rovis in Vesna Kočevlar smo se 21. oktobra 2021 udeležile sestanka na MIZŠ, ki je bil namenjen predstavitvi usklajevanja EKN za VIZ z novim Pravilnikom o določanju rokov hrambe v javni upravi. Na sestanku so bili z MIZŠ prisotni: mag. Radovanka Petrić (generalna sekretarka), Boris Zupančič (vodja sektorja za OŠ), mag. Vojko Brunček (vodja Glavne pisarne) in Slavica Čebular-Musar (pravnica). Članice MDS VIZ smo predstavile izdelan osnutek novega EKN za VIZ, in sicer razdelitev področja 60 Vzgoja in izobraževanje. Opozorile smo tudi, da so se z novim pravilnikom o določanju rokov hrambe v javni upravi dopolnili nekateri na strani ministrstva nezasedeni znaki na tretji ravni. Sklenili smo, da jim pošljemo vse svoje osnutke in opravljeno delo pri nastajanju omenjenega pravilnika. Pri MIZŠ bodo oblikovali delovno skupino za usklajevanje novega EKN s pravilnikom. V skupino bodo povabili tudi nekatere članice MDS VIZ, ki bi bile pripravljene pomagati.

Medarhivska delovna skupina je ponovno pozvala Inšpektorat za kulturo in medije RS (IRSKM), da poda neobvezujoče mnenje v zvezi s problematiko osebnih map v vzgojno-izobraževalnih zavodih kot A-vzorčnega gradiva. Sestanka se je udeležil mag. Urban Brulc iz urada informacijskega pooblaščenca, razložil je relacije med arhivskim zakonom in področno vzgojno-izobraževalno zakonodajo. Izpostavil je, da obrazec soglasja, pripravljeno na podlagi okrožnice MIZŠ VIZ št. 092-7/2018 z dne 5. februarja 2018, v katerem je zavedeno, da bodo tako zbrani podatki ohranjeni v skladu z zakonom, ki ureja varstvo dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhive in v skladu s pisnimi strokovnimi navodili pristojnega arhiva za odbiranje arhivskega gradiva posredovani tudi pristojnemu arhivu, ustreza 13. in 14. členu Splošne uredbe o varstvu osebnih podatkov EU po popolni obveščenosti posameznika, na katerega se nanašajo osebni podatki, o nadaljnji obdelavi osebnih podatkov za namen, ki ni namen, za katerega so bili osebni podatki pridobljeni. Prejšnje soglasje, ki za starše, po naših izkušnjah, ni bilo tako sporno, je bilo med drugim zapisano, »da bodo vsi tako zbrani osebni podatki izbrisani najkasneje eno leto po otrokovem izstopu iz vrtca oziroma šole«, dalje piše, »da se bodo tako zbrani osebni podatki lahko posredovali samo tistim drugim uporabnikom, ki jim to dovoljuje zakon, vsem ostalim pa samo na podlagi pisnega soglasja staršev«. Tukaj so tisti drugi uporabniki lahko tudi arhivi, sodišča, policija, CSD in ostali. Tako smo pravzaprav že imeli pravno podlago za uporabo oziroma prevzem tovrstne dokumentacije. Osebn

mape otrok s posebnimi potrebami večinoma vsebujejo zdravstvene podatke. Ločiti je treba med tistimi, ki spadajo pod ZAGOPP (dokumentacija, nastala pri zdravstvenih delavcih v zdravstvenih ustanovah), in med povzetimi zdravstvenimi podatki, ki jih ščiti 65. člen ZVDAGA. Osebnostne mape lahko vsebujejo oboje. Pri tem je bilo poudarjeno, da lahko zapise psihoterapevtov štejemo med zdravstvene zapise in posledično spadajo pod ZAGOPP.

Dilema, ali zadostuje za vpis v RegUst le javno pooblastilo za izvajanje javno veljavnih vzgojno-izobraževalnih programov, ni še razrešena. Nekaj takih ustvarjalcev so arhivi razglasili z odločbo, da so ustvarjalci arhivskega gradiva. Mag. Čibej pove, da se javno pooblastilo izdaja zgolj z zakonom za določeno nalogo. Če je ta naloga izdaja uradnih listin, kar je npr. šolsko spričevalo, potem bi tak zavod lahko vpisali v RegUst. Pri vsem tem se pojavi dilema glede izdajanje sklepov za vpis v RegUst, saj je takšnih ustvarjalcev, ki ustrezajo opredelitvi JPO glede na ZVDAGA, veliko in z vpisom nastanejo obveznosti tako na naši kot na njihovi strani. Mag. Čibej predlaga valorizacijo takšnih oseb, medtem ko se lahko tudi v okviru svoje skupine dogovorimo, kako bomo ravnale. V primeru želje po vpisu v RegUst na strani ustvarjalca to seveda izvedemo.

Ob naslednjem povabilu Zavoda za šolstvo RS na izobraževanje svetovalnih delavk Medarhivska delovna skupina vztraja, da od MIZŠ dobi dokončne odgovore glede osebnih map otrok, ki jim je nudena pomoč. Glede vsakoletnega izobraževanja svetovalnih delavk v Laškem, na katerega smo povabljeni, da predstavimo arhivsko zakonodajo, se je izkazalo, da obstaja preveč odprtih tem. Predavanja bi se lahko udeležile s predstavnikom MIZŠ in predstavnikom informacijskega pooblaščenca.

Da bi v praksi čim bolj obvladale NP, smo povabile dr. Jožeta Škofljanca, ki je odgovarjal na naša vprašanja v zvezi z notranjimi pravili in vzorčenjem gradiva v digitalni obliki. Dr. Škofljanec nas je opozoril na tri ključne kategorije e-gradiva, ki nastaja pri JPO: splošno poslovanje (prejeta/izdana pošta ... vodenje evidence gradiva), kadrovske evidence in finančna dokumentacija ter pedagoška dokumentacija. Opozoril je, da morajo NP za varno hrambo e-gradiva po ZVDAGA (18. člen) sprejeti vse JPO, ki bodo zajemale in hranile gradivo v e-obliki in ponudnike storitve zajema in hrambe oziroma spremljevalnih storitev. Poudaril je, da se moramo pri ustvarjalcih vprašati, ali je kakšna od vrst gradiva tudi arhivsko gradivo. Če je, potem morajo imeti zanj certificirano opremo in sprejeta notranja pravila. Na podlagi 39. člena ZVDAGA lahko od JPO zahtevamo, da nam pokažejo svoja notranja pravila, četudi gre za poslovno skrivnost. Vzorčenje gradiva v digitalni obliki: pri tem gre lahko za enostavni algoritem, ki se vzpostavi ob uničenju dokumentacije ali ob njenem nastanku. To rešujemo z dodatnimi strokovno tehničnimi navodili (dSTN).

Skupina je sodelovala pri pripravi Enotnega pisnega strokovnega navodila za Zavod za šolstvo RS, na sestanku, ki se ga je udeležila predstavnica Zavoda za šolstvo RS Maja Tomc, smo 23. novembra 2022 pregledale vse spremembe.

Za MIZŠ bo Medarhivska delovna skupina za vzgojo in izobraževanje pripravila potrebne spremembe EKN za področje vzgoje in izobraževanja, objavljene z Odredbo o enotnem klasifikacijskem načrtu z roki hrambe za vzgojno-izobraževalne zavode (*Uradni list RS*, št. 66/2014). Spremembe so povzete po Pravilniku o določanju rokov hrambe za javno upravo (*Uradni list RS*, št. 19/2019) in po področnih pravilnikih o dokumentaciji v vrtcih, osnovni šoli, glasbenih šolah in srednjih šolah.

Predlagani popravki:

1. Večino evidenc iz T spremeniti v A.
2. V EKN manjkajo evidence, ki so našteje v pravilnikih kot trajne, zato smo jih dodali.
3. Pri klasifikacijskem znaku OŠ 60303 predlagamo pri »**dokumentacija o delu oddelkov**« **A-vzorčno** kot pri vrtcih in srednjih šolah ter domovih, mišljeni so dnevniki in redovalnice.

4. Pri GŠ predlagamo klas. znak 60313 Vzgoj.-izob. Program, obvezno dodati **Matični list A** kot pri osnovnih in srednjih šolah.
5. **Evidenca vključenih otrok** v vrtec klas. znak 6021 obvezno A, to je edini dokument, kdo je kam hodil v vrtec, potrebujejo za državljanstvo.
6. Spregledali so **dokumentacijo NPZ**.
7. **Osebna mapa otroka-učenca-dijaka s posebnimi potrebami in Osebna mapa učenca, ki potrebuje pomoč oziroma svetovanje (A vzorčno)**. Glej okrožnico MIZŠ št. 092-7/2018 Arhiviranje šolske dokumentacije, s katero smo dosegli, da so zgoraj navedene mape A-vzor.

Pravna podlaga:

- Pravilnik o določanju rokov hrambe (*Uradni list RS*, št. 49/2019),
- Pravilnik o zbiranju in varstvu osebnih podatkov na področju predšolske vzgoje (*Uradni list RS*, št. 80/2004),
- Pravilnik o zbiranju in varstvu osebnih podatkov na področju osnovnošolskega izobraževanja (*Uradni list RS*, št. 80/2004), 16. člen,
- Pravilnik o dokumentaciji v osnovni šoli (*Uradni list RS*, št. 61/2012),
- Pravilnik o nacionalnem preverjanju znanja v osnovni šoli, *Uradni list RS*, št. 30/2013, 49/2017),
- Pravilnik o dokumentaciji v glasbenih šolah (*Uradni list RS*, št. 61/2012),
- Pravilnik o šolski dokumentaciji v srednješolskem izobraževanju (*Uradni list RS*, št. 30/2018),
- Pravilnik o bivanju v dijaških domovih (*Uradni list RS*, št. 30/2018),
- Zakon o višjem strokovnem izobraževanju (*Uradni list RS*, št. 86/2004 in 100/2013),
- Pravilnik o evidencah in dokumentaciji v izobraževanju odraslih (*Uradni list RS*, št. 32/2000),
- Okrožnica MIZŠ št. 092-7/2018 Arhiviranje šolske dokumentacije.

Dilema, ali zadostuje za vpis v RegUst le javno pooblastilo za izvajanje javno veljavnih vzgojno-izobraževalnih programov, še ni razrešena.

Rešuje se dilema, ali so matični listi trajno ali arhivsko gradivo.

Organizirale bomo enodnevna izobraževanja o pereči problematiki.

b. Za leto 2022

Medarhivska delovna skupina za področje vzgoje in izobraževanja se v letu 2022 ni sestala. Dogovori, usklajevanja in reševanje problematike so potekali po elektronski pošti. Vodja Medarhivske delovne skupine je bila na večmesečni bolniški.

Medarhivska delovna skupina se je leta 2022 ukvarjala s strokovno dilemo, ali so matični in osebni listi šol zgolj arhivsko gradivo (tako kot so bili opredeljeni do zdaj), ali naj postanejo trajno gradivo šol. Večina arhivistk meni, da naj postanejo trajno gradivo šol. Še vedno lahko pristojni arhivist osebne in matične liste označi kot arhivsko gradivo v Pisnih strokovnih navodilih.

Maja Povalej se je z dopisom ponovno obrnila na MIZŠ glede priprave in potrditve sprememb v novem enotnem klasifikacijskem načrtu (EKN) za področje vzgoje in izobraževanja. Na ministrstvu so pregledali vse zakonske podlage in predloge, ki jih je pripravila Medarhivska delovna skupina, in določili šest oseb iz dveh direktoriatov, ki bodo sodelovale pri novem EKN. Iz Medarhivske delovne skupine bodo sodelovale Hana Habjan, Mirjana Kontestabile Rovis in Maja Povalej.

Novembra 2022 je minister dr. Igor Papič podpisal Sklep o imenovanju delovne skupine za pripravo predloga sprememb in dopolnitev Enotnega klasifikacijskega načrta za vzgojno-izobraževalne zavode. Skupina ima mandat do konca leta 2023. Na začetku januarja 2024 bo prvi sestanek.

vodja MDS Mirjana Kontestabile Rovis

7. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za gradivo s področja kulture in znanosti

a. Za leto 2021

V letu 2021 se je skupina sestala dvakrat (11. februarja in 21. decembra), vsakokrat s prisotnostjo vseh članic in člana.

Na prvem sestanku smo razpravljali o dopisu, ki so ga pripravili v ARS kot odgovor na dopis nekdanjega ministra za kulturo, ki je januarja 2020 (najverjetneje na pobudo iz kroga Slovenskega gledališkega inštituta-SLOGI) poslal vsem gledališčem dopis, s katerim jim svetuje, naj gradivo, ki nastaja pri njihovi umetniški produkciji, predajajo v SLOGI. Pri tem gre za gradivo, za katerega so pristojni javni arhivi. V skladu z mnenjem večine je skupina sprejela sklep, da je dopis, ki so ga pripravili na ARS, ustrezen, treba ga je bilo dopolniti le z omembo regionalnih arhivov pri delitvi pristojnosti.

Člani skupine smo se morali izreči glede predloga, ki ga je dala urednica *Arhivov*, da bi člani skupine dali članke za tematsko številko o kulturi/gradivu kulture. Člani smo sprejeli sklep, da načelno pristanemo glede člankov za tematsko številko *Arhivov* leta 2022 ali 2023.

Decembra smo se člani seznanili z dopisom Slovenskega narodnega gledališča Maribor o nacionalnem projektu *Ohranjanje in obnova najbolj ogrožene in najpomembnejše slovenske glasbene, baletne in plesne dediščine*. Temu gledališču je Ministrstvo za kulturo RS namreč dodelilo izvajanje večletnega nacionalnega projekta, ki je bil uvrščen med nujne programe na področju kulture. Ena izmed osrednjih ciljev sta vzpostaviti osrednjo digitalno nacionalno zbirko na področju glasbene, baletne in plesne umetnosti ter vzpostaviti enotno informacijsko okno. V projekt so vključeni strokovnjaki muzikologije in drugih glasbenih področij ter baleta in sodobnega plesa, za arhivsko področje je v skupini Katarina Kraševac (ki je opravila preizkus znanja o delu z dokumentarnim gradivom v ARS). Ker smo člani skupine želeli izvedeti kaj več o tem projektu, predvsem so nas zaskrbeli možnost odtujevanja ali poškodovanja gradiva in pogoji digitalizacije, smo določili Gordano Šovegeš, da stopi v stik z dr. Koterjevo glede razjasnitve teh vprašanj. Ta je v odgovoru navedla, da ima projekt, ki ga vodi SNG Maribor, več ciljev. Eden izmed njih je spodbujanje digitalizacije gradiva, povezanega z glasbo, v vseh slovenskih javnih zavodih, saj naj bi bilo gradivo razdrobljeno in v veliki meri še ni digitalizirano. Člani strokovne ekipe v prvi fazi pregledujejo gradivo v različnih ustanovah, ugotavljajo vrste glasbenega gradiva, stopnjo ohranjenosti, načine digitalizacije. Poudarila je, da ekipa ni poklicana, da bi opravljala delo arhivistov, temveč je sposobna prepoznati nacionalno pomembno gradivo, ga razvrščati, pripravljati za digitalno platformo, ki bo rezultat njenega dela in bo omogočala pregled gradiva za različne uporabnike.

Pri tem se bodo obračali tudi na arhivsko stroko, pri vsakodnevnem delu jim je v pomoč kolegica Katarina Kraševac, arhivistka in muzikologinja. Sodelujejo tudi s pravno strokovnjakinjo za področje intelektualne lastnine in avtorskega prava. Morebitno skeniranje bo opravljala pooblaščen firma, ki sodeluje z NUK. Vitalni digitalni podatki bodo služili za opise in predstavitev gradiva v digitalni platformi ipd. Sodelujejo s strokovnjaki za digitalizacijo v NUK, s katerimi snujejo omenjeno platformo.

b. Za leto 2022

V letu 2022 se je skupina sestala dvakrat (11. oktobra in 13. decembra).

Skupine se je leta 2022 morala dokončno izreči glede predloga (ki ga je leto pred tem dala urednica *Arhivov*), da bi pripravili članke za tematsko številko o ustvarjalcih s področja kulture in njihovem gradivu. Sprejet je bil sklep, da bodo članki nared za prvo številko *Arhivov* leta 2023. Do konca leta se je izkristaliziralo, da bomo pripravili pet, morda šest člankov.

Že decembra 2021 smo se člani seznanili z dopisom Slovenskega naro-

dnega gledališča Maribor o nacionalnem projektu *Ohranjanje in obnova najbolj ogrožene in najpomembnejše slovenske glasbene, baletne in plesne dediščine*. Temu gledališču je Ministrstvo za kulturo RS namreč dodelilo izvajanje večletnega nacionalnega projekta, ki je bil uvrščen med nujne programe na področju kulture. Ena izmed osrednjih ciljev sta vzpostaviti osrednjo digitalno nacionalno zbirko na področju glasbene, baletne in plesne umetnosti ter vzpostaviti enotno informacijsko okno. Za vzpostavitev zveze z vodjo projekta Darjo Koter je skupina pooblastila Gordano Šovegeš Lipovšek. V letu 2022 se v okviru projekta po njenih informacijah ni dogajalo nič: niso začeli evidentiranja ali skeniranja gradiva, niti še niso stopili v stik s Pokrajinskim arhivom Maribor. Ta arhiv je sicer ves čas v stiku s Katarino Kraševac, zunanjo sodelavko pri projektu.

Ukvarjali smo se še z eno zadevo, ki se je začela v letu 2020. Tedaj smo se seznanili z dopisom nekdanjega ministra za kulturo, ki je januarja tega leta poslal vsem gledališčem dopis, s katerim jim je določil, naj gradivo, ki nastaja pri njihovi umetniški produkciji, predajajo Slovenskemu gledališkemu inštitutu. A to je gradivo, za katerega so pristojni javni arhivi. Tedaj je skupina podprla dopis z zavrnitvijo navedenega, ki so ga pripravili na ARS. Vendar so stiki z enim od gledališč pokazali, da z ministrstva še niso prejeli preklica navedenega navodila iz leta 2020, kar je od članic in člana skupine zahtevalo pojasnjevanje gledališčem.

Mateja Jeraj nas je seznanila glede možnosti predstavitve postopka priprave notranjih pravil, vendar zaradi zasedenosti predavatelja ta v letu 2022 ni bila izvedena. Seznanili smo se tudi s SPDM – Službo za premično dediščino in muzeje, ki je bila ustanovljena z namenom doseči dolgoročne in kakovostne strategije razvoja slovenskih muzejev, da bi svojim obiskovalcem lahko ponudili najboljšo javno kakovost in evropske dimenzije svojega delovanja. Služba je strokovni vezni člen med financerjem in izvajalci javne službe v slovenskih muzejih. Sedež ima v Narodnem muzeju Slovenije in jo financira Ministrstvo za kulturo RS. Ker ima SPDM velikokrat večji vpliv na muzeje kot arhivi, bi se morda v prihodnosti lahko tudi naša skupina bolj povezala z njimi v zvezi z varstvom arhivskega in dokumentarnega gradiva.

Ob navedenem je seveda v skupini potekalo reševanje sprotnih manjših vprašanj in zagat glede posameznih ustvarjalcev, udeležbe na izobraževanjih zanje, njihovega odnosa do arhivov, vrst gradiva ...

c. Načrt dela MDS za leto 2023:

- izvedba predavanja glede priprave NP za ustanove s področja kulture,
- spremljanje projekta/sodelovanje z Jožetom Škofljancem pri pripravi VNP za muzeje,
- pregled uporabe klasifikacijskih načrtov v zavodih s področja kulture,
- pisanje člankov za načrtovano tematsko številko Arhivov v prvi polovici leta 2023,
- sprotno sodelovanje članov ob vprašanjih, ki se pojavljajo ob delu.

vodja MDS Bojan Himmelreich

8. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za zdravstvo in socialno varstvo (MZSV)

a. Za leto 2021

Medarhivska delovna skupina za zdravstvo in socialno varstvo je v letu 2021 delovala v nespremenjeni sestavi.

Restrikcije zaradi širjenja koronavirusne bolezni covid-19 so še zmeraj bistveno omejele delovanje članov skupine in zmanjšale realizacijo zastavljenih načrtov v letu 2021.

Na lokaciji Arhiva Republike Slovenije (Zemljemerska 12) smo opravili

dva sestanka, 23. junija in 13. decembra 2021 (pri slednjem je zaradi obravnave EKN CSD sodelovala tudi Hedvika Zdovc iz ZAC).

Obravnavane problematike so bile naslednje:

1. Osrednja tema na obeh sestankih je bila skrb za dokumentarno in arhivsko gradivo centrov za socialno delo (CSD). Centri so se namreč po letu 2018 reorganizirali, število se je zmanjšalo z 62 na 16, medtem ko je nov Družinski zakonik njihove posamezne pristojnosti prenesel na sodišče. Ugotovljeno je bilo naslednje:
 - Pristojnosti nad CSD Cerknica in CSD Idrija glede varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva, zlasti glede prevzema arhivskega gradiva, nastalega pred reorganizacijo, so v pristojnosti ZAL, potem v skladu z dogovorom izvajalcev skrbi (Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Pokrajinskega arhiva Koper in Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici) po ogledu gradiva na licu mesta in upoštevanja reorganizacije – gradivo CSD Cerknica prevzema PAK, in gradivo CSD Idrija PANG.
 - Evidentirana je uporaba arhivskega gradiva CSD na strani raziskovalcev in drugih uporabnikov. Raziskovalci uporabljajo dovoljenje na strani Arhivske komisije, ki jim ob upoštevanju zakonske omejitve uporabe zdravstvene dokumentacije raziskovanje omogoči. Vpogled v občutljivo dokumentacijo o očetovstvu, rejništvu in posvojitvah je možen ob upoštevanju člena 222 veljavnega Družinskega zakonika (Vpis in dostop do osebnih podatkov bioloških staršev in posvojenega otroka) in ob upoštevanju mnenja Informacijskega pooblaščenca, objavljenega na njegovi spletni strani (št. 07120-1/2021/153 z dne 1. aprila 2021 – Stik med posvojenem in biološkimi sorodniki po posvojitvi).
 - Posodobitev EKN za CSD je bila zaradi omenjenih sprememb nujna. Arhiv Republike Slovenije je dne 16. decembra 2021 izdal Dopolnitev enotnega skupnega strokovnega pisnega navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za centre za socialno delo in Skupnost CSD. Gordana Šovež Lipovšek (PAM) in mag. Hedvika Zdovc (ZAC) sta pred tem sodelovali v posebni strokovni skupini (predstavniki resornega ministrstva, Ministrstva za javno upravo RS, predstavniki Skupnosti CSD Slovenije) za pripravo tretje različice EKN. Medarhivska delovna skupina je spremembe dopolnila in določila arhivsko gradivo. Odločila se je za ohranitev gradiva o priznanju očetovstva, kljub morebitnemu podvajanju z gradivom na sodiščih. Gradivo centrov o tovrstni problematiki je obsežnejše in daje celovitejšo sliko posameznih primerov.
2. Izvajanje varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva koncesionarjev – izvajalcev dejavnosti na področju zdravstva in sociale, ki bi se izrazilo z izdajo sklepa o vpisu v RegUst, je pomanjkljivo. Vzroki so deloma v omejenem izvajanju zunanje službe zaradi epidemije koronavirusne bolezni covid-19, a še bolj v njihovi številčnosti (samo zobozdravnikov na območju Ljubljane je več 100). Pobuda je zatoj na njihovi strani, medtem ko arhivi pri tem nudimo vso podporo (primer: problematika varstva digitalnega gradiva – NP, certificirana oprema in storitev, predstavljena Fitlab – zavodu za celostno zdravstveno in kineziološko obravnavo Logatec, sestanek 8. marca 2021, J. Škofljanec, M. Čipić Rehar; sestanek na Zdravniški zbornici glede digitalizacije zdravniške dokumentacije zasebnih zobozdravnikov in koncesionarjev, 15. decembra 2021, J. Škofljanec).
3. Uporaba Enotnega klasifikacijskega načrta za zdravstvene zavode je otežena. Ministrstvo za javno upravo RS ni potrdilo EKN (18. aprila 2017 ga je potrdilo le Ministrstvo za zdravje RS), zato ni popolnoma zakonit. Ministrstvo za zdravje RS zanj ne skrbi, ga ne posodablja. Kljub temu ga zavodi uporabljajo, medtem o arhivi na njegovi osnovi določajo arhivsko gradivo.
4. Dopolnitev Zakona o dolgotrajni oskrbi (Ur. l. RS št. 196/2021) je bila na strani ARS minimalna. V 102. členu 2. alineje – Arhiv Republike Slovenije

- se je nadomestil z besedno zvezo pristojni arhivi. 7. junija 2021 je bila posredovana predlagateljem.
- 5. Dopolnilna izobraževanja za zdravstvene zavode tudi v letu 2021 zaradi epidemije koronavirusne bolezni covid-19 niso bila realizirana.
- 6. Raziskava vpisov rojstev in smrti v arhivskem gradivu slovenskih arhivov (Hedvika Zdovc, Bojana Aristovnik, Ivanka Uršič, Marija Grabnar) je bila zaradi bolniške odsotnosti posameznih raziskovalk opravljena delno in se bo nadaljevala v letu 2023.

b. Za leto 2022

Članstvo je ostalo nespremenjeno, z omembo, da je konec leta Marija Grabnar, predstavnica Arhiva Republike Slovenije, z odhodom v pokoj zaključila vodenje skupine vse od leta 2007. Nova predstavnica Arhiva Republike Slovenije je od leta 2023 dalje Anja Paulič.

Skupina se je sestala dvakrat: dne 20. aprila 2022 na lokaciji Arhiva Republike Slovenije na Zemljemerski 12 in 26. oktobra 2022 v novih prostorih Zgodovinskega arhiva Ljubljana na Trdinovi 4. Na isti lokaciji je 8. decembra 2022 izpeljala tudi načrtovan enodnevni seminar o poslovanju z dokumenti za centre za socialno delo.

Obravnavano problematiko lahko strnemo po naslednjih vsebinskih sklopih:

1. Organizacija dopolnilnega izobraževanja za centre za socialno delo:
8. decembra 2022 smo organizirali enodnevni seminar za uslužbence centrov za socialno delo, ki upravljajo dokumentarno gradivo in so v skladu z 10. členom Pravilnika o strokovni usposobljenosti za delo z dokumentarnim gradivom (*Uradni list RS*, št. 66/2016) znanja dolžni dopolnjevati in obnavljati. Z njim smo skušali, podobno kot vsa prejšnja leta, predstaviti najnovejše spremembe enotnega klasifikacijskega načrta za centre za socialno delo, tokrat sprejetega leta 2021. Tehnično podporo – prostor, komunikacijo z udeleženci, izstavitev potrdil o udeležbi je zaradi sorazmerno velikega števila centrov v njegovi pristojnosti nudil Zgodovinski arhiv Ljubljana, vsebino in referente smo izbrali člani Medarhivske delovne skupine. Pregled poslovanja z dokumentarnim in arhivskim gradivom centrov za socialno delo skozi zgodovino je predstavila mag. Hedvika Zdovc iz Zgodovinskega arhiva Celje, ki zanje že vseskozi skrbi. Upravljanje sprememb in izzive pri varstvu e-gradiva centrov za socialno delo je osvetlil dr. Jože Škofljanec iz Arhiva Republike Slovenije, uporabo enotnega klasifikacijskega načrta (EKN) za centre za socialno delo je na praktičnih primerih pokazala Darja Naglič, vodja glavne pisarne Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti RS. Udeleženci so opozorili na zagate pri uporabi dopolnjenega, v marsičem spremenjenega EKN, zlasti pri ravnanju s spremenjenimi roki hranjenja pomembnih zvrsti gradiva. Komunikacija s strokovnjaki pristojnega ministrstva je bila otežena tudi zaradi njihovih menjav v preteklem letu in posledično diskontinuitete del na tem področju.
Izobraževanja se je udeležilo 43 oseb.
2. Valorizacija in hramba medicinske dokumentacije psihiatričnih bolnišnic – določitev arhivskega gradiva:
Arhivisti smo se v preteklem letu srečali s posebnostjo gradiva psihiatričnih bolnišnic, z dilemo, v koliki meri preseči odstotek arhivskega gradiva, ki ga določa Enotni klasifikacijski načrt za zdravstvene ustanove, kako upoštevati posebnosti tovrstnih zdravljenj oziroma teh bolnišničnih ustanov.
Mag. Marija Čipić Rehar je opozorila na prostorsko stisko Psihiatrične bolnišnice v Idriji, na potrebo po izdaji navodil za odbiranje gradiva, na

težavno prepoznavanje arhivskega gradiva med množico dokumentov, na primer: je možno temperaturni list pacienta smatrati za arhivsko gradivo, četudi EKN za zdravstvene ustanove predvideva krajši rok hranjenja. Marija Grabnar je opisala izkušnje ob pripravi Pisnega strokovnega navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega Univerzitetne psihiatrične klinike Ljubljana leta 2010, ko je zaradi mnenja uglednih strokovnjakov, zlasti psihiatra dr. Matjaža Lunačka, nekdanjega vodje Kliničnega oddelka za mentalno zdravje Psihiatrične klinike Ljubljana, vso zdravstveno dokumentacija označila za arhivsko. Sicer je Klinika že nekajkrat izrazila željo skrbeti za lastno arhivsko gradivo v skladu z zakonskimi predpisi, a se zanjo doslej še ni odločila. Nataša Majerič Kekec je predstavila ključna dejavnika, ki sta vplivala na prevzem gradiva Psihiatrične bolnišnice Ormož leta 2022. Prevzela je 30 % nastalega iz obdobja 1966–2013, kar je znašalo 150 arhivskih škatel, več – želela je prevzeti vse gradivo, a ji skladiščne kapacitete tega niso omogočile. Medicinski strokovnjaki niso nakazali smeri vrednotenja, zato se je odločila za naključni izbor.

3. Ravnanje z arhivskim in dokumentarnim gradivom izvajalcev institucionalnega varstva starejših in posebnih skupin:

Medarhivska delovna skupina je leta 2015 na podlagi EKN za domove za starejše, posebne socialno varstvene zavode, varstveno delovne centre in socialno varstvene zavode za usposabljanje izdala Pisno strokovno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega. Zaradi nove zakonodaje (Pravilnik o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi. *Uradni list RS*, št. 49/2019) je bila posodobitev EKN nujna in prav v ta namen so v letih 2020–2022 potekale pisne komunikacije med Arhivom Republike Slovenije in Skupnostjo socialnih zavodov, a žal brez vidnih sadov. Morda je temu pripomoglo pomanjkljivo poznavanje problematike na strani novega sekretarja.

Člani Medarhivske delovne skupine (Bojana Aristovnik s pomočjo pisne ankete maja 2022) so pri pregledu poslovanja teh zavodov, tako domov za starejše osebe kakor tudi varstveno delovnih centrov zaznali precejšnjo raznolikost v kvalitativnem pomenu. Zavodi so dokumente redko klasificirali po predpisanem EKN oziroma delno (na primer kadrovske in računovodsko dokumentacijo), le posamični so uporabljali informacijski sistem za upravljanje dokumentov. Srečevali so se s težavami pri ravnanju z zdravstveno dokumentacijo, njenim vrednotenjem in s skladiščenjem. Celostna obravnava varstva arhivskega in dokumentarnega gradiva teh zavodov je v prihodnosti nujna, tudi zaradi naraščanja števila koncesionarjev med njimi.

4. Delovanje posebne delovne skupine pri Ministrstvu za zdravje RS:

Pri Ministrstvu za zdravje RS se je v letu 2022 oblikovala posebna delovna skupina strokovnjakov, ki naj bi se ukvarjali s problematiko brezpapirnega poslovanja izvajalcev zdravstvene dejavnosti. Med njimi je imenovana tudi predstavnica Arhiva Republike Slovenije, Anja Paulič, nova članica Medarhivske delovne skupine, ki bo odslej skrbela za arhivsko in dokumentarno gradivo zdravstvenih in socialnih zavodov v ARS.

Delovna skupina želi vzpostaviti brezpapirno poslovanje na področju zdravstva, medtem ko želi v okviru projekta postaviti pravni, tehnični in izvedbeni okvir za postopno ukinitve vodenja zdravstvene dokumentacije v papirni obliki za čim več izvajalcev ter omogočiti digitalizacijo kliničnih podatkov v celoti. Marija Grabnar, ki je na željo Anje Paulič prisostvovala drugemu sestanku skupine, je svetovala analizo ravnanja z dokumenti v zdravstvenih zavodih s pomočjo ankete. Ta bi predstavila razmerje med elektronskim in papirnim poslovanjem, način klasificiranja dokumentov,

uporabo klasifikacijskega načrta. Združenje zdravstvenih zavodov Slovenije je anketna vprašanja, ki jih je dopolnil ARS, posredovalo vsem zdravstvenim zavodom na primarni, sekundarni in terciarni ravni.

c. Načrti delovanja Medarhivske delovne skupine v letu 2023 so naslednji:

- sodelovanje z Zdravniško zbornico Slovenije glede priprave klasifikacijskega načrta za zobozdravstvene ustanove,
- reševanje aktualne problematike glede arhivskega gradiva v zdravstvenih in socialnih zavodih,
- priprava navodil glede vzorčnega odbiranja zdravstvenih kartonov pacientov in posredovanje zdravstvenim ustanovam.

vodja MDS Marija Grabnar

9. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za področje informatike

a. Za leto 2021

Letno Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za področje informatike; v letu 2021. Skupina ima sedem članov. Sestanki v letu 2021 – 28. maja 2021 – Ustanovni sestanek skupine in izvolitev vodje Medarhivske delovne skupine za področje informatike. V skladu s četrto alinejo 4. člena Pravilnika o delu medarhivskih delovnih skupin vodjo izmed sebe izvolijo člani posamezne delovne skupine.

- Za vodjo je bila izbrana Ivančica Sabadin iz Pokrajinskega arhiva Koper.
- Poslovnik Medarhivske delovne skupine za področje informatike. V skladu s 7. členom Pravilnika o delu medarhivskih delovnih skupin način delovanja posamezne medarhivske delovne skupine ureja poslovnik, ki ga sprejme delovna skupina z večino glasov svojih članov.
- Sprejet Poslovnik Medarhivske delovne skupine za področje informatike.
- Razno.

14. september 2021 – Drugi sestanek MDSI Pregled zapisnika z dne 25. maja 2021:

- Zapisnik sestanka Medarhivske delovne skupine za področje informatike z dne 25. maja 2021 je soglasno sprejet.
- Hramba datotek v eArh.si.
- Uvajanje XL-strežnika.
- Izobraževanje za osnovne uporabnike in administratorje orodja scopeArchiv.
- Uporabniki orodja scopeArchiv imajo pomanjkljiva znanja, kar lahko negativno vpliva na uporabo scopeArchiva.

Člani Medarhivske delovne skupine za področje informatike so voljni izvesti izobraževanje za uporabnike in administratorje. Končna odločitev je na direktorjih arhivov. Sestanek zaključí točka razno.

b. Za leto 2022

Medarhivska delovna skupina za področje informatike (MDSI) šteje sedem rednih članov iz arhivov Slovenske javne arhivske službe. Za vodjo skupine je bila dne 28. maja 2021 imenovana Ivančica Sabadin iz Pokrajinskega arhiva Koper.

Sestankov skupine se redno udeležujejo tudi strokovnjaki s področja informatike iz Arhiva Republike Slovenije:

- dr. Tatjana Hajtnik, vodja Sektorja za elektronske arhive in računalniško podporo,
- mag. Boris Domajnko, sekretar,
- Klavdija Krivec, višja svetovalka.

Skupina se je v letu 2022 srečala šestkrat s pomočjo aplikacije Zoom: 25. januarja 2022, 9. marca 2022, 16. maja 2022, 4. oktobra 2022, 9. novembra 2022 in 7. decembra 2022.

O informacijski varnosti je skupina razpravljala na vsakem sestanku. Razlog za to je bil v letu 2021 opravljen varnostni pregled po arhivih. V tem kontekstu so v letu 2022 posamezni arhivi odvisno od finančnih možnosti samostojno ali s pomočjo zunanjih izvajalcev odpravljali ugotovljene ranljivosti.

Skupina je posebno pozornost posvečala morebitnim neposrednim kibernetiskim napadom na infrastrukturo posameznih arhivov in s tem tudi na skupno infrastrukturo e-Arh.si. Damjan Lindental iz Zgodovinskega arhiva na Ptuju je v ta namen redno spremljal stanje na požarni pregradi in sproti poročal o ugotovitvah.

V okviru skupine smo posvečali poseben poudarek obrambi pred kriptovirusi in se pogovarjali o nevarnostih pošiljanja nenadzorovanih vsebin po elektronski pošti ali po drugih kanalih iz in v arhive. Posebej smo poudarili pomen dobre protivirusne zaščite in informiranost vseh svojih sodelavcev. Skupina spodbuja, da vse varnostne incidente prijavljamo centru SI-CERT na e-naslov cert@cert.si.

Na zadnjem sestanku v letu 2022 je dr. Tatjana Hajtnik poudarila pomen Zakona o informacijski varnosti tudi za SJAS. Ta ureja področje informacijske varnosti in ukrepe za doseganje visoke ravni varnosti omrežij in informacijskih sistemov v Republiki Sloveniji, ki so bistvenega pomena za nemoteno delovanje države v vseh varnostnih razmerah ter zagotavljajo bistvene storitve za ohranitev ključnih družbenih in gospodarskih dejavnosti v Republiki Sloveniji. Podrobneje se bo skupina s temi problematikami ukvarjala v letu 2023.

Na področju neposredne implementacije programskih rešitev v segmentu izgradnje vzajemne podatkovne zbirke SJAS že več kot desetletje uporabljamo računalniško aplikacijo scopeArchiv. Podatkovna baza vsebuje več milijonov različnih podatkov. Za uspešno upravljanje te celote se od implementacije aplikacije uporabljajo različni vtičniki in druga programska orodja. Člani skupine si redno izmenjujejo informacije o posameznih rešitvah problemov.

V letu 2022 smo v okviru sistema pridobili nove tovrstne rešitve, ki zelo olajšajo vsakodnevne rutine in povečajo funkcionalnost celotnega sistema scopeArchiv. Posebna pozornost je bila posvečena rešitvi – vtičniku za samodejno preštevanje signatur popisnih enot in vtičniku za pravilno razvrščanje popisnih enot, ki imajo izdelane signature brez vodilnih ničel.

Člani skupine so v letu 2022 določili novo in varnejšo politiko gesel za vse uporabnike sistema scopeArchiv in to tudi implementirali v praksi.

Za potrebe pregledovanja in naročanja arhivskega gradiva je bila v sklopu projekta e-ARH.si: ESS 2016-2021 razvita Virtualna arhivska čitalnica. Člani skupine so obravnavali stanje in perspektive razvoja te rešitve glede na realne srednjeročne možnosti, ki jih ima SJAS.

Na sestankih smo obravnavali še druge teme, ki se nanašajo na implementacijo rešitev, potrebnih za varno in kakovostno opravljanje arhivskega strokovnega dela:

- Za arhive v okviru SJAS je na voljo nadzorni sistem, ki še ni v popolnosti zaživel po arhivih, zato si skupina prizadeva za njegovo celovito implementacijo.
- Orodje za izdelavo ocene tveganja, ki je brezplačno na voljo ustvarjalcem arhivskega gradiva še glede na načrte, ni v celoti implementirano, skupina se je seznanila z rešitvami.

- Skupina se je na svojih sejah ukvarjala tudi s problematiko zajemanja e-arhivskega gradiva in digitalizatorjev predvsem z vidika njihove dolgodobne hrambe in potrebnih praktičnih postopkov izvedbe zajema.
- Skupina je obravnavala tudi problematiko v zvezi z orodjem za spremljanje poslovnih procesov, izdelave baze znanj ter za prijavo in vodenje napak.

c. Načrt dela MDSI v letu 2023

- Permanentne dejavnosti na področju zagotavljanja informacijske varnosti (varnostni incidenti, Zakon o informacijski varnosti);
- sistemsko spremljanje implementacije programskih rešitev za potrebe delovanja podatkovne baze SJAS – napredna uporaba vtičnikov in drugih rešitev;
- spremljanje implementacije vzajemnih orodij za podporo (Nadzorni sistem, Ocena tveganja ...);
- izmenjava informacij v zvezi z načrtovanimi rešitvami v letu 2023;
- pridobivanje novih znanj s predmetnega področja;
- obravnavanje strokovnih vprašanj s področja informacijske dejavnosti;
- sodelovanje pri programih izobraževanja s področja informatike.

vodja MDS Ivančica Sabadin

10. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo

a. Za leto 2021

Strokovna skupina za fonde in ustvarjalce s področja gospodarstva je v letu 2021 korespondenčno reševala predvsem strokovna vprašanja, ki so se pojavila v praksi in so bila v veliki večini vezana na Register ustvarjalcev arhivskega gradiva, valorizacijo ustvarjalcev in sodelovanje z njimi.

vodja MDS, mag. Nina Gostečnik

b. Za leto 2022

Članska sestava skupine se ni spreminjala do redne seje skupine novembra 2022, ko je skupina sprejela sklep o predlogih glede sprememb članstva skupine in vodenja skupine. Monika Čuš (Zgodovinski arhiv na Ptuj), ki se je sej skupine udeleževala že v preteklosti, je postala nova članica skupine in je nadomestila članico skupine Katjo Zupanič (Zgodovinski arhiv na Ptuj). Nova članica in član skupine sta postala tudi Mojca Kosi (Pokrajinski arhiv Maribor) in Januš Jerončič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici). Prav tako na isti seji je po uspešnem večletnem vodenju skupine mag. Nina Gostenčnik (Pokrajinski arhiv Maribor) vodenje skupine predala Jožetu Kranjcu (Zgodovinski arhiv Celje), ki so ga člani skupine na seji izbrali za novega vodjo skupine. Vse sprejete spremembe glede članstva in vodenja skupine je skupina po seji posredovala koordinatorju medarhivskih delovnih skupin.

Skupina se je v letu 2022 redno sestala dvakrat (23. marca 2022 (video-konferenca) in 22. novembra 2022). Redno je potekala korespondenca skupine tudi po korespondenčni listi.

Na seji dne 23. marca 2022 je skupina obravnavala pobudo Zbornice stečajnih upraviteljev po sodelovanju s predstavniki slovenskih javnih arhivov. Zbornica je zaprosila za pojasnila glede hrambe gradiva, ki nastaja v stečajnih postopkih. Prisotni so na seji sprejeli predlog zbornice, da se ob naslednjem srečanju članov zbornice tem podajo pojasnila glede hrambe gradiva, ki pri stečajnih upraviteljih nastaja ob stečajnih postopkih. Prisotni so na seji obenem

obravnavali še vsebino pojasnil in določili osebe, ki so pojasnila na srečanju članov zbornice predstavile. Na seji skupine se je obravnavala tudi ideja, da se članom zbornice ob njihovem srečanju prav tako na kratko predstavijo dejavnost in pristojnost slovenskih javnih arhivov ter dolžnosti stečajnih upraviteljev glede hrambe in izročanja arhivskega gradiva gospodarskih organizacij, ki so pristale v stečajnih postopkih v pristojne javne arhive, kot to opredeljujejo arhivski predpisi in drugi področni predpisi, ki določajo hrambo in roke hrambe gradiva.

Na seji dne 22. novembra 2022 je skupina, poleg že omenjenih sprememb članstva in vodenja skupine, obravnavala tudi dotakratno stanje izdajanja sklepov o vpisu ustvarjalcev arhivskega gradiva v Register ustvarjalcev arhivskega gradiva (v nadaljevanju besedila RegUst). Skupina je na seji pregledala opravljeno delo na področju izdajanja sklepov o vpisu v RegUst po arhivih za gospodarske organizacije. Člani skupine so v preteklosti (2014) že pripravili raziskave po različnih gospodarskih dejavnostih (področja energetike, gospodarskih združenj, gozdnih gospodarstev, komunalnih podjetij, zbornic, cestnih podjetij in obrtno-podjetniških zbornic) za potrebe izdajanja sklepov za vpis ustvarjalcev arhivskega gradiva v RegUst. Člani skupine so se na seji dogovorili, da si do prihodnje seje izmenjajo dotakratne izkušnje pri izdajanju sklepov gospodarskim organizacijam, še enkrat pregledajo in preučijo ugotovitve iz leta 2014 ter nato na naslednjih sejah določijo smernice za nadaljnje delo na področju izdajanju sklepov za vpis v RegUst gospodarskim organizacijam.

Skupina je med drugim korespondenčno po korespondenčni listi v sodelovanju s pravnikom Arhiva Republike Slovenije podala svoje predloge za dopolnitve Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o finančnem poslovanju, postopkih zaradi insolventnosti in prisilnem prenehanju, ko je bil predlog zakona v medresorskem usklajevanju. Skupina je prav tako po člana skupine stopila v stik z DUTB (Družbo za upravljanje terjatev bank, d. d.), ki je v fazi urejanja svojega gradiva, skladno z organizacijskimi spremembami, ki so pri tej družbi v teku. Predvideva se, da bo skupina delo na tem primeru nadaljevala v letu 2023. Skupina je korespondenčno poleg že omenjenih strokovnih vprašanj preučevala in reševala tudi druga strokovna vprašanja, ki se redno pojavljajo v praksi in so vezana na valorizacijo ustvarjalcev arhivskega gradiva, sodelovanje z njimi ter vrednotenje njihovega dokumentarnega gradiva.

c. Načrt dela za leto 2023

V letu 2023 bo skupina nadaljevala z delom iz leta 2022 predvsem na področju strokovnih vprašanj izdajanja sklepov o vpisu ustvarjalcev arhivskega gradiva v RegUst, ki delujejo na področju gospodarskih dejavnosti. Skupina se bo prav tako ukvarjala z drugimi strokovnimi vprašanji, ki se pojavljajo v praksi in so vezana na valorizacijo ustvarjalcev arhivskega gradiva, vrednotenje njihovega dokumentarnega gradiva, dajanje pojasnil v zvezi z dokumentarnim in arhivskim gradivom ter sodelovanje z ustvarjalci in imetniki arhivskega gradiva.

vodja MDS Jože Kranjec

11. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za strokovno izrazje v letu 2021

V letu 2021 se delovna skupina ni sestala, vendar je vseeno potekala komunikacija po elektronski pošti, pri čemer je bilo glavno delo dopolnjevanje slovarja in sodelovanje s projektno skupino KC 3 v okviru projekta eArh.si. Za leto 2022 je skupina načrtovala intenzivno delo na projektu arhivske terminologije.

vodja MDS dr. Zdenka Semlič Rajh

Seminar Arhivskega društva Slovenije o novostih Zakona o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-2)¹ za arhivsko dejavnost

Na pobudo članov društva je Arhivsko društvo Slovenije 15. marca 2023 v prostorih Zgodovinskega arhiva Ljubljana pripravilo seminar o novostih, ki jih uvaja Zakon o varstvu osebnih podatkov (dalje ZVOP-2) – ta je začel veljati 26. januarja 2023. Na seminarju so sodelovali mag. Urban Brulc, samostojni svetovalac Informacijskega pooblaščenca, ki je predstavil novosti, ki jih na področju arhivske dejavnosti prinaša ZVOP-2, mag. Nada Čibej, direktorica Pokrajinskega arhiva Koper, in Luka Zupanc, podsekretar v Arhivu Republike Slovenije.

Dogodka, podprtega s strani arhivov, ki opravljajo javno arhivsko službo, se je udeležilo približno sto posameznikov, kar kaže na velik interes arhivskih delavcev po dodatnih izobraževanjih – tokrat s področja varstva osebnih podatkov. Udeleženci so se dejavno vključili v izvedbo seminarja. Vprašanja o ZVOP-2 so lahko pripravili vnaprej, precej so jih zastavili tudi neposredno na seminarju. Vprašanja so se nanašala predvsem na področja, kjer se ZVOP-2 prepleta z arhivskima Zakonom o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (dalje ZVDAGA) in Zakonom o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta (dalje ZAGOPP).

V uvodu je mag. Brulc pojasnil splošno zakonodajno ureditev varstva osebnih podatkov. Na evropski ravni v celoti velja Splošna uredba (EU) o varstvu podatkov (dalje GDPR), ki zavezuje vse; na državni ravni velja ZVOP-2, ki prav tako zavezuje vse; medtem ko v arhivski dejavnosti velja tudi področna zakonodaja, in sicer ZVDAGA, ZAGOPP ter Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (UVDAG).

V želji po poenotenju dejavnosti slovenske arhivske stroke so v nadaljevanju prispevka povzeti ključni poudarki seminarja o novostih ZVOP-2, ki vplivajo na izvajanje arhivske dejavnosti, predvsem na dokumentarno gradivo arhivov, pojasnjeno je tudi izvajanje določb novega zakona v razmerju do ZVDAGA in ZAGOPP. V prvem delu so povzeti poudarki ZVOP-2, ki so po mnenju mag. Brulca pomembni za arhivsko dejavnost, nato sledijo odgovori na vprašanja, zastavljena na seminarju.

Videonadzor (ZVOP-2, 76.– 80. člen)

Izvajanje videonadzora v javnih in zasebnih ustanovah določata tako GDPR (splošna načela in splošne podlage) kot ZVOP-2 (specialne določbe). Ustanova, ki opravlja videonadzor, mora posameznika sezniniti z več informacijami, kot jih je predpisoval ZVOP-1. Navesti mora podatke o upravljavcu sistema, podatke o izvajanju nadzora (telefon ali e-pošta ali www), podatke o pooblaščenici osebi za varstvo osebnih podatkov (telefon ali e-pošta), zapisati namen izvajanja videonadzora (npr. nadzor vstopa in izstopa zaradi varovanja ljudi in premoženja), pravno podlago (npr. 77. člen ZVOP-2), navesti uporabnike videonadzora (npr. policija, pogodbeni obdelovalec ...), pooblaščenico osebo (oseba, ki je pooblaščenica za dostop do video posnetkov, telefon ali e-pošta), posebne vplive obdelave (to sicer za arhivske ustanove praviloma ne pride v poštev, zato lahko

¹ Zakon o varstvu osebnih podatkov. V: *Uradni list RS*, št. 163/2022.

zapišejo, da slednjega ni) in neobičajne nadaljnje obdelave (prenos v tretje države/spremljanje žive slike/zvočna intervencija/pametna analitika). V skladu z GDPR je treba navesti še obdobje hrambe, pravice posameznika in obveznost zagotovitve podatkov, česar ZVOP-2 ni predvidel. ZVOP-2 omogoča za te določbe skrajšano obvestilo, za katero je dovolj, da se navedejo podatki o upravljavcu, pooblaščenim osebi (kontakt) in namen izvajanja videonadzora, medtem ko se za ostale informacije zabeleži povezava na spletno stran, kjer lahko zainteresirana oseba sama poišče informacije.

Obvestilo o izvajanju videonadzora mora biti po ZVOP-2 nameščeno, še preden ga doseže nadzorna naprava (če objektivne okoliščine to dopuščajo). Če to ni mogoče, lahko institucija pripravi večje obvestilo in na temelju velikosti argumentira, da je takšno obvestilo vidno z večje razdalje. Najdaljši možni rok hrambe posnetkov videonadzora je leto dni. Voden mora biti evidenca o spremljanju oziroma dostopu do teh posnetkov s podatki o času, razlogu oziroma podlagi, subjektu, ki je to izvedel, in predmetu dostopa. Nov zakon dovoljuje tudi spremljanje »žive slike« na posamezni nadzorni enoti, toda to lahko izvaja le pooblaščen oseba, ne vodstvo za spremljanje zaposlenih. V primeru, da se snemajo zaposleni na delovnih mestih, se je treba predhodno posvetovati s sindikatom ali z delavskim svetom ali delavskim zaupnikom. ZVOP-2 omogoča snemanje javnih površin, ki sicer niso v lasti ustanove, ampak ima tam najete prostore ali tam opravlja zakonito dejavnost. Za snemanje zunanjih javnih površin po ZVOP-2 veljajo novi, strožji pogoji, ki jih je treba dobro utemeljiti, rok hrambe posnetkov je šest mesecev. Za ostale vrste videonadzora so pogoji za njegovo uvedbo podobni kot po ZVOP-1, kar pomeni, da če je bil videonadzor, ki se še izvaja, zakonit po starem, bo verjetno tudi po novem.

Javna objava kontaktnih podatkov in vpogled v osebni dokument (ZVOP-2, 92. in 94. člen)

Javna ustanova (arhiv) se lahko odloči za objavo osebnih imen zaposlenih. Objavijo se lahko imena in priimki ter funkcije vseh zaposlenih, saj gre za javne uslužbenke. Javna ustanova sme z namenom identifikacije zahtevati vpogled v identifikacijske dokumente osebe in jih evidentirati.

Posebna uporaba osebnih podatkov (ZVOP-2, 93. člen)

Javna ustanova (arhiv) lahko uporabi kontaktne podatke posameznikov, ki jih je zbrala iz javno dostopnih virov ali v okviru izvrševanja svojih javnih nalog ali so dali privolitve, za namene organiziranja uradnih srečanj, izobraževanj, usposabljanj ipd. Uporabi kontaktnih podatkov za zgornje namene skupaj s trženjem brez privolitve posameznika se je treba izogibati.

V primeru, da javna ustanova pripravi javni dogodek, na katerem se fotografira, se lahko fotografije obiskovalcev objavijo na spletni strani arhiva z namenom obveščanja javnosti, prav tako se lahko pripišejo funkcije oseb na fotografijah. Enako velja za videoposnetke. Možna je celo objava osebnih imen udeležencev. Nič od tega ni dovoljeno, če vpletena oseba izrecno prepove objavo, kar lahko stori pred ali po objavi. Če posameznik izreče prepoved šele po javni objavi fotografije, se mora le-ta anonimizirati oziroma odstraniti.

Posredovanje podatkov zunanjim uporabnikom (ZVOP-2, 39. – 41. člen)

ZVOP-2 predpisuje, da mora javnopravna oseba utemeljiti zahtevo po izdaji določenega dokumenta. Navesti mora zlasti zakonsko podlago zahtevka, v kakšen namen in v kateri konkretni zadevi pravna oseba potrebuje ta dokument. Če pravne podlage ni, se lahko zahteva zavrne z odločbo. To velja le v primerih, če se zahtevani podatki **ne** nanašajo na arhivsko gradivo, ampak na dokumentarno gradivo arhiva (npr. videoposnetki, kadrovske evidence, eviden-

ca uporabnikov), pri čemer je treba upoštevati določbe ZVOP-2. Za zahteve po arhivskem gradivu se upoštevajo določbe ZVDAGA in ZAGOPP. Pravne osebe pravni interes najlažje izkažejo z ustrezno listino oziroma dokumentom, medtem ko za fizične osebe ni nujno, da bodo na takšen način utemeljile pravni interes. ZVDAGA namreč ne zahteva predložitve stoddotnega dokaza o pravnem interesu za pridobitev arhivskih dokumentov, dovolj je že, da se pravni interes izkaže z obrazložitvijo. Vendar UVDAG v 86. členu določa, da mora oseba, ki želi vpogledati v arhivsko gradivo, ki vsebuje varovane podatke, zaradi uvedbe ali udeležbe v uradnih postopkih izkazati pravni interes z ustrezno listino.

Sledljivost posredovanja osebnih podatkov zunanjim uporabnikom (ZVOP-2, 22. člen in šesti odstavek 41. člena; ZVDAGA, 63. – 64. člen)

Osebnih podatki iz evidence uporabnikov arhivskega gradiva, ki jo morajo voditi arhivi, se lahko na temelju poizvedbe posredujejo zunanjim uporabnikom in jih ni treba dopolnjevati ali spreminjati, saj je ZVDAGA v tem segmentu skladen z ZVOP-2. Zakona se dopolnjujeta (zagotovljena je sledljivost, vpisuje se namen uporabe). Stranka ima pravico do seznanitve z lastnimi osebnimi podatki in sme izvedeti, kdo vse je pregledoval arhivsko gradivo, ki se navezuje nanjo (GDPR, 15. člen), vendar te pravice nima, če jo zanimajo splošne zadeve, ki nje osebno ne vključujejo. Če sta za takšno poizvedbo potrebna nesorazmerno napor in čas, ki bi od arhiva zahtevala veliko kadrovskih in finančnih virov, se lahko takšna vloga zavrne. Enako velja, če bi posameznik zahteval določeno ali celotno arhivsko gradivo, ki vsebuje njegove osebne podatke, in bi se pri tem izrecno skliceval na pravico do seznanitve z lastnimi osebnimi podatki in ne na ZVDAGA.

Uporaba podatkov za znanstvenoraziskovalno delo (ZVOP-2, 68. do 70. člen in prvi odstavek 69. člena)

ZVOP-2 dovoljuje obdelavo osebnih podatkov za znanstvenoraziskovalno delo organizacijam in posameznikom, ki pri svojem delovanju uporabljajo etična načela in metodologijo s področja raziskovanja ter pravila glede varstva osebnih podatkov iz tega poglavja. V primeru, da se raziskovalec v arhivu sklicuje na to določbo ZVOP-2 in želi dostop do javnih arhivskih podatkov, se obravnava kot redni uporabnik ter zanj veljata ZVDAGA in ZAGOPP. Prav tako se ravna po ZVDAGA in ZAGOPP, če želi raziskovalec ali raziskovalna institucija dostopati do varovanih arhivskih podatkov.

V praksi to lahko pomeni, da so na primer zdravstveni podatki, ki so potrebni za raziskovalno dejavnost, dostopnejši v hrambi pri ustvarjalcu arhivskega gradiva, pri čemer za dostop do osebnih podatkov velja Zakon o pacientovih pravicah (ZPacP), kot v hrambi v arhivu, kjer so varovani po ZVDAGA in ZAGOPP.

Obdelava podatkov za namene arhivskega delovanja (ZVOP-2, 71. člen)

Posameznik lahko dostopa do svojih osebnih podatkov v arhivskem gradivu, razen v primeru, če bi dajanje informacij ali kopij osebnih podatkov zahtevalo nesorazmerno napor s strani arhiva. Ker ZVDAGA tega področja ne predpisuje, se subsidiarno uporabljata ZVOP-2 in Splošna uredba EU (12. in 15. člen). Ustvarjalec arhivskega gradiva mora pri svojem poslovanju in hrambi gradiva upoštevati določbe ZVOP-2, vse dokler niso izdana pisna strokovna navodila (tudi če obstaja domneva, da bo gradivo razglašeno za arhivsko), s katerimi se razglasi arhivsko gradivo. Šele ko je arhivsko gradivo predano arhivu, postane dostopno po ZVDAGA in ZAGOPP. Vse do tega trenutka, tudi če je ustvarjalec odbral arhivsko gradivo in ga hrani v svoji stalni zbirki, veljajo določbe ZVOP-2 in druge področne nearhivske zakonodaje (npr. s področja delovanja policije, upravnih organov in sodišč). Medtem ko pri ustanovah, ki imajo dovoljenje za lastno hrambo arhivskega gradiva, veljavnost ZVOP-2 preneha, ko se gradivo

prenese v arhivsko zbirko in preide pod določbe ZVDAGA in ZAGOPP. Ko je gradivo izročeno v arhiv, je javno dostopno; izjema sta gradivo, ki vsebuje občutljive osebne podatke po 65. členu ZVDAGA, in gradivo, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta (ZAGOPP).

V primeru, da je ustvarjalec zbiral in obdeloval osebne podatke na nezakonit način, jih mora uničiti, saj takšni podatki ne bi smeli obstajati. (Na primer, če je šola zbiral podatke o izobrazbi ali zaposlitvi staršev svojih učencev, česar ne predpisuje nobena zakonska podlaga, jih mora uničiti, saj so zbrani nezakonito.) Če je takšno gradivo že pridobilo status arhivskega, se ne sme uničiti zaradi siceršnjega poteka roka hrambe oziroma se lahko izjemoma uniči, če so izpolnjeni strogi pogoji za uničenje zaradi dokazane nezakonitosti podatkov.

Vprašanja o ZVOP-2 v arhivski dejavnosti

Kako dolgo se morajo hraniti vloge o izdaji dokumentov za tiste stranke, ki so za dostop do arhivskega gradiva izrazile pravni interes? V našem arhivu jih v elektronski obliki hranimo 10 let, medtem ko jim imamo v analogni obliki že od leta 2012, saj je včasih za katero stranko treba za več let nazaj preveriti, katero gradivo je bilo izdano. Je tu kaj spornega?

ZVDAGA v 63. členu določi nabor podatkov, ki jih arhivi hranijo, in pogoje uporabe. Za pravne osebe in za zagotavljanje pravne varnosti se takšne vloge hranijo 10 let in ni potrebe, da bi se hranile dlje.

Večkrat se na naš arhiv obrnejo nekdanji učenci osnovnih ali srednjih šol, ki organizirajo obletnice vaje/mature. Zaposijo za ime, priimek in

Na seminarju Arhivskega društva Slovenije o novostih Zakona o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-2) mag. Urban Brulc odgovarja na vprašanja arhivistov
(Foto: Tina Arh)

naslov svojih sošolcev. Takšno vlogo večinoma rešimo tako, da naredimo prepis iz arhivskega gradiva (predvsem osebnih/matičnih listov učencev). Ali lahko izpis vsebuje vse prej omenjene podatke, torej imena, priimke in naslove sošolcev, ali s tovrstnim izpisom kar koli kršimo? Včasih zaprosijo samo za seznam sošolcev, torej samo ime in priimek.

ZVDAGA v 65. členu jasno pove, kateri podatki so občutljivi in za katere velja poseben režim dostopnosti. Če med naborem podatkov iz zgornjega primera obstajajo tudi občutljivi osebni podatki (po 65. členu ZVDAGA), moramo sami pripraviti izpis in ne moremo dovoliti prostega dostopa do arhivskega gradiva s strani uporabnikov.

Univerza v Ljubljani ima na temelju odločbe ministra, pristojnega za arhive, dovoljenje za zagotavljanje varstva lastnega javnega arhivskega gradiva in arhivskega gradiva, za katerega opravljamo naloge varstva arhivskega gradiva. Ali Univerza v Ljubljani v razmerju do Arhiva RS nastopa kot upravljavec ali obdelovalec osebnih podatkov oziroma katera organizacija je dolžna skladno z določbo iz prvega odstavka 71. člena ZVOP-2 določiti ukrepe in kateri ukrepi konkretno naj bi to bili?

ZVDAGA v 65. členu (6. odstavek) določa dostop in uporabo gradiva do izročitve v arhiv, medtem ko pogoje za javnopravne osebe z lastnim varstvom in hrambo arhivskega gradiva določa 62. člen ZVDAGA. Glede na 71. člen ZVOP-2 Univerza v Ljubljani nastopa kot samostojni upravljavec arhivskega gradiva z lastnim varstvom in predstavlja javni arhiv; arhiv univerze je torej javni arhiv in zanj veljajo enaki predpisi kot za druge arhive. To pomeni, da ZVOP-2 velja do trenutka, ko univerza prenese gradivo v svoj arhiv oziroma do takrat, ko je dokumentarno gradivo razglašeno za arhivsko. Do predaje pa velja ZVOP-2.

V drugem odstavku 65. člena ZVDAGA zadnji stavek določa, da arhivsko gradivo postane dostopno za javno uporabo 75 let po nastanku ali 10 let po smrti posameznika, na katerega se podatki nanašajo, če je datum smrti znan oziroma če ni z drugimi predpisi drugače določeno. V zvezi s tem prosim za mnenje, kateri rok je pravilen v primeru posredovanja arhivskega gradiva, ki vsebuje podatke, naštetih v drugem odstavku 65. člena ZVDAGA. V povezavi s tem me zanima tudi korelacija šestega odstavka 9. člena ZVOP-2 in drugega odstavka 65. člena ZVDAGA glede posredovanja osebnih podatkov umrlih oziroma kateri rok je pravilen z vidika dostopnosti osebnih podatkov umrlih.

V vseh naštetih primerih se mora upoštevati ZVDAGA, saj kot specialni zakon »preglasi« splošnega.

Na rektoratu Univerze v Ljubljani in članicah imamo stalne zbirke dokumentarnega gradiva, ki jih upravljajo glavna pisarna na rektoratu in članice, ter ločeno zbirko arhivskega gradiva rektorata in članic, s katero upravlja Arhivsko muzejska služba Univerze v Ljubljani. 65. člen ZVDAGA, ki obravnava roke nedostopnosti arhivskega gradiva, v šestem odstavku pravi, da »se do izročitve javnega arhivskega gradiva pristojnemu arhivu glede dostopa in uporabe arhivskega gradiva, ne glede na čas nastanka gradiva, uporabljajo predpisi, ki urejajo dostop do informacij javnega značaja, varstvo tajnih podatkov, varstvo osebnih podatkov, poslovnih in davčnih skrivnosti in drugi predpisi, razen za arhivsko gradivo javnopravnih oseb, ki v skladu z 62. členom tega zakona same zagotavljajo lastno varstvo arhivskega gradiva«. Vljudno prosimo za tolmačenje te izjeme za javnopravne osebe, ki zagotavljajo lastno varstvo arhivskega gradiva.

Če ima pravna oseba pravico do lastne hrambe, jo zavezujejo enaka določila kot druge javnopravne osebe z izjemo tistega dela zakonodaje, ki se nanaša na izročitev. Dokler se gradivo ne prenese v stalno zbirko za dolgoročno hram-

bo (arhiv), se uporablja ZVOP-2, vendar ko je gradivo uradno preneseno, začne veljati ZVDAGA. Do predaje arhivskega gradiva bo ustvarjalec z njim deloval po področni zakonodaji.

Ali se skupna vzajemna podatkovna baza (VAČ) obravnava po ZVOP-2 ali ZVDAGA?

Po zakonu se mora vzajemna podatkovna baza obravnavati po ZVOP-2. Ustvarjeni arhivski popisi niso zakonsko vprašljivi, saj so bili izdelani na temelju prevzetega arhivskega gradiva, ki je javno dostopno v skladu z ZVDAGA. Vendar je nekoliko v nasprotju s splošnimi načeli varstva osebnih podatkov, če omogočimo poenostavljen dostop do osebnih podatkov, npr. če z vpisom osebnega imena spletna informacijska rešitev uporabniku ponudi vso razpoložljivo dokumentacijo (identifikacijo zbirke ali dokumenta oziroma njun opis ali celo samo vsebino dokumenta), ki vsebuje posameznikove osebne podatke, ne glede na to, da so dokumenti javni. Če so podatki prosto dostopni po ZVOP-2 in ZVDAGA, jih lahko objavljamo, težavo predstavljajo tisti občutljivi osebni podatki, ki jih je treba varovati. Težava z uporabo ZVDAGA nastopi pri zadevah, ki jih specialni zakon ne obravnava, kljub temu da so lahko etično sporne (npr. ZVDAGA ne preprečuje objave gradiva centrov za socialno delo o zanemarjanju otrok ipd.). V takšnih primerih se lahko navežemo na ZVOP-2, ki to področje obravnava in varuje. Pomembno je, da smo pri ustvarjanju popisov, ki so lahko etično sporni, pozorni in omejimo navajanje identifikatorjev oziroma lahko samo opozorimo na obstoj dokumentov in jih ne povežemo z osebnimi podatki. Generalno bi bila dobra rešitev, da bi moral vsak, ki bi želel dostopati do virtualne čitalnice, izpolniti matični list o nadaljnji uporabi arhivskega gradiva.

Kako je z dostopnostjo do porodnih zapisnikov, ki se hranijo med arhivskim gradivom?

Za tovrstno gradivo velja ZAGOPP in ni dostopno. Edina izjema je, če želi do gradiva dostopati oseba, na katero se gradivo nanaša (v primeru porodnih zapisnikov je to mati/porodnica). Tudi otrok potrebuje materino dovoljenje za dostop do gradiva, če je mati še živa.

V zaključku seminarja so prisotni ugotovili, da ZVOP-2 ne prinaša bistvenih sprememb v arhivsko dejavnost, na področje dostopnosti in uporabe arhivskega gradiva, vendar ga je smiselno upoštevati v situacijah, ko ZVDAGA ni dovolj jasen oziroma ne pokriva določenega področja dela. V večini primerov (zlasti glede dostopa do arhivskega gradiva) se priporoča, da se arhivi sklicujejo in vztrajajo pri specialnosti arhivske zakonodaje v razmerju do ZVOP-2. To seveda velja le za tista področja, ki se prekrivajo, vendar ne za specialne določbe, ki jih najdemo le v ZVOP-2 in v Splošni uredbi EU (npr. videonadzor, nadzorni postopki, splošna načela varstva osebnih podatkov, ocene učinkov, sporočanje pomembnih varnostnih dogodkov Informacijskemu pooblaščenču).

Zapisala Aleš Jambreč in Tanja Žohar

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH ACTIVITIES OF ARCHIVES AND ASSEMBLIES

53. Zborovanje Hrvaškega arhivskega društva

Štrigova (Hrvaška), 26.–28. oktober 2022

Mednarodna izmenjava izkušenj in mnenj na področju arhivistike predstavlja močno »orodje«, ki poteka na letni ravni in v okviru Arhivskega društva Slovenije predstavlja eno izmed vidnejših področij delovanja. Izmenjava je namreč tista, ki pripomore k oblikovanju novih stališč, reševanju težav oziroma premagovanju izzivov, s katerimi se srečuje naša stroka.

Po zaključenem obisku na Madžarski konferenci arhivistov in zborovanju bosanskih arhivistov v Tuzli smo člani Arhivskega društva Slovenije obiskali še zborovanje hrvaških arhivistov v Štrigovi, in sicer na dveh lokacijah: v Kulturnem domu Štrigova in Hotelu Sveti Martin. Zborovanje je potekalo od 26. do 28. oktobra 2022, čeprav se je spoznavni večer začel že 25. oktobra zvečer. Bivali smo v Termah Sveti Martin, torej hotelu in apartmajih, hotela Sveti Martin. Lokacija Državnega arhiva za Medžimurje, ki je bil organizator letošnjega zborovanja hrvaških arhivistov, je precej odročna od večjih upravno-političnih središč Hrvaške. Kot so poudarili na zborovanju, gre za edini arhiv v Evropi, kot jim je znano, ki nima sedeža v upravno-političnem in gospodarskem središču pokrajine, kar bi v njihovem primeru bilo mesto Čakovec. Arhiv je na tej lokaciji začel samostojno delovati šele leta 2007 v prostorih nekdanje osnovne šole, medtem ko njegovi začetki segajo v leto 1961, ko so ustanovili Arhivski center za Medžimurje.

Naselje Štrigova je bilo skozi stoletja del Medžimurja, od leta 1929 jugoslovanske Dravske banovine oziroma do leta 1946 zgodovinske regije Štajerske. Tega leta je bila nekdanja občina Štrigova razdeljena na dva dela, med SR Slovenijo in SR Hrvaško. Naselja Banfi, Grabrovnik, Jalšovec, Leskovec, Prekopa, Robadje, Stanetinec, Sveti Urban in Štrigova so postali del Hrvaške, medtem ko so naselja Gibina, Globoka, Kopriva, Razkrižje, Šafarsko, Šprinc in Veščica postala del Slovenije. Gre za čudovito pokrajino s prijaznimi in gostoljubnimi ljudmi. Za tiste, ki živijo na Štajerskem v relativni bližini meje, še posebej z Ormoškega območja, prestop meje ne predstavlja bistvene spremembe, saj daje občutek, da smo še vedno v Sloveniji, in sicer glede na naravne in kulturno-arhitekturne posebnosti območja. Domačini Štrigovi pripisujejo konotacijo rimskega mesta Stridon, v katerem se je rodil cerkveni oče in učitelj sveti Hieronim. Gre za znano »panonsko domnevo«, ki ima med strokovnjaki malo zagovornikov. Prvi med zagovorniki so bili celjski grofje, ki so na svoje ozemlje povabili redovnike Pavlince. Slednji so bili še posebej vneti zagovorniki Hieronimovega panonskega porekla. Domnevno zato, ker je sveti Hieronim napisal življenjepis njihovega duhovnega očeta, svetega Pavla iz Teb. Zgodovinski viri pričajo, da je cerkev sv. Hieronima in samostan zgradil Friderik II. Celjski leta 1448. Cerkev je leta 1738 močno prizadel potres, zato so Pavlinci leta 1749 zgradili novo. Njihov predstavnik je leta 1757 izdal celo knjigo *»Rojstni kraj velikega cerkvenega učitelja svetega Hieronima«*, v kateri je skušal utrditi tezo, da Štrigova predstavlja rimski Stridon.

Ob začetku zborovanja so vse navzoče, ki smo se udeležili prvega dne, pozdravili predstavniki gostujočih organizacij, torej predsednica Hrvaškega arhivskega društva in ravnatelj Državnega arhiva v Medžimurju. Sledili so predstavnik županije, župan občine in tajnik Ministrstva za kulturo Republike Hrvaške. Dvorana je bila polna, in kot je bilo kasneje pojasnjeno, se je zborovanja udeležilo okrog 200 arhivskih delavcev iz vse države.

Zanimiv nagovor je predstavil predstavnik županije, ki je zavidljivo po-

*Odprtje razstave Vino na meji/Vino na granici v Kulturnem domu Štrigova
(Foto: Aleš Jambrek)*

znal ne samo zgodovino kraja in Medžimurja ter večjih zgodovinskih mejnikov na tem območju, temveč tudi problematiko arhivske srenje na Hrvaškem. Predstavnik Ministrstva za kulturo Republike Hrvaške je predstavil zanimiv uvid v problematiko arhivske stroke in obelodanil, da bodo prostorske in tehnične težave državnih arhivov do leta 2035 stvar preteklosti. Glede na vsote, ki jih sosedje, po besedah tajnika, nameravajo nameniti razvoju arhivov, bi se lahko celo strinjali, da jim bo uspelo.

Letos so se kolegi iz Hrvaškega arhivskega društva posvetili temi, s katero se slovenski arhivi ukvarjamo že precej časa in kot kaže, se bomo v naslednjem desetletju še bolj poglobljeno – digitalizaciji.

Prvi del plenarnega zasedanja se je nanašal na vprašanje: »Kaj je danes digitalizacija za arhivsko službo?« To vprašanje je skušalo pojasniti pet referatov, ki so se nanašali na izpostavljeno tematiko. Menim, da sta najbolj reprezentativna referata predstavila Jozo Ivanović in Hrvoje Stančić. Ivanović iz Hrvaškega državnega arhiva je na izpostavljeno tematiko pripravil zanimiv prispevek o »Evoluciji arhivskih popisov glede na spletno dostopnost gradiva«, pri čemer je predstavil tako začetne arhivske popise, ki so bili objavljeni na spletu, kot tudi trenutno delo, težave, napake in podobno. Stančić s Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu je prav tako predstavil zanimiv referat o vlogi umetne inteligence v arhivskem procesu, pri čemer skozi njegovo predstavitev ugotovimo, da je umetna inteligenca pri našem delu dejansko prisotna že ves čas v obliki programov, aplikacij in spremljajoče tehnologije, ki spremljajo naše delo. Po odmoru je sledil drugi sklop predavanj, ki so skušala pojasniti cilj in namen digitalizacije v arhivskih/kulturnih ustanovah in pri ustvarjalcih, pri čemer so bili predstavljeni štirje referati. V okviru prvega referata, ki sta ga pripravila Silvija Budak in Dino Igrec iz Hrvaškega državnega arhiva z naslovom: »Priprava metapodatkov v Excel tabeli«, sta bila prikazana način in oblika popisovanja, kot ga uvajajo/uporabljajo pri sosedih. Osebno menim, da mi je ljubši naš scopeArchiv in da se je naša stroka v preteklosti, kar se popisovanja tiče, glede na primerjavo v okviru omenjenega referata odločila pravilno. Zanimiv prispevek glede uporabe spremne analize na področju digitalizacije arhivskega gradiva z vključenim procesom za optično prepoznavanje znakov je pripravil tudi Željko Trbušić s Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu, pri čemer je na znanstven način utemeljeval, da odklon od kakovosti digitalizata neposredno vpliva na zmanjšano/povečano kakovost optičnega branja/prepo-

*Predavanja v konferenčni dvorani hotela Sveti Martin
(Foto: Aleš Jambrek)*

znavanja znakov. Vsekakor je bila zanimivo predstavljena tudi izkušnja Sonje Galina iz Državnega arhiva v Zagrebu, ki je predstavila primer sodelovanja na projektu »Enrich Europeana«, njihove izkušnje, izzive in podobno. Po kosilu je sledil tretji segment predavanj z nazivom Izbor gradiva za digitizacijo pri čemer so kolegi s petimi referati predstavili dosedanje delo na področju digitizacije, svoje izkušnje in težave ter predvsem zagovarjali, zakaj so se v določenem primeru odločili, da bodo izvedli digitizacijo arhivskega gradiva. Po kratkem odmoru je sledil odhod iz kulturnega doma proti hotelu, kjer smo si lahko ogledali projekcijo digitiziranega filma »Štefica Cvek u raljama života«,¹ ki ga je režiral Rajko Grlić leta 1984, se prijavili v sobe in pripravili na večerni dogodek. Ob 19.30 je bila namreč v Kulturnem domu Štrigova predstavljena razstava *Vino na granici/Vino na meji* v sodelovanju med slovenskimi in hrvaškimi arhivi: Državnega arhiva za Medžimurje, Zgodovinskega arhiva na Ptuju, Zgodovinskega arhiva Celje, Pokrajinskega arhiva Maribor, Državnega arhiva Varaždin in Državnega arhiva Zagreb. Razstava je potekala v sproščenem vzdušju ob kulinarčnih dobrotah, dobri kapljici, tradicionalni glasbi, dobri družbi in je bila zelo obiskana, saj je dvorana »pokala po šivih«. Ob 22.00 so nas v treh polnih avtobusih odpeljali nazaj v hotel.

Naslednji dan je bil namenjen izletu, ki se ga je moja skupina udeležila v popoldanskem času. Ob čudovitem sončnem dnevu smo si ogledali cerkev sv. Hieronima, ki je bila delno že restavrirana – zunanost in notranost s freskami, medtem ko dela na glavnem oltarju še potekajo. Prav tako je cerkev utrpela določeno škodo v času zadnjih potresov na Hrvaškem leta 2020. Potresni sunki so namreč povzročili nove razpoke na stavbi, medtem ko je bil poškodovan kip Marije, ki se je odlomil s podstavka in »zgrmel« na tla.

¹ Štefica Cvek v čeljusti življenja.

Po ogledu cerkve so nas odpeljali na razgledni stolp na Madžerkinem bregu, od koder se v daljavi vije pogled na Slovenijo, Madžarsko in seveda notranjost Hrvaške. Obiskovalca čudovita narava res ne more pustiti ravnodušnega ob pogledu na oktobrsko »prelivanje« jesenskih barv na drevju in predvsem v vinogradih. Pogled naokrog seže na umetno izdelane terase, na katerih se »bohotijo« trte, ki so zlite s kulturno krajino ter »zaokrožene« z majhnimi vinotoči in s posamičnimi hišami. Ob lepem vremenu je pogled segal vse do Ljutomera in še dlje do razglednega stolpa Vinarium v Lendavi, ki je bil lepo viden.

Sledil je obisk okoliške vinske posesti Cmrečnjak, ki se razteza na tridesetih hektarjih in letno pridela med 200.000 do 230.000 litrov vina, ki ga delno izvozijo, a ga večinoma konzumirajo na Hrvaškem. Stekleničijo osemnajst vrst vina, od katerih posebej izstopajo zeleni silvanec, rumeni muškat, graševina in sauvignon. Po pokušini vina in njihovega kozjega sira smo se odpravili ne pozno kosilo v lokalno restavracijo, kjer so nam postregli še z domačo kulinariko. Sledil je odhod v hotel, kjer smo se pripravili na svečano večerjo z začetkom ob 20.30.

Predavanja so potekala v Hotelu Sveti Martin na Muri, in sicer v dvorani, kjer je predhodni večer potekala svečana večerja. Četrto zasedanja je bilo sestavljeno iz šestih referatov na temo »*Zbiranje, objava in uporaba digitalnega gradiva*«. Kolega Danijel Jelaš s Filozofske fakultete Univerze Osijek in Petra Plantosar s Katoliške fakultete v Džakovem sta predstavila raziskavo o položaju in izkušnjah zgodovinskih učiteljev, povezano z uporabo zgodovinskih virov pri poučevanju zgodovine. V referatu sta poudarila in utemeljila splošno domnevo s pomočjo anketne raziskave, da se uporaba digitiziranih arhivskih virov in na splošno spleta povečuje pri pripravi učne snovi učiteljev zgodovine. Njuno delo sta z lastno raziskavo nadgradila Marko Kolić in Željko Trbušić s Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu s prispevkom: »*Analiza navad študentov zgodovine ob priliki uporabe arhivskega gradiva in arhivskih pomagal na spletu*«. V njej sta na temelju opravljene raziskave dokazovala, da se tudi v tem segmentu zanimanje za študij arhivskega gradiva prek spleta povečuje, kar ponovno postavlja digitizacijo arhivskega gradiva v ospredje. Naslednji referati so se navezovali na opravljeno prakso digitiziranega arhivskega gradiva in ponudnike digitizacije na trgu. Po kratkem odmoru je sledilo še peto plenarno zasedanje, pri čemer je bilo ponovno predstavljenih pet referatov na temo »*Prikazi dosedanjih izkušenj*«, pri čemer so kolegi predstavili vse izzive in težave, s katerimi so se srečevali pri digitizaciji arhivskega gradiva, in pomanjkljivostih že opravljene digitizacije v preteklosti. Po predavanjih so sledila poročila o delu sekcij, nakar se je dogodek formalno zaključil ob 13.30.

Udeležba na takšnem srečanju je vsekakor dobrodošla izkušnja za vsakega arhivskega delavca, saj nudi izvrsten vpogled v delo, izzive in rešitve, s katerimi se srečujejo naši kolegi v tujini. Prav tako dogodek nudi zabavno plat v obliki ogledov kulturnih in naravnih znamenitosti okoliša, gastronomskih užitkov in strokovne družbene interakcije. V takšnem sproščenem ozračju se namreč najlažje razvijajo ideje, rešitve in dolgoročne usmeritve za naprej. Izmenjava mnenj, izkušenj in pogledov predstavlja močno »orodje« za razvoj in napredek naše stroke. Težave na področju digitalizacije, s katerimi se spoprijemajo kolegi na Hrvaškem, so prisotne tudi pri nas. Rešujemo jih tako kolektivno v okviru vseh slovenskih arhivov kot tudi posamično na ravni posamičnega zavoda. »Digitalni svet« je naša realnost, ki mu moramo slediti. Potreb oziroma zahtev po digitiziranem arhivskem gradivu in objavah slednjega na spletu bo vedno več – ne manj in to je treba sprejeti kot dejstvo.

Aleš Jambrek

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH REVIEWS AND REPORTS ON PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

Publikacije || Publications

Martina Fekonja, mag. Hana Habjan, Mira Hodnik, Iztok Hotko, Dunja Mušič: **Z vami gradimo mostove za prihodnje rodove že 125 let** Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2022

Konec leta 2022 je Zgodovinski arhiv Ljubljana izdal rokovnik s pomenljivim naslovom *Z vami gradimo mostove za prihodnje rodove že 125 let*, ki nam sporoča, da je arhiv kot varuh arhivskega gradiva most med preteklostjo in sedanjostjo. V letu 2023 izdaja rokovnika pomeni tudi začetek praznovanja častitljive 125. obletnice obstoja Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

Na naslovnici je razglednica Ljubljane, na kateri sta nekdanji Francov most in nad njim leteči »kavalir« z dežnikom ter kovčkom v rokah, odposlana leta 1903. Z njenim izborom so avtorji nakazali osrednjo temo rokovnika. To je voda. Na 27 razglednicah slovenskih krajev, ki ozemeljsko spadajo pod pristojnost posameznih enot Zgodovinskega arhiva Ljubljana, so z vodo povezani motivi. Avtorji so predstavili razglednice z manj znanimi ali redko prikazanimi motivi in tehnikami izdelave.

Slikovno gradivo dopolnjujejo zanimivi in povedni, pogosto tudi hudomušni pisemski zapisi, ki so vsi, razen dveh, v slovenskem jeziku in tako lahko razumljivi širokemu krogu bralcev.

Vrstni red predstavljenih razglednic ni naključen, ampak posnema tok reke Save s pritoki, ki izvira na skrajnem severu Slovenije in se, tako kot vrstni red krajev na razglednicah, vije proti jugu. Z izborom petih razglednic – Bleda, Bohinja, Dovžanove soteske, slapov Šuma in Savice ter Nadiže in Kranja – se je kot prva predstavila Enota za Gorenjsko Kranj. V nizu štirih razglednic škofjeloške enote so prikazane: veduta Škofje Loke, Kamniti most in Hudičeva brv v Puštalu ter redki razglednici nekdanjega kopališča ob Selški Sori, ki ga je leta 1926 odnesla povodenj, ter Balantove žage in parketarne, na mestu katerih stoji hidroelektrarna.

S tremi razglednicami sledi Idrija, ki je z izborom motivov skušala prikazati bogato nepremično kulturno in tehnično dediščino svojega rudarskega kraja. To so zidane klavže na Idrijci, mogočni grad Gewerkenegg z mostom pod njim in jez na Belci, zgrajen v 16. stoletju za potrebe rudnika živega srebra. Ljubljanska enota je poleg naslovne izbrala še devet razglednic z motivi Ljubljane, Cerknice, Kočevja, Litije, Ribnice, Močilnika pri Vrhniki, Medvod in Hotedršice. Med zanimivejšimi sta veduta Kočevja iz okoli leta 1920 (na njej so označene vse pomembnejše stavbe v kraju) in podoba Ribnice z začetka 20. stoletja, na kateri je viden kamniti most. Pod njim teče ponikalnica Bistrica, v kateri se napajata kravi.

Novomeška arhivista sta izbrala pet razglednic dolenskih in belokranjskih krajev, na katerih so stari novomeški in novi črnomaljski most, gradovi Otočec, Žužemberk in Gradac.

Arhivisti so se pri izboru gradiva oprli na različna merila. Želeli so pokazati arhivsko gradivo, ki predstavlja slovenske kraje, za katere so pristojne enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana, pomembne so bile tudi oblikovna zanimivost razglednic, njihova unikatnost in dokumentarna vrednost. Številne izmed njih imajo poleg slovenskih tudi nemške zapise imen krajev.

Za lično oblikovanje v pastelnih tonih je poskrbela Barbara Bogataj Kokalj iz studia Aleja d. o. o. in za jezikovni pregled Mija Mravlja.

Spiralno vezan rokovnik, izdan v nakladi 500 izvodov, ni le praktičen za pisanje, ampak je zanimiv in predvsem poučen vir informacij za vsakogar.

Elizabeta Eržen Podlipnik

Jernej Komac:
»Srce se mi trga od žalosti«. Vsakdanje življenje
prebivalstva na Bovškem med veliko vojno

Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022, 315 strani, prva izdaja

V Zbirki Razpoznavanja – Recognitiones, ki jo izdaja Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, je leta 2022 v (so)založbi z Arhivom Republike Slovenije izšla znanstvena monografija Jerneja Komaca z naslovom *»Srce se mi trga od žalosti«. Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno*. Knjižni prvenec mladega slovenskega zgodovinarja in arhivista, zaposlenega v slovenskem državnem arhivu, ponuja vpogled v zakulisje vélike vojne na Bovškem, kamor se je po italijanski vojni napovedi Avstro-Ogrski pred več kot stoletjem (tj. maj 1915) preneslo bobnenje evropskih topov. Območje Bovškega je čez noč postalo prizorišče krvavih vojaških spopadov, ki v duhu »totalne vojne« niso vplivali le na življenja vojakov na več kot 90 kilometrov dolgi soški fronti, ampak so se usodno zarili tudi v poprej idilično življenje lokalnega prebivalstva na mejnem območju med Italijo in Avstro-Ogrsko ter tam pustili trajne, marsikje še danes vidne posledice. Slovenci smo tako véliko vojno čutili tudi neposredno na »lastni zemlji«. V preteklih letih je prav zaradi obeleževanja stotih obletnic vojnih dogodkov znamenita frontna črta v Posočju, ki je zaradi značaja terena in srditosti, s katero sta se spopadla nekdanja zaveznika, bila postavljena v fokus ne le slovenske, ampak tudi tuje znanstvene in strokovne publicistike.

Vendar Komac s svojo monografijo odstopa od sicer prevladujočega posvečanja zgodovinopisnih raziskav obravnavane dobe vojaški ali politični zgodovini. Kot sam zapiše, ko razmišlja o zgodovini vélike vojne, ta *»/.../ namreč ni le vojaška in politična, čeprav se veliko zgodovinarjev ukvarja ravno s tema področjema«*.¹ V svoji monografiji se avtor tako posveti velikokrat prezrti temi vsakdanjega življenja. S čimer se monografija umešča med sodobna zgodovinopisna dela, ki so pozornost raziskav posvetila socialni zgodovini. Monografija tako obravnava vsakdanje življenje na Bovškem tik pred vojno, ob njenem izbruhu, kot tudi posveča pozornost boju civilnega prebivalstva za preživetje med véliko vojno in tik po njej.

Slednje se odraža v strukturi monografije. Razdelimo jo lahko na razširjen znanstveno-metodološki uvod in tri zaokrožene vsebinske sklope, *»/.../ ki se nanašajo na izkušnjo civilnega prebivalstva med veliko vojno in si sledijo v kronološkem zaporedju«*. Tem vsebinam nato sledita še zaključek in poglavje virov ter literature.²

Razširjeni uvod problematiko Bovškega in raziskovanja zgodovine vsakdanjega življenja postavi v čas in prostor. Avtor v uvodu opozori na problematiko vélike vojne v sodobnem zgodovinopisju, njegovo priljubljenost zadnjih let ter navede nekatera temeljna slovenska in tuja znanstvena ter strokovna dela, ki se posvečajo raziskovanju tako imenovane socialne zgodovine, v ožjem smislu

¹ Komac: *Srce se mi trga od žalosti*, str. 13.

² Komac: *Srce se mi trga od žalosti*, str. 24.

zgodovine vsakdanjega življenja. Historizacija (»zgodovinenje«, kot se izrazi avtor, nem. *Historisierung*) tako imenovanih malih deležnikov vélike vojne (tj. civilistov), ki so se spopadali z vojnim kaosom in bežali pred grozotami vojne, vsekakor ni nekaj novega, vendar je z vidika zgodovinopisnih raziskav zahtevna. Komac opozori, da je ena od pasti »zgodovinenja« zapuščine »malih ljudi« ta, da jo je veliko težje dokumentirati, saj se primarni in sekundarni viri bodisi niso ohranili, ali so bili uničeni. Prav problematike arhivskih virov se avtor dotakne že v uvodu, pri čemer opozori na pomanjkanje primarnih arhivskih virov, ki so za povrh, če le obstajajo, raztreseni po številnih fondih in zbirkah italijanskih, slovenskih in avstrijskih arhivov. Komac je zato moral poseči tudi po sekundarnih virih, tj. časnikih, dnevnikih, spominski literaturi, korespondenci. Ampak zanimivo poudari, da imajo za raziskovanje vélike vojne pomembno vlogo tudi fotografije, ki so kot zgodovinski vir velikokrat spregledane, vendar so neposredno ovekovečile dogajanje na in ob fronti ter prikazujejo vse razsežnosti in grozovitosti vojne izkušnje. Če povzamemo avtorjeve misli, je »/.../ fotografija iz tega časa pravi mali zaklad, saj lahko na njej majhni detajli povedo veliko zgodbo, če jih le znamo 'prebrati'«. ³

Komacu je tako v monografiji uspelo spisati izjemno zanimivo zgodbo, ki je preplet literature, primarnih in sekundarnih virov, akribično dokumentiranih ter sestavljenih v celoto. To je velika odlika pričujoče monografije. Druga odlika se skriva v avtorjevem poznavanju lokalne zgodovine in območja, ki ga obravnava v svoji raziskavi. To mu namreč omogoča, da mu s primerjalno tehniko problematiko medvojnega dogajanja na Bovškem, v svojem bistvu torej dogajanja na ravni mikro-zgodovine, uspe »povzdigniti« na globalno raven. Premišljeno namreč vleče vzporednice z dogajanjem na drugih bojiščih vélike vojne v habsburški monarhiji in aplicira različna raziskovalna vprašanja na vsakokratno dogajanje. Vse to stori brez olepševanja ali patetičnega opisovanja usod prebivalstva, kar je past raziskovanja socialne zgodovine.

V jedru Komac monografijo razdeli na tri zaokrožene vsebinske sklope, ki si sledijo kronološko in se med seboj smiselno dopolnjujejo, nadgrajujejo. Prvi sklop zajema leto 1914 oziroma v širšem smislu prvo leto vélike vojne, ko je tudi območje bovškega zajel nekakšen »vojni delirij«. Atentat na avstrijsko-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda je namreč tudi tukaj spodbudil val patriotizma, ko so se možje in sinovi odzvali klicu »očetnjave« in se podali v vojno. Mobilizaciji je kaj kmalu tudi na Bovškem sledila uvedba vojnega absolutizma, ki je dajal slutiti, da vojna ne bo kratka in ljudi ne bo pustila ravnodušnih. Pomanjkanje se je kmalu izkazalo ne le pri osnovnih življenjskih sredstvih, ampak tudi pri delovni sili. Dinamika življenj civilnega prebivalstva se je spremenila, ženske so morale poprijeti za poprej »moška dela«, medtem ko so obveznosti padle tudi na pleča otrok, ki so bili v kmečka opravila vključeni veliko intenzivneje, kot je bilo to značilno v letih pred vojno. Komac opozori, da vključevanje otrok v dela na kmetijah ni bilo nič nenavadnega. Celo šolski sistem v »ruralnih« predelih monarhije je bil temu prilagojen. A razsežnosti tega so se spremenile do te mere, da je vojna ohromila šolski vsakdan. Vendar ne le zaradi odsotnosti učencev, ampak tudi učiteljev, ki so odšli na fronte. Neposredne posledice vojne je tako čutilo tudi civilno prebivalstvo, ki je bilo od frontnih črt oddaljeno več sto kilometrov. Zavetje varne oddaljenosti od fronte se je za prebivalstvo Bovškega konec aprila 1915 spremenilo. Uresničili so se namreč strahovi o italijanskem izdajstvu. Avstro-ogrska negotova »zaveznica« je namreč ob izbruhu vélike vojne razglasila nevtralnost in je svojo udeležbo v vojni drago trgovala v zameno za ozemeljske pridobitve, ki jih v taboru centralnih sil niso bili pripravljeni izpolniti. To je bila »voda na mlin« antantnih zaveznic, ki so Kraljevini Italiji v zameno za odprtje novega bojišča na meji z Avstro-Ogrsko oportuno obljubile

³ Komac: *Srce se mi trga od žalosti*, str. 23.

izdatne ozemeljske koristi. Del teh je bilo tudi Bovško, zaradi česar je spopad zanj bil neizbežen. Komac opozori na stopnjevanje napetosti, ki mu je bilo izpostavljeno civilno prebivalstvo, potem ko je območje Tolminskega in Bovškega bilo preplavljeno z vojaštvom, ki je v mesecu pred uradno vojno napovedjo (tj. na binkoštno nedeljo 23. maja 1915) utrjevalo svoje položaje.

Binkoštni ponedeljek, 24. maj 1915, ne pomeni le začetka novega poglavja v zgodovini Bovškega, saj je območje postalo del soške fronte, ampak na simbolni ravni pomeni tudi začetek drugega vsebinskega sklopa monografije. Ta obsega dve obsežni poglavji, ki obravnavata izkušnjo civilnega prebivalstva z véliko vojno na Bovškem. V prvem se Komac posveti vprašanju begunstva, ki je prizadelo civilno prebivalstvo ob frontni črti, saj je Avstro-Ogrska območje Bovškega hotela izprazniti. Evakuacija prebivalstva, kot zapiše avtor, je predstavljala strateško politiko države, ki si je s premiki civilnega prebivalstva vstran od bojišč poskušala zagotoviti delovno silo lastnega vojnega gospodarstva in nasprotniku odvzeti nevarno sredstvo, ki bi ga ta lahko izkoristil v svoje vojne namene.

Priprave na evakuacijo civilnega prebivalstva iz območij ob meji s Kraljevino Italijo so se tako začele že mesece pred vojno napovedjo. Civilisti naj bi bili izseljeni v notranjeavstrijske dežele, kjer naj bi bili nameščeni bodisi v ograjenih begunskih taboriščih ali z državno podporo prisiljeni iskati »novo mesto pod soncem«. Vendar so se, kot meni Komac, načrti avstro-ogrskih vojaških oblasti o hitri in organizirani izselitvi civilnega prebivalstva izkazale za vse prej kot resnične. Komac nam namreč, opirajoč se na spomine lokalnega prebivalstva, predstavi popolnoma drugo plat zgodbe, ki kaže, da je pri evakuaciji dejansko vladal kaos. Ljudje so se izseljevali tedne ali mesece, in sicer peš, z vozovi. Pogosto so se vračali na izpraznjena območja, ki so jih izpraznili v naglici, ali so zaradi nevarnosti artilerijskih obstreljevanj bili prisiljeni »vedriti« v bližini frontne črte. Potovanje v notranjost države, vstran od bojišč, je bilo počasno in dolgotrajno. Komac nazorno prikaže, da je izselitev bovške kotline, dolin Lepe in Bavšice trajala mesece, vsaj od konca maja do septembra 1915. Pri tem zanimivo opozori, da je evakuacija civilnega prebivalstva prinesla s seboj številne spremembe. Begunske družine so izgubile medsebojne stike, lokalne uprave so zaradi izselitev prenehale s svojim delovanjem. Opozori tudi na pogosto spregledan vidik vélike vojne, tj. negotovo usodo domačih živali, ki jih begunci niso mogli vzeti s seboj in so bile prepuščene same sebi.

Po tednih ali mesecih tavanja po avstro-ogrskih deželah so številni begunci z Bovškega našli svoje »novo domovanje« v begunskih taboriščih na Štajerskem (tj. Bruck ob Leithi, Wagna, Steinklamm ali Gmünd), kjer so se spopadli z novo resničnostjo njihovega vsakdana. Komac opozori na pogosto slabe življenjske razmere, pomanjkanje oskrbe, slabo zdravstveno stanje beguncev in tudi narodnostna trenja, ki so bila posledica dejstva, da so bili v taboriščih združeni begunci iz različnih delov monarhije. S trajanjem vojne so avstrijsko-ogrsko oblasti to sicer poskušale spremeniti in begunce združevati po jeziku ali območju izvora. Kot primer avtor navaja dogajanje v taborišču Bruck ob Leithi, ki se ga je s trajanjem vojne zaradi velikega števila slovenskih beguncev prišlo ime »slovensko taborišče« (tako ga poimenuje časnikar in politik Andrej Gabršček). Življenje v avstro-ogrskih begunskih taboriščih se je s trajanjem vojne organiziralo. Komac tako opozori na cerkveno oskrbo ali vzpostavljane begunskih taboriščnih šol, ki naj bi v begunski vsakdan vnesli vsaj malo »normalnosti«. Sploh za preštevilne otroke, ki so morali zapustiti svoje domove.

Popolnoma drugačna je bila po Komačevem mnenju begunska izkušnja za prebivalce Bovškega, ki so morali v begunstvo v italijanske dežele. Za prebivalce Loga, Srpenice in Žage se zdi, da jih je avstro-ogrsko vojska ob frontni črti pustila kot kolateralno škodo. V prvotni avstro-ogrski izselitveni načrt namreč niso bili vključeni, medtem ko so po razstrelitvi glavnih komunikacijskih poti bili prepuščeni italijanskim oblastem, ki so v Vidmu vzpostavile poseben sekretari-

at za civilne zadeve. Komac navaja, da je o usodi bovških beguncev v italijanskih deželah ohranjenih malo virov. Izselitev je verjetno imela podobne okoliščine tistim v Avstro-Ogrski, vendar naj bi slovenski begunci v italijanskih deželah živeli bolje, nastanjeni po samostanih in hišah. Deležni naj bi bili boljše oskrbe, finančne podpore, vključeni so bili v razne obrate, delali so na kmetijah. Deležni naj bi bili tudi duhovne oskrbe in vključeni v šole. A seveda, po Komačevih navedbah, stanja ni možno idealizirati. Vojna izkušnja je tudi zanje prinesla gorje in za povrh še stigma sovražnika. Vsakdanje življenje beguncev je bilo prežeto z negotovostjo, domotožjem in s skrbjo za prihodnost.

Vendar skrbi beguncev težko primerjamo z vsakdanjim življenjem tistih, ki so ostali v neposrednem frontnem zaledju, kar avtor obravnava v nadaljevanju drugega vsebinskega sklopa monografije. Tisti, ki niso mogli zapustiti svojih domov, so bili izpostavljeni artilerijskemu obstreljevanju, zažigalnim granatam, eksplozijam – totalni vojni torej. Komac nam slikovito riše popolno vojno uničenje, ki ni izbiralo ciljev in sredstev. Totalnost vojne se je kazala v uničenju izpraznjenih hiš, vasi, infrastrukture. Vse to je bilo ujeto v objektiv italijanskih in avstrijskih vojnih fotografov ter zlorabljeno v vojni propagandi.

V zaledju frontne črte se je vzpostavil samosvoj način življenja, podoben vojaški diktaturi. Komac tako opozori, da je tamkajšnje prebivalstvo bilo podvrženo stalnemu nadzoru vojske, ki je skrbela za red in mir. Za premikanje med kraji so civilisti potrebovali dovolilnice, v krajih samih je bila stalno prisotna vojska, ki je zasedla nekdanje civilne objekte. Prisotnost vojske je bila, kot lahko razberemo iz avtorjevih zapisov, tudi »poslovna« priložnost, saj je vojska bila največji odjemalec pridelanih dobrin. Zaradi odhoda moških na fronto, izselitve večine prebivalstva v begunstvo so tudi tukaj bile ženske in starostniki tisti, ki so morali opraviti vsa dela. Obdelava polj in pašna živinoreja sta civilistom ob frontni črti dali potrebne dobrine za preživetje, a so te bile pod stalno nevarnostjo vojaških zaplemb. Še huje je bilo v urbanih središčih, ki niso bila samozadostna in odvisna od preskrbe, ki je bila slaba.

Avtor opozori, da je vsakdanje življenje v zaledju fronte imelo svoje zakonitosti, sistem vrednot in tudi morale. Slikovito se tako dotakne problematike spolnih odnosov lokalnih žensk z vojaki, prostitucije, da bi si izboljšale življenje. Tako navaja primere, kako so se lokalne ženske zapletle z vojaki, kar se je med vojno zrcalilo tudi v dinamiki porodov. Opozori tudi na temno plat vojaške prisotnosti, ko so ženske bile prisiljene v spolne odnose, in prizadevanja vojaških oblasti, da bi ta dejanja preprečile, in vlogo lokalnih duhovnikov, ki so se borili za obstanek svojih faranov.

Tretji sklop monografije je posvečen dogajanju zadnjega leta vojne. Komac obravnava čas po veliki nemško-avstro-ogrski ofenzivi 24. oktobra 1917, ko se je bojna črta med Avstro-Ogrsko in Italijo premaknila daleč v notranjost Italije in se je zdelo, da se je na območje Bovškega vrnila »normalnost«. Vsaj za nekatere. Vojaštvo je pozno jeseni in pozimi 1917 začelo zapuščati kraje na Bovškem, kar je beguncem v avstrijskih predelih monarhije dajalo upanje na hitro vrnitev. Vendar, kam so se begunci vrnili? Vojna je po Komačevem pripovedovanju pustila globoke posledice. Uničila je domove, infrastrukturo, polja, pašnike, gozdove, o čemer je mogoče zaslediti poročila v časopisju in korespondenci ljudi. Avtor tako zapiše, da so si tisti, ki so se vračali »domov«, najprej morali zagotoviti življenjski prostor. Očistiti so ga morali vojaškega materiala in postaviti začasna bivališča. Kraji vzdolž fronte so namreč bili mestoma popolnoma uničeni. Na množično vrnitev pred pomladjo 1918 tako ni bilo mogoče računati. In kot slikovito zapiše Komac, tudi takrat ni bilo mogoče računati na to, da bo življenje doma lahko. Ne le bivanjske razmere, tudi oskrba je postala izjemno težavna, zaradi česar so si lokalne oblasti prizadevale, da bi organizirale kmetijsko proizvodnjo. Ponovna izgradnja ali vzpostavitev uničenih domov je bila upanje na boljšo prihodnost. Sploh, ker se je zdelo, da bo ta v lastni državi.

Ko se je 3. novembra 1918 vojna naposled končala, je Bovško postalo del

Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Življenje se je počasi vračalo v stare tirnice. Begunci iz raznih delov Italije in Avstrije so prihajali domov. Začela se je povojna obnova, ki naj bi prinesla nov začetek. Vendar ta optimizem ni trajal dolgo. Kraljevina Italija je namreč zahtevala izpolnitev »Londonskega sporazuma« in je začela zasedati območja ob nekdanji državni meji, ki ji je po njem pripadalo. Bovško je tako dobilo novega oblastnika. Velika vojna je bila končana, a je tudi po svojem koncu terjala svoj davek, medtem ko je prebivalstvo Bovškega, tako civiliste kot vojake, zaznamovala za vse življenje.

Knjižni prvenec mladega slovenskega zgodovinarja in arhivista Jerneja Komaca z naslovom »*Srce se mi trga od žalosti*«. *Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno* je izjemno zanimivo branje. Slikovit in bogat jezik pritegne bralca, medtem ko ga avtorjev način pripovedovanja zgodbe ne izpuusti do zadnje strani. Čeprav gre za znanstveno monografijo, ta s tankočutnostjo in smislom za podrobnosti riše zgodbo vsakdanjega življenja med veliko vojno. Nobeno presenečenje ni, da je prva izdaja monografije bila razprodana v vsega nekaj tednih in je, kar je danes redkost za zgodovinopisna dela, doživela ponatis. To odločitev uredništva zbirke Razpoznavanja – Recognitiones je treba pohvaliti in avtorju za izjemen uspeh čestitati.

Iz zapisanega seveda ni težko ugotoviti, da monografijo toplo priporočam v branje. Je tako rekoč obvezno čtivo za vse ljubitelje velike vojne, a tudi za tiske, ki preprosto želijo prebrati zanimivo zgodovinsko pripoved.

dr. Gregor Jenuš

Ivan Smiljanič (ur.): **SOČUTJE IN STIGMA. Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini**

Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022, 261 strani (zbirka Vpogledi, 24)

V letu 2022 je Založba Inštituta za novejšo zgodovino izdala tudi knjigo *SOČUTJE IN STIGMA. Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini*. Uvrstila jo je v zbirko Vpogledi – Perspicacités; namenjena je objavi znanstvenih člankov različnih avtorjev na določeno temo iz novejšje zgodovine, ki skušajo pogledati v posamezna vprašanja ali zgodovinska obdobja čim globlje in iz več izhodišč.

O tematiki predstavljene knjige nazorno spregovorita že naslovnica in naslov knjige. Fotografija z dvema beračema vabi k branju, dve narisani roki, ena, ki nudi miloščino, in druga, ki z odklonilno kretnjo pomoč zavrača, ponazarjata sočutje na eni in stigmo na drugi strani. Obe strani predstavljata dva različna pristopa do pojavov revščine in družbenih razlik. V pričujoči knjigi se lahko bralec seznani z obema.

Ob prebiranju se srečamo s številnimi neprivilegiranimi skupinami v različnih časovnih razdobjih, od 19. stoletja do današnjega časa, z berači in potepuhi, s tistimi, ki so bili potisnjeni na rob družbenega dogajanja zaradi bolezni in hendikepa, z revnimi prebivalci mest in podeželja. Seznanimo se tudi z odnosom, ki so ga do njih zavzele različne ustanove – državne, občinske in zasebne, gospodarske, finančne, socialne ...

Zbornik sestavlja 10 prispevkov zgodovinarjev in zgodovinaric, medtem ko je avtor zadnjega sociolog in socialni delavec. Kakor pravi urednik, jih je mogoče uvrstiti v tri okvirne tematske sklope.

Prvi sklop predstavlja štiri posamezne marginalizirane in siromašne družbene skupine. Začne se s prispevkom Branke Grošelj z naslovom *Odnos družbe do marginalnih skupin beračev in potepuhov v obdobju od konca 19.*

stoletja do leta 1940. Ob predstavitvi tedanje kazenske zakonodaje, ki je urejala področje potepuštva in beračenja, socialne politike in ustanov, ki so skrbele za brezdomce in druge reveže, časopisnih člankov in raznih zgodbic, ugotavlja, da se odnos do marginalne populacije v celotnem obravnavanem obdobju ni bistveno spreminjal. Kljub prvim pojavom zavedanja o vplivu ekonomskega sistema in družbenega okolja se je zakonodaja celo zaostrovala, socialni sistem je bil neučinkovit, revščina se je pogosto povezovala z moralno vprašljivim značajem, zlasti v primeru potepuhov, razširjen je bil strah, da bi revni ob prejemanju več kot minimalne pomoči lahko postali delomrzni in neproduktivni. Zveni znano? Po avtoričinem mnenju so bili berači in potepuhi zgolj »posamezniki, ki so v težkih ekonomskih in življenjskih položajih poskušali zgolj preživeti, kazensko preganjanje in diskriminiranje sta jih potisnila med vrste kriminalcev«.

Sledi prispevek Alenke Hren Medved **Revno trško in podeželsko prebivalstvo Laškega v 19. stoletju**. Osredotoča se na prebivalce brez lastne nepremičnine, med katere prišteva gostače, vajence in pomočnike, različne posle, viničarje, industrijske delavce, rudarje, dekle, hlapce, dninarje, občinske reveže. Na temelju matičnih knjig in statusa animarum Župnije Laško ugotavlja, da so bile revščini najbolj izpostavljene osebe brez lastne nepremičnine, ki so se pogosto selile in živele v slabih bivanjskih razmerah, še posebej nezakonske matere, da so bile poroke zaradi zakonskih omejitev in stroškov med revnimi sloji redke, da so ti umirali v povprečju štiri leta prej od ostalih. Dunja Dobaja je avtorica prispevka **Izobraževanje in integracija gluhih v Sloveniji v obdobju med obema vojnama – pot iz revščine**, ki govori o šolanju in življenju gluhonemih otrok v ljubljanski Gluhonemnici, o težavnem pridobivanju finančnih sredstev in družbenih predsodkih. Potem je tu še prispevek Urške Strle **Družbeni položaj tobačnega delavstva v retrospektivi dolgega trajanja**. Glede na to, da je tovarna zaposlovala predvsem žensko delovno silo, je razumljivo, da je posebna pozornost posvečena orisu tobačne delavke, t. i. cigararce, ki je ob 100-letnici tovarne dobila tudi spominsko obeležje, delo akademskega kiparja Dušana Tršarja. Bronasti kip bosopetega dekleta v preprosti obleki, katerega fotografija je objavljena na zadnji strani pričujočega zbornika, priča o skromnem finančnem stanju in nizkem socialnem statusu tobačnih delavk, vendar avtorica prispevka opozarja, da je bil njihov zaslužek sicer majhen, a višji od dohodka žensk, zaposlenih pri hišnih delih in kmetijskih opravilih ali v tekstilni in živilski industriji. Vendar prispevek ne obravnava le življenja in dela tobačnega delavstva, ampak skuša na primeru mikro družbenega prostora ljubljanske Tobalne tovarne, ki je delovala kar 133 let (1871–2004) ter preživela več držav in različnih političnih ter ekonomskih sistemov, prikazati, kako se je čez čas spreminjal odnos do revščine. Z materialno in finančno revščino nižjih plasti naj bi nekateri povezovali tudi moralno revščino; tako naj bi, predvsem prvim tobačnim delavkam, očitali alkoholizem, lahkoživost in celo prostitucijo. Odnos do delavk naj bi se po drugi svetovni vojni sicer izboljšal, vendar so delavke ostale v slabšem položaju od delavcev. Avtorica tega prispevka odpira še dve zanimivi vprašanji. Prvo, ki zadeva tako ustvarjalce arhivskega gradiva kot arhiviste, je vprašanje ohranjenosti, valorizacijske senzibilnosti in dostopnosti arhivskega gradiva; slednje naj bi bilo pereče predvsem pri gradivu podjetij v zasebni lasti. Drugo vprašanje se nanaša na subjektivne poglede zgodovinarjev in drugih raziskovalcev. Takole pravi: »Različne stopnje bodisi tenkočutnosti predsodkov do pojava revščine pa zgodovinarjev in zgodovinopisnih opazovališč zagotovo niso obšli. Zato je pri razmišljanju o revščini pomenljivo tudi osveščanje tega, v kakšnih miselnih in socialnih okvirih delujemo zgodovinarji, ki fenomen revščine opazujemo in o njej premišljujemo, saj naši spoznavni nastavki neobhodno vplivajo na lastno selekcijo (razpoložljivih) virov in njihovo interpretacijo.«

Drugi sklop člankov obravnava skrb za reveže oziroma metode in ukrepe, s katerimi so oblastni organi in različne organizacije skušali zmanjšati posledice revščine. Filip Čuček v prispevku z naslovom **Beseda, dve o ptujski hiralnici**,

obravnavo delovanje hiralnic – ustanov, namenjenih oskrbi umirajočih bolnikov, na Spodnjem Štajerskem v obdobju od leta 1875 do leta 1941. Kljub iskrenim prizadevanjem nekaterih so oskrbovanci prevečkrat živeli v nehigienskih razmerah, bili deležni slabe prehrane in včasih tudi nasilja strežnikov. Članek sicer govori o preteklosti, a je danes, ob nerešenih vprašanih oskrbe vse večjega števila starejših, finančnih težavah hospicev in razpravah o evtanaziji, skorajda preveč aktualen. Nataša Henig Mišičič, avtorica prispevka ***Delovanje Kranjske hranilnice v luči družbene odgovornosti do revnejših slojev prebivalstva do začetka prve svetovne vojne***, opisuje, kako se je Kranjska hranilnica v 19. in na začetku 20. stoletja posvečala potrebam manj premožnih prebivalcev. Tako kot druge hranilnice tistega časa je tudi ta poleg svoje primarne vloge finančnega zavoda pomagala tudi na področju zdravja, socialnega varstva in izobraževanja. Zaposlenim ljudem, predvsem tistim z najnižjimi prihodki, je skušala omogočiti, da so del svojega zaslužka namenili varčevanju, ustanovila je zastavljalnico, uvedla hipotekarna posojila za majhne posestnike, dostopnejša stanovanja za delavce, starostno hranilnico, vsako leto je del čistega dobička namenila kot denarno pomoč najranljivejšim posameznikom, sirotam, ubogim in bolnim, za revne z neozdravljivimi boleznimi, ki niso imeli sredstev za preživetje in zdravljenje, je ustanovila zasebni zavod z nazivom Cesarja Jožefa zavetišče za neozdravljivo bolne. Zadnji v tem sklopu je prispevek Mete Remec ***»Bolezni bede in pomanjkanja«: tuberkuloza in trahom na Slovenskem v 19. in 20. stoletju***. Avtorica sicer podrobneje predstavi boj proti dvema nekdanjima zelo perečima boleznima, tuberkulozi in trahomu, ki naj bi se najbolj širili prav med revnimi sloji, ob tem pa zelo nazorno oriše, kako se je odnos do revežev spreminjal skozi stoletja. V *»katoliški moralni tradiciji«* naj bi revščina dolgo imela *»pridih svetosti«* (revnim naj bi bilo lažje priti v nebesa kot bogatim), medtem ko je v 19. stoletju meščanska morala povezala čistočo s poštenjem in spodobnostjo. Umazanija in revščina sta odslej postali *»zunanje znamenje greha«*, reveži pa *»barbarska bitja na nižji razvojni stopnji«*, ki so vzbujala gnus osveščenih in delavnih meščanov. Revež je bil pojmovan kot *»deviantni prenašalec smrtonosnih okužb«*, ki vzbuja odpor, prezir in zaničevanje, saj je veljalo splošno prepričanje, da so si za svojo usodo krivi sami zaradi svoje nevednosti, vraževerja, prostaškosti, nemoralnosti in izprijenosti, s svojim ravnanjem pa naj bi *»nato škodili celotni skupnosti«*. Problem bolezni in revščine je skušala takratna družba reševati ne le z zdravljenjem, ampak tudi s prevzgojo; *»krivci za lastno usodo«* niso bili deležni pomoči in usmiljenja. V obdobju med obema svetovnima vojnama so države prevzemale *»vse več odgovornosti za bivanjske in delovne razmere, zagotavljanje oskrbe bolnih, izvajanje preventivnih akcij, od posameznika pa se je pričakovalo, da se bo podrejal in živel v skladu z navodili stroke«*. Uveljavljati se je začela socialna medicina, ki je zagovarjala ozaveščanje in preventivo, a tudi nadzor; *»poseg v človekovo svobodo je veljal za upravičenega, če je obstajal za to višji, javni interes«*. Po drugi svetovni vojni se je sicer zelo poudarjalo, *»da se bitka bije proti bolezni, in ne proti bolniku, vendar je vsak, ki je iz katerega koli razloga zavračal ponujeno zdravljenje, dobil pečat saboterja, ki spodkopava oblast in si zato zasluži kazen«*. Danes, po nekajletni pandemiji koronavirusne bolezni covid-19, nam marsikakšne besede iz tega prispevka zvenijo še kako domače.

Tretji sklop vključuje tri prispevke, ki se tematike lotevajo s pomočjo statistične analize. Prvi članek ***Najpremožnejši meščani in meščanke v Ljubljani na začetku 20. stoletja*** avtoric Irene Selišnik in Ane Cergol Paradiž nekoliko odstopa od problematike, ki ji je zbornik v prvi vrsti posvečen, saj obravnava drugi, premožni pol družbene piramide. Na temelju mikro študije na primeru Ljubljane sta skušali ugotoviti, kako so se novim družbenim razmeram po razpadu Avstro-Ogrske prilagodili najbogatejši prebivalci in prebivalke slovenskih mest. S pomočjo volilnih imenikov in cenzenskih pol sta ustvarili bazo podatkov, ki obsega dobrih 700 oseb s podatki o njihovi nacionalni in spolni pripadnosti iz obdobja pred prvo svetovno vojno in po njej. Do večjih sprememb naj bi prišlo

med pripadniki intelektualne in politične elite, medtem ko je do manjših prišlo v vrstah gospodarske elite, saj se je ekonomski sistem bistveno manj spremenil od političnega. Prispevek Marte Rendle ***Socialno-ekonomski položaj gospodinjstev in problematika revščine v socializmu: njeno merjenje in raziskovanje*** poseže v drugo polovico 20. stoletja, v čas druge Jugoslavije, ki je uvedla nov, socialistični družbeni red. Ta je sicer težil k socialni izenačenosti, a vendar socialnih razlik ni odpravil. Prihajalo je do velikih razlik med političnim vrhom in »običajnimi« ljudmi, prisotna je bila regionalna diferenciacija, nekatere skupine prebivalstva so bile posebej podvržene revščini (ostareli, hendikepirani, Romi). Glede na to, da je država obstoj revščine uradno zanižala, je bilo zbiranje podatkov oteženo. Šele v 60. letih preteklega stoletja so bile organizirane prve uradne statistične raziskave socialno-ekonomskega položaja prebivalstva. Po letu 1989 so politične, gospodarske in socialne spremembe povzročile večanje prepada med revnimi in bogatimi, medtem ko je v tranzicijskih 90. letih vprašanje revščine postalo pogosta tema socioloških, ekonomskih in statističnih raziskav. S tem že prehajamo v obdobje, o katerem govori zadnji članek, prispevek Sreča Dragoša s povednim naslovom ***Socialna država – prihodnost ali preteklost?*** Ukvarja se s socialno neenakostjo v današnjem času in vendar temelji na uradnih virih Evropske unije, drugih statističnih podatkih, na socialni zakonodaji in različni literaturi. Ugotovitve niso obetavne. Slovenija naj vsekakor ne bi bila več socialna država. Vzrok vidi v sovpadanju dveh trendov. Prvi naj bi bila »neavtonomna socialna politika«, kot »dediščina prejšnjega sistema« in drugi »neoliberalen koncept ekonomije«, uveden po osamosvojitvi. Predstavitev tega prispevka zaključujem z avtorjevimi besedami: »Družbene neenakosti in revščina se na Slovenskem povečujejo (kljub nacionalnemu povprečju, ki je še vedno relativno ugodno), vendar še bolj vzbuja skrb dejstvo, da smo brez konsenza o tem, ali je to dobro ali slabo. To je slaba popotnica za prihodnost.«

Zbornik vsebuje vrsto zanimivih in tehtnih prispevkov, sestavljenih tudi na temelju zares številnih arhivskih virov, hranjenih v različnih slovenskih javnih arhivih, kar je z vidika arhivistk in arhivistov še posebej pohvalno. Poseben pečat predstavljeni publikaciji daje aktualnost tako izbrane teme kot načinov njene obravnave, zaradi česar je lahko zanimiva za kar najširši krog bralcev. Ob koncu še stavek, ki ga pripisujejo Sokratu: »Kogar je najtežje ljubiti, ta najbolj potrebuje ljubezen.«

dr. Mateja Jeraj

Vinko Skitek:

Računske knjige breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta, 1580–1589 = Rechnungsbücher des Friesacher Bergrichters Gilg Leschendurst, 1580–1589

Gradivo za zgodovino Koroške 2. Maribor, Klagenfurt am Wörthersee/Celovec ob Vrbskem jezeru: Pokrajinski arhiv Maribor, Kärntner Landesarchiv/Koroški deželni arhiv, 2022, 344 strani

V letu 2022 je izšel drugi zvezek zbirke Gradiva za zgodovino Koroške, ki je namenjen znanstveno-kritični objavi računskih knjig breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta s konca 16. stoletja. Avtor je dr. Vinko Skitek, arhivist koroške enote Pokrajinskega arhiva Maribor. Delo je sestavljeno iz dveh temeljnih sklopov, in sicer uvodne dvojezične študije v slovenskem in nemškem jeziku ter objave vira, in je razdeljeno na 13 poglavij. V uvodnih poglavjih je avtor navedel razloge za objavo, podrobneje je opisal objavljene vire ter predstavil utežne in denarne enote, ki so jih pri poslovanju uporabljali v uradu rudarskega

sodišča. Dodal je tudi seznam okrajšav in obrazložil način zapisa krajevnih in osebnih imen. Vse to bralcu v nadaljevanju omogoča lažje razumevanje objavljanih računskih knjig.

V obsežni spremni študiji je avtor obravnaval zgodovino rudarskega sodišča v Brežah (nem. Friesach), ki jo je smiselno razdelil na šest podpoglavij. V uvodnih treh je predstavil zgodovino rudarjenja in metalurških dejavnosti v okolici Brež ter tamkajšnje deželno knežje rudarsko sodišče, ki ga je umestil v okvir razvoja deželno knežjega rudarskega sodstva v habsburških deželah v 16. stoletju. Rudarsko sodišče v Brežah je obsegalo velik geografski prostor, med drugim tudi del današnjega ozemlja Republike Slovenije, in sicer območje med Karavankami, Šoštanjem, Slovenj Gradcem in Dravo. Tu je bilo vzpostavljeno nižje rudarsko sodišče, ki se prvič omenja na začetku leta 1575. Zaradi tega je objava vira zanimiva tudi z vidika raziskav slovenske zgodovine.

Avtor je objavljene vire umestil v širši kontekst in predstavil zgodovino rudarjenja na Koroškem v 16. stoletju. V enem od podpoglavij je osvetlil zgodovino rudarjenja in železarjenja v trikotniku med Železno Kaplo (nem. Bad Eisenkappel), Pliberkom (nem. Bleiburg) in Slovenj Gradcem do sredine 17. stoletja. Opozoril je na obstoj talilnega urada v Črni na Koroškem (*Huetambt Schwarzenbach*), ki so ga po predvidevanju avtorja v drugi polovici 16. stoletja vzpostavili koroški deželni stanovi. V tem podpoglavju se je avtor delno oprl na svojo študijo o zgodnji zgodovini rudarjenja in železarjenja na območju današnje slovenske Koroške (Začetki rudarstva in železarstva v Mežiški dolini). Objavljena je bila v nedavno izdani monografiji *Sijaj jekla. 400 let jeklarstva v Mežiški dolini* in je ena izmed prvih obsežnejših raziskav te tematike.

Precejšen del uvodne študije zajema interpretacija v nadaljevanju objavljenih računskih knjig. Avtor je analiziral količine dajatev, ki jih je sodišče pridobilo od posestnikov rudnikov v obliki rude ali kovine. Opozoril je na dejstvo, da so sodišču oddajali zgolj zlato in srebro, vendar ne tudi železa in svinca, ki so ju prav tako pridobivali na tem območju. Iz računskih knjig lahko izvemo, da so razločevali med različnimi kakovostnimi skupinami rude in da so izvajali tudi preiskave s poskusnimi taljenji rude. Med odhodki so bile zavedene plače oziroma mezde za uslužbence sodišča in povračila za njihove službene poti. Tu obenem izvemo, kdo vse so bili uslužbenci rudarskega sodišča. Med izjemnimi odhodki so navedena popravila in stroški tekočega dela, kot je nabava pisarniškega materiala in surovin za izvajanje preizkusov rude. Poleg vsakoletnih računov za obdobje 1580–1586 in dveh kvartalnih računov sta predstavljena tudi računa nižjega rudarskega sodnika za Slovenj Gradec, Razbor in Črno iz let 1583 in 1585.

Kvantitativne podatke je avtor razporedil po tabelah, v katerih je primerjal tudi količino oddane in pridobljene rude po posameznih letih. Tu je mogoče razbrati, da je količina oddanih surovin od leta 1584 padala in avtor je to povezal s splošno krizo rudarjenja na Koroškem ob koncu 16. stoletja.

Dvojezični študiji sledi transkripcija računskih knjig, ki je v skladu z uveljavljenim standardom objav novoveških pisnih virov. Knjige hrani Koroški deželni arhiv (Kärntner Landesarchiv) v fondu Rudarskega glavarstva (Berghauptmannschaft), pod signaturo AT-KLA 35, Berghauptmannschaft, Schachtel 3, Faszikel 88. Vsebujejo 16 računov breškega rudarskega sodnika Egidija Leischendursta in dva letna računa Mateja Strusnigka, upravitelja nižjega rudarskega sodišča za Slovenj Gradec, Razbor in Črno. V sklepnih poglavjih je avtor pripravil krajše povzetke v slovenskem, nemškem in angleškem jeziku, seznam virov in literature, imensko in krajevno kazalo ter dodal osem slikovnih prilog v obliki fotografij arhivskih dokumentov.

Predstavljena objava je na neki način pionirsko delo, saj gre za eno izmed prvih objav računskih knjig rudarskih sodišč na prostoru Vzhodnih Alp in pomeni velik prispevek k preučevanju zgodovine rudarjenja in metalurgije tako na Koroškem kot tudi na širšem slovenskem in avstrijskem prostoru. Omogoča

odličen vpogled v rudarjenje in poslovanje rudarskih sodišč ob koncu 16. stoletja. S predstavljenimi količinami oddane rude in kovine, z drugimi prihodki, kot so kazni, in izdatki delovanja sodišča prinaša bogato vrsto podatkov, s čimer predstavlja izvrstno izhodišče za nadaljnje raziskave gospodarske zgodovine, ki lahko bistveno oplemenitijo trenutno poznavanje zgodovine rudarjenja na tem območju in tudi širše.

Pomemben doprinos objave je študija o zgodovini rudarskega sodišča v Brežah, v kateri je posebna pozornost posvečena območju tega sodišča, ki danes leži na slovensko-avstrijskem obmejnem prostoru. Del tega območja se okvirno prekriva tudi z nižjim rudarskim sodiščem za Slovenj Gradec, Črno in Razbor, ki je bilo podrejeno sodišču v Brežah. Starejša zgodovina rudarjenja na tem prostoru je bila v preteklosti redko predmet raziskav, zaradi česar ima ta študija še toliko večji pomen. Z njenim prevodom v nemški jezik delo po eni strani zasleduje uveljavljene standarde objav srednjeveških in novoveških pisnih virov, po drugi strani s tem dosega širok krog nemško govorečih bralcev in raziskovalcev ter bistveno zvišuje potencial za nadaljnje raziskave.

dr. Gašper Oitzl

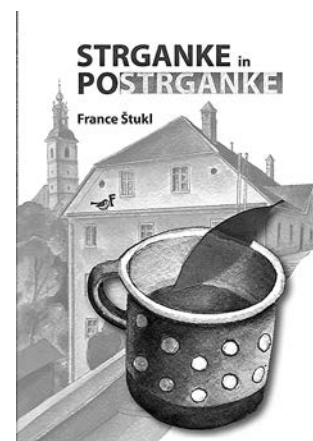
France Štukl: **Strganke in postrganke** Friesacher Bergrichters Gilg Leschendurst, 1580–1589

Škofja Loka in Ljubljana: Občina Škofja Loka, Muzejsko društvo Škofja Loka,
Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2022, 181 strani

V pozni jeseni 2022 je prišla na knjižne police zadnja knjiga dr. Franceta Štukla, ki nosi zanimiv, nekoliko neobičajni naslov *Strganke in postrganke*. Knjiga je avtorjev poslednji poklon rodnemu mestu, saj njenega izida žal ni dočakal. Nastajala je vrsto let, a intenzivneje v zadnjem obdobju, kot da bi avtor slutil, da je napočil čas, da zgodbe poveže v celoto in jih pokloni javnosti. Izid knjige so omogočili Občina Škofja Loka, Muzejsko društvo Škofja Loka in Zgodovinski arhiv Ljubljana. Dr. France Štukl je bil namreč častni občan mesta Škofje Loke, častni član Muzejskega društva Škofja Loka in dobitnik Aškerčeve nagrade za življenjsko delo. Vse tri institucije so se mu z izidom knjige želele pokloniti ob njegovem 80. rojstnem dnevu, ki ga je praznoval na začetku septembra. Uredniško delo so opravile Helena Janežič, Marija Lebar in Judita Šega, medtem ko je čudovite ilustracije, ki knjigo še dodatno bogatijo, narisala akademska slikarka Maja Šubic.

V uvodnem delu so objavljeni nagovori škofjeloškega župana Tineta Radinje, direktorice Zgodovinskega arhiva Ljubljana dr. Zdenke Semlič Rajh in njene sodelavke, vodje škofjeloške enote arhiva, Judite Šega, ter predsednice Muzejskega društva Škofja Loka Helene Janežič. Sledijo iskriva samopredstavitve avtorja in njegove uvodne misli, kjer med drugim preberemo tudi o tem, kaj ga je napeljalo k izidu knjige. Takole zapiše v svojem hudomušnem, njemu tako lastnem slogu: »Zadnji čas je že bil, da pospravim pisalno mizo. (...) Nabrale so se smeti, ostružki in druga navlaka. Pobrska sem še po spominu. Iz vse te šare sem postrgal nekaj postorijc, zgodbic, dogodkov in čenč z govorico otroka, učenčka, mladostnika, odraslega. Zgodbe so se mi z leti nabirale in ostale. Nekatere so stare, počene in zlepljene, sestavljene, doslikane. Druge so individualne. Nekatere so iz kolektivne izkušnje, aktualne, pozabljene kot duše v vicah, resne in neresne, lažnive in poštene, zaspane in žive. Vse ostalo so spomini, ki hitijo v folkloro in pozabo.«

Knjiga je razdeljena na dva dela. Prvi prinaša 25 zgodb o znanih in manj

znanih Ločanih, ki jih je avtor srečeval na mestnih ulicah v otroštvu, študentskih letih in pozneje ter so se trajno zasidrali v njegovem spominu. Večina zgodb se dogaja v poznih štiridesetih, petdesetih in šestdesetih letih preteklega stoletja v Škofji Loki in okolici, ki se navzven ni bistveno razlikovala od današnje, le življenje v njej je teklo dosti počasneje, bolj mirno in nasploh drugače kot danes. Otroci so se brez nadzora staršev lahko igrali na obrežju Sore, nabirali staro šaro, ki je ostala iz časa druge svetovne vojne, in jo nato prodajali na mestnem odpadu. Po mleko so s kanglico hodili v mestno mlekarno na Spodnjem trgu in po Unrine pakete v mestno ubožnico. Pri peku Žužku so se dobile najboljše preste in sladoled. Tistemu, ki ni imel dovolj drobiža, ga je dal za polovično ceno kar na roko. Kruh so običajno zamesili doma in ga nato nesli peč v pravo pekovsko peč v Kamro ali k Žužku. Iz kovačnice ob Sori je od jutra do večera odmeval zvok težkega kladiva, s katerim je »Lahov ata« udarjal po nakovalu in popravljaval poškodovane obroče na vozovih. Ni manjkalo niti mestni pometlač, ki je vsak dan počasi »pridrsal« v mesto in pridno pometel vse konjske fige, ki so ostale za njimi. Tu so bili še mestni lekarnar, ki si je na veliko grozo otrok upal narediti požirek iz steklenice, ki so mu jo prinesli, misleč, da je v njej strup, a je bilo le odlično vino. Avtorjeve pozornosti in posebne zgodbe je bil deležen tudi gospod notar, predvojni škofjeloški župan, po vojni samo še odvetnik. Tu je še zgodba o gospodu zdravniku, ki je uradoval pri Balantovih, ter o kužkih Bončiju in Murčiju, ki sta bila tudi iz te »ugledne« loške hiše. Le lučaj stran sta v Ogrinovi hiši živela »bivša človeka«, pred vojno cenjeni in uspešni gradbenik gospod Ogrin s soprogo, a po vojni le še uslužbenec mestnega gradbenega podjetja.

Nekaj objavljenih zgodb je bolj osebnih. Ena od njih govori o Bohkovem kotu in križu, ki sta imela posebno mesto v avtorjevem življenju in verovanju, druga o lastovkah, ki so se leto za letom vračale v njegovo hišo, dokler jih neko pomlad ni bilo več nazaj. Lastovke so tako simbolna prispodoba zanesljivosti in vračanja, a hkrati tudi minljivosti. Med osebne zgodbe sodi tudi postrganka o neuničljivem čevlju, ki ga je avtorjevi mami, učiteljici, izdelal hvaležni učenec iz loških hribov. Ni namreč pozabil, da ga je prav njena dodatna učna pomoč uspešno pripeljala do cilja in poklica.

V zgodbah ne manjka niti posebnežev, ki so mestu nekoč dajali dodaten čar. Tak je bil že omenjeni mestni pometlač, nato kramarica Mrakovka in družina Robinzonovih. Danes jih ni več, oziroma, kot pravi avtor v uvodu, *»so pozabljeni, ker smo zdaj vsi globalizirani in kulturni občani.«*

Zgodbe so zelo nazoren odraz povojnega časa, ko se je družba delila na »predaprilske obraze« in »majske hrošče«, ko se je sesul stari režim in se je gradila nova družbena stvarnost, ko so se začele spreminjati tradicionalne vrednote in je zaradi splošnega gospodarskega napredka marsikaj starega za vedno izginilo oziroma šlo v folkloro. Lepa primera sta zgodbi Preobrazba in Oženil se je. Branje Strgank in postrgank nas popelje nazaj v ta čas, ki ga številni poznamo le iz knjig in pripovedovanj, medtem ko se ga starejši še dobro spominjajo in ga ob branju te knjige tudi intenzivno podoživljajo.

V drugem delu knjige sta objavljeni dve dramaturški zgodbi, prva, z naslovom Mešetarska družina, in druga Pogovor s Cotlnovim Cirilom. Obe sta zapisani najprej v narečni (loški) različici in nato v knjižni slovenščini. K obema je na koncu dodan slovarček narečnih izrazov.

Knjigo zaključujeta seznam objavljenih monografij dr. Franceta Štukla in krajši predstavitevni zapis o ilustratorki Maji Šubic.

Knjiga je bila javno predstavljena na spominskem večeru, posvečenem dr. Francetu Štuklu, ki je potekal 27. januarja 2023 v Sokolskem domu v Škofji Loki.

Judita Šega

**Dr. Matevž Košir in doc. Huiqin Wang:
Razstava o Ferdinandu Avguštinu Hallersteinu in
njegovem spomeniku: Ob 30. obletnici vzpostavitve
diplomatskih odnosov med Kitajsko in Slovenijo ter 320.
obletnici rojstva Avgušтина Ferdinanda Hallersteina**

Razstava Arhiva Republike Slovenije v sodelovanju z Državno arhivsko upravo LR Kitajske in ob podpori Veleposlaništva LR Kitajske v Ljubljani ter sodelovanju Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Pekinškega planetarija, Arhiv Republike Slovenije, 26. april – 26. junij 2023

Že dolgo ni bilo na dogodku v Arhivu Republike Slovenije toliko pomembnih gostov iz sveta politike, kulture, znanosti, mednarodnih odnosov in tudi gospodarstva kot 26. aprila 2023 ob slavnostni otvoritvi razstave o Ferdinandu Avguštinu Hallersteinu. O Hallersteinovi priljubljenosti priča tudi veliko število drugih obiskovalcev, ki so napolnili ne le dvorano v prvem nadstropju arhiva, temveč še hodnike Grubarjeve palače.

Razstava je bila organizirana ob 30. obletnici vzpostavitve diplomatskih odnosov med Kitajsko in Slovenijo ter 320. obletnici rojstva Ferdinanda Avgu-

*Skupinska fotografija na travniku pred Arhivom Republike Slovenije od desne proti levi: državni sekretar na Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije Samuel Žbogar, veleposlanik LR Kitajske Wang Shunqing, Predsednica Republike Slovenije Nataša Pirc Musar, direktor Arhiva Republike Slovenije dr. Bojan Cvelfar, soavtorica razstave umetnica doc. Huiqin Wang, namestnik direktorja Državne arhivske uprave Kitajske Wei Hongtao, predstavnik PR-službe iz Urada Predsednice Republike Slovenije, soavtor razstave dr. Matevž Košir in vodja oddelka za mednarodno sodelovanje Državne arhivske uprave LR Kitajske Zhao Cong
(Foto: Borut Jurca)*

Soavtor razstave dr. Matevž Košir vodi Predsednico države Natašo Pirc Musar in druge ugledne goste po razstavi v drugem nadstropju Arhiva RS (Foto: Borut Jurca).

ština Hallersteina (1703–1774). Govori o slovenskem jezuitu, astronomu, matematiku, kartografu in diplomatu, a tudi o prizadevanjih za postavitve njegovega spomenika, replike zvezdnega opazovalnika, ki ga je zasnoval med svojim življenjem na Kitajskem v času dinastije Qing.

Hallerstein, s kitajskim imenom Liu Songling, izhaja iz plemiške družine, ki je posedovala dvorec v Mengšu. Rodil se je 27. avgusta 1703 v Ljubljani, kjer se je tudi šolal na Jezuitskem kolegiju. Po končanem študiju je stopil v jezuitski red. Določen je bil za misijonsko službo in leta 1735 je iz Trsta krenil na pot proti Kitajski. Tri leta pozneje je prispel v Macao ter naslednjo pomlad dobil dovoljenje za službo matematika in astronoma na cesarskem dvoru v Peking. Najprej je bil namestnik, nato vse do svoje smrti predstojnik cesarskega urada za astronomijo. Cesar mu je podelil naziv državnega uradnika (mandarina) tretje stopnje in je bil eden izmed redkih tujcev s tako visokim državnim nazivom. Njegovo znanstveno delo je med drugim obsegalo izdelavo velikega astronomskega opazovalnika (obročasta krogla), korekcijo kitajskega koledarja, izdelavo geografskih kart, izračun zemeljske dolžine Pekinga in števila kitajskega prebivalstva, odkritje kometa, poskuse z induktivno elektriko, proučevanje avtohtonih kitajskih rastlin in živali. Izkazal se je tudi kot odličen diplomat, ki je uspešno usklajeval interese cesarskega dvora in jezuitov na eni strani ter interese med jezuiti samimi – nekateri so bili pod pokroviteljstvom Portugalske, za drugo skupino je stal francoski dvor.

Kljub visokemu položaju je Hallerstein kmalu po smrti za dlje časa utonil v pozabo. Avstro-ogrski zgodovinarji se zaradi razpustitve jezuitskega reda zanj niso preveč zanimali, medtem ko Kitajci pozneje tujcem niso več posvečali tolikšne pozornosti kot prej. Tudi v Sloveniji so zanj vedeli le redki posamezniki. Zanimanje za Hallersteina se je povečalo šele v osemdesetih letih 20. stoletja, ko je etnolog dr. Zmago Šmitek začel proučevati Slovence, ki so v preteklosti po-

*Utrinek z otvoritve: Glasbena skupina Slovenian Heritage Chamber Ensemble pod vodstvom Daliborja Miklavčiča izvaja glasbo iz obdobja, v katerem je živel F. A. Hallerstein
(Foto: Borut Jurca)*

tovali v daljne dežele. V tistem času se je začelo tudi sodelovanje med Arhivom SR Slovenije in Državno arhivsko upravo LR Kitajske. Stiki s kitajskimi arhivi so se še povečali v devetdesetih letih in ni trajalo dolgo, da je zaslužen pozornost dobil tudi Hallerstein. Odkriti so bili novi dokumenti o njegovem življenju in delu, svoje mesto je dobil na razstavah v različnih ustanovah tako v Sloveniji kot na Kitajskem, posvečen mu je bil tudi znanstveni zbornik. Hallerstein je tako ponovno »zaživel«, ne le kot povezava s preteklostjo, ampak tudi kot most med Slovenijo in Kitajsko.

Ideja za postavitve Hallersteinovega spomenika v Ljubljani se je rodila leta 2008, ko so predstavniki slovenskega državnega arhiva obiskali Upravo kitajskih državnih arhivov in tudi Stari pekinški observatorij, kjer je vzbudil veliko pozornost zvezdni opazovalnik v obliki ekvatorialne obročaste krogle, ki ga je načrtoval Hallerstein. Leta 2012 je Arhiv Republike Slovenije sprožil uradno pobudo za postavitve spomenika. Pobudo so podprli številni posamezniki in ustanove, med drugimi tudi Komisija za postavitve javnih spomenikov in obeležij Mestne občine Ljubljana, ki je predlagala javno površino na izteku Grudnovega nabrežja ob Karlovški cesti in poskrbela za izdelavo podstavka. Kopija zvezdnega opazovalnika je bila izdelana na Kitajskem.

Razstavo, ki danes stoji v Arhivu Republike Slovenije, spremlja tudi ličen katalog; pripravila sta ga dr. Matevž Košir in umetnica doc. Huiqin Wang ob sodelovanju številnih posameznikov in ustanov: Arhiva Republike Slovenije, Veleposlaništva Ljudske republike Kitajske, Državne arhivske uprave LR Kitajske, Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Pekinškega planetarija in Starega pekinškega observatorija, prof. Mitje Sajeta z oddelka za azijske študije Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in še nekaterih drugih. Ob otvoritvi v Gruberjevi palači so zbrane goste nagovorili namestnik generalnega direktorja Držav-

ne arhivske uprave Kitajske Wei Hongtao, direktor Arhiva RS dr. Bojan Cvelfar in kitajski veleposlanik v Sloveniji Wang Shunqing, medtem ko je dr. Mitja Saje predstavil pomen Hallersteina in njegovo »vrnitev« v Slovenijo. Razstavo je odprla predsednica Republike Slovenije Nataša Pirc Musar. Otvoritveno slovesnost je spremljala glasba iz obdobja in okolja, v katerem je živel Hallerstein. Člani glasbene skupine *Slovenian Heritage Chamber Ensemble* pod vodstvom Dali-borja Miklavčiča so izvedli skladbe Janeza Krstnika Dolarja in Jakoba Frančiška Zupana. Otvoritvi je na travniku pred Gruberjevo palačo sledila kulinarično zanimiva pogostitev, ki sta jo omogočila Veleposlaništvo LR Kitajske in Arhiv RS.

Razstava je postavljena v avli drugega nadstropja in na panojih na travniku pred Gruberjevo palačo. Poleg panojev, ki govorijo o Hallersteinu, njegovem potovanju na Kitajsko in pomenu njegovega dela, poudarja razstava še zgodovino sodelovanja med slovenskimi in kitajskimi arhivi, predstavi pregled prizadevanj za postavitev spominskega obeležja tako s strani slovenskih kot kitajskih ustanov, spregovori o umetniških interpretacijah, ki jih je o Hallersteinu izvedla umetnica Huiquin Wang, vključno s posnetkom predstavitve na EXPU Šanghaj 2010. Posebno pozornost pritegnejo faksimili dokumentov iz zbirke Arhiva Republike Slovenije, ki jih je arhivu podarila Uprava kitajskih državnih arhivov. Poleg teh so razstavljeni tudi dokumenti iz Arhiva Republike Slovenije, matična rojstna knjiga iz Nadškofijskega arhiva Ljubljana in pomanjšana replika zvezdnega opazovalnika, ki jo je za razstavo posodila Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razstava bo na ogled do 26. junija 2023.

dr. Mateja Jeraj

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 86
e-pošta: tajnik@arhivsko-drustvo.si
predsednik@arhivsko-drustvo.si
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

1102 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p.p. 523
telefon: (01) 241 42 00
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.arhiv.gov.si

INŠPEKTORAT RS ZA KULTURO IN MEDIJE

1000 Ljubljana, Metelkova 4
telefon: (01) 478 79 01
e-pošta: gp.irskm@gov.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 234 75 70
e-pošta: arhiv.lj@rkc.si
domača stran: www.nadskofija-ljubljana.si/nadskofija/

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Slomškov trg 20
telefon: (05) 90 80 120
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@nadskofija-maribor.si
domača stran: www.nadskofija-maribor.si/nadskofija/
index.php/skofijska-kurija

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Kapodistriasov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
e-pošta: tajnistvo@arhiv-koper.si
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran

6330 Piran, Savudrijska 5
telefon: (05) 673 28 40

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
e-pošta: info@pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško

2390 Ravne na Koroškem, Čečovje 12a
telefon: (05) 994 29 43
e-pošta: vinko.skitek@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje

9000 Murska Sobota, Cvetkova ulica 1
telefon: (02) 228 50 31
e-pošta: gordana.soeveges@pokarh-mb.si

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI

5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (05) 335 87 60
e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
domača stran: www.pa-ng.si

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

Trg Brolo 11, p. p. 114, 6001 Koper
telefon: (05) 611 72 04
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: http://kp.rkc.si/skofijski-arhiv

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**

1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60
domača stran: www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/
univerzitetni_arhiv.aspx

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
e-pošta: info@zac.si
domača stran: www.zac.si

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

1001 Ljubljana, Trdinova ulica 4, p. p. 1614
telefon: (01) 306 13 06
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko

4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
e-pošta: zal.kra@zal-lj.si

Enota za Dolenjsko in Belo krajino

8000 Novo mesto, Skaliskega ulica 1
telefon: (07) 394 22 40
e-pošta: zal.nme@zal-lj.si

Enota v Škofji Loki

4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
e-pošta: zal.skl@zal-lj.si

Enota v Idriji

5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
e-pošta: zal.idr@zal-lj.si

ZGODOVINSKI ARHIV NA PTUJU

2250 Ptuj, Vičava 5
telefon: (02) 787 97 30
e-pošta: tajnistvo@arhiv-ptuj.si
domača stran: www.arhiv-ptuj.si

